

3 1761 04390 6650

PERSIAN HISTORICAL TEXTS

VOLUME IV

THE LUBÁBU 'L - ALBÁB

(FIRST PART)

OF MUḤAMMAD 'AWFÍ

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE

AND

MIRZÁ MUḤAMMAD OF QAZWÍN

PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. IV

MUḤAMMAD ʿAWFÍ'S
LUBÁBU 'L-ALBÁB

(PART I)

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A.

AND

MÍRZÁ MUḤAMMAD IBN ʿABDU 'L-WAHHÁB
OF QAZWÍN.

در آن طایفه که در آن در میان ما هر ذرات مبارک نذر سنگ از ذرات کثیم
 در آن معنی بطریق دیگری که در بیت خلاصه این معنی است
 در آن ملک عدل در آن شایسته کمال حال و در آن سبب نیل المآل سبب نه و آن ذرات کثیم
 در آن است و میگوید شعر نقلی که در آن نظرت خود که کمال مبین تصولات تبارک فانی علمای ملک فارس که
 در آن ملک کون را که وقتی آن پادشاه در مقام نشاط و موقف نشاط این چنین بگوید که موزون سلفظ را نه
 در آن منزهان شایسته بنماین سبب که نام از بهر کم که گنستیم بوجهی پس اول کسی که سخن پارسی را منتظم گرفت او بود
 در آن سبب در آن سبب و ابلی که از بار بد و صورت آوردست بسیارست فاما از آن سخن در قافیت و
 در آن دست بر آن سبب تعرض بیان آن کرده نیاید تا نوبت به هر سخن زمان رسیده و اقبال است چنان
 در آن محمدی سایه بر دیار عم انداخت و لطف طبعان فرشت را با فضل اعرب اتفاق مجاوره و محاوره
 در آن و از انوار فضایل ایشان اقتباس کردند و بر اسالیب لغت عرب و قوف گرفت و شعاع
 در آن که حفظ کرد و بغور آن فرود رفت و هر دقایق بجور و ذوایران اطلاع یافت و قطعیه قافیه
 در آن بی و بی و اینها و اینها و اینها و فواصل بیاموخت و هم بران منوال نساج فصایلی که نتایج حاصل است
 در آن فن گرفت و در لغت مسلسل بسیار بدست عبارت و استعارت تا فتن آغاز کرده و به علم زبان
 در آن معانی را هیچ و کتابی پیش گرفت و در کارخانه و حرکت نقش نبوی بسیار سخن زیبا آغاز کرد و در آن
 در آن که در آن دولت بامین رضی الله عنه که از خلفای بنی العباس کلمه و حیا و وجود و سخا و وقار و وفا مستثنی
 در آن بودست بر و آن در سه نیت و تعیین و مایه و ریشه هر موهبه زاده بود نام عباس با فضیلتی قیاس و علم
 در آن و در آنباری کمال و در دقایق هر وقت اورا بصارتی مثال در مدح امیر المومنین مأمون بسیار
 در آن گفت بود و مطلع آن قصیده اینست شعر ای ساینده بودت فرق خود تا فرقتی گشته اندیشه
 در آن و در آن عالم بدین در خلافت را تو شایسته هم مردم دیدم در آن دین یزدان را تو بایسته میجو
 در آن در آنرا این قصیده میگوید کس برین خوال پیش از این چنین شیوه نگفتی در آن زبان
 در آن است تا آن نوع بین یک زبان لقمه من آن چرت ترا تا این لغت بگیرد از مدح و تشایر حضرت

al-'Awfi

PART I OF
THE
LUBĀBU 'L-ALBĀB
OF
MUHAMMAD 'AWFĪ

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN, WITH INDICES,
PERSIAN AND ENGLISH PREFACES, AND
NOTES, CRITICAL AND HISTORICAL, IN PERSIAN,

BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A., etc.
*Sir Thomas Adams' Professor of Arabic and Fellow of Pembroke College
in the University of Cambridge,*

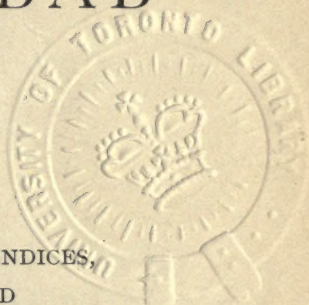
AND

MIRZĀ MUHAMMAD
IBN 'ABDU 'L-WAHHĀB-I-QAZWĪNĪ.

LONDON:
46, Great Russell Street,
LUZAC & Co.

LEIDE:
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
ci-devant
E. J. BRILL.

1906.

PK
6434
A95
v. 1

711765

PREFACE.

In this fourth volume of my Persian Historical Texts I complete the publication of the most ancient systematic work on the Persian poets known to exist, the *Lubábu 'l-Albáb* of Muḥammad 'Awfí, composed in the first quarter of the seventh century of the *hijra* (thirteenth century of our era), of which the second half, forming the second volume of the series, was published by me three years ago. Why the second part of this work was published before the first is a matter fully explained in the Preface prefixed to that volume, of which I shall not repeat the substance, assuming that all who read this will have access to that also.

Although the enquiries instituted by myself and my friend and collaborator Mírzá Muḥammad of Qazwín have failed to trace the manuscript presumably used by Riḍá-qulí Khán in the compilation of his *Majma'u 'sh-Shu'ará*¹, the Mírzá in the course of his researches in the Library of the British Museum discovered what practically constitutes a third codex of the work in the shape of a book entitled the *Bazm-ará* (OR. 3389). This book was ostensibly compiled in the reign of Jalálu 'd-Dín Akbar Sháh, the celebrated Emperor of India, in the year A.H. 1000 (= A.D. 1591—2), by Sayyid 'Alí b. Maḥmúd al-Ḥusaynî. In reality it is for the most

---

1) See p. iv (ج) of the Persian Preface.

part a mere copy of 'Awfi's work, transcribed without acknowledgement by the unscrupulous Sayyid, who contented himself with abridging certain parts, and omitting what he had difficulty in understanding, as well as all mention of 'Awfi's name, and all references to times, places, persons and events which might furnish some indication of the true authorship of the work. Not only, in speaking of his predecessors in this field, does he confine himself to the mention of Dawlatsháh, Sám Mírzá, and other modern biographers, but in cases where 'Awfi uses such expressions as "I heard from So-and-so", "So-and-so told me in Níshápúr", and the like, he substitutes, "a certain historian relates", or some similar expression. Hardly anywhere does he improve on 'Awfi's text, and indeed so closely does he copy even the errors of the two extant codices of the *Lubáb* that Mírzá Muḥammad thinks it very probable that one of these two manuscripts was actually the original on which he worked. A more shameless case of plagiarism it would be hard to find, but at least it has practically supplied us with a third copy of 'Awfi's work, and since Mírzá Muḥammad discovered it in January, 1905, he has collated it in all doubtful passages, as abundantly appears from the frequent references which he makes to it in the Notes¹).

Not only has the text of this volume had the advantage of Mírzá Muḥammad's careful revision throughout, but it owes to him also, besides the critical and historical notes above mentioned and the Persian Preface, an illuminating biography of the author, chiefly compiled from data furnished by himself in this work and in that vast collection of stories and anecdotes entitled *Fawámi'u 'l-Hikáyát wa Lawámi'u 'r-Riwáyát*.

---

1) See pp. v—vi (9—10) of the Persian Preface. About 5 sheets (80 pages) of the text had been passed for press when Mírzá Muḥammad made this discovery.

In the Persian Preface Mírzá Muḥammad, after speaking of his own share in the preparation of this volume for publication, and of his discovery of the *Bazm-árá*, expresses a doubt whether any older biography of poets than this exists or ever existed in Persian. To two other earlier works, one of which, the *Chahár Maqála* ("Four Discourses"), is extant, while the other, the *Manáqibu 'sh-Shu'ará*, is known to us only by name, I had elsewhere ascribed this character; but, as Mírzá Muḥammad points out, the first is rather a collection of anecdotes, some of which refer to poets, than a systematic biography, although it furnishes us with some of the most valuable and authentic information which we possess about certain of the older poets; while the second, for reasons set forth by the Mírzá, was probably similar in character.

Coming now to the *Lubábu 'l-Albáb* itself, the Mírzá severely criticizes the author's negligence in omitting almost all dates and biographical particulars — matters which must have been in many cases within his knowledge, and in most cases easily ascertainable at the time when he wrote, and the omission of which is in no way atoned for by the elaborate but tasteless word-plays wherein he loves to indulge —, and also his lack of judgement in the choice of verses, even the best poets being often represented by their most mediocre productions. From the historical point of view, on the other hand, he does full justice to the unique value and importance of 'Awfi's work, without which, as he says, we should be ignorant of the very names of many, or even most, of the earliest Persian poets.

The date at which the *Lubábu 'l-Albáb* was composed is next discussed, and is shown to have been in all probability A.H. 618 (= A.D. 1221—2), since the previous year (A.H. 617) is twice mentioned on p. 115 in such a way as to imply that it was a past year at the time of writing, while

Yamínu 'd-Dawla Bahrámsháh b. Táju 'd-Dín Ḥarb, who ruled over Sístán from A.H. 616 until A.H. 618 (A.D. 1219—1222), is spoken of on p. 50 as still reigning over that province. Finally, certain grammatical peculiarities, common, in most cases, to Persian works of this date, are briefly noticed.

Mírzá Muḥammad next passes to the biography of the author, whose full name appears to have been Núru'd-Dín Muḥammad b. Muḥammad b. Yaḥya b. Ṭáhir b. 'Uthmán al-'Awfí al-Bukhárí al-Ḥanafí. Brief notices of him are given in the *Ta'rikh-i-Guzida* of Ḥamdu'lláh Mustawfí, the *Ḥabíbu 's-Siyar* of Khwándamír, the *Ta'rikh-i-Firishta*, and the *Majma'u 'l-Fuṣahá* of Riḍá-qulí Khán, but in the main we are dependent on such pieces of information as are incidentally given by the author himself in his own works, the sum of which is briefly as follows.

He claimed descent from one of the most eminent "Companions" of the Prophet, 'Abdu 'r-Raḥmán b. 'Awf, from whom he derived his *nisba*, or cognomen, of "al-'Awfí". His grandfather, Abú Ṭáhir Yaḥyá b. Ṭáhir, was an eminent traditionist and man of learning in Transoxiana. His maternal uncle, Majdu 'd-Dín Muḥammad b. Ḍiyá'u 'd-Dín 'Adnán as-Surkhakatí (whose biography is given on pp. 179—181 of this volume), was in the service of Qilij Tamgháj Khán Ibráhím b. al-Ḥusayn, the last but one of the Khániyya dynasty of Transoxiana. He himself was born and passed his youth in Bukhárá, but later travelled widely in search of knowledge through Khurásán, Transoxiana and parts of India, visiting Samarqand, Khwárazm (Khiva), Merv, Herát, Níshápúr, Isfizar, Isfará'in, Shahr-i-Naw, Sístán, Farah, Ghazna, Lahore, Dihlí (Delhi), etc., and making acquaintance with many princes, amírs and men of letters and learning, one of the most notable of whom was the eminent Ṣúfí Shaykh Majdu 'd-Dín al-Baghdádí, the disciple of the martyred Shaykh Najmu 'd-Dín Kubrá.

Mírzá Muḥammad traces ʿAwfí's wanderings in detail. He visited Samarqand in A.H. 597 (A.D. 1200—1), and was patronised by the Crown-Prince Qilij Arslán Kháqán Nuṣratu 'd-Dín ʿUthmán b. Ibráhím. In A.H. 600 he was in Khurásán, first at Nasá, then (in A.H. 603) at Nishápúr, then (in A.H. 607) at Isfizár. In A.H. 607, alarmed, probably, by the impending Mongol invasion, he passed into India, and attached himself to Náṣiru 'd-Dín Qubácha, originally a slave of Shihábu 'd-Dín (or Muʿizzu 'd-Dín) Ghúrí, who reigned over Sind and Multán from A. H. 602 until A. H. 625 (= A. D. 1205—1228), and in whose service ʿAwfí remained at any rate from A. H. 617 until this prince, having suffered defeat at the hands of Sulṭán Shamsu 'd-Dín Íltatmish, destroyed himself on the eve of Saturday, the 19th of Jumáda II, A. H. 625 (May 26, A. D. 1228). ʿAwfí, who had at this date completed the *Lubábu 'l-Albáb*, and was engaged on the *Fawámiʿu 'l-Hikáyát*, passed with other men of learning into the service of the conqueror, to whose *wazír*, Nidhámú 'l-Mulk Muḥammad b. Abí Saʿd al-Junaydí, he dedicated the latter work, which was apparently completed about the year A.H. 630 (A. D. 1232—3). This work, manuscripts of which are comparatively common, is much more celebrated than the *Lubáb*, and it is in connection with it only that ʿAwfí's name is recorded by all the older biographers. Besides these two works, ʿAwfí published a Persian version of at-Tanúkhi's *al-Faraj baʿda 'sh-Shidda*, another well-known collection of anecdotes, of which he made copious use in compiling his *Fawámiʿu 'l-Hikáyát*.

So much for Mírzá Muḥammad's Persian Preface. Of his notes I need say little: they speak for themselves, and will be appreciated by every competent student alike for the wealth of material which they embody, the wide reading of rare manuscripts and books which they display, and the critical acumen which they manifest throughout. In all these

respects, to wit, the accuracy of the text, the introductory matter, and the critical notes, this volume, thanks to the profound learning and indefatigable industry of Mírzá Muḥammad, is, I feel convinced, immeasurably superior to the other. In one respect, however, it is, I will not say inferior, but less formally complete; for I have decided, after mature consideration, to omit the variants. My chief reasons for this step, which, as I am well aware, is likely to meet with some disapproval from many of those whose opinion I most value, are: — (1) the large amount of time and labour (and that labour of the most uninteresting and distasteful kind) involved in drawing up either a complete or a selected list of variants; (2) the fact that neither of the manuscripts on which the text is based is of so high an antiquity or of so scholarly and accurate a character as to merit so much consideration; (3) the fact that most of the more important variants are already mentioned in Mírzá Muḥammad's notes; and (4) that in many cases the difficulty has been not to select the better reading but to read a word or a sentence at all, owing to worm-holes or water-stains in one or other manuscript. Notwithstanding all these reasons, I confess that I am by no means sure that I have done right in omitting the variants, for unquestionably a text with variants is better than one without; but one has also to bear in mind that the amount of work which can be done in a life-time is limited, a fact that comes more clearly into sight as the years advance; and I feel that the time which would be required to compile a list of the variants can be more usefully expended on other work, already too long postponed, which I have in view.

One word in conclusion. Thanks to the establishment of the Gibb Memorial Trust, it seems unlikely that, for many years to come, any valuable Arabic, Persian or Turkish text need remain unpublished for want of funds, if a competent

editor can be found. This being so, the *raison d'être* of this Series of mine no longer exists, and I intend to close it with the next volume, the fifth of the Series, which will contain the second half of Mr. R. A. Nicholson's edition of the *Tadhkiratu 'l-Awliyá* of Shaykh Faridu 'd-Dín 'Aṭṭár.

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, October 19, 1906.

لباب الأبواب، ٩، ٢٩٠، ٢٩٤، ٢٣٥، ٢٤٤، ٢٥٥، ٢٥٦،
لغات اسدى، ٢٠٥،

مجالس المؤمنين (للقاضى نور الله الششتري)، ٢٤٩،
مجلس آراى شهابى (لجمال الدين محمد بن نصير)، ١١٧،
مجمع البحرين (لشمس الدين محمد السجزي)، ٢٥١،
مجمع الفصحى (لرضاقلخان)، ٢٨٨،
مرزبان نامه (للسعد الوراوىنى)، ٢٤٤،
مروج الذهب (للمسعودى)، ٢٩٢،
المعجم فى معاير اشعار العجم (لشمس الدين محمد بن القيس)، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،
المعلقات السبع، ٧،
مقامات الحريرى، ٢٤٤،
مقامات حميدى، ١٩٨، ١٩٩، ٢١٢، ٢٤٤،
منية الراجى فى جوهر الناجى، (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
نصاب الصبيان، ٢٥٢،
نحات الأنس (للجافى)، ٢٥٠،
نفيذ نامه اسراء روم، ٧٧، ٢٠٩-٢١٧،
وسيلة العفاة الى آكنى الكفاة (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
وفيات الأعيان (لابن خلكان)، ٢٨٨،

بنية الدهر (للتعالى)، ١٠، ٢٩، ٢٢، ٦٢، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٠٩،
بىنى، تأريخ - (للعنقى)، ٢٤، ٦٢، ١٤٢، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٢٢،

- طبقات الشعراء، ١٠،
 طبقات ناصري، ٢٨٨، ٢٦٢، ٢٦٢،
 طرب نامه (للباخري)، ٧٠،
- عبرات الكتبة (لمنتجب الدين الجويني)، ٧٨، (و الصحيح عتبه الكتبة او
 غنية الكتبة، ص ٢٧٤)
- عين المعاني في تفسير السبع المثاني (لمحمد بن طيفور السجائدي)، ٢٦٢،
- غرر و سير (للثعالبي)، ٢٨١، ٢٩٢،
- فائق الزمخشري، ١٧٠،
 الفهرست (لابن التدم)، ٢٩٠،
- قدح البغني في مدح المعنى (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩، ٢٤٤،
 قرائن شمس المعالي، ٢٩٧،
 قرآن، ٧، ٨، ١٢، ١٥، ١٨، ٤٢، ٢١٩، ٢٢٩،
 قصة يوسف (لرکن الدين مسعود بن محمد امام زاده)، ١٨٢،
- کارنامه (لشرف الدين محمد الفراهي)، ٢٥٩،
 کامل التواريخ (لابن الأثير)، ٢٨٨، ٢٤٤،
 کتاب الأغاني، ٢٩٠، ٢٠٩،
 كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون، ٢٨٨،
 كليله و دمنه (لنصر الله بن عبد الحميد)، ٩٢، ٢٠٧،
 کمال البلاغة (للأمير قابوس بن وشمگیر)، ٢١، ٢٩٧،

راحة الصدور (لابي بكر الراوندى)، ٢٤٩، رجوع كن به تاريخ السلجوقية،
 راي [جهان] آراي (لفخر الدين محمد التيسابورى)، ٢٨١، ٢٦٢،
 رسالة الاستغاثة الى الأخوان الثلاثة (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،
 الرسالة المحيية (لهاء الدين البغدادى)، ٢٢٠،
 رقية القلم (لمنتجب الدين الجوينى)، ٧٨،
 روضات المحبتات فى اوصاف مدينة هراة (لمعين الدين الأسفزارى)، ٢٢٧،
 روضة الرضا فى مدح أبى الرضا (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،
 رياض الشعراء (لعليقل خان الداغستانى المخلص بواله)، ٢٢١، ٢٥٨، ٢٥٩،
 رياض العارفين (لرضاقليجان)، ٢٥٠،

زبور، ٢٥٠،

زند، ٨٢،

زنج گوشيار، ٢٤١،

زينة الزمان (لشمس الدين الأندخودى)، ١٠، ٢٠٨، ٢٩٠،

سبع المثاني، ٧،

سفينة الأولياء (لمحمد دارا شكوه)، ٢٥٠،

سمع الظهير فى جمع الظهير (لظهير الدين السمرقندى)، ٩١،

سندباد نامه (له او شمس الدين الدقائقى)، ٩١، ٢١٢، ٢٠١، ٢١٨،

٢٤٧، ٢١٩،

سيرة جلال الدين منكبرى (لمحمد بن احمد النسوى)، ٢٠٤، ٢٢٥، ٢٥١،

شاهنامه فردوسى، ٢٤،

صحيفة الأقبال (لفخر الدين محمد التيسابورى)، ٢٨١،

ثمار القلوب (للثعالبي)، ٢٢٣، ٢٢٤،

جامع التواريخ (لرشيد الدين فضل الله الوزير)، ٢٨٨،

جامع صغير (للشيباني)، ٢٥٢،

جوامع الحكايات (للعوفي)، ٢٠١، ٢٠٩، ٢١٠، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٢٧، ٢٢٩،

جهان آرا (للقاضي احمد الغفاري)، ٢٨٨، ٢٠١،

جهان گشاي (لعطا ملك الجويني)، ٢٨٨، ٢٢٨، ٢٢١، ٢٢٨،

چهار مقاله، ٢٠٧، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٤٤،

حبيب السير، ٢٠٩،

حنين الأوطان (لشمس الدين الدقائقي)، ٢١٢،

حنين المستجير الى حضرة المجير (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،

ابن حوقل، جغرافي - ، ٢٥١،

خالصة الحقائق (لابي القاسم محمود بن احمد الفاريابي)، ٢٢٦،

خواص اشياء (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،

دستور الوزراء (لغياث الدين خواند امير)، ٢٠٦، ٢٠٩، ٢٢٩،

دُمِيَّة القصر (للباخري)، ١٠، ٦٦، ٦٨، ٢٠٨، ٢٤٠، ٢٤١،

ديوان شرف الدين شفروه، ٢٥٦،

ذخائر نثار، ذخائر نثار (لمجد الدين احمد السجاوندي)، ٢٨٢، ٢٦٢،

الذخيرة البرهانية، ذخيرة الفتاوى (لبرهان الدين محمود بن احمد البخاري)،

- تأريخ بيهقي، ٢٩٤، ٢٩٦، ٢٩٧، ٣٠٦،
 تأريخ تركستان، (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٣٢٧،
 تأريخ خوارزمشاهي (للسيد صدر الدين البيسابوري)، ١٤٢، ١٤٣،
 تأريخ سلاجقه كرمان (لمحمد بن ابراهيم)، ٣٠٤،
 تأريخ السلجوقية الموسوم براحة الصدور (لأبي بكر الراوندي)، ٣٤٩،
 تأريخ السلجوقية (لعاد الدين الكاتب مختصر البنداري)، ٣٠٢، ٣٠٩، ٣١٧،
 ٣٥٥، ٣٢٢
 تأريخ سلاطين غور (لفخر الدين مبارکشاه المروودي)، ٣٢٧،
 تأريخ سلطان سكندر، رجوع كن به تاريخ خوارزمشاهي،
 تأريخ طبرستان (لابن اسفنديار)، ٢٩٧،
 تأريخ فرشته، ٢٨٩، ٢٩٠،
 تأريخ گريد، ٢٩٤، ٣٠٦، ٣٤٩، ٣٥٠، ٣٥٤، ٣٥٨، ٣٦٠،
 تأريخ ملوك خانيه (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٣٠١، ٣٢٧، رجوع كن
 به تأريخ تركستان،
 تأريخ ناصري، ٢٧، ٢٩٦، رجوع كن به تأريخ بيهقي،
 تأويلات اهل السنة (لأبي منصور الماتريدي)، ١٨، ٢٩٢،
 تحفة ساهي (لسام ميزرا بن شاه اسمعيل الصنوي)، ٢٩٠،
 تحفة المؤمنين، ٣٤٢،
 تذكرة تقي الدين كاشاني، ٣٢٢، ٣٥٦، ٣٥٨،
 تذكرة دولتشاه، ٢٩٠، ٣٥٥، ٣٦١،
 تذكرة الأولياء (للعطار)، ٣٤٩،
 ترجمه حال قاضي منهاج سراج صاحب طبقات ناصري (لضياء الدين احمد
 المتخلص بنير)، ٣٦٢،
 التوسل الى التوسل (للبهاء الدين الكاتب البغدادي)، ١٢٩، ٣٢٩،
 تهذيب اللغة (للأزهري)، ٢١١، ٣٤٦،

(فائت الفهرست)

بهرایج، ١١٤، ١١٥،

غزنه (غزنین)، ٣٠٠،

فهرست الکتب،

آتشکده آذر، ٣٥٦، ٣٥٨،

آثار الوزراء (لسیف الدین العقیلى)، ٣٠٦، ٣٠٩، ٣١٠، ٣٢٩،

الأحسن فی شعر علی بن الحسن [الباهرزى]، ٦٩،

استغاثت نامه (لمحمود بن ابى توبة)، ٧٥،

اصطخرى، جغرافی - ، ٣٥١،

اعراض الزیاسه فی اغراض السیاسة (لظهير الدین السمرقندى)، ٩١، ٣١٩،

الأنساب (للسمعانى)، ٢٩١، ٢٩٢،

انسان عین المعانی (لمجد الدین احمد السجاوندى)، ٢٨٢، ٢٦٢،

بختیار نامه (لشمس الدین الدقائنى)، ٢١٢،

برهان قاطع، ٢٩٢، ٣٤١،

بزم آرای (للسید علی بن محمود الحسینى)، ٢٨٨، ٢٩٠، ٢٩٤،

بصائر یبى
البصائر فی التفسیر } (لفخر الدین محمد التیسابورى)، ٢٨١، ٢٦٢،

تاج العروس، ٢٩٢،

تاریخ بخارا (للترنجى)، ٢٣٢، ٢٣٤،

تاریخ یبى (لابى الحسن علی بن زید بن محمد الأومى المعروف بابن

فندق)، ٢٩٦،

مكة، ١٧، ١٨،

ملاحده، ٤٩، ٢٢٩، ٢٥٢، ٢٦١،

موصل، ٢٥٥،

ميافارقين، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،

مينا (نزديك نسا)، ٢٤٤،

نخشب، ١٨٢، ٢٠٠،

نسا، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٤٠، ٢٤٢، ٢٤٤، ٢٥٠،

نظاميه، مدرسة - ، ٢٥٥،

نيشابور، ٤٢، ٧٨، ١١٢، ١٢١، ١٤٢، ١٤٢، ١٤٩، ١٥٦، ٢١٠،

٢١٩، ٢٢٨، ٢٥٠، ٢٦٩، ٢٩٦، ٢٠٧، ٢٢٩، ٢٢٠، ٢٤٠،

٢٤١، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١،

نيروز، ١٢٢، ١٦٤، ٢٥٢،

وخش، ٢٠٤،

هرات (هرى)، ٢٤، ٥٠، ٢٤٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٨٠، ٢٢١،

هندو، ٤، ٩، ١٨٥، ٢٥٢، ٢٦٩،

هندوستان، ١٦، ١٨، ٢٤، ٢٦، ٢٤، ٢٩، ٥٦، ٦٥، ٧٢، ٧٢، ٧٤،

١١٢، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١١٩، ١٨٨، ٢٨٤، ٢١٦،

٢٢١، ٢٢٥، ٢٢٠،

ياجوج، ١٨٧، ٢٤٠،

يانگي، ٢٢١،

يئرب (المدينة)، ٢٧٨، ٢١٥،

يغا، ١٤١، ٢٤٥،

ين، ١٦، ٥٧، ٦٩، ٢٤٢،

کرمان، ۶۵، ۱۴۶، ۲۰۴،
 کعبہ، ۷، ۷۳،
 کوبان، ۱۴۲،
 کوثر، ۴، ۸۵، ۱۴۴،
 کوی بالوی، مسجد -، ۲۱۲،
 گرجستان، ۲۰۷،

لاہور، ۲۲۲، ۲۴۹، رجوع کن بہ لوهور،
 لوهور، ۷۱، ۷۲، ۱۰۶، ۲۴۲، ۲۸۱، ۲۸۴،
 لہوکر (غزنین)، ۲۶۲،

مائٹریٹ، مائٹریڈ، ۲۹۲،
 مآجوج، ۲۴۰،
 ماچین، ۲۱۶،
 مادین، ۲۰۴،
 مازندران، ۶۵، ۲۴۰،

ماوراء النہر، ۲۲، ۶۵، ۶۶، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۸۲، ۲۱۰،
 ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۱۸، ۲۲۲، ۲۳۰،
 ۲۳۲، ۲۳۴، ۲۳۹، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۵۲، ۲۵۴،

مرغینان، ۵۲، ۵۵،

مرو، ۲۱، ۴۰، ۱۷۶، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۵۴،
 مشہد (طوس)، ۷۹، ۲۰۹،

مصر، ۹۶، ۱۰۶، ۱۸۲، ۲۵۷، ۲۱۶،

مغول، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۲۲، ۲۳۵، ۲۳۹، ۲۵۰، ۲۵۱،

مکران، ۵۹، ۱۱۴، ۲۰۴، ۲۶۴،

غور، ١١٢، ١٢٩، ١٤٢، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٢١، رجوع کن به غوریان
در فهرست اول،

فاراب، ٢٥٩،

فارس، ١٩، ٢٠، ٥٩،

فارسی (زبان)، ٢١، ٢١٨،

فرخار، ٦٨،

فرس، ١٩، ٢٠، رجوع کن به عجم،

فرغانه، ١٨٩، ٢٥١،

فره، ٢٥٢، ٢٥٩، ٢٠٢، ٢٥٢،

فیروز کوه، ٤٨، ٤٩، ١١٢، ١٢٢، ١٢٥، ١٢٤، ١٤٨، ٢٠٢، ٢٤١،

قاهره، ٢٦٢،

قراخطای، ٢٠٥، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٥٢،

قرق، ٢٢٢،

قسطنطنیبیه، ٢١٧،

قَطْوَان، ٢٢٢،

قندهار، ٨٢، ١٢٧، ٢٥٤،

قنوج، ٢٥، ١١٤،

قهبستان، ٢٥٢، ٢٥٢،

قیروان، ٨٢،

کاریز، ٢٠٩،

کاشان (ماوراء النهر)، ٥٢، ٢٠٥، ٢٢٩،

کاشغر، ٤٨،

کرکویه، ٢٠٩،

طراز، ٩٥، ١١٢، ٢٦٥، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٤١،

طوبی، ٨٥،

طور، جبل - ، ٥٤، ٢٠١، ٢٢٦،

طوس، ٧٩، ٢٠٩، ٢٢١، ٢٥٩،

عاد، بنو - ، ١٩،

عبرانی (زبان)، ١٨،

عجم، ٩، ١٠، ١١، ٢، ٦٢، ٧٢، ٩٦، ١٦٢، ١٨٢، ٢٧٥، ٢١٦،

٢٤٩، ٢٥٥،

عدن، ٥٨،

عراق، ١١، ٢٤، ٤١، ٦٦، ١٦٤، ٢٦٥، ٢٦٩، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦،

٢٧٧، ٢٧٨، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٥٦، ٢٦،

عراقین، ٦٥،

عرب، ٧، ٨، ١٠، ١٦، ١٨، ١٩، ٢، ٤٥، ٧٢، ٩٦، ١٧٨، ١٨٢،

٢١٥، ٢١٦، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٤، ٢٤٩، ٢٥٥،

عربستان، ١٦،

عسکر [مکرم]، ١٢٤،

عمان، ٥٩، ١٢٦،

عمد، خانقاہ - (لوہور)، ٧١،

عمیدی، خانقاہ - (لوہور)، ٢٠٨،

ظافر، ١٦،

عُزّ، ٤، ١٧٩، ٢٠٠، ٢٤٥، ٢٤٩،

غزنہ (غزنین)، ٢٥، ٢٦، ٢٨، ٢٩، ٦٥، ٩٦، ١١٠، ١١٦، ١٦٤،

١٨٧، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٢٦، ٢٦٢،

٢١١، ٢٨٤، ٢٩١، ٢٩٢، ٣٠٢، ٣٠٥، ٣٢٢، ٣٢٣، ٣٢٤،

٣٢٦، ٣٢٧، ٣٢٨، ٣٤٦، ٣٤٨،

سميتن، ٢٥٨،

سند، ٦٥، ٢١٦، ٢٢١، ٢٢٠،

سند، آب - ، ٢٨٩،

سيحون، ٢٢١، ٢٥١،

سيستان، ٤٩، ١١٢، ١٢٠، ١٢٢، ٢٤٦، ٢٥١، ٢٢١، ٢٢٨، ٢٥٢،

٢٦٢، رجوع کن به سجستان،

سيستان {
سيوستان { ١١٢، ٢٢١،

شادباخ، ٢٤٨،

شاش، ٢٥١،

شام، ١١، ٦٦، ٢٧٨، ٢١٥، ٢١٦،

شيتفان (؟)، ٤٢،

شيرقان (؟)، ٤٢،

شُستَر، ١٨٤، ٢٨٥،

شَقَرَدَه، شَقَر (اصفهان)، ٢٥٩،

شهرستانه خوارزم، ٢٢٦،

شهر نو، شهرک نو، ٥١، ٢٠٤،

شيبان، ٦٢،

صَنِين، ٢٨٩،

طبرستان، ٢٩٥،

طخارستان، ٢٢١،

روذك، ۲۹۱،
 روم، ۴۴، ۵۷، ۶۶، ۷۷، ۱۱۸، ۱۷۹، ۲۵۴، ۲۸۵، ۳۰۹، ۳۱۴،
 ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷،
 رومی، ۲۹، ۳۵،
 ری، ۱۶۸، ۲۷۶، ۲۷۸، ۲۹۶، ۳۵۴، ۳۶، ۳۶۱،

زابه،
 زاوه، ۳۵،

زنجان، ۲۹۵،
 زنگ، ۲۳۵،
 زنگبار، ۲۴۴، ۲۷۹،
 زفاره، ۳۴۱،
 زوزن، ۳۰۴،

ساوه، ۳۵۸،
 سبزوار، ۱۴۴،

سجاوند (غزنین)، ۳۶۲،

سجستان، ۵۰، ۶۵، ۱۱۴، ۳۰۲، ۳۰۹، ۳۴۰،

سد یا جوج و مأجوج، ۳۴۰،

سرپل یا سرپل وزیران (بخارا)، ۱۹، ۱۸۰، ۲۱۱، ۳۴۸،

سرخس، ۱۱۲، ۱۴۵، ۲۹۶، ۳۴۱،

سُرْحَكَّت، ۱۷۹، ۳۴۷، ۳۴۸،

سرد و آبدار، کتابخانه - (سمرقند)، ۳۸،

سرنديبي، کتابخانه - (بخارا)، ۷۰،

سمرقند، ۳۸، ۴۲، ۴۴، ۱۶۵، ۱۷۱، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۵، ۲۱۰،

ختن، ٥٧، ٢٠٧، ٢٤٢، ٢٦٢،

مُجَنَّد، ٢٥٤،

خراسان، ٢٢، ٢٤، ٤٢، ٤٦، ٦٢، ٦٥، ٦٦، ٩٦، ١١٠، ١١١، ١١٢،

١٤٢، ١٤٤، ١٤٥، ١٥١، ١٥٤، ١٥٨، ١٥٩، ١٦٢، ١٦٤،

١٨٢، ١٩٨، ٢٠١، ٢٤٠، ٢٤٤، ٢٤٦، ٢٥٠، ٢٧٧، ٢٨٦،

٢٩١، ٢٩٥، ٣١٥، ٣٢٠، ٣٢٦، ٣٤٥، ٣٥٠،

خزر، بحر -، ٢٠٤،

خطا، ٤٠، ٩٥، ١١١، ١٩٤، ١٩٦، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٥٨، ٢٢٢،

٢٢٥، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٤، ٣٤٥،

خطی (نیزه های -)، ٥٦،

خنجاق، ١٠٢،

خَلْبَاء، ١،

خوارزم، ٢٦، ٢٧، ٤٠، ٤٢، ٦٥، ١٤٢، ١٤٨، ١٥١، ٢٠٩، ٢٢٠،

٢٢٥، ٢٢٦، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٩، ٢٣٥، ٢٤٩، ٢٥٠،

خورنق، ١٤٥،

خوزستان، ١٢٤،

دجله، ١٨٢،

دستگرد، ١٥٢، ٢٢١،

دوغاباد (نیشابور)، { ٢٤٠ - ٢٤١،
دوغاباد

دهلی، ١١١، ١١٢، ١١٦، ٢٢٢،

ديه ملوك، ١٧١،

رَنَخ، ٢٠٠،

توران، ۵۴، ۲۷۵،

ثمود، ۲۱۹،

ثہلان، ۲۱۴،

جاجنگر، ۱۱۲، ۱۱۴،

جبال، ۱۱۷، ۱۶۲، ۱۶۴، ۲۸۱،

جبال، ملوک - ، ۶۰،

جرجان، ۷۸، ۲۹۵، ۴۰۲،

جرم، بنو - ، ۱۹،

جزائر، ۶۶،

جند، ۱۲۹،

جودی، جبل - ، ۲۷۱،

جوزجان، ۲۵،

جوین، ۲۲۸،

جیبیل، ۲۴،

جیحون، ۲۴۲، ۴۰۹، ۴۱۴، ۴۱۶،

چین، ۶۸، ۷۳، ۸۶، ۱۸۲، ۱۹۶، ۲۰۷، ۲۵۰،

حجاز، ۱۴، ۲۴،

حلوان، ۲۹۵،

خاتون، مدرسہ - (نیشاپور)، ۲۹۶،

خبوشان، ۱۴۴،

بُست (سیستان)، ٦٤، ٢٨٧، ٢٤٠،

بُست } (نیشابور) ٢٤٠، ٢٤١،
بُست

بصره، ١٢٦،

بغداد، ١٨٢، ٢٢٥، ٢٥٠، ٢٥٥، ٢٦٢،

بغدادک (خوارزم)، ٢٤٩،

بلاساغون، ١١١،

بلخ، ١٩٨، ٢٠١، ٢٢١، ٢٤٢، ٢٤٥،

بلخشان، ٢٠٥،

بلغار، ٢٦٠،

بنارس، ١١٤، ١١٦،

پارس، ١١٢، رجوع کن به فارس،

پژوه (اصفهان)، ٢٥٩،

پهلوی، زبان -، ٢١٨،

تاتار، ١٦٦، ١٨٩، ٢٠٢،

تازی، ٢٥٠، رجوع کن به عرب،

ترشیز، ٤٩،

ترک، ١١، ٢٤، ٤٠، ٥٢، ٨٦، ٨٨، ١٧٢، ١٧٩، ١٨٧، ٢٤٨، ٢٥٢،

٢٧٢، ٢٧٥، ٢١٦، ٢٢٢،

ترکستان ٦٥، ٢١٦، ٢٢١، ٢٤٩،

ترکان، ١٧٩،

تکیناباد، ٢٨١، ٢٨٧، ٢٠٠،

تمران (غور)، ٢٠٢، ٢٠٤،

- اردلان گٹ، ٢٥١،
 ارم، ١٢٧،
 ارمن، ٤١،
 اُزبک، ٢٢١،
 اسپجیاب، ٢٢١،
 استراباد، ٢٠٤،
 اسفراین، ١٤٢، ١٤٧، ١٥١،
 اسفرار، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١٥٥، ١٥٩،
 اسکندرانی، جامهٔ -، ٢٥٠،
 اشک، کوه -، ٢٠٢،
 اصفهان، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٦٨، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٩،
 الموت، ٢٦١،
 اندخود، ٢٠٢،
 اوش، ١٨٨،
 ایران، ٥٤، ٢٧٥، ٢٧٧، ٢٤٥، ٢٥٧، ٢٥٩،
 باتکرو (قلعه)، ٧٥، ٧٧، ٢٠٩،
 بامیان، ٢٢٢، ٢٠٤، ٢٠٦، ٢٢١،
 بچسک (?)، ٢٥٢،
 بخارا، ١٩، ٢٢، ٧٠، ١١٢، ١٤٤، ١٧٦، ١٧٧، ١٨٢، ١٩٠، ٢١١،
 ٢١٢، ٢٢٢، ٢٩٢، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٢٢،
 ٢٢٢، ٢٢٢،
 بداؤن، ١١٤،
 بدخشان، ٢٥، ٢٥٨،
 برم (?)، ٢٤٦،

- يزدادى، أبو الحسن علي بن محمد - ، ٢٩٧ ،
 يزدرگد بزهرگر ، ١٨٠ ،
 يزيد بن معاوية ، ١٧٩ ،
 يعرب بن فحطان ، ١٨ ،
 يعقوب ، ٨٤ ، ١٠٧ ، ١٢٤ ، ٢١٦ ،
 يلدز ، ملك تاج الدين - ، ١١٤ ،
 يمين الدولة محمود ، ٢٢ ، ٢٢-٢٥ ، ٢٢ ، ٦٣ ، ٢٩٢ ، ٢٠٦ ، رجوع كن
 به محمود بن سبکتگين ،
 يمين الدين بهرام شاه (ملك سيستان) ، ٥٠ ، ٢٠٢ ، ٢٥٢ ،
 ينال (كينزك مؤيد الملك) ، ٦٨ ،
 يوسف ، ٤٤ ، ٥٧ ، ٧٤ ، ٧٧ ، ٨٤ ، ١٠٧ ، ١٠٨ ، ١٢٤ ، ١٢٥ ، ١٨٢ ،
 ٢٠١ ، ٢١٦ ، ٢٧٢ ،
 يوسف بن محمد الدربندي ، ١٠٦-١٠٨ ،
 يوسف بن نصر الكاتب ، جمال الدين أبو الحسن - ، ٩٦-١٠١ ،

 فهرست الأماكن و القبائل ،

- آبه ، ٢٥٨ ،
 آمد ، ٧٧ ، ٢١٠ ، ٢١٦ ، ٢١٧ ،
 أموى ، ١٧٦ ، ٢٢٦ ،
 انجار ، ٦٩ (و الصحيح الحان ، رجوع كن بص ٢٠٧) ، ٢١٥ ،
 اران ، ٤١ ،
 ارتنگ (ارزنگ) مانى ، ٧٢ ، ١٤٥ ،

نظامی عروضی سمرقندی، ۱۴، ۲۹۵، ۲۹۹، ۳۲۱، ۳۴۴،

نعمان (ابو حنیفہ)، ۲۰۹،

ابو نواس، ۷۶، ۱۹۹، ۲۹۱،

نوح بن منصور سامانی، ۲۲، ۳۱۸،

نوح بن نصر سامانی، ۲۲، ۳۴۴،

نور الدین محمد عوفی، رجوع کن بہ عوفی، محمد بن محمد - ،

نور اللہ ششتری، قاضی - ، ۳۴۹،

نوشیروان، ۱۲،

نیر، رجوع کن بہ ضیاء الدین احمد،

واقف، ۲۰۱،

وزان، صدر الدین (محمد بن -)، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۶۰-۲۶۱،

وطواط، رشید الدین - ، رجوع کن بہ رشید الدین محمد بن عبد الجلیل،

ولواجی، شمس الدین - ، ۴۲،

ہایل، ۱۷، ۱۸،

ہاروت، ۱۰۴،

ہامان، ۲۱۹،

ہبہ اللہ، ابو نصر الفارسی، ۷۱-۷۲، ۲۰۷-۲۰۸، رجوع کن بہ

قوام الملک،

ہندوخان (بن مکشاہ بن نکش)، ۴۳، ۲۰۱،

یحییٰ بن طاہر بن عثمان العوفی، رجوع کن بہ شرف الدین،

یحییٰ بن محمد بن یحییٰ، رجوع کن بہ معنی الدین، (و الصَّحیح محمد بن یحییٰ،

رجوع کن بص ۳۴۹)

- ابن البديم (صاحب الفهرست)، ٢٩٠،
 نصر بن احمد ساماني، ٢٢، ٢٩٢، ٢٩٥،
 نصر السهري، ظهير الدين - ، ١٢٢-١٢٧،
 نصر الله بن عبد الحميد، ٩٢-٩٢، ٢٠٧،
 ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوي، ٢٢٤،
 ابو النصر العتيبي، رجوع كن به عتيبي،
 ابو نصر فارابي، ٢٥٩،
 ابو نصر فراهي (بدر الدين محمود) صاحب نصاب، ٢٥٢،
 ابو نصر هبة الله الفارسي، نظام الدين - ، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،
 رجوع كن به قوام الملك،
 نصرة الدين قلع ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،
 نصرة الدين كبود جامه، ٥١-٥٢، ٢٠٤،
 نصرة الدين بن محمد انز (صاحب زوزن)، ٢٠٤،
 نصير الدين اسفزاري، ١٨٨،
 نصير الدين طوسي، ٢٥٩،
 نصير الدين ابو القاسم محمود بن المظفر بن أبي توبة، ٧٥-٧٧، ٢٠٩،
 نصير الملك، صدر كبير ملك النواب - ، ٦٩،
 نظام الدين الجامي الكاتب، ١٤٩-١٥١، ٢٢١،
 نظام الدين محمد بن عمر [بن] مسعود، ١٧٥-١٧٨، ٢٢٦،
 نظام الدين أبو نصر، رجوع كن به ابو نصر هبة الله الفارسي،
 نظام الملك، رجوع كن به نصير الدين محمود،
 نظام الملك شمس الدين مسعود بن علي هروي، ٢٢٩،
 نظام الملك صدر الدين (محمد بن محمد) وزير سمرقند، ٢٠٥، ٢٤٦،
 نظام الملك ابو علي الحسن بن علي بن اسحق (الطوسي)، ١٧، ٦٥-٦٧،
 ٢٠٦-٢٠٧، ٢٤٦، ٢٥٤،

- أبو موسى الأشعري، ٤، ٢٨٩،
 مؤيد، ملك -، (؟) ٤١،
 مؤيد (أى ابيه)، ملك -، ٢٢٨، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٢٧، ٢٢٩،
 مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذى،
 مؤيد الملك أبو بكر بن نظام الملك، ٦٧-٦٨،
 مهذب الدين، رجوع كن به منصور بن على الاسفزارى،
 مهلب بن ابى صفرة، ٢٥٤،
 ميانجى (از امراء نكش خوارزمشاه)، ٢٦٠،
 ميمون بن مهران، ١٧،

- ناصر، آل -، ٩، ٢٢، ٢٩٦، رجوع كن به غزنويان،
 ناصر، شمس الملك امير -، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،
 ناصر الدين، ٢٥٥،
 ناصر الدين سبكتگين، ٦٤، ٢٩٦،
 ناصر الدين عثمان بن حرب السجزي، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٢٧-٢٢٨،
 ناصر الدين قباچه، ١١٥، ١١٦، ٢٨٩، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٠،
 ناصر الدين بن قطب الدين سرخسى، ٢١١،
 ناصر الدين ملكشاه بن نكش، ٢٠١،
 الناصر لدين الله (الخليفة)، ١١٦، ١٢١، ٢٢٥، ٢٢٥، ٢٦٢،
 الناصرین، ١١٦، ٢٢٥،
 ناكوك، رجوع كن به أبو العلاء عطاء بن يعقوب،
 نجم الدين كبرى، ٢٢٠، ٢٤٩،
 نجم وراق، ٢١٩،
 نجيب الدين الأبيوردى، ١٤٧،
 نجيب الملك شرف الخواص أبو طاهر المطهر، ٢٨٥،

منتجب الدین بدیع اتابک الخوئی (۱) ۷۸-۸۰،

منتجب الدین بن مؤید الدین الترمذی، ۱۱۰،

المنتصر، الامیر -، ۲۹۲،

مخیک، ۲۹۵،

منصور، قاضی -، رجوع کن به شمس الدین منصور بن محمود،

منصور بن علی الأسفراری، ۱۵۸-۱۵۹،

منصور بن محمد عاصمی، رجوع کن به عاصمی،

منصور بن محمود الأوزجندی، رجوع کن به شمس الدین،

منصور بن نوح بن منصور سامانی، ۲۲-۲۳، (و الصّحیح المنتصر، رجوع

کن به ص ۲۹۳)

منصور بن نوح بن نصر سامانی، ۲۲،

أبو منصور [احمد بن ابی الحارث محمد] فریغونی، ۲۵، (و الصّحیح أبو

نصر، ص ۲۹۴)،

أبو منصور ازهری، رجوع کن به ازهری،

أبو منصور الثعالبی، ۱۰، ۳۳،

أبو منصور محمد بن عبد الجبار، رجوع کن به عتبی، (و الصّحیح أبو النصر:

رجوع کن به ص ۲۹۳)،

أبو منصور [محمد بن محمد] مانزیدی، ۱۸، ۲۹۲،

منگلی بیگ، ۱۴۲، ۲۲۹-۲۳۰، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۹،

منهاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی (صاحب طبقات ناصری)،

قاضی -، ۲۸۹، ۲۰۲، ۲۶۲، ۲۶۳،

منهاج سراج، رجوع کن به منهاج الدین عثمان،

موسی (کلم الله)، ۵۴، ۷۴، ۹۸، ۹۹، ۱۰۷، ۱۴۵، ۲۰۱، ۲۲۶، ۳۴۳،

(۱) و الصّحیح الجوبینی، و وی خال جدّ بدر عطا ملک جوینی است بنصریح خود او در

جهانگشای در تاریخ اتسز خوارزمشاه،

- أبو المعالي، رجوع کن به حسن نگیں، ٢٠٥،
 ابن المعتز، ١٠، ١٦٢،
 معز الدین سنجر، رجوع کن به سنجر،
 معز الدین غوری، سلطان -، رجوع کن به شهاب الدین، (هردولقب یک
 شخص است)،
 معزیه، ملکه -، ٢٠٤،
 معن زائده، ١١١، ٢٥٥،
 معین الدین اسفزاری، ٢٢٧،
 معین الدین اصم، ٢٠٩،
 معین الملک الحسین بن علی الأصم، ٧٧-٧٨، ٢٠٩، (و الصحیح معین الدین)،
 مغول، سلاطین و دولت -، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤،
 ابو المفاخر رازی، ٢٦١،
 ابن مقبل، ١١٥، ٢٢٢، ٢٢٤،
 ابن مقله، ٤٤، ١٢٢،
 ملک الاسلام، ٢٢٥،
 ملک الأطباء، رجوع کن به مجد الدین محمد بن عدنان،
 ملک الأطباء جلال الدین مسعود (بن محمد بن عدنان)، ٤٤، ١٨٠،
 ملک الجبال (لقب)، ٢٢١،
 ملکشاه بن الپ ارسلان سلجوقی، ٢٢-٢٤، ٦٦، ١٤٦، ٢١٧،
 ملکشاه بن تکش، ٢٠١،
 ملکشاه بن محمود بن محمد بن ملکشاه السلجوقی، ٢٥٥،
 ملک الشعراء (شرف الدین شفروه ٩)، ٢٥٨،
 ملک النواب نصیر الملک، ٦٩،
 أبو الملوك، ٢٢٠، رجوع کن به خسرو ملک،
 ملیح سرپلی، ١٨٠،

- محمود بن عبد اللطيف المنجدي، جمال الدين - ، ٢٥٥ ،
 محمود بن عبد اللطيف المنجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥ ،
 محمود، آل - ، ٢٠٠ ، رجوع كن به ناصر، آل - ،
 محبي الدين بجي بن محمد بن بجي النيسابوري، الامام - ، ٢٢٩ - ٢٢٠ ،
 (و الصنيع محبي الدين محمد بن بجي ص ٢٤٩)
 مرع ، ٢٦٩ ،
 مسعود بن ابرهيم ، رجوع كن به علاء الدولة ،
 مسعود بن دولتيار ، ١٧٨ ، ٢٢٧ ،
 مسعود سعيد سلمان ، ٢٠٧ ، ٢٠٨ ، ٢٢٠ ،
 مسعود بن علي هروي ، نظام الملك شمس الدين - ، ٢٢٩ ،
 مسعود بن محمد امام زاده ، ركن الدين - ، ١٨١ - ١٨٢ ، ٢٢٩ ،
 مسعود بن محمد ، سلطان - ، ١٥٢ ، ٢٢١ ، ٢٥٥ ،
 مسعود بن محمد بن عدنان ، رجوع كن به جلال الدين وملك الاطباء ،
 مسعود بن محمد بن علي الأندخودي ، رجوع كن به علاء الدين ،
 مسعود بن محمود غزنوي ، ٢٠٦ ، ٢٠٨ ،
 مسعود بن ابي اليمن الكرمانى ، ٥٩ - ٦٠ ،
 مسيح ، رجوع كن به عيسى ،
 مظفر، آل - ، (چغانيان) ، ٢٩٥ ،
 مظفر، آل - ، (فارس) ، ٢٦٠ ،
 أبو المظفر ابرهيم ، سلطان رضى - ، رجوع كن به ابراهيم ،
 أبو المظفر اتسز ، رجوع كن به اتسز ،
 أبو المظفر ارسلان بن طغرل ، رجوع كن به ارسلان بن طغرل ،
 أبو المظفر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج چغانى ، ٢٧ - ٢٩ ، ٢٩٥ ،
 أبو المظفر بن محمد بن ثابت المنجدي ، ٢٥٤ ،
 معاذ بن مسلم ، ٢٢٤ ، ٢٢٥ ،

- محمد بن المظفر، رجوع کن به مبارز الدین،
 محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 محمد بن ملکشاه سلجوقی، ۲۹۴، ۲۶۱،
 محمد منوکه النسوی، ۱۵۶-۱۵۸،
 محمد بن المنهاج اللوهوری، رجوع کن به سراج الدین،
 محمد بن المؤید البغدادی، رجوع کن به بهاء الدین،
 محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی، ۲۸۲-۲۸۴،
 محمد بن نصیر، افتخار الملك جمال الدین -، ۱۱۷-۱۲۰، ۱۲۱،
 محمد بن نصیر السجزی، شمس الدین -، ۲۵۱-۲۵۲،
 محمد بن نوشتگین خوارزمشاه، ۲۲۸،
 محمد بن الوزان، رجوع کن به صدر الدین،
 محمد بن هام، شهاب الدین فخر الکتاب -، ۱۵۴-۱۵۶،
 محمد بن یحیی التیسابوری، محیی الدین -، ۲۲۹-۲۳۰، ۲۴۹،
 ابو محمد خازن، ۱۲، ۲۰۹،
 ابو محمد دوغبادی، ۲۴۰،
 ابو محمد بن یمین الدولة محمود غزنوی، ۲۵-۲۷، (و الصحیح أبو أحمد
 محمد، ص ۲۹۴)،
 محمدی (ملت)، ۳۰،
 محمود بن ابی بکر بن الحسین الفراهی، ابو نصر -، (صاحب نصاب)، ۲۵۲،
 محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی، ابو القاسم -، ۲۴۶،
 محمود (بن احمد) التیسابوری، امام بیان الحق -، ۲۸۱،
 محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،
 محمود بن ابی توبه، رجوع کن به نظام الملك،
 محمود بن سبکتگین غزنوی، یمین الدوله -، ۱۴، ۲۲، ۲۳-۲۵، ۲۴،
 ۶۳، ۲۹۳، ۲۰۶، ۲۴۰،

محمد بن عبد الجبار، رجوع كن به عتي،
 محمد عبد العزيز رجوع كن به سيف الدين صدر جهان،
 محمد بن عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به برهان الدين،
 محمد بن عبد الله السرخسكي، ابو بكر - ، ٢٢٨ ، رجوع كن به مجد الأئمة
 سرخكت،

محمد بن عبد اللطيف الخجندی، صدر الدين - ، ٢٥٥ ،
 محمد بن عبد الملك الجرجاني، رجوع كن به خطير الدين،
 محمد بن عدنان سرخسكي، ٤٤ ، ١٧٩ - ١٨١ ، ٢٠١ ، ٢٢٧ ، ٢٢٨ ، رجوع
 كن به مجد الدين،

محمد بن علي الاصهاني المعروف بالجواد، ٢٥٥ ،
 محمد بن علي الظهيري السمرقندي، رجوع كن به ظهير الدين،
 محمد بن علي الكاشاني، شمس الدين - ، ١٨٢ - ١٨٧ ، ٢٤٠ ،
 محمد بن عمر الرازي، الأمام فخر الدين - ، ٢٢٢ ، ٢٤٠ ،
 محمد بن عمر الكركوتي، ٧٧ ،
 محمد بن عمر [بن] مسعود، نظام الدين - ، (از آل برهان)، ١٧٥ -
 ١٧٨ ، ٢٢٦ ،

محمد محتاج، ٢٧ ، ٢٩٥ ، رجوع كن به محمد بن مظفر،
 محمد بن محمد عوفي، رجوع كن به عوفي،
 محمد بن محمد الفراهي، ٤٩ ، ٢٥٩ - ٢٦٢ ، ٢٠٢ ، رجوع كن به شرف الدين،
 محمد بن محمد الماتريدي، ابو منصور - ، ١٨ ، ٢٩٢ ،
 محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١ - ٢٨٢ ،
 محمد بن محمود الاسفزاری، ٢٦٢ - ٢٦٥ ،
 محمد بن محمود الزابي، ٢٢٥ - ٢٢٩ ،
 محمد بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥ ،

محمد بن احمد بن طلحة، ابو منصور الازهرى ٢٤٦، رجوع كن به ازهرى،
محمد بن احمد النيسابورى، ٢٦٢،

محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازة، برهان الدين، صدر جهان -،
٢٢٥،

محمد اسعد صدر جهان، تاج الدين، شرف الملك -، ٢١٦،
محمد (و الصحيح محمود) اندخودى، شمس الدين -، رجوع به شمس الدين
محمود اندخودى،

محمد الأوشى، بهاء الدين -، ١٨٩-١٩٠،
محمد بن ايلدگر، اتابك، جهان بهلوان، شمس الدين -، ٢٥٦، ٢٥٧،
٢٥٨،

محمد بن البديع النسوى، ٢٤٠-٢٤٣،
محمد بن أبى بكر النسفى، شرف الدين، حسام الأئمة -، ١٦٤-١٦٩،
٢٤٠،

محمد بن نكش خوارزمشاه، رجوع كن به علاء الدين اسكندر ثانى،
محمد بن ثابت المجدى، ابو بكر -، ٢٥٤،

محمد بن حسن، تاج الملك شرف الدين، عمدة الوزراء، ٦٩،

محمد بن رشيد، رجوع كن به شهاب الدين محمد،

محمد بن زُقر بن عمر، ٢٢٢، ٢٢٤،

محمد بن سام، سلطان -، رجوع كن به غياث الدين،

محمد (بن سلطان محمود غزنوى)، سيف الدولة، ابو احمد، ٢٥-٢٧،
٢٩٤،

محمد شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

محمد بن الطغان الكرمانى، ٢٧٩-٢٨١،

محمد بن طينفور التجاوندى، ٢٦٢،

- مازه، بنى - ، ٢٢٢-٢٢٦،
 ماكان بن كاكى، ٢٩٥،
 المأمون، ٢١،
 ماني، ٧٢، ١٨٤،
 مبارز الدين محمد بن المظفر (مؤسس سلسلة آل مظفر در فارس)، ٢٦٠،
 مبارك شاه بن الحسين المروروذى، فخر الدين - ، ١٢٤ ١٢٥-١٢٤،
 ١٢٤، ١٢٦، ٢٢٧،
 المنتبى، ٢٢٦،
 مجد الأئمة سرخكتى، ١٧٩، ٢٢٨،
 مجد الدين احمد بن محمد أبى بديل السجاوندى، ٢٨٢-٢٨٣، ٢٦٢،
 مجد الدين بغدادى، شيخ - ، رجوع كن به مجد الدين شرف بن المؤيد،
 مجد الدين شرف الكتّاب بن رشيد العزيزى، ١٥٩-١٦٤،
 مجد الدين شرف بن المؤيد البغدادى، ٢٢٠-٢٢١، ٢٤٢، ٢٤٩-٢٥٠،
 مجد الدين محمد بن ضياء الدين عدنان السرخكتى، شرف الزمان، ملك
 الاطبا، - ، ٤٤، ١٧٩-١٨١، ٢٠١، ٢٢٧، ٢٢٨،
 مجد الدين بن محمد بن عبد الملك الجرجانى، ٢٢٢،
 مجد الدين محمود السرخكتى، ١٧٩،
 مجد الدين النسوى، الفاضى - ، ٢٤٤-٢٤٥،
 مجد الملك بهاء الدين، رجوع كن به على بن احمد الجاجبى،
 مجلدى جرجانى، أبو شريف أحمد [بن] على - ، ١٢،
 مجنون، ١٨٢، ٢١٨،
 مجير الدين، ٢١٠، ٢١١،
 ابو المحاسن، جمال الدين - ، رجوع كن به جمال الدين يوسف بن نصر،
 محمد رسول الله، ٧، ١٢، ١٢، ١٦، ١٨، ٤٩، ٥٤، ٧٢ ١٨٧، ٢٠٠،
 ٢١٧، ٢٤٩، ٢٠٨، ٢١٥، ٢١٧، ٢٥٢، ٢٥٧،

- کافرك (كافى خراسان)، ۴۶،
 كافى خراسان (كافرك)، ۴۶،
 كبود جامه، نصره الدين - ، ۵۱-۵۲، ۲۰۴،
 كح تگين، ۴۵،
 كسرى، ۱۰۶، ۲۴۵،
 كلیم الله، رجوع كن به موسى،
 كمال الدين پيغو ملك، رجوع كن به پيغو ملك،
 كمال الدين جمال الكتاب كالى البخارى، ۸۶-۹۱،
 كمال الدين زياد الاصفهاني، ۲۷۴-۲۷۵،
 كمال الدين نصر الله، رجوع كن به فرقدى،
 كالى بخارى، رجوع كن به كمال الدين،
 كال مفرئ سمرقندى، ۱۸۸،
 كميّت، ۲۲۴، ۲۲۵،
 كوچلك خان تئار، ۲۲۲،
 كوشككى، حكيم - ، ۲۰۰، ۲۴۴، ۲۴۵،
 كيكائوس بن قابوس بن وشمگير، ۲۰-۲۱،
 گلستان (كينزك سلطان محمود غزنوى)، ۲۴،
 گورخان، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۴۵،
 گوشيار، ۲۴۱،
 لغمان، ۸۶،
 ليث، آل - ، رجوع كن به صفاريان،
 ليلى، ۱۸۳،
 ماتريدى، ابو منصور محمد بن محمد - ، ۱۸، ۲۹۲،

ابو القاسم علي بن المحسن بن أبي طيب الباخري، ١٠، ٢٤، ٦٨-٧١،
٢٠٧

ابو القاسم الفاريابي، رجوع كن به محمود بن احمد،
فاقي، رجوع كن به تاج الدين وحيد،
قباچه، ناصر الدين - ، ٢٨٩،
قباد ١.٦،

قتيبة بن مسلم، ٢٢٢،

ابن قتيبة، ١٠،

قحطان، ١٨،

قراختايان، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٢،

قرل ارسلان، ٤١،

قسيم امير المؤمنين، ٢٢٥،

قطب الدين اتسز، رجوع كن به اتسز،

قطب الدين، رجوع كن به ابيك،

قطب الدين سرخسي، ١٨٠، ٢١٠-٢١١، ٢٢٨،

قطب الدين شاه محمود، رجوع كن به شاه محمود،

قطب الدين (ملك شهيد)، رجوع كن به ابيك،

قلج ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،

قلج طمغا جخان، رجوع كن به ابراهيم بن الحسين،

قلج طمغاج، رجوع كن به حسن بن علي بن عبد المؤمن،

قمر الدين ملك اموى، ١٧٦،

قوام الملك، ١١٢،

قوام الملك نظام الدين ابو نصر هبة الله الفارسي، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،

قيصر روم، ٢٤، ٧٧، ٨٥، ١٠٦، ١١٩، ١٨٧، ٢٢٥، ٢٤٥،

فراهی، ۲۵۲، رجوع کن به شرف الدین محمد،

ابو الفرج اصفهانی، ۲۵۹،

فرّخی، ۲۲۰،

فردوسی، ۲۴،

فرزدق، ۲۲۵،

فرقدی، کمال الدین نصر الله -، ۲۱۹،

فرید الدین الجاجری، ۲۲۲-۲۲۵،

فرید، عزیز الدین -، ۱۵۱،

فرید الدین الکنان، ۱۵۲-۱۵۴ ۲۲۱،

فرید کافی، ۱۲۰-۱۲۵، ۲۴۲

فرید الدین محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،

فریدون، ۹۵،

فریغون، آل -، ۲۵، ۲۹۴،

فصیح العجم، رجوع کن به سراج الدین،

فضل بن احمد، ابو العباس -، ۶۲، ۲۰۶،

فضل الله شفروه، رجوع کن به شرف الدین محمد شفروه،

الفضل بن محمد الاندجانی (الجزجانی)، قاضی القضاة أبو بشر -، ۲۱،

۲۹۷،

ابو الفضل بیهقی، ۲۹۶،

فغفور (چین)، ۲۴، ۱۵، ۲۲۵، ۲۲۷،

ابو الفوارس شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،

قابوس بن وشمگیر، شمس المعالی -، ۲۹، ۲۰، ۲۱، ۲۹۷،

قایل، ۱۷،

ابو النّسّم احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکفّاة،

غزنويان، ٩، ٢٩٦، ٢٠٠، ٢٢٠، رجوع كن به ناصر، آل - ،
غسان، ١٢،

غوريان، ٢٨-٢٩، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢١،
غياث الدين محمد بن سام غوري، (سلطان سعيد)، ٥١، ١٢١، ١٢٢،
١٢٦، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢١، ٢٢٢،
غياث الدين محمود بن غياث الدين غوري، ٢٠٤، ٢٢٧،

ابو الفتح البستي، ٦٤-٦٥،

ابو الفتح عبد الكرم بن أحمد الحافى الهروي، ٢٤-٢٥،

فخر الدين الخطاط الهروي، ٢٤٦-٢٤٨،

فخر الدين شرف القضاة الدمراحي، ٢٨٦-٢٨٧،

فخر الدين عبد العزيز الكوفي، الأمام - ، ٢٢٨، ٢٤٨، ٢٤٩،

فخر الدين [بن] عزيز [الدين] فريد، ١٥١-١٥٢،

فخر الدين عبد الوزراء، ٢١٢، ٢٤٧،

فخر الدين مبارك شاه بن الحسين المرورودي، ١٢٤، ١٢٥-١٢٦، ١٢٤،
١٢٦، ٢٢٧،

فخر الدين محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١-٢٨٢، ٢٦٢،

فخر الدين محمد الزرخالي السرخسي، ٢١٨-٢١٩،

فخر الدين محمد بن عمر الرازي، الأمام - ، ٢٢٢، ٢٤٠، ٢٥٠،

فخر الدين مسعود بن أبي اليمن الكرمانى، ٥٩-٦٠،

فخر الدين يهود (?) بن حامد دالى، ١٤٩، ١٥٠،

فخر الرؤساء، رجوع كن به تاج الدين الآبي،

فخر الكتاب، رجوع كن به فريد الدين الكاتب،

فخر المذكورين، رجوع كن به علاء الدين الأوزجندى،

فخر الملك مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذى،

- عمر بن اسحق الواشي، ٢٨٥-٢٨٦،
 عمر بن الخطاب، ١٦١،
 عمر بن محمد البسطامي، رجوع کن به ضياء الدين،
 عمر بن محمد الخرمابادي، ٢٠١-٢٠٢،
 عمر بن محمود البلخي، رجوع کن به حميد الدين،
 عمر بن مسعود [بن] احمد بن عبد العزيز بن مازة، تاج الدين -، برهان
 الاسلام، ١٦٩-١٧٤، ١٧٧، ٢٢٠، ٢٣٥، ٢٤٨،
 عمران، ١٠٧،
 عمران، آل -، ٤،
 عميد، بهاء الدين امير -، ٤٤، ٤٥،
 عميد، خواجه - ابو الفوارس فناوزي، ٢١٨،
 عميد، مَلِك - رجوع کن به ابيک، قطب الدين،
 ابن العميد، ٧٥، ٩٢،
 عنبري، شرف الدين -، ١٥٥،
 عنصری، ١٤، ١٨٧، ٢٩٢، ٢٤٠،
 العوفي، ابو طاهر بجي (جد مؤلف اين کتاب)، رجوع کن به شرف الدين،
 عوفي، محمد بن محمد - (مؤلف اين کتاب)، ١، ٨، ١٥٩، ٢٨٩، ٢٩٠،
 ٢٩٨، ٣٠٢، ٣٠٢، ٣٠٩، ٣١٨-٣٢٠، ٣٢٥-٣٢٨، ٣٥٦،
 ٣٥٩، ٣٦٠،
 عياضي، عبد الرحيم سرخسي، ٧١، ٣٠٧،
 عيسى المسيج، ١، ١١، ٥٧، ٧٤، ١٥٧، ١٦٢، ١٧٩، ١٨٢، ٢٢٠،
 ٢٧١، ٢٧١،
 عين الملك، الحسين بن ابى بكر الأشعري، فخر الدين، ١، ٢، ٤، ٥،
 ١٤، ١٥، ١٦، ١٧، ٢٧، ٦٢، ٦٣، ١١١، ١٦٢، ٢٨٩،

اسماء الرجال

٤.١

- على بن احمد الجاجبي، مجد الملك، بهاء الدين -، ١١٣-١١٧، ٢٢٢،
 على بن الياس الاغاجي البخاري، ابو الحسن -، ٢١-٢٣،
 على بن الحسن بن أبي طيب الباخري، رئيس شهيد -، ١٠٠، ٢٤،
 ٦٨-٧١، ٢٠٧،
 على [بن] حسن كاتب، ٢٦،
 علي بن ابي الحسن الرندي، جلال الدين -، ٢٢٩،
 على روزبه الشيباني، رجوع كن به اختيار الدين،
 على بن أبي طالب امير المؤمنين، ٢٢، ٤٤، ٨٥، ١٦١، ١٩٦،
 على بن عبد الله بن حمدان، سيف الدولة ابو الحسن -، ٢٧، ٢٢٦،
 على بن العلاء البستي، ٢٤١،
 على بن عمر المهودي، رجوع كن به حميد الدين،
 على لاهوري، جمال الدين -، ١٢١،
 على بن محمود الحسيني، سيد - (صاحب بزم آرا)، ٢٩٠،
 على بن موسى الرضا، ٧٩، ٢١٠،
 ابو على احمد بن المظفر چغانى، ٢٧، ٢٩٥،
 ابو على الحسن بن على بن اسحق، رجوع كن به نظام الملك،
 عيشاه بن تكش، ملك تاج الدين، ٤٨-٤٩، ٢٠٢،
 عماد الدين، ١٤٢،
 عماد الدين دبير (خوارزمي)، ٢٦،
 عماد الدين زنگي، ٢٤٠، ٢٥١،
 عماد الدين الكاتب الاصفهاني، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧، ٢٢٢، ٢٥٥،
 عماد الدين، ملك -، ١٥٧،
 عماد الدين مؤيد بن احمد الاسفرايني، ١٤٧-١٤٨،
 عمادى (شاعر)، ٩٩،
 عمر نوقاني، ١٦٨،

- عزیز الدین رافعی، ۱۵۱،
 عزیز الدین فرید، ۱۵۱،
 العزیزی، مجد الدین بن رشید -، ۱۵۹-۱۶۴،
 عطا ملک جوینی، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۴۹،
 عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸، رجوع کن
 به ابو العلاء،
 عطار، شیخ فرید الدین -، ۲۹۵، ۳۴۹،
 علاء الدوله مسعود بن ابرهیم، ۹۴، ۹۵،
 علاء الدین اسکندر ثانی محمد بن نکش خوارزمشاه، ۴۲-۴۴، ۱۱۲،
 ۱۴۴، ۱۴۷، ۲۰۲، ۲۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴،
 ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۳۵، ۲۴۵، ۲۵۰، ۲۵۲،
 علاء الدین مسعود بن محمد بن علی الاندخودی، ۲۰۷-۲۰۸،
 علاء الدین الاوزجندی المعروف بزیادت، ۱۸۹-۱۹۰،
 علاء الدین نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه، رجوع کن به نکش،
 علاء الدین ملک الشرق^(۱)، ۱۱۵، ۲۲۲،
 علاء الدین شیخ الاسلام الحارثی، ۲۰۹-۲۱۰،
 علاء الدین انسر بن محمد خوارزمشاه، ۳۵-۳۸، ۸۱، ۸۵، رجوع کن
 به انسر،
 علاء الدین الخواری، ۲۷۵-۲۷۶،
 علاء الدین غوری، سلطان -، رجوع کن به الحسین بن الحسین،
 علاء الملك شرف الدین میرک، ۱۴۸-۱۴۹، ۲۳۰،
 علاء الملك ضیاء الدین، رجوع کن به ابو بکر [بن] احمد الجاجی،
 ابو العلاء عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸،
 (۱) مقصود علاء الدین بهرامشاه پسر ناصر الدین قباچه است و در تعلیقات سهو
 شد است (ص ۲۲۲)

- عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به فخر الدين،
 عبد الكرم بن احمد الحائمي الهروي، ٢٤-٢٥،
 عبد الله بن شفروه، ظهير الدين -، ٢٧٢-٢٧٤، ٢٥٩،
 عبد الله بن عباس، ١٧،
 عبد اللطيف بن محمد بن ثابت النخدي، ٢٥٤،
 عبد اللطيف بن محمد بن عبد اللطيف النخدي، صدر الدين -، ٢٦٥-
 ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٥٥،
 عبد المجيد، رشيد الدين ناج الأديب، ٥٠،
 عبد المطلب، ١٢،
 عبد الملك شافعي (قاضي القضاة اوجايتو)، خواجه -، ٢٢٦،
 عبد الملك بن مروان، ٢٢٢،
 عبد الملك بن نوح بن منصور ساماني، ٢٢، ٢٩٢،
 عبد الملك بن نوح بن نصر ساماني، ٢٢،
 عبد المؤمن شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،
 ابو عبيد، ٢٢٢،
 العتبي، ابو منصور [ابوالنصر] محمد بن عبد الجبار -، ٢٤، ٦٢، ١٤٢،
 عثمان بن ابراهيم قلم ارسلان خاقان، نصره الدين -، ٤٤-٤٦، ١٧١،
 ١٧٢، ٢٢٢، ٢٥٨، ٢٠٢، ٢٢٦، ٢٤٨،
 عثمان بن حرب السعزي، ناصر الدين -، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٢٧-
 ٢٢٨،
 عثمان بن عفان (خليفه)، ٤٤، ٢٠١،
 عدنان، رجوع كن به ضياء الدين،
 عذرا، ٢٠١،
 عراقى شاعر، ٢٦١،
 عزيز الاسلام، ٢٢٥،

طغاجخان رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،
طیان ژاوا، ۵۵، ۳۰۵،

ظہیر الدین تاج الکتاب السرخسی، ۱۲۷-۱۲۹،

ظہیر الدین شفروہ، رجوع کن به ظہیر الدین عبد الله بن شفروہ،

ظہیر الدین عبد الله بن شفروہ، ۲۷۲-۲۷۴، ۲۵۹، ۳۶۰،

ظہیر الدین (و الصبیح بہاء الدین) محمد بن علی الکاتب السمرقندی الظہیری

۹۱-۹۲، ۲۰۱، ۴۱۸-۴۱۹،

ظہیر الدین نصر سموری، ۱۴۰، ۱۴۲-۱۴۷،

ظہیر الدین ولی النسوی، ۲۴۳-۲۴۴،

ظہیر الدین فاریابی، ۱۱، ۳۵۵،

ظہیری، رجوع کن به ظہیر الدین محمد بن علی،

عاصی، ابو سعید منصور [بن] محمد -، ۱۴، ۲۹۱،

عالم الدین کرماتی، ۵۹،

عایشہ، ۱۳،

ابن عبّاد، اسمعیل - الصّاحب، رجوع کن به اسمعیل،

عبّاس مروزی، ۲۱،

ابو العبّاس الایبوردی، جمال العرب، ۱۴۷، ۲۰۰، ۲۳۰،

ابو العبّاس فضل بن احمد اسفراینی، ۶۳، ۲۰۶،

عبّاسیان (خلفاء)، ۲۱، ۲۴۳،

عبّاسیان (غوریہ)، ۲۸، ۲۹۹،

عبد الحمید، ۷۵،

عبد العزیز، سیف الدین -، ۲۲۶،

عبد العزیز بن عمر بن سیّد السّادات، صدر جهان -، ۱۷۹، ۱۸۰،

۲۱۱، ۲۳۳-۲۳۴، ۳۳۸-۳۴۶،

- صدر الدين النيسابوري، ١٤٢-١٤٤،
 صدر الدين محمد بن الوزان، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٦٠-٢٦١،
 صفاريان، ٩، ٢١، رجوع كن به ليك، آل -،
 صفى الدين يزدي، ٢٧٨-٢٧٩،
 ضياء الدين احمد المتخلص بنير، ٢٦٢،
 ضياء الدين الدوغابادي، ١٩٠،
 ضياء الدين عدنان السرخكني، ١٧٩،
 ضياء الدين، رجوع كن به علاه الملك،
 ضياء الدين عمر بن محمد البسطاي، ٢٢١،
 ضياء الدين محمد بن أبي نصر بن أبي شهيد الغزنوي، ٢٨٢-٢٨٤،
 طاهر، آل -، ٩، ٢١،
 طاهر بن الفضل بن محمد [بن] محتاج چغانى، ٢٧-٢٩، ٢٩٧،
 ابو طاهر الخاتوني، ٢١٧، ٢٢٠، ٢٦١،
 ابو طاهر المطهر نجيب الملك شرف الخواص، ٢٨٥،
 ابو طاهر يحيى العوفي، رجوع كن به شرف الدين،
 طرفه العبدى، ١٢،
 طغاخان مرغينان، ٥٥،
 طغانشه بن المؤيد (آى ابه)، ٤٦-٤٨، ٢٢٨، ٢٧٨، ٢٠٢، ٢٢٩، ٢٦١،
 طغان شاه بن الب ارسلان، ابو الفوارس -، ٢١٨،
 طغرل بن ارسلان، ركن الدين -، (آخرين سلجوقيه عراق)، ٤١-٤٢،
 ٢٠٠، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٦٠،
 طغرل بيگ، ركن الدين -، ٦٨، ٦٩،
 طلحه، ٦،

شهاب الدین محمد بن رشید رئیس، ۱۰۲-۱۰۵،

شهاب الدین مسعود، ۴۰، ۴۳۰،

شهید، سلطان -، رجوع کن به ایک و شهاب الدین غوری،

شهید، ملک -، رجوع کن به ایک،

الشیبانی، رجوع کن به اختیار الدین،

شیت، ۱۸،

شیخ الاسلام، رجوع کن به زکی الدین بن احمد اللوهوری،

شیرگیر، انوشکین (صاحب آبه و ساوه)، امیر -، ۳۵۸،

الصّابی (صاحب کتاب التاج)، ۳۵، ۶۳، ۸۹، ۱۶۴، ۱۹۹، ۲۰۸،

الصّاحب اسمعیل بن عبّاد، رجوع کن به اسمعیل،

صاحب «نشکند»، ۱۶۸،

صاعد الخبوشانی، رجوع کن به زین الدین،

صدر جهان، (لقب اشخاص مختلفه)، ۱۰۸، ۱۶۴، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۳،

۱۸۴، ۱۸۶، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۲۸، ۲۳۵، ۲۴۹، ۲۴۸، رجوع کن

به عبد العزیز، سیف الدین، محمد اسعد، محمد بن احمد،

صدر جهنم، ۲۳۵،

صدر شهید، رجوع کن به حسام الدین عمر،

صدر الدین، ۱۴۵،

صدر الدین، وزیر سمرقند، رجوع کن به نظام الملک،

صدر الدین الخجندی، ۱۴۹،

صدر الدین الخجندی (عبد اللطیف بن محمد)، ۲۶۵-۲۶۶، ۲۶۷، ۳۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمد بن عبد اللطیف)، ۳۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۳۵۵،

صدر الدین عمر بن محمد الخرمابادی، ۲۰۱-۲۰۴،

شمس الدين محمد بن فخر الدين مسعود، رجوع كن به شمس الدين ملك
الجبال،

شمس الدين محمد بن محمود الزاوي، ٢٢٥-٢٢٩،

شمس الدين محمد بن نصير السجزي، ٢٥١-٢٥٢،

شمس الدين محمود البلخي، ٢٠٠-٢٠١،

شمس الدين محمود بن مسعود الأندخودي، ١٠، ٢٠٨-٢٠٩، ٢٩٠،

شمس الدين مسعود هروي، وزير تكش، ١٢٩، ٢٢٩،

شمس الدين ملك الجبال، ١١٠، ٢٢١،

شمس الدين منصور بن محمود الأوزجندی، الفاضل -، ١٢٢، ١٩٤-١٩٨،

شمس الدين النسوي، الفاضل -، ٢٤٢،

شمس الدين الولولاجي ٤٢،

شمس قيس، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،

شمس الكفاة ابو القسم احمد بن الحسن، ٦٢-٦٤،

شمس المعالي قابوس بن وشمكير، ٢٩، ٢٠، ٢١، ٢٩٧،

شمس الملك امير ناصر، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،

شمسي اعرج، حكيم -، ١٧٤، ٢٢٧،

شنسبانيه، ملوك -، ٢٢١،

شولك، ١٢٠،

شهاب الدين اديب صابر، رجوع كن به اديب صابر بن اسمعيل،

شهاب الدين (ابو سعد بن عمر) خيوتي، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٩، ٢٧٨،

٢٥٠-٢٥١،

شهاب الدين شرف الملك الاستينائي، ١٠٩-١١٠،

شهاب الدين غوري (سلطان شهيد)، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٧،

٢٢١، ٢٤٦،

شهاب الدين فخر الكتاب محمد بن هام، ١٥٤-١٥٦،

شرف الواعظین، رجوع کن به شمس الدین محمد الدقایقی،

شرح، ۱۹۸،

ابو شریف احمد بن علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،

شفره، ۲۵۸-۲۵۹،

شمس الدین التتمش، ۱۱۴، ۲۸۹، ۲۲۲، ۲۲۰،

شمس الدین الباقلانی البلیخی، ۲۰۰-۲۰۶،

شمس الدین تاج الأفاضل محمد منوکه النّسوی، ۱۰۶-۱۰۸،

شمس الدین تاج السّادة، رجوع کن به محمد بن علی الکاشاری،

شمس الدین خاله ۲۰۶، ۲۴۶،

شمس الدین حاجی محه (؟) البستی، ۲۸۷،

شمس الدین داعی الحسینی النّسفی، ۱۸۲-۱۸۳،

شمس الدین رضی، ۱۱۲،

شمس الدین سراج الدّولة (از امراء خطا)، ۱۹۸، ۲۴۲،

شمس الدین صدر جهان محمد بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ، ۲۲۲،

۲۲۳،

شمس الدین طبسی، ۲۰۶، ۲۴۱، ۲۴۶،

شمس الدین عیید، ۲۰۶، ۲۴۶،

شمس الدین علی بن نصیر الدین ابی القاسم محمود، ۲۰۹،

شمس الدین (قاضی مینا)، ۲۴۴،

شمس الدین محمد (والصّحیح محمود) اندخودی، رجوع کن به شمس الدین

محمود اندخودی،

شمس الدین محمد بن ایلدگر، رجوع کن به محمد بن ایلدگر،

شمس الدین محمد الدقایقی، ۲۱۲-۲۱۵، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۷،

شمس الدین محمد، سلطان -، ۲۰۴،

شمس الدین محمد بن الطّغان الکرمانی، ۲۷۹-۲۸۱،

سيف الدين صدر جهان محمد [بن] عبد العزيز، ١٨٠، ١٨٢ (٩)، ١٨٤،
١٨٦، ٢٢٥، ٢٢٨،

سيف الدين العنطلي، ٢٠٩، ٢٢٩، رجوع كن به آثار الوزراء،

شافعي، امام - ، ٢١٢،

شافعيه، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٦١،

شاه شجاع، جلال الدين ابو الفوارس - ، ٢٦٠،

شاه محمود بن محمد بن المظنر، قطب الدين - ، ٢٦٠،

شيلي ١٧٩، ٢٢٢،

شرف، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

شرف بن المؤيد، رجوع كن به مجد الدين بغدادى،

شرف الدين احمد دماوندى، ٢٨٤-٢٨٥،

شرف الدين حسام، رجوع كن به محمد بن ابى بكر النسفى،

شرف الدين شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

شرف الدين ابو طاهر بجي بن طاهر بن عثمان العوفى، ١٧٨-١٧٩،

شرف الدين، رجوع كن به تاج الملك،

شرف الدين عنبرى، ١٥٥،

شرف الدين محمد شفروه، ٢٦٨-٢٧٢، ٢٥٦-٢٥٩،

شرف الدين محمد (يا احمد) بن محمد الفراهى، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٢،

٢٠٢، ٢٥٢، ٢٠٢،

شرف الدين ميرك، علاء الملك - ، ١٤٨-١٤٩،

شرف الدين النسفى، حسام الاثبة، رجوع كن به محمد بن أبى بكر،

شرف الزمان مجد الدين عدنان، رجوع كن به مجد الدين محمد،

شرف (قاضى) محمد بن عمر الكركوى، ٧٧،

شرف الملك تاج الدين، رجوع كن به محمد اسعد،

سکندر، سلطان - ، رجوع کن به علاء الدین اسکندر ثانی،

ابن سلام (صاحب طبقات الشعراء)، ۱۰، ۲۹۰،

سلجوق، آل - ، ۹، ۲۳-۲۴، ۶۵، ۲۹۴، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۵۴،
۳۵۶، ۳۵۸، ۳۶۰،

سلطان‌شاه بن ایل ارسلان خوارزمشاه، ۳۲۱، ۳۳۰،

سلی، ۱۴،

سلیمان بن داود، ۳، ۴، ۴۲، ۴۴، ۸۶، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۸۷، ۲۴۲،
۲۷۷، ۳۴۳،

سلیمان شاه بن محمد السلجوقی، رجوع کن به جلال الدین سلیمان،

سناه الدین ارقم فارسی، ۵۹،

سنجر، معز الدین أبو الحارث، سلطان سعید - ، ۹، ۳۷، ۳۹، ۴۰،
۶۰، ۷۷، ۷۹، ۸۶، ۹۰، ۲۰۰، ۲۸۱، ۳۰۰، ۳۰۲، ۳۰۵،

۳۰۶، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۴، ۳۲۲، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۶۲،

سنجر، (غلام)، ۴۶،

سنجر شاه بن طغانشاه بن مؤید آی ایه، ۳۲۹،

سنقر طویل (شحنة اصفهان)، ۳۵۵،

سوری، سلطان - ، ۳۸، ۳۰۰،

سوزنی، ۳۳۲،

سهراب، ۲۱۷،

سیف الدولة أبو الحسن علی بن عبد الله بن حمدان، ۲۷، ۳۲۶،

سیف الدولة ابو احمد محمد بن محمود غزنوی، امیر - ، ۲۵-۲۷،
(والصحيح جلال الدولة او عماد الدولة، ص ۲۹۴)،

سیف الدین، رجوع کن به عبد العزيز،

سیف الدین غوری خسرو جبال، ۱۲۶، ۱۲۸، ۳۲۷،

ژارخا، ٢٠٥، رجوع کن به طیبان ژارخا،

ساسان، آل - ، ١٤،

سام، رجوع کن به بهاء الدین،

سام نرین، ٧٢، ١٠٦،

سامان، آل - ، ٩، ١٢، ١٤، ٢١، ٢٢، ٢٢، ٢٤، ٢٩٢، ٢٩٥، ٢٠١،

٢١٨،

سامری، ١٦، ١٨٧، ٢٤٢،

سیکتگین، آل - ، رجوع کن به ناصر، آل - ،

سیکتگین، ناصر الدین - ، ٦٤، ٢٩٦، ٢٠٦،

سحبان وائل، ٩٤، ١٦٢، ٢٠٥،

سراج الدولة شمس الدین (از امراء خطا)، ١٩٨، ٢٤٢،

سراج الدولة، رجوع کن به خسرو ملک،

سراج الدین محمد بن المنهاج اللوهوری فصیح العجم، ٢٨٤، ٢٦٢-٢٦٢،

سراج منهاج، رجوع کن به سراج الدین محمد،

سُرْیانی (زبان)، ١٨، ٢٩٢،

السعد الراوینی، ٢٤٤،

سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری، ١٩٠-١٩٤،

سعد الدین اسعد نجار سمرقندی، ٢٢٧،

سعد الدین مجد الاسلام مسعود، ٢٠٢، ٢٠٥،

سعد الدین مسعود بن المنتخب، ٧٩،

سعید، سلطان - ، رجوع کن به سبخر و غیاث الدین غوری،

ابو سعید منصور [بن] محمد عاصمی، ١٤، ٢٩١،

سکندر (ذو القرنین)، ١١، ٢٩، ٦٨، ٨٤، ٩٥، ١٨٧، ٢٠٢، ٢٧٧،

٢٢٢، ٢٤٠،

- رکن الدین ارسلان بن طغرل، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،
 رکن (زکیّ) الدین، شیخ الاسلام -، رجوع کن به زکیّ الدین،
 رکن الدین طغرل بن ارسلان، رجوع کن به طغرل بن ارسلان،
 رکن الدین طغرل بیگ، ۶۸، رجوع کن به طغرل،
 رکن الدین فیروزشاه، ۲۸۹، ۲۹۰،
 رکن الدین کیود جامه، ۳۰۴،
 رکن الدین کرمانی، ۳۶۰،
 رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده، ۱۸۱-۱۸۲، ۳۳۹،
 رودکی، ۱۳، ۱۴، ۲۹۱، ۳۳۳،
 روزبه، ۳۰۵، رجوع کن به اختیار الدین،
 روستم، ۱۳۴، رجوع کن به رستم زال،
 زال، ۵۴، ۷۲، ۳۶۱،
 زاهد (مطربه)، ۵۰،
 زردشتیان، ۱۸۴،
 زکیّ الدین بن احمد اللّوهوری، شیخ الاسلام -، ۳۴، ۹۶، ۱۰۲،
 ۲۴۸، ۳۵۱، ۳۵۲،
 زلیخا، ۳۰۱،
 زمخشری، ۱۷۰،
 زنگی، ۴، ۱۲، ۶۹، ۳۵۰، ۳۵۴،
 زنگی، رجوع کن به عماد الدین،
 زیادت، علاء الدین اوزجندی، ۱۸۹-۱۹۰،
 زین الدین السجزی، ۳۵۳-۳۵۹،
 زین الدین صاعد الخبوشانی، ۱۴۴-۱۴۵،
 زینب، ۱۴،

- ذو الرّمه، ۹۶،
 ذو الفقار، ۲۰۵، ۲۰۷،
 ذو القرنین، ۱۱، ۲۰۲، رجوع کن به سکندر،
 رافعی، عزیز الدین -، ۱۵۱،
 رانه، ۲۲۵، ۲۲۶،
 رانه بنارس، ۱۱۶،
 رای هند، ۴۴، ۱۲۵، ۲۲۶،
 رخش (اسپ رستم)، ۲۷۰،
 رستم زال، ۱۹، ۴۲، ۴۳، ۵۴، ۱۰۶، ۱۳۴، ۱۸۸، ۲۱۷،
 ابو الرشد رشید بن محتاج، ۲۲۰،
 رشید الدین تاج الادباء عبد الحمید، ۵۰،
 رشید الدین تاجر، ۱۲۴،
 رشید الدین فضل الله الوزير، ۲۸۸، ۳۳۹،
 رشید الدین محمد بن عبد الجلیل البلی المعروف بوطواط، ۲۶، ۲۷،
 ۸۰-۸۶، ۹۸(?)، ۱۹۹،
 رشید الدین محمد بن محمود الاسفزاری، ۲۶۲-۲۶۵،
 رشیدی (سمرقندی)، ۱۱، ۹۸(?)،
 رضا، الامام علی -، ۷۹،
 رضوان، ۲۷۱،
 رضی، سلطان -، رجوع کن به ابراهیم غزنوی،
 رضی الدین شرف الملک ابو الرضا، ۱۹۹، ۳۴۴،
 رضی الدین مستوفی، ۱۱۲،
 رضی الدین نیشاپوری، ۲۱۹-۲۲۸، ۳۴۷-۳۴۸،
 رکن، شاعر آل مظفر، ۳۶۰،

- خجندیان، خاندان - ، ۲۶۶-۲۶۷، ۲۵۴-۲۵۶،
 خدا بند (اولجایتو)، ۲۲۶،
 ابن خرداذبه، ۲۹۲،
 خسرو پرویز، ۲۰، ۴۲،
 خسرو شاه، ۹۳، ۳۰۰،
 خسرو ملک، سراج الدوله، تاج الدین، ابو الملوك، ۹۳، ۹۶، ۹۷،
 ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۶،
 خضر، ۱۱،
 خطیر الدین محمد بن عبد الملك المجرانی، ۲۲۲،
 ابن خلدون، ۲۰۱،
 ابن خلکان، ۲۳۵،
 خلیفه، حاجی - ، ۳۱۹،
 خواجه جهان، ۶۲،
 خوارزمشاهیان، ۲۵-۲۸، ۴۰، ۴۴، ۴۴، ۱۴۲، ۲۴۰، ۲۷۸، ۲۲۲، ۲۲۸،
 خوارزمی، أبو بکر - ، ۲۹،
 خواند امیر، ۲۲۹، رجوع کن به دستور الوزراء،
 داؤد، ۴، ۱۶۸،
 دُرّ بنیم خاتون، ۱۶۵،
 دقایقی، رجوع کن به شمس الدین محمد،
 دقیقق، ۳۱،
 دکله، اتابک، ۵۹،
 دولتشاه (صاحب تذکره)، ۲۹۰، ۳۵۵، ۳۶۱،
 ابن ذکا، ۱۰۲،

- ٢٨٩-٢٩٠، رجوع كن به عين الملك و بهاء الملك،
 الحسين بن علي الأصم الكاتب، رجوع كن به معين الملك (الدين)،
 الحسين بن علي بن أبي طالب، الامام - ، ٧١، ٢٤٢،
 الحسين بن مهران، ٢٥،
 حمد الله مستوفى، ٢٤٩، ٢٦٠،
 حميد الدين الجوهري، ٢١٢، ٢١٤، ٢٤٧،
 حميد الدين احمد بن الحسين المستوفى الكشائي، ١٠٨-١٠٩،
 حميد الدين السجزي، ١٨٨،
 حميد الدين طيب، ١٧٩،
 حميد الدين علي بن عمر المحمودي، ٢٠٢-٢٠٥،
 حميد الدين (ابو بكر) عمر بن محمود المحمودي البلخي، قاضي القضاة - ،
 ١٩٨-٢٠٠، ٢٤٢-٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥،
 حميد قهندزي، ١١٦،
 حنيفة، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٥٤،
 حنيفة، ملّت - ، ٢٠،
 ابو حنيفة، ٢٢٨، ٢٤٩،
-
- حيدر، رجوع كن به علي بن أبي طالب،
 خازن، ابو محمد - ، ١٢، ٢٩١،
 خاقان ترك، ٢٤، ٥٥، ١١٩، ٢٩٢،
 خاقاني، ١٦٨، ١٦٩، ٢٤٩، ٢٥٥،
 خالد بن عبد الله القسري، ٢٢٤،
 خان، ١٠٦، ١٢٥،
 خان خانان، ٩٥،
 خانيه، ملوك - ، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢١٨، ٢٤٨،

حاتم الطائی، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۵۰، ۲۵۰، ۲۵۵،

الحافی المروی، ۲۴-۲۵،

ابو الحارث، معز الدین - سنجر، رجوع کن به سنجر،

الحارثی، علاء الدین شیخ الاسلام - ۲۰۹-۲۱۰،

الحجاج بن یوسف، ۲۲۲،

حرب السجری، ملک ناج الدین - ، ۴۹، ۲۰۲، ۲۵۲، ۲۶۲،

حریری، ۲۴۴،

حسام الأئمة، رجوع کن به محمد بن ابی بکر التسنفی،

حسام الدین حسن بن علی، پیغو ملک، ۵۵، ۵۷،

حسام الدین علی، ۲۲۱،

حسام الدین عمر بن عبد العزیز بن مازہ (صدر شهید)، ۱۷۹، ۲۲۲،

۲۲۴، ۲۲۸،

حسان بن ثابت، ۱۲، ۹۱، ۹۴، ۲۱۷، ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۰۵، ۲۵۷،

حسن بن علی پیغو ملک، رجوع کن به حسام الدین،

حسن، سید - ، ۵۹،

الحسن بن علی بن اسحق، ابو علی - ، رجوع کن به نظام الملک،

الحسن بن علی بن ابی طالب، الامام - ، ۲۴۳،

ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری، ۲۱-۲۲،

الحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف بحسن نگیں، ابو المعالی قلع

طغاج - ، ۲۰۵،

حسن نگیں، (عین سابق است)،

ابو الحسن علی بن عبد الله بن حمدان، امیر سیف الدولة - ، ۲۷، ۲۲۶،

الحسین بن الحسین الغوری، سلطان علاء الدین - ، ۲۸-۲۹، ۲۹۹،

۲۰۰، ۲۰۵، ۲۲۵، ۲۲۷،

الحسین (الحسن) بن شرف الملک ابی بکر الاشعری، ۴، ۶، ۱۷، ۶۳،

جلال الدین سلیمان شاه بن سلطان محمد السلجوقی، ۴۹-۴۰،
 جلال الدین شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،
 جلال الدین علی بن ابی الحسن الرزندی، ۴۳۹،
 جلال الدین فضل الله الخواری، ۲۷۶-۲۷۸،
 جلال الدین قلی طمغاجخان، رجوع کن به ابراهیم بن الحسین،
 جلال الدین ملک الاطباء مسعود بن محمد بن عدنان السرخسکی، ۴۴،
 ۱۸.

جمال الدین الازهری المروزی، ۲۱۵-۲۱۸،
 جمال الدین افتخار الملک، رجوع کن به محمد بن نصیر،
 جمال الدین الجواد الأصفهانی (محمد بن علی)، ۳۵۵،
 جمال الدین بن صدر الدین انجندی، ۲۶۶-۲۶۸، ۴۵۶،
 جمال الدین انجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۳۵۵،
 جمال الدین رشید دبیر، ۴۵،
 جمال الدین علی لاهوری، ۱۲۱،
 جمال الدین ابو المحاسن یوسف بن نصر الکاتب، ۹۶-۱۰۱،
 جمال العرب، رجوع کن به ابو العباس الایوردی،
 جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،
 جم، جمشید، ۴۲، ۶۱، ۹۱، ۳۰۷،
 جنتی یا، ۴۴۰،
 جنید بغدادی، ۱۷۹، ۲۴۲،
 جهان پهلوان، رجوع کن به محمد بن ایلدگز،

چغانیان، ۲۷، ۱۴۸، ۳۹۵،
 چنگگیز خان، ۴۴۹،

تاینگو، ۱۱۲، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۳۰، ۲۴۱،

ابو تراب، ۱۵۰، رجوع کن به علی بن ابی طالب،

ترکان خانون (ملکه ترکان)، ۴۲، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۲۲، ۴۳۵،

تغار بگ کاشغری، ۲۰۹،

نقی الدین کاشی، ۲۲۲، ۲۵۶، ۲۵۸،

نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه علاء الدین، ۴۰-۴۱، ۵۲، ۱۴۰،

۲۷۶، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۶۰، ۲۶۱،

ابو تمام، ۹۶،

نمران شاه، رجوع کن به تاج الدین نمران،

نیم بن مُقِیل، ۱۱۵، ۲۲۲،

تینگو، رجوع کن به تاینگو،

التعالی، ابو منصور - ، ۱۰، ۲۳، ۲۹۲، ۲۲۲، ۲۲۴،

ثقة الدین جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،

جبریل، ۱۸۷،

ابو جبلة، ۲۰، ۲۹۲، رجوع کن به بهرام گور،

جُحی، ۵۵،

جریر، ۲۲۵،

ابو جعفر عمر بن اسحق الواشی، ۲۸۴-۲۸۶،

جَفَری خان بن حسن نکین، ۲۲۲، ۲۲۳،

جلال الدّولة، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،

جلال الدین، رجوع کن به ابرهیم بن المحسین،

جلال الدین الخجندی، ۲۵۶، (و الصّحیح جمال الدین، ص ۲۵۶)،

جلال الدین خوارزمی، ۲۳۹،

بيضاوى (صاحب التفسير)، ٢٢٧،

بيهقي، ٢٩٥، ٢٩٦،

پرويز، خسرو - ، ٢٠،

پهلوان محمد، رجوع كن به محمد بن ايلدگز،

پيغو ملك، كمال الدين - ، ٥٢-٥٩، ٢٠٤، ٢٠٥،

پيوند (معشوق باخرزى)، ٦٩، رجوع كن به ص ٢٠٧،

تاج الدولة خسروشاه، رجوع كن به خسروشاه،

تاج الاسلام، رجوع كن به احمد بن عبد العزيز، ٢٢٤،

تاج الدين الابر، ١٤٥-١٤٧،

تاج الدين نمران (نمرانشاه)، ملك - ، ٤٦، ٤٧، ٥٠، ٥١، ١٢٧، ١٢٨،

٢٠٢-٢٠٤،

تاج الدين حرب السجزي، ملك - ، ٤٩، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٦٢،

تاج الدين حسن (برادر عين الملك)، رجوع كن به يهيا الملك،

تاج الدين، رجوع كه به خسرو ملك،

تاج الدين شرف الملك، رجوع كن به محمد اسعد،

تاج الدين بن شهاب الدين خيوقى، ٢٥١،

تاج الدين، رجوع كن به عمر بن مسعود،

تاج الدين وحيد فاقى، ١٤٢،

تاج الدين يلدز، ملك - ، ١١٤، ١٢٦، ٢٥٢،

تاج الرؤساء، رجوع كن بباخرزى،

تاج الكتاب السرخسى، رجوع كن به ظهير الدين،

تاج الملك، شرف الدين محمد بن حسن، ٦٩،

نارابى، ٢٢٨،

ابو بکر خجندی، رجوع کن به محمد بن ثابت،
 ابو بکر خوارزمی، ۲۹،

ابو بکر السرخسکی، رجوع کن به محمد بن عبد الله،
 ابو بکر عمر الترمذی، ۱۱۰،

ابو بکر مبشر، امیر حاجب، ۱۱۶،

ابو بکر محمد بن جعفر النرخی، ۲۲۲،

ابو بکر محمد بن مظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،

ابو بکر بن نظام الملك، رجوع کن به مؤید الملك،
 بلخارث بن کعب، ۲۹۴،

البلعی، ابو الفضل - ، ۲۹۱، ۲۴۲،

بلور، ملك - ، ۲۶۲، ۲۵۲،

ابن البواب، ۴۴، ۱۲۲،

بهاء الدین سام، ۶۱، ۶۲، ۳۰۴، (سه پادشاه از غوریّه باین اسم موسوم
 بودند)، ۳۰۵،

بهاء الدین امیر عمید، ۴۴، ۴۵،

بهاء الدین، رجوع کن به علی بن احمد الجمعی،

بهاء الدین محمد الأوشی، ۱۸۸-۱۸۹،

بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری، رجوع کن به ظهیر
 الدین محمد بن علی،

بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی، ۱۴۹-۱۴۲، ۲۲۸، ۲۳۰، ۲۴۹،

بهاء الملك حسن (برادر عین الملك)، ۶، ۲۸۹-۲۹۰،

بهرامشاه (غزنوی)، ۹۴، ۲۸۱، ۲۲۶،

بهرامشاه، بین الدین - ملك سیستان، رجوع کن به بین الدین،

بهرام گور، ۱۹، ۲۰، ۲۹۲،

بیان الحق، رجوع کن به محمود بن احمد التیسابوری،

بدیع اتابك الخوئی، منتجب الدین - ، ٧٨ - ٨٠، (و الصصحیح الجویبی، رجوع
کن به منتجب الدین)

براهیم، رجوع کن به ابرهیم،

برمک، آل - ، ١١١،

البرهان، ٢٢٨،

برهان الاسلام تاج الدین، رجوع که به عمر بن مسعود [بن] احمد،

برهان، آل - ، ١٦٩، ٢٢٢ - ٢٢٦، ٢٢٧،

برهان الدین الاردلانی، ٢٤٥ - ٢٤٦،

برهان الدین عبد العزیز بن مازہ، ٢٢٢،

برهان الدین عبد العزیز بن عمر، ٢٢٢ - ٢٢٤، رجوع کن به عبد

العزیز بن عمر،

برهان الدین محمد بن احمد بن عبد العزیز بن مازہ، ٢٢٥،

برهان الدین محمد بن عبد العزیز الکوفی، ٢٢٨ - ٢٢٩، ٢٤٨ - ٢٤٩،

برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزیز بن مازہ، ٢٢٤،

بزرجمهر قسیم بن ابرهیم ابو منصور الفایفی، ٢٢،

البستی، ابو الفتح - ، ٦٤ - ٦٥،

ابو بشر الفضل بن محمد الاندجانی، ٢١ (و الصصحیح الجرجانی، ص ٢٩٧)،

ابو البقاء، ٢٢٧،

ابو بکر (الصّدیق)، ٤٥،

ابو بکر [بن] احمد الجمعی، - ضیاء الدین علاء الملک، ١١١ - ١١٢،

١٥٩، ١٦١، ٢٥٠، ٢٢٢، ٢٥٢،

ابو بکر الأشعری، (پدر عین الملک)، ٦٢،

ابو بکر بستی، قاضی - ، ٢٤١،

ابو بکر حمید الدین بلخی، رجوع کن به حمید الدین،

امویّه، خلفاء - ، ۲۵۴،

اندخودی، رجوع کن بشمس الدین محمود،

انوری، ۲۰۵، ۲۴۲، ۲۴۴،

انوشروان، رجوع کن به نوشیروان،

انوشترکین، امیر شیرگیر (صاحب آبه وساوه)، ۲۵۸،

اوجایتو (خدا بنده)، سلطان - ، ۲۲۶،

اهوازی، ۱۹۹،

ایاس، ۶۹۸،

ایک، قطب الدین - (ملك شهید و عمید، سلطان شهید)، ۱۱۲ -

۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۸۸، ۲۰۳، ۲۲۲، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۴۹،

ایزدیار، احمد بن محمد - ، ۱۲۰ - ۱۲۵، رجوع کن به فرید کافی،

ایلك خان، ۲۹۲،

ایلك خانیّه، ملوک - ، ۲۰۱،

ایناخ (مدرسه - در نیشاپور)، ۱۴۹،

الباخرزی، رئیس شهید ابو القاسم علی بن الحسن - ، ۱۰، ۲۴، ۶۸ -

۷۱، ۲۰۷، ۲۴۰،

بارید، ۱۴، ۲۰،

باقل، ۱۶۳، ۲۸۲،

بایزید بسطامی، ۱۷۹،

المجتری، ۹۶،

بدر الدین سید الکتاب، ۱۰۹،

بدر الدین محمود فراهی، ابو نصر - ، رجوع کن به ابو نصر فراهی،

بدر الدین بن نور الدین الهروی، ۲۵۰ - ۲۵۱،

- اسعد نجار سمرقندی، سعد الدین - ، ٢٢٧،
 ابن اسفندیار، ٢٩٧،
 اسکندر، رجوع کن به سکندر،
 اسکندر ثانی، رجوع کن به علاء الدین محمد بن نکش خوارزمشاه،
 اسمعیل بن احمد السامانی، ٢٢، ٢٩١، ٢٩٢،
 اسمعیل بن نوح السامانی، ٢٩٢،
 اسمعیل بن عبّاد الصّاحب، ١١، ١٧، ٤٤، ٦٣، ٧٥، ٨٥، ٨٩، ٩٢،
 ١٦٣، ٢٠٨، ٢٩١، ٢٠٩،
 اسمعیلیّه، مذهب - ، ٢٥٤،
 اسفندیار، ١٩، ١٢٠، ٢١٧،
 ابو الأشد، ٤٥،
 اشعری، ٢، ٦٢،
 اعشى، ٧٢،
 اغاجی، رجوع کن به ابو الحسن علی، (رجوع کنید ایضاً به ص ٢٩٧)،
 افتخار جهان، ٢٢٥،
 افتخار الملک، رجوع کن به فرید الدین الجاجری،
 افتخار الملک جمال الدین، رجوع کن به محمد بن نصیر،
 افراسیاب، آل - ، ٢٠١،
 افلاطون، ١٧٥، ١٨٢،
 اقلیدس، ١٧٥،
 الب ارسلان سلجوقی، ٦٥،
 البتگین، ٢٢٤،
 الب غازی، ١٥٩، ٢٢١،
 التمش، شمس الدین - ، ٢٨٩،
 امامیه، مذهب - ، ٢٢٦،

- احمد، (از امراء خطا)، ۱۹۶، ۴۴۲،
 احمد بن اسمعیل سامانی، ۲۲،
 احمد باوردی، رجوع کن به نجیب الدین ابیوردی،
 احمد جلال الدین، سلطان -، ۵۴،
 احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکفاة ابو القاسم،
 احمد بن الحسين المستوفی الکشائی، رجوع کن به حمید الدین،
 احمد خان بن خضر خان، ۴۰۵،
 احمد بن عبد العزیز، ۴۴۴،
 احمد [بن] علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،
 احمد غفاری، قاضی - (صاحب جهان آرای)، ۴۰۱،
 احمد بن محمد ایزدیار، رجوع کن به فرید کافی،
 احمد بن محمد سجاوندی، رجوع کن به مجد الدین،
 احمد بن مظفر چغانی، امیر ابو علی -، ۲۷،
 ابو احمد، محمد بن محمود غزنوی، رجوع کن به محمد و سیف الدولة،
 اختیار الدین علی [بن] روزبه الشیبانی، ۶۰-۶۲، ۱۵۵، ۴۰۵،
 الادریسی، ابو سعد - الحافظ، ۲۹۱،
 ادیب صابر بن اسمعیل، ۸۰، ۸۳، ۸۶،
 ارسلان خان نصره الدین شاه، رجوع کن به عثمان بن ابراهیم،
 ارسلان خان عثمان، ایضاً،
 ارسلان بن طغرل سلجوقی، جلال الدولة، رکن الدین، ابو المظفر -،
 ۲۶۹، ۴۴۸، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۶۰،
 ارسلان بن مسعود بن ابراهیم، ۴۰۷،
 ارقم، سناء الدین - الفارسی، ۵۹،
 ازرقی، ۴۱۸،
 ازهری، ابو منصور محمد بن احمد، ۲۱۱، ۲۴۲، ۴۴۶،

در اعداد صفحات که بدانها حواله داده شد هر عددی که قبل از
ص ۲۸۸ است از اصل کتاب است و هر عددی که بعد
از آن است از تعلیقات است

فهرست الرجال،

- ادم (ابو البشر)، ۶، ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۱۰۷،
آزر (پدر حضرت ابرهیم)، ۶۲، ۷۳، ۸۶، ۹۴، ۱۸۴، ۲۶۹،
آصف، ۲، ۴، ۵، ۱۶۳،
آی، در ترکیب اسماء ترکیه، ۳۰۲،
آی ابه، ۳۰۲، ۳۲۷، ۳۲۹،
ابرهیم (خلیل الله)، ۴۳، ۶۲، ۷۴،
ابرهیم غزنوی، ابوالمظفر، سلطان رضی - ، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۲۹۶،
۳۰۸، ۳۲۰،
ابرهیم بن الحسین، سلطان جلال الدین قلیچ طغاجان، ۴۲، ۴۴، ۹۱،
۱۶۶، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۸۰، ۲۰۰-۲۰۱، ۲۱۸، ۲۱۹،
۲۳۵، ۲۳۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۶، ۲۴۸،
ابلیس، ۷۳، ۲۹۲،
ابه، در ترکیب اسماء ترکیه، ۳۰۲،
اتابک، ۵۹، ۷۸، ۳۵۶، رجوع کن به دکله، بدیع، منتخب الدین، محمد
بن ایلدگر،
اتابک شیرگیر، ۳۵۸،
ابن الاثیر، ۲۸۸، ۳۴۴،
انسز بن محمد خوارزمشاه، علاء الدین یا قطب الدین - ، ۳۵-۳۸،
۸۱، ۸۵،

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۷۱	۱	ملوك	؟
۱۷۵	۱۷	زَانِ	زَانِ
۱۹۵	۱۲	نورِ	نورِ
۲۰۷	۱۰	بقا	؟
«	۱۸	آداب	از آب
۲۱۳	۸	تَکْجِیل	؟
۲۱۴	۱۷	زبان	؟
«	۱۹	کلی	؟
۲۱۹	۱	عِبْرَتِی	عِبْرَتِی
۲۲۰	۱۶	فَاَنْقَلَبْتُ	فَاَنْقَلَبْتُ
۲۶۵	۸	الْحُجْنَدِی	الْحُجْنَدِی
۲۷۱	۱۹	بیانش	بیانش
۲۷۷	۵، ۴	قطعه	قصیده
۲۹۹	۲۵	کردم	کردیم
۳۰۰	۱۹ -	س ۱۹	ص ۴۱ س ۱۹
۳۰۹	۲۰	حانب	جانب
۳۱۴	۲	رینهار	زینهار
۳۱۸	۴	۲۰۱	۳۰۰
«	۲۵	مرتبه	مرتبه

در ص ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۸۶ در عنوان سر صحیفه «افاضل عراق» باید
تبدیل شود به «افاضل غزنین ولوهور»

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۹۷	۱۵-۱۸	(رجوع بحاشیه ذیل ۱).	صحیح
«	۲۴	بخسید	بخسید
۹۸	۲۴	کوهی	گوئی
۹۹	۲۰	سخن	سخنی
۱۰۱	۱۱	بکشاد	بکشاد
«	۲۰	تاو	واو
۱۰۲	۵	رکن	زکی
۱۰۳	۶	انش	امش ^۲
«	۷	پرگار	پرگار
۱۰۴	۲	جهان	^۲
۱۰۷	۷	رنجور	رنجور و
۱۰۹	۱۸	ی باشد	من باشد
«	«	درم نه (اول)	درمنه
۱۱۲	۲	سیستان	سیبستان
۱۱۷	۱۲	یسیر	فسار
۱۲۱	۱۴	جائی	جایی
۱۲۵	۲۱	کشاده	گشاده
۱۳۰	۱۸	این	این
۱۳۱	۱۴	چرخ	خرج
۱۴۴	۱۲	منور	منور
۱۵۷	۷	شاخ	شام ^۲

۱ تصحیح این موضع سهواً در تعلیقات درج نشده است، ترتیب این چهار سطر این
 قسم است (۱) از صحیح آخ (۲) چون دید آخ (۳) خسرو ملک آخ (۴)
 مهرست آخ

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۷۸	۲۱	عبرات الکتبه	عَتَبَةُ الکتَبَةِ (با) غُنْبَةُ الکتَبَةِ ^۱
«	۲۲	از جمله	جمله
۷۹	۱۱	کشاده	گشاده
۸۰	۸	تکلیفی	تکلفی
«	۹	... مایتوفی	یا نتوفی
«	«	بیند،	بیند
۸۱	۹	ز بچشش	بچشش
۸۲	۸	نزیر	بزیر
۸۷	۱۰	شکر	شکر
«	۲۰	مصنفا	مصنفا
۸۸	۹	و آن	آن
«	۱۲	و آن	آن
۸۹	۱۶	نجات دانست	؟
۹۰	۵	زنجیر	زنجیر
«	۱۹	رحم	رحم
۹۱	۲۲	الظفیر	الظہیر
۹۲	۱۲	ائمه	؟
۹۴	۲۳	غنبر	عنبر
۹۶	۱۶	بو تمام	بو تمام
«	۱۷	ذو الرمه	ذو الرمه
۹۷	۲	ماهی	ماهی
«	۱۱	نیید	نیید

۱ اسم این کتاب پیر دو وجه بطور تردید در دیباچهٔ مرزبان نامهٔ لشعد الوراوی بنی برده شده است

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۵۹	۱۴	دکله	دکلہ صحیح
۶۱	۱۱	بر شه	به پشت
«	۲۲	بداند	پذیرد
۶۳	۲	آذر	آزر
۶۴	۲	حسین	حسین
«	۹	الحسن	الحسن [المہندی]
۶۴	۱۴	بکشاد	بگشاد
۶۵	۲	قوت	قوت
۶۶	۸	کشاد	گشاد
۶۸	۴	ظرف	ظرف
«	۷	ابی طیب	ابی الطیب
۶۹	۱	ابجاز	الحان
۷۲	۱۲	عطا	عطاء
«	۱۶	[خطیب]	لسان
۷۴	۵	خط	خطا
«	۲۲	[حضرتش] قدیم	ساحتش ندیم
۷۵	۲۲	بکشاد	بگشاد
۷۶	۱۸	دو نار	دو نار
۷۷	۱	شرف	شرف الدین ?
«	۸	معین الملک	معین الدین
«	۱۷	اسمید	آمد
«	۲۰	معین الملک	معین الدین
۷۸	۱۲	گنبد	گنبد
«	۲۰	تضیف	تصنیف

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۴۵	۷	کفایت	کفایت
«	۱۲	افتاده	افتاد
۴۶	۱	سنجور	سنجر
«	۴	محمد	(زاید است)
۴۷	۱۶	بکشادند	بگشادند
۴۹	۲۲	فرهی	فراهی
«	۲۴	حزب	حرب
۵۰	۲۰	بخدمت یاری	بخدمت باری
۵۱	۷	المعظم	الملك المعظم
«	۹	نومراقبش	?
«	۱۰	مؤلف	مؤلف
«	۲۲	تنک	تنگ
«	«	آورد	آوردند
۵۳	۱	قوت	قوت (فی الموضعین)
۵۴	۱۰	بازی دو	یاری وری
«	۲۰	عدو	عدوی
«	۲۲	پس	پس از
۵۵	۲	پیل	پتک
«	۴	صبحان	طیان
«	۱۲	بکشاد	بگشاد
۵۶	۵	خطی	خطی
«	۲۰	یشست	بشست
۵۸	۱۲	نیغ	نیغ
۵۹	۸	بوی	روی

صحیح	غلط	سطر	صفحه
تُنک	تنک	۲۱	۲۲
پسته	پستهُ	۱۵	۲۲
گشاده	کشاده	۱۶	«
میکائیل [بن]	میکائیل	۲۱	«
[و خواص]	[و]	۲۲	۲۴
خرَم	خرم	۷	۲۵
سینه	سینه	۲۲	«
لولو	لولو	«	«
شُرَف	شرف	۱	۲۶
شرف	شُرَف	«	«
مرتب	مزمَن	۵	«
ناسازگار	ناسازکار	۹	«
نباتی	بناتی	۱۲	«
ناودانها	نار دانها	۱۲	«
بر زرد	پر زرد	۱۴	«
قوله	و قوله	۱۹	«
؟	خورد	۲۲	«
بَارزو	بارزو	۱۹	۲۸
بازیگر	یاریگر	۱	۲۹
ایل ارسلان	ارسلان	۱۷	۴۰
بادا [م]	[بادام]	۱۱	۴۱
ولطف	ف....	۶	۴۲
دام	دامت	۱۹	۴۳
قوت	قوت	۲۲	«

صحیح	غلط	سطر	صفحه
گشاده	گشاده	۶	۲۷
و هنری وافر	..... وافر	۱۲	«
عبد الله حمدان	عبد الله احمد	۲۱	«
	(رجوع بتعلیقات)	۲۴	«
	(رجوع بتعلیقات)	۲-۱	۲۸
جام	جام و	۹	«
مطرف خز	مطرب خور	۱۰	«
اخضر	ایض	۱۲	«
پارگی	ناریکی	۱۵	«
شب	سب	۲۴	«
(زاید است)	خود	۱	۲۹
گوئی	گویی	۶	«
ذکا	زکا	۱۵	«
نیارم	نیارم	۶	۳۰
گشاده	گشاده	۲	۳۱
گشادند	گشادند	۴	«
المرجانی	اندجانی	۵	«
الأمیر	الأمور (۲)	۶	«
	(رجوع بتعلیقات)	۷	«
گشاده	گشاده	۲۰	«
بریط	بریط	۴	۳۲
اقتصاب	اقتصاب	۱۷، ۶	«
محتی	محت	۱۰	«
گفته	گفته	۱۴	«

صحیح	غلط	سطر	صفحه
(زاید است)	در	۵	۲۲
نپردازی	نپرداری	۸	«
نمایش	نمایش	۲۰	«
نافذ	نافذ	۱	۲۴
ابو النصر	ابو منصور	۱۱	«
حوررا	حور	۱۲	«
ورقات	و فوات	۲۰	«
گشای	کشای	۴	۲۵
نشستم	نشستم	۵	«
گرای	کرای	۷	«
گشادم	کشادم	۸	«
ابو [احمد] محمد	ابو محمد	۱۰	«
تَرَعْرَع	تَرَعْرَع	۱۵	«
خِدر	خِدر	۱۸	«
ابو نصر	ابو منصور	«	«
?	قا [مت یسر]	۲۲	«
نُشَارَكُ	نُشَارَكُ	۸	۲۶
سَابِقًا (یا) فَاثِمًا	فَاثِمًا	۹	«
(رجوع بتعلیقات)	بِسْبَانِ	۱۱	«
دُنْيَا	دُنْيَا	۱۴	«
ضَرَّة	ضَرَّة	«	«
دو بیت	بیت	۲۲	«
من بی تو بجان	مرا بیتو جان	۱	۲۷
خاکی و	خاکی و	۲	«

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۸	۸	وَوَجْهٌ	قَوَجْهٌ
«	۱۱	نَسِجٌ	نَسِجٌ
۱۸	۱۶	عَالَمٌ	عَالَمٌ
«	۲۲	بِمَوَاسَاتٍ	بِمَوَاسَاتٍ
۱۹	۲	أَنْ	أَب
«	۷	مَانِدٌ	مَانِدٌ
«	۱۶	ذِكْرٌ عَظِيمٌ	عَظِيمٌ ذِكْرٌ
«	۲۲	شَدَّ أَمْدٌ	أَمْدٌ
۲۰	۱۰	نَظَرْتُ	فَضَضْتُ
«	۱۱	كَلَبُوا	كَلَبُوا
«	«	لَا	لَا
«	«	خَائِي	خَامٍ
«	۱۴	گور و	گور
«	۲۴	نَسْجَاجٌ فَايِلِي	نَسَاجٌ فَضَالِي
۲۱	۲	كُشَائِي	كُشَائِي
«	۲	اَنْبَازٌ	؟
«	۱۵	نَا	بَا
«	۲۴	بَسِيطٌ	بَسِطٌ
۲۲	۱۸	اِسْمَعِيلِي و	اِسْمَعِيلِي و
«	«	اِحْمَدِي و	اِحْمَدِي و
«	۱۹	مَنْصُورٌ	الْمَنْتَصِرُ [اِسْمَعِيلِي]
«	۲۰	اٰخِرِيْنَ	اٰخِرِيْنَ
«	«	مَنْصُورٌ	مَنْتَصِرٌ
۲۲	۱	قَوْلُهُ تَعَالَى	(زَابِدٌ اَسْت)

صحیح	غلط	سطر	صحیفه
احمد	احمد	۲۴	۱۲
منصور	منصور	۴	۱۴
قرینی (?)	قرین	۱۴	«
بِمَالِهِ	بِمَلِكِهِ	۱۶	«
اندازی	انداز	۱۹	«
محن	مخبر	۲۰	«
خدمتگارش	خدمت گارش	«	«
خاطر	خواطر	۲	۱۵
تیر	تیر	۴	«
(جزء عنوان است)	از طریق لغت	۱۲	«
شرف	شوق	۲۰	«
اشرف	که اشرف	۲۱	«
شیوه	شیوه	۲۲	«
بر مطلق	در مطلق	۲۴	«
تَفْهَوْنَ	يَفْهَوْنَ	۱	۱۶
تفهون	یفهون	۱	«
فلزات	فلذات	۲	«
بدین	برین	۲۰	«
نامه	نامه	۲۱	«
آن	این	۲	۱۷
آن	این	۴	«
بهوی	بهواه	۴	۱۷
صنعت	صنفت	۱۲	«
خوشاب	خوش آب	۵	۱۸

صحیح	غلط	سطر	صحیفه
دلشان	دل شان	۱۱	۸
مَعَان	مُعَان	«	«
لَا لَی	لَا لَی	۱۴	«
شیوه	شیهه	۱۹	«
[مجموع] مکارم	مکارم	۲۲	«
سَلَام	سَلَام	۷	۱۰
علی بن الحسن	الحسین بن علی	۸	«
محمود	محمد	۹	«
نیفتاده است	نیافتاده است	۱۰	«
عالی	عالی را	۱۴	«
فساد	فشاد	۱۹	«
رباعی	بیت	۲	۱۱
گشاده	کشاده	۸	«
(سقطی است، رجوع بتعلیقات)		«	«
زنگئی	زنگی	۲	۱۲
دُرُسْتِ	دُرُسْتِ	۴	«
یا	نا	۱۴	«
بموانات حسبی	بموانات حبیبی	«	«
گشاد	کشاد	۱۶	«
مس	مَسْ	۲۱	«
تَزَوِّدِ	تَزَوِّدِ	۷	۱۲
تَزَوِّدِ	تَزَوِّدِ	۹	«
نگشاده	نکشاده	۱۱	۱۲
الرُّوْذِیِّ	الرُّوْذِیِّ	۲۰	«

صحیح	غلط	سطر	صفحه
شِعْرَش	شَعْر	۲۵	۳
معالی	معانی	۷	۴
عقول	عقول او	۹	«
بصیر	نصیر	۲۲	۵
الحسن	الحسین	۷	۶
مرتبت	منصب	۹	«
کشند	کشید	۱۱	«
گَکَبِیر	لَکَبِیر	۱۴	«
آمینا	امینا	۱۷	«
مناکب [آب]	مناکب	۲۰	«
شَادُ رَوَان	شادروان (۱)	۲۲	«
شَادَرَوَان	شادروان (۲)	«	«
منقسم	مستقیم	۲۲	«
سخن	ادیات	۲	۷
گشاده و فراخ	کشاده قراح	۲	«
بیر	نیز	«	«
ضرر	ضرب	۹	«
نخور	بحور	۱۸	«
بر آن	در آن	۲۲	«
پیش	بیش	۲	۸
بازرگانان [لالی شعر]	بازرگانان	«	«
و جواز	جواز	۶	«
دو صنف اند	دو صنف	۹	«
(زاید است)	اصحاب قلم	«	«

غلط نامه

از عموم مطالعه کنندگان مستدعی است که ابتدا کتاب را تصحیح کنند پس از آن مطالعه فرمایند

صحیح	غلط	سطر	صفحه
میگشاد	میکشاد	۱۲	۱
وی کشید	وی کشید	۱۵	«
؟	خاتون	۴	۲
بشادروان	بشاد روان	«	«
و سرهنگان	سرهنگان	۵	«
من	ومن	۶	«
گردند	گردند،	۹	«
سوش	سوزش	۱۲	«
نست [جهت کن که] چنین	نست چنین	۱۵	«
دزد خند	درد خند	۱۸	«
محبس کوره	مجلس کوره	۲۰	«
میبردند	میبرند	۴	۳
گشایند	کشایند	»	«
از قوت باده	قوت از ساده	۵	«
آب	آن	۱۰	«
سلطان [نشان]	سلطان	۱۴	«

و کت دۆم از جانب سلطان غیاث الدین غوری و درین مرتبه
 در اثناء راه در حدود مکران وفات نمود ما بین سنه ۵۹۰ -
 ۶۰۰ (ترجمه حال قاضی منهاج سراج مستخرج از طبقات ناصری
 تألیف ضیاء الدین احمد المتخلص بنیر (Or. 1887, ff. 1b, 6b)، -
 س ۲۱ الواشی (۹)

نمّت التعلیقات

ص ۲۸۱ س ۱۴ بصائر یمنی، تفسیری است فارسی، حَجَّ (۵۵:۲) در تحت اسم «البصائر فی التفسیر» تاریخ تألیف آنرا در سنہ ۵۷۷ ی نویسد و آن سہواست ظاہراً چہ صاحب ترجمہ در سالی کہ سلطان سنجر بغزنہ آمد یعنی در سنہ ۵۲۹ از مشایخ کبار محترم بودہ است و بعید است کہ تا سنہ ۵۷۷ یعنی ۴۸ سال دیگر در حیات باشد و آنگهی بعد از ۴۸ سال تفسیری کبیر تألیف نماید، - س ۱۴ این کتاب نیز فارسی است و هَفَّ (f. 221b) اسم آنرا رای جهان آرای ی نویسد و حَجَّ (۲۴۲:۲) نام مصنف آنرا محمد بن احمد النیشابوری،

س ۲۸۲ س ۴ سَجَّوَنَد از مضافات تومان لُوکَر غزنین است (هَفَّ f. 101a)، - س ۹ انسان عین المعانی، رجوع کنید بہ حَجَّ (۲۸۴:۴) کہ اسم مصنف این تفسیر را محمد بن طیفور سجاوندی نوشته و گوید اصل کتاب موسوم است بہ عین المعانی فی تفسیر السبع المثانی و انسان عین المعانی مختصر آن است در ہر صورت تفسیر عین المعانی در کتابخانہ قاہرہ موجود است (بروکلمن، تاریخ علوم ادبیہ عرب ۱: ۴۰۸)، - س ۱۱ ذخایر ثمار، رجوع کنید بہ حَجَّ (۲۲۶:۲) کہ اسم کتاب را ذخائر ثمار ی نویسد و اسم مصنف آنرا مرددا احمد بن محمد یا محمد بن طیفور المتوفی فی حدود سنہ ۵۶۰،

ص ۲۸۴ س ۶ الامام سراج الدین محمد بن منہاج الدین عثمان بن ابراہیم ابن الامام عبد الخالق الجوزجانی الاصل [اللہوری المولد] وی پدر قاضی منہاج الدین ابو عمرو عثمان صاحب تاریخ معروف بطبقات ناصری است [و اورا باختصار سراج منہاج گویند چنانکہ صاحب طبقات ناصری را منہاج سراج] سراج الدین محمد مذکور دو مرتبہ بسفارت بغداد بنزد خلیفہ الناصر لدین اللہ نامزد گردید یک مرتبہ از جانب ملک تاج الدین حرب از ملوک سیستان

شافعیه ری و در نزد سلطان نکش عظیم مقرب بود و در سنه ۵۹۵ که نکش بغزو ملاحه الموت اشتغال داشت امام صدر الدین مذکور بر دست ملاحه کشته شد (ثر ۱۲ : ۱۰۰)

ص ۲۷۷ س ۴، ۵ قطعه، صحیح قصیده است، دولتشاه در ترجمه ابو المفاخر رازی نقلاً عن ابی طاهر الخاتونی قطعه بهمین وزن و قافیه بنام ابو المفاخری نویسد خطاب بسطان محمد سلجوقی (سنه ۴۹۸-۵۱۱) در وقتی که بری نزول کرده بود و عساکر او در مزارع ری خرابی میکردند و بیت هشتم و یازدهم ازین قصیده با اندک تصرّفی از ابو المفاخر رازی است و اگر سرقت نباشد توارد غربی است، - س ۱۷ و زان، یعنی صدر الدین و زان، - س ۲۰-۲۱ این بیت با اندک تصرّفی از ابو المفاخر رازی است (دولتشاه، طبع پرفسر برون ص ۷۷):

شاهای سپاه تو که چو مور اند و چون ملخ
بر گرد دخل و دانه دهقان نشسته است

ص ۲۷۸ س ۱-۲ این بیت تقریباً عین بیت ابو المفاخر رازی است (دولتشاه، ایضاً):

باران عدل بار که این خاک سالهاست

تا بر امید و عکّ باران نشسته است

- س ۲۴ طغان شاه، ابن مؤید آی ابه (سنه ۵۶۹-۵۸۱)،

ص ۲۷۹ س ۶-۱۰ عراقی غزلی مشهور دارد بر همین وزن و قافیه مطلع آن اینست:

نخستین باده کاندرا جام کردند * ز چشم مست ساقی وام کردند
و ظاهراً در جواب همین غزل است و بیت دوم با اندک تصرّفی
در غزل عراقی است:

بعالم هر کجا رنج و بلا بود * بهم کردند و عشقش نام کردند،

ص ۲۶۹ س ۹ جلال الدوله، ابن لقب برای ارسلان بن طغرل جائی یافت نشد،

ص ۲۷۳ س ۱۵ دیوانی را که ایته (نمره ۹۲۴ از فهرست نسخ فارسی دیوان هند) بظہیر الدین شفروہ نسبت میدہد پس از تتبع معلوم شد کہ اصلاً ازو نیست بلکہ دیوان یکی از شعراء آل مظفر است کہ تخلص بہ «رکن» میکند و غالب قصاید او در مدح سه نفر از ملوک آل مظفر است اول مبارز الدین محمد بن المظفر بن منصور بن حاجی مؤسس سلسلہ آل مظفر (سنہ ۷۱۸-۷۵۹)، دوم پسر او جلال الدین ابو الفوارس شاه شجاع (سنہ ۷۵۹-۷۸۶)، سوم پسر دیگر او قطب الدین شاه محمود بن محمد بن المظفر (سنہ ۷۵۹-۷۷۶)، و این شاعر علی الظاہر باید رکن الدین بن رفیع الدین کرمانی باشد کہ معاصر حمد الله مستوفی بوده است (تاریخ گریک Add. 22,693, f 240b)، باری معلوم شد کہ ایته فقط بعنوان اول کتاب کہ بغلط دیوان ظہیر الدین شفروہ نوشته است نظر کردہ و اصل کتاب را هیچ تتبع نئموده است،

ص ۲۷۵ س ۵-۸ از قافیہ آوردن «جایش» با افزایش و آسایش معلوم میشود کہ ما قبل ضمیر «ش» مکسور است در فصیح کلام، - س ۱۱ مقصود ازین کلام متکلف معلوم نشد،

ص ۲۷۶ س ۲۲ بر در ری الخ، سلطان نکش خوارزمشاه سه مرتبہ بری آمد یکی در سنہ ۵۸۸ کہ بدون محاربه سخت ری را بگرفت و معاودت نمود، دیگر در سنہ ۵۹۰ کہ طغرل سلجوقی را بظاہر ری بکشت و دولت سلجوقیہ را منقرض نمود، دیگر در سنہ ۵۹۵ کہ بقصد قہر میانجی از امراء او کہ هوای استبداد در سر او پیدا شد بود بعراق آمد، معلوم نیست کہ مقصود عوفی کدام یک ازین سه مرتبہ است، - س ۲۴-۲۴ امام صدر الدین محمد بن الوزان رئیس

اما ضبط حرکات آن ازین دو هیئت نباید بیرون باشد شُفْرَوَه (بضمّین و سکون راء) یا شَفْرَوَه (بفتحین و سکون راء) و از لفظ ادباء ایران هر دو هیئت مسموع شد، اما مقصود ازین کلمه ظاهراً شفروه نام یکی از اجداد صاحب ترجمه است^۱ بدلیل اینکه در ص ۲۷۴ نام پسر عمّ او اینطور برده شده است «ظهِیر الدّین عبد الله بن شفروه» ولی آیا این چه علمی است و از چه لغتی است معلوم نیست، ریاض الشعراء (Add. 16,729, f. 227a) این کلمه را شَفْرَدَه (با شین معجمه و قاف و راء و دال مهملتین و هاء) خوانده و میگوید وی از شفر است و شفر دهی است از مضافات اصفهان که او را پُروه گویند و این قول از چندین راه باطل است اولاً تعبیر عوفی از پسر عمّ او بعد الله بن شفروه، ثانیاً مخالفت آن با نسخ صحاح قدیمه و با تلفظ عموم ادباء ایران، ثالثاً واضح است که هاءِ دِه هاءِ معروف است نه هاءِ مخفیّه پس بایستی در نسبت بآن موضع شفردهی گفته شود، و توهم اضافه نرود چه اضافه اسم شخص بموضع منسوب الیه مانند ابو نصر فاراب و نصیر الدّین طوس و ابو الفرج اصفهان و امثال ذلك غیر معهود است^۲، رابعاً اگر شفر خود نام دهی است، الحاق لفظ «دِه» بعد از آن لغو است، باری این قول مطلقاً باطل است،

^۱ پس شرف الدّین شفروه و محمد شفروه و ظهیر الدّین شفروه برسم معول زبان پارسی از قبیل اضافه باسم جدّ است (ص ۲۹۵)،^۲ م ف جمع بین قولین کرده باین معنی که این کلمه را بوجه صحیح شفروه نوشته ولی در تفسیر آن آنچه ریاض الشعراء در باب شفرده گفته او به شفروه راجع کرده و می نویسد که «شفروه نام دهی است باصفهان که آنرا پُروه گویند» و این قول به مراتب فاسدتر از قول ریاض الشعراء است چه ممکن است که شَفْر نام قریه باشد. در اصفهان و شفروه را ریاض الشعراء سهواً یا عمداً شفرده خوانده و آنرا منسوب باین قریه فرض نموده باشد ولی از اینکه شَفْر نام دهی است در اصفهان که آنرا پُروه گویند بر نی آید که شفروه نیز نام دهی است در اصفهان که آنرا پُروه گویند و الله اعلم بالصواب،

مفخر ملك محمد كه ز بُن نظرش
ملك را خاك زر و خار همه خرما شد

(f. 129b)

و نیز معلوم میشود در اشعار «شرف» تخلصی نموده، در مقطع غزلی گوید:

بشتاب كه محنت فراقست * در خون شرف شتاب دارد^۱
در آتشك و رياض الشعرا و مآف مذکور است كه انا بك شیرگیر
شرف الدین شفروه را بقلب ملك الشعراء مفخر ساخت و معلوم
نشد انا بك شیرگیر کبست و چنین کسی که بتواند معاصر شرف
الدین شفروه باشد در تاریخ معروف نیست بلی امیر شیرگیر
انوشته‌کن صاحب آبه و ساوه از امراء سلجوقیه بوده است ولی او
در سنه ۵۲۵ مقتول شد و از زمان او تا عصر شرف الدین شفروه
تفاوت بسیار است،

اما لفظ شفروه که در اصح نسخ تذکره تقی الدین کاشانی^۲ و در
چندین موضع از المعجم فی معایر اشعار العجم لشمس قیس (Or. 2814)
که نسخه قدیم بسیار مصحح مضبوطی است و در تاریخ گزیده
(Add. 22,693, f. 241a) که آن نیز نسخه قدیم مصححی است شفروه
(با شین و فاء و راء مهمله و واو و هاء) نوشته شده است ولی
نه ضبط حرکات این کلمه بطور یقین معلوم است نه مقصود از آن،

۱ این يك كلمه را هم اگرچه ربطی بترجمه حال شرف الدین ندارد میگوئیم، در یکی
از قصاید او کلمه «تَنَن» مخفف تومان بهین معنی معمول حالیه یعنی مقدار
معینی از پول (اگرچه مقدار آن معلوم نیست چه بوده) استعمال شده است، در
خطاب بمهدوح گوید:

يك فصيح دمی صد تَنَن اگر بودت * هزار گنج دمی تا بصد تَنَن چه رسد
و بر فرض صحت نسبت این استعمال خالی از غرابت نیست،

۲ فهرست اسپرنگر ص ۱۷ نمره ۲۵،

و چون غالب قصاید شرف الدین شفروه در مدح اوست و در مدح ارسلان و طغرل یکی دو قصیده بیش ندارد معلوم میشود که از مخصوصان او بوده نه از مداحان ارسلان و طغرل چنانکه بعضی از تذکرها نوشته اند و چون تمام امور سلطنت در کف اقتدار پهلوان محمد بوده و ارسلان و طغرل جز اسی نداشته اند شعراء نیز مدح پادشاه حقیقی را می نموده اند و پادشاه صوری نمی پرداخته اند یا آنکه جرأت نداشته اند که او را باوصاف سلطنت و جهانگیری و شجاعت و حزم و استبداد که تمام منافی میل پادشاهان حقیقی بوده است توصیف نمایند، باری دو سه بیت در مدح شمس الدین محمد (پهلوان) در اینجا ثبت شد:

بس که در خاک گهر ریخت هوا پنداری
دست خورشید فلک مرتبه شمس الدین است
عنصر جود محمد که جو گوهر در تیغ
هنر اندر گهر نامورش تعیین است

(f. 113a)

ایضاً

زین پس آزار دل زار من ایدوست مجوی
چون نولاً بجناب ملک ایران کرد
شمس دین آن ملک عالم عادل که خدای
خاک و زر در نظر همت او یکسان کرد .....
نام و آئین محمد بتو بخشید خدای
پس مرا در شرف مدح تو چون حسان کرد

(f. 122 a-b)

ایضاً

شمس دین و دول آن فخر سلاطین جهان
که سلاطین جهانرا در او مأوی شد

۸- جمال الدین بن صدر الدین مذکور (لباب ۱: ۲۶۶-
 ۲۶۸، هَف f. 263b که سهواً جلال الدین نوشته است)،
 ص ۲۶۸ س ۲۲ شرف الدین محمد^۱ (یا عبد المؤمن^۲ یا فضل الله^۳)
 شُفُوه اصفهانی از شعراء بزرگ قرن ششم هجری و وفاتش در حدود
 سنه ۶۰۰ بوده است، از تتبع دیوان او اطلاعاتی معتدّ بها بدست
 نیامد چه هم مختصر است و هم بامور شخصی خود کمتر اشاره میکند
 ولی فی الجمله معلوم میشود که مدح سه نفر از ملوک عصر خود را
 نموده است، اوّل ابو المظنّر رکن الدین ارسلان بن طغرل بن
 محمد بن ملکشاه سلجوقی (سنه ۵۵۵-۵۷۱) و فقط یک قصیده در
 مدح وی در دیوان او (نسخه بَم Or, 2846, III) یافت شد که
 عوفی غالب ابیات آنرا ذکر میکند مگر بیت تخلص بهدح را:
 دلاور غمزه مردم شکارش * بعینه تیغ سلطان می نماید
 خداوند ارسلانشه آنکه دستش * برادی ابر نیسان می نماید
 دوّم رکن الدین طغرل بن ارسلان مذکور آخرین سلجوقیه عراق
 (سنه ۵۷۱-۵۹۰) و در مدح او نیز فقط یک قصیده در دیوان
 او یافت شد که دو بیت آن این است:
 پیش سلطانند در فرمانبری * آدمی و وحش و هم دیو و پری
 طغرل آن کز هفت سلطان دارد او * تاج و تخت و افسر و انگشتی
 سوّم کسی است که اورا باین القاب غالباً نام می برد «فخر سلاطین
 جهان ملک ایران شمس الدین محمد» و این شخص هیچ کس دیگر
 نمیتواند باشد جز اتابک جهان پهلوان شمس الدین محمد بن اتابک
 ایلدگر که از سنه ۵۶۸-۵۸۲ سلطنت نمود یعنی معنی سلطنت با
 او بود و اسم آن با ارسلان بن طغرل و طغرل بن ارسلان

۱ لباب ۱: ۲۶۸، هَف f. 264a ، ۲ فهرست امپرنگر (Sprenger) ص ۱۷
 ۳ نمره ۲۵ نقلاً عن تقی الدین الکاظمی، ۴ آتشکده آذر طبع بمبئی ص ۱۸۲

۴- صدر الدین محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که در سنه ۵۴۲ اصفهان را تسلیم محمد و ملکشاه پسران محمود بن محمد بن ملکشاه سلجوقی نمود لهذا سلطان مسعود بن محمد برو خشمناک گشته ناچار او و برادرش جمال الدین آتی الذکر از اصفهان بیرون رفته بخدمت جمال الدین جوادی وزیر موصل و کریم معروف پناه بردند (تاریخ السلجوقیه لعاد الدین الکاظم ص ۲۱۹-۲۲۱)،

۵- جمال الدین محمود بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که با برادرش صدر الدین محمد مذکور بخدمت جمال الدین جوادی پیوستند، پس از مدتی سلطان مسعود از ایشان راضی شد خلعت و تشریف برای ایشان فرستاد و ایشان باصفهان مراجعت کردند عاد الدین کاتب میگوید در سنه ۵۴۳ در بغداد او را دیدم و با هم بطرف اصفهان مراجعت نمودیم (تاریخ السلجوقیه ایضاً)،

۶- صدر الدین محمود بن عبد اللطیف بن محمد بن ثابت انجندی که مدتی در بغداد ناظر مدرسه نظامیه بود و بعد از آن بریاست شافعیه در اصفهان منصوب گردید و در سنه ۵۹۲ سنقر طویل شهنه اصفهان بسبب عداوتی که بین ایشان بود او را بکشت،

۷- صدر الدین عبد اللطیف بن محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی المتوفی سنه ۵۸۰ از اعظم رؤساء اصفهان و از فضلاء و ادباء معروف او را بعربی و پارسی اشعار خوب است، ظهیر الدین فاریابی را در حق او هجوی است که در تذکره دولتشاه مذکور است (لباب ۱: ۳۶۵-۳۶۶، ثر ۱۱: ۲۱۰، ۲۴۶، دولتشاه ص ۱۱۲-۱۱۳، هف ۲۳۶۶ f.)

۱ جمال الدین ابو جعفر محمد بن علی الأصفهانی المعروف بالجواد المتوفی سنه ۵۵۹ از مشاهیر اجواد عالم و ثالث حاتم طائی و معن بن زائد و ممدوح شعراء عرب و عجم است و خاقانی را در مدح او قصیده ایست غراء (مخ ۲: ۹۵-۹۷)،

باشد، - س ۱۰ چو مار (۹)، و فی الأصل چنار (۹)، -
 س ۱۱-۱۲ این بیت صفت سوسن است نه سرو و شاید سقطی
 در بین باشد،

ص ۲۶۵ س ۸، رجوع کنید بحاشیه بعد،

ص ۲۶۶ س ۲۴ خاندان خجندیان، خاندان خجندیان در اصفهان رؤساء
 شافعیه بودند و غالباً ما بین ایشان و حنفیه نزاع دست میداد
 و بقتل و غارت میرسید و هر دفعه یکی از محلات اصفهان خراب
 و زیر و زبر میشد، علاوه بر ریاست دینی غالب اوقات ریاست
 بلدی نیز در تصرف ایشان بود و ایشانرا با ملوک سلجوقیه وقایعی
 است که در کتب تاریخ ثبت است، این طایفه اصلاً از شهر
 خجند از بلاد ما وراء النهر میباشند و نسب ایشان بهماب بن ابی
 صفره از امراء معروف اموی می پیوندد (ثر. ۱۰: ۲۵۲) و اسامی
 چند تن ازین خاندان از کتب متفرقه التقاط شد:

۱- الامام ابو بکر محمد بن ثابت الخجندی اولین کسی که
 ازین طایفه مشهور شد است وی در مرو اقامت داشت و نظام
 الملك بمجلس وعظ او میرفت سخن وی اورا خوش آمد اورا
 باصفهان آورد و تدریس مدرسه که در اصفهان بنا نموده بود باو
 تفویض نمود و ابو بکر مذکوررا در اصفهان جاه و مکتبی عظیم
 دست داد و نظام الملك همواره بزیارت او رفتی (ثر. ۱۰: ۲۵۲)،

۲- ابو المظفر [بن محمد بن ثابت] الخجندی که در سنه ۴۹۶
 در ری در حین وعظ بر دست مردی علوی کشته شد (ثر، ایضاً،
 تاریخ گریه Add. 22,693. f. 235a)،

۳- عبد اللطیف بن [محمد بن ثابت] الخجندی که صاحب
 ریاستی عظیم بود در اصفهان و در سنه ۵۲۲ بدست اسماعیلیه
 کشته شد (ثر. ۱۰: ۴۶۴)،

هایون و فرخنده بر اهل گیتی
 مبارک رخ شاه فرخ نهاد است
 شه نیروزی و دمر عهد ملکست
 نجسته هنوز اول بامداد است
 ازین حرب کاندر قهستان نمودی
 جهانی پر از عدل و انصاف و داد است
 چنان کر تو شاد است حرب محمد
 روان محمد ازین حرب شاد است^۱
 بمان در جهان تا جهانرا طراوت
 ز آب و ز نار و ز خاک و ز باد است
 نماند فراموش بر یاد خسرو
 نیاز فرای اگر هیچ یاد است

و نباید صاحب ترجمه را به ابو نصر بدر الدین محمود (یا مسعود)
 ابن ابی بکر بن الحسین بن جعفر الفراهی (حجج ۶: ۲۴۶) صاحب
 نصاب الصبیان که معاصر بکدیگر^۲ و از اهل یک شهر بوده اند
 اشتباه نمود چنانکه جها (f. 79b) نموده و این قطعه را بصاحب
 نصاب نسبت داده چه از ملاحظه لقب و اسم و نسب هر دو
 جای اشتباه نمی ماند، - س ۱۴ اگرچه از فرهست اما الحج، ربط
 بین شرط و جزا معلوم نشد،

ص ۲۶۳ س ۱۴ ملک بلور، ظاهراً از ملوک الطوائف ما وراء النهر
 است در تحت سلطنت قرا خطا،

ص ۲۶۴ س ۹ سه صفت، شاید آزادگی و راستی و همیشه سبزی مراد

۱ این بیت را مصنف در ص ۴۹ ذکر کرد، و در آنجا بجای حرب سهواً «حزب»
 نوشته شد،^۲ زیرا که ابو نصر فراهی صاحب نصاب در سنه ۶۱۷ جامع
 صغیر شیبانی را بنظم در آورده است (حجج ۲: ۵۵۹) و صاحب ترجمه نیز بعد از
 سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،

ص ۲۴۹ س ۵ آن فلك زهد، متکلم درین موقع خود شیخ زکی است و
تعبیر از خود باین لفظ غریب است،

ص ۲۵۰ س ۱۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، و در بآ «وین
طرفه که صاحبیست آن برد هم» (؟)، - س ۱۶ چو اسکندر آن را
معین و وزیر، علاء الملک جامعی از وزراء سلطان محمد
خوارزمشاه ملقب باسکندر ثانی بوده است (ص ۱۱۱-۱۱۲)، -
س ۱۷-۱۸ معنی این دو بیت معلوم نشد،

ص ۲۵۲ س ۲ ازین تجید معلوم میشود که یکی از علامات فضل
آن بوده است که کلام شخص چندان معقد باشد که عطارد از
ادراک آن عاجز آید!، - س ۱۱ ببعد، رکیک تر ازین قصیده هم
خود اوست معلوم است کسی که بر خود التزام کند که در یک
قصیده ۷۱ بیتی در هر مصراع کلمه «چشم و روی» را تکرار کند
یعنی ۱۴۲ مرتبه این دو کلمه را بلا فاصله استعمال کند تا چه
درجه ساجت و استبشاع بار خواهد آورد چنانکه می بینید،

ص ۲۵۴ س ۷ من روی بر زمین و دو چشم اندر آسمان، تصوّر این
هیئت مشکل است!

ص ۲۵۶ س ۶ جمع حور بر حوران رکیک است چه حور خود جمع است،
ص ۲۵۷ س ۷-۱۰ این دو بیت معنی مناسبی ندارد،

ص ۲۵۹ س ۳-۴ این رباعی باید لغز باشد بنام چیزی (؟) - س ۱۳
این شاعر در طب (Add. 6,189, f. 118a) با نام ملك الکلام امام
شرف الدین احمد فراهی مذکور است و او را در تهنیت ملك
غازی بین الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب از ملوک سیستان
(۶۱۲-۶۱۸) بغزو ملاحظه قهستان قطعه ایست پس معلوم
میشود که صاحب ترجمه بعد از سنه ۶۱۳ در حیات بوده است،
قطعه این است

الدین خبوقی آن مقدار زر گرفتند که چون پشته ما بین او و سردار مغول حایل شد بعد ازان او را با پسرش تاج الدین یکششد (سیره جلال الدین منکبرنی ص ۴۸-۵۲)،

ص ۲۴۰ س ۲ عماد الدین زنگی (۹)

ص ۲۴۱ س ۸ اصل مثل يَدَاكَ اَوْ كُنَّا وَ فُوْكَ نَفَّخَ است و كله حَيْثُ اَز خود شاعر است برای استقامت وزن،

ص ۲۴۲ بَيْرَخ، لغتی است در بَيْرَق و از کتب لغت فوت شده است، - س ۲۲ خرقة کردن کنایه از دریدن جامه است مانند قبا کردن،

ص ۲۴۳ س ۱۵ در جواب شعر اَلْحَ رجوع کنید به ص ۲۲۹

ص ۲۴۵ س ۴ ایهام است ما بین سپیدی یعنی سپید چشمی کنایه از بی شری و سپیدی یعنی سپیدی موی کنایه از پیری و همچنین ایهام است ما بین بَرْنَائِي یعنی جوانی و بَرْنَائِي یعنی بر نیائی، - س ۱۴ بسعرا لائِي، لالا گیاهی است کم قیمت که در طب بکار برند و فی الأصل «چو شعر لائِي» و آن بهتر است یعنی مانند شعری که زنان برای سرگرمی و خوابانیدن اطفال میخوانند و معلوم است که آن چگونه شعری است، س ۱۷ ااردلانی، معلوم نیست منسوب بچيست اردلان کت یکی از شهرهای شاش است در ماوراء نهر سیحون از اقلیم فرغانه (اصطخری ص ۲۲۹، ۲۴۵)، ابن حوقل ص ۲۸۵، ۴۰۴) ولی این فصل در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۱۷ جاندار یعنی سلاحدار است، - س ۱۷-۱۸ یکی ازین دو قافیه و ظاهراً قافیه اول باید غلط باشد چه تکرار قافیه باین نزدیکی جایز نیست، - س ۲۳ صنوة الرّمّاد و قدوة العباد شیخ الاسلام زکی الدین بن احمد اللّوهوری (۱: ۲۴، ۹۲، ۱۰۲)، درین موضع اخیر سهواً بجای زکی «رکن» نوشته شده،

بغداد معروف و الله اعلم بحقیقة الحال، وفات اورا باختلاف در سنه ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۱۲ و ۶۱۶ نوشته اند و الأخير اضعف الأقوال (رجوع کنید بتاریخ گریک ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230a، نجات الأئس جای ص ۴۸۷-۴۹۲، هف f. 404a-b سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98a، ریاض العارفین (Or. 3563, f. 49b)،

ص ۲۴۲ س ۲ این قصید در مدح امام فخر رازی نیست بلکه در مدح امام شهاب الدین خیوقی از مشاهیر علماء خوارزم است چنانکه از خود قصیده معلوم میشود (برای ترجمه حال او رجوع کنید بآخر همین صفحه)،

ص ۲۴۴ س ۴ مراد کلمه «شهاب» است چه لقب ممدوح شهاب الدین است و چون شهاب قاتل شیاطین است دشمنان وی را تشبیه بشیاطین نموده،

ص ۲۴۵ س ۱۹ الزبائی، بآ، و فی الأصل الذبائی، و احتمال قوی می‌رود که زابه لغتی باشد در زاوه که از رساتیق نیشابور است و این فصل نیز در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۲۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، بآ ندارد هر عبارت یا شعری که قدری غموض داشته فوراً ی انداخته و جان خود را خلاص می‌کرده است،

ص ۲۴۹ س ۸ شهاب الدین ابو سعد بن عمر الخیوقی از اعظم فتهاء شافعیه و تدریس پنج مدرسه در خوارزم بدو مفوض بود و اورا در نزد سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه تقریبی عظیم بود و در جلال امور سلطان با وی مشورت نمودی و ملوک اطراف بر در او صف کشیدندی در اوایل خروج مغول وی از خوارزم مهاجرت نموده با اموال و نفایس و کتب خود بنسا از بلاد خراسان آمد و در سنه ۶۱۸ که عساکر مغول نسا را فتح نمودند ابتدا از شهاب

بقصاص برهان الدین بر موجب فتاوی ائمه منگلی بك را بامام فخر الدین عبد العزيز كوفي داد تا بقصاص پسر اورا بكشت «جهه ff. 92a-93a بتصرف سیر)، - س ۹-۱۰ «سلطان قطب الدین ایلك را در اول حال كه از تركستان بیاوردند بشهر نسا بور افتاد قاضی القضاة فخر الدین عبد العزيز كوفي كه از اولاد امام اعظم ابو حنیفه كوفي رضه بود و حاكم مالك نیشابور و مضافات آن اورا بخريد و تربیت كرد» الخ (طب ص ۱۲۸ بتصرف سیر)،

ص ۲۲۹ س ۴، صحیح اسقاط «یحیی بن» است كما فی بآ و هف و هو امام الأئمة یحیی الدین محمد بن یحیی النیسابوری از اجله فقها و كبار علماء اسلام، در فتنه غز بواسطه اینکه فتوی بر وجوب محاربه ایشان داده بود وقتی كه غزان بر نیشابور استیلا یافتند دهان اورا با خاك بیاگدند تا هلاك گردید (سنه ۵۵۰) و شعراء عرب و عجم را در باره او مرثی علی است و مرثی خاقانی مشهور است (تاریخ السلجوقیه لای بكر الراوندی المسمى براحة الصدور تلخیص و ترجمه پرفسر برون J.R.A.S., 1902, p. 854، ثر ۱۱: ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۲، خل ۲: ۵۹. كه قتل اورا در سنه ۵۴۸ می نویسد و ظاهراً سهواست، جامع f. 249b، تاریخ گزیده ص ۲۶۸، مجالس المؤمنین قاضی نور الله ششتری f. 324b، Add. 23,541، هف f 223b)،

ص ۲۲۰ س ۹ شیخ مجد الدین بغدادی از مشاهیر عرفاء و از اجله اصحاب شیخ نجم الدین کبری و ترجمه حال او در غالب تذکراهی اولیا مسطور است و هموست كه شیخ عطار در مقدمه تذكره الأولیاء میگوید بکروز پیش امام مجد الدین خوارزمی در آمدم اورا دیدم كه میگریست الخ حمد الله مستوفی در تاریخ گزیده گوید كه او برادر بهاء الدین بغدادی كاتب سلطان تكش خوارزمشاه (ص ۱۲۹-۱۴۲) میباشد و هر دو از بغدادك خوارزم اند نه از

از میان برود یا رفته باشد، مَف (۱: ۲۴۱-۲۴۲) و هَف (if. 224b-227a) منتخباتی از دیوان او میدهند و از آن بالصّراحة معلوم میشود که از مدّاحان ملوک خانیّه سمرقند قلع طغاجحان ابراهیم بن الحسین و پسرش نصره الدّین قلع ارسلان خان عثمان مقتول در سنّه ۶۰۹ بوده است و هَف نیز تصریح باین امر میکند، مَف ارسلان خان را بارسلان بن طغرل سلجوقی اشتباه کرده، ص ۲۲۰ س ۱۱ برهان اسلام، رجوع کنید به ص ۲۴۵ عدد ۱۲، ص ۲۲۲ س ۶ (۹) - س ۱۴-۱۴ (۹)

ص ۲۲۴ س ۴ گِرد نامه، بکسر اوّل دعائی است که بر اطراف کاغذ پاره نویسند و نام غلام و کنیزکی که گریخته باشد در میان آن مرقوم دارند و در خاک دفن کنند البتّه آن گریخته بجائی نتواند رفت، یعنی نقش سکه هر دینار تعویذی است برای گرد آوردن اهل هنر یعنی ممدوح بافسون دینار و درهم ایشان را از هر فجّی عمیق بدور خود گرد میآورد، - س ۱۵ یاه گوئی در وزن زیاد است پس باید آنرا مختلسا تلتّظ نمود و در تقطیع کلیّه ساقط ساخت، - س ۲۴ نکند، بسکون کاف استعمال غریبی است،

ص ۲۲۸ س ۷ «امام برهان الدّین ابو سعید [محمد بن] الامام فخر الدّین عبد العزیز الکوئی در خدمت سلطان نکش خوارزمشاه بود و او از علماء کبار و از فحول ائمه روزگار بود و نزدیک سلاطین وقت عظیم موقّر و قضاء و شیخ الاسلامی [نیشابور] بدو متوّض بود و بعد از مصاححه سلطان نکش با منگلی بك (رجوع کنید به ص ۲۲۹-۲۳۰) و مراجعت نکش از حصار شادباخ امام برهان الدّین مذکور بشادباخ آمد منگلی بك او را بگرفت و بکشت (سنه ۵۸۲) سلطان نکش در ۴ محرم سنه ۵۸۳ باز بظاهر شادباخ نزول کرد و محاربت سخت آغاز نهاد و در ۷ ربیع الأوّل در شهر رفت و

ص ۲۱۲ س ۲ نار دَقْ، دَقْ نوعی از پارچه قیمتی است، - س ۶
 سندباد را اَلْحَ، سهواست ظاهراً، رجوع کنید به ص ۲۱۸-۲۱۹،
 ۱۸ فخر الدین، بر فرض صحت نسخه مصنف سهو واضح کرده است که
 این قصیده را در مدح فخر الدین وزیر میدانند چه تخلص آن صریح
 است بمدح حمید الدین جوهری مستوفی که ترجمه اش در ج ۲ ص
 ۲۰۸-۲۰۹ مذکور است و منشأ سهو گویا لفظ «فخر زمانه» است
 درین قصیده،

ص ۲۱۵ س ۱۱ بیعد، این قصیده و قصیده بعدرا هَف (f. 161 a-b) بنام
 شمس الدین دقایقی مقدم الذکر می نویسد،

ص ۲۱۶ س ۱۲ طلایه، بمعنی مقدمه الحیش محرفِ طلایع جمع طلایعه است
 و تحریف غربی است،

ص ۲۱۷ س ۵ سپید کار، ظاهراً بمعنی بی حیا و بی شرم و شوخ چشم
 است چنانکه باین معنی چشم سپید و سپید چشم نیز گویند،
 شاهدهی دیگر:

ترا ز دهر سیه کاسه کار برناید * تو با سپیدی این روزگار برنایی
 (ص ۲۴۵: ۲)

ص ۲۱۸ س ۱۰ الزرخالی (؟) - س ۲۲ بلوائی غلط است (از شاعر نه
 از ناسخ) زیرا که بلوی مقصور است و مدّ مقصور مقصور بر سماع
 است و قیاسی نیست،

ص ۲۱۹ س ۱۰ مولائی، هان غلط، - س ۱۴ مکم پنبه، پنبه کردن
 بمعنی گریزانیدن و پراکنده ساختن است، - س ۲۲ اشعار رضی
 الدین نیشابوری در نهایت عذوبت و سلاست است و او را باید
 در طبقه اول از قصیده سرایان شمرد، م ف (۱: ۲۲۱) گوید
 دیوانش قریب به ۴۰۰ بیت بنظر رسید افسوس که در هیچ یک
 از فهارس کتابخانهای معروف اروپا یافت نشد خوف آن است که

دیگر بهمین وزن و قافیه در مدح همین سلطان در ج ۲ ص ۲۴۱ -
۲۴۴ مندرج است،

ص ۲۰۴ س ۱۶ ابیک السُّلْطانی، ابیک را از آنجهت سلطانی گویند که از
غلامان خاصه سلطان معز الدین (شهاب الدین) غوری بوده است
و لهذا اورا ابیک معزی نیز گویند،

ص ۲۰۵ س ۲۰ نظام الملک، صدر الدین محمد بن محمد وزیر سمرقند
که در ج ۲ ص ۲۰۷ ذکرى ازو شده است و شمس طبسی را در
مدح او قصاید است و چون ورود مصنف بسمرقند در سنه ۵۹۷
در سلطنت قلی طغاجان ابراهیم بوده است (ص ۴۴) واضح است
که نظام الملک وزیر قلی طغاجان بوده است (در فهرست ج ۲
بنظام الملک طوسی اشتباه شده است)،

ص ۲۰۶ س ۲ شمس الدین طبسی، رجوع کنید به ج ۲ ص ۲۰۷ - ۲۱۱،
- س ۴ شمس الدین عبید (؟)، شمس الدین خاله، رجوع کنید
به ج ۲ ص ۲۸۲ - ۲۸۴، - س ۱۱ گر، جرب، - س ۱۴ سبلیت
کردن، شاید بمعنی رنجاندن و جفا کردن باشد در کتب لغت
یافت نمیشود،

ص ۲۱۰ س ۱۱ دق، گدائی و در یوزه (برهان)،

ص ۲۱۱ س ۱ تهذیب ازهری، تهذیب اللغة از مشاهیر کتب لغت
للأمام ابی منصور محمد بن احمد بن طلحة الأزهری اللغوی الهروی
المتوفی سنة ۲۷۰ (خل ۱: ۶۴۵، حخ ۲: ۴۷۹)، - س ۷ عبد
العزیز، رجوع کنید به ص ۲۲۲ عدد ۴، - س ۸ از انجا الخ،
علت این سؤال آنست که ترتیب تهذیب ازهری بر حروف معجم
نیست بلکه بر مخارج حروف است از حلقی ناشنوی و از ع شروع
کرده به ی ختم می نماید (حخ ۲: ۴۷۹، دیباچه قاموس کین ص ۱۲)،
- س ۱۷ فضلیات، رجوع کنید به ص ۲۴۴.

بتامها متعلق بفتنه غز است که در سنه ۵۴۸ شروع شد و قاضی حمید الدین اینجا از زبان کوشکی باز هجو امراء سنجری را می نماید و از مصراع اول فی الجمله استنباط میشود که حمیدی این قطعه را بعد از وفات کوشکی گفته است پس ممکن نیست اشاره بخروج خطا و انهزام سنجر از گور خان باشد که در سنه ۵۲۶ یعنی ۱۲ سال قبل از فتنه غز واقع شد و صحیح آنست که قطعه حمیدی نیز در باب فتنه غز است چه آن مدتی مدید طول کشید و خراسان در آن واقعه خراب شد و انگهی قطعه حمیدی خود صریح است در اشاره بفتنه غز اولاً تصریح باسم غز در آن شده است ثانیاً «ز پیش کافر کفران نعمت آورده» فقط صفت غز میتواند بود که ابتدا رعیت سلطان بودند بعد برو شوریدند نه خطا که هیچ وقت نعمت خوار سنجر نبودند تا کفران نعمت نمایند، - س ۱۲ حکیم کوشکی، از شعراء عهد سنجر بوده است و مخصوصاً معروف است بواسطه قطعات هجوی که در باره امراء سنجر و فرار ایشان از پیش لشکر غز گفته است، دو قطعه از آنها در همین کتاب مذکور است (ج ۲: ۱۷۴) و در یکی از آنها میگوید «مانند در بلخ من اسپر غزان»، دو قطعه دیگر در هف (f. 251a)، یک قطعه دیگر در م ف (۲: ۴۸۸)، - س ۱۶ سپاه سیاه پوش، معلوم میشود شعار غز لباس سیاه بوده است،

ص ۲۰۱ س ۶ آنچه، بر حسب ترکیب نحوی این کلمه چه باشد؟

ص ۲۰۲ س ۶ مفریان، از اینجا فی الجمله معلوم میشود که مفریان کسانی اند که در پیش منبر و اعظ نشسته گاه گاه خوانندگی نمایند و مجلس را گرم کنند چنانکه هنوز در ایران معمول است، و نیز مفری کسی را گویند که پیشاپیش جنازه خوانندگی کند (قاموس دزی)، - س ۹ سلطان سکندر، علاء الدین محمد خوارزمشاه، قصیده

ص ۱۹۹ س ۲ فضلیّات، چنانکه از مورد استعمال آن معلوم میشود بمعنی علوم ادبیّه است که اطلاع بر آنها برای فقیه موجب فضل است و جهل بدانها نیز مضرّ نیست در مقابل «شرعیّات» از قبیل فقه و اصول و حدیث که در نظر فقیه مقصود بالأصالحه است، دو شاهد دیگر برای این کلمه درین کتاب یافت میشود، در ص ۲۱۱ گوید «و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیّات بود و بفضلّیات کس التفات نکردی» و در ص ۲۱۸ گوید «در فضلیّات از استفادات بمقام افادت رسید و در فقه و نظر گوی از اقران ر بوده»، - س ۶ مقامات، قدیمترین کتابی که نام مقامات حمیدی در آن برده شد است چهار مقاله نظامی عروضی است (ترجمه پرفسر برون ص ۲۵) که در حدود سنه ۵۵۰ یعنی تقریباً در همان سال تألیف مقامات تألیف شد است، بعد از آن در دیباچه مرزبان نامه للسعد الوراوینی که ما بین سنه ۶۰۷-۶۱۲ تألیف شد است^۱ نام مقامات حمیدی را با تمجید بسیار میبرد، بعد از آن همین کتاب یعنی لباب الألباب (سنه ۶۱۷)، بعد از آن ابن الأثیر (۱۱: ۲۰۷) در حوادث سنه ۵۵۹ بعد از ذکر وفات او گوید «وله مقامات بالفارسیّه علی نمط مقامات الحریری بالعربیّه»، و انوری را در مدح مقامات حمیدی ایات تأییدیه مشهور است، - س ۷ ببعد، نام هیچ کدام ازین مصنفات جز مقامات در حیح برده نشده است، - س ۸-۹ قدح المغنی فی مدح المغنی (؟)، - س ۱۶-۱۷ رضی الدین الخ، معلوم نشد کیست، ص ۲۰۰ س ۱-۲ (؟) - س ۱۱ از خطائیان، ظاهراً مصنف و بمتابعت او سایر تذکره نویسان را در اینجا سهوی بزرگ افتاده است زیرا که این مسأله مسلم است که اهاجی حکیم کوشکی در حق امراء سنجر

^۱ ربو، ذیل فهرست نسخ فارسیّه ب م ص ۲۴۹

آنرا مَفَ (۱: ۱۹۸) نقل میکند و انوری را در حقّ او مدایح بسیار است و او نیز در حقّ انوری احسان و او را نگاهداری می نموده است و حکایت خطاء حکم انوری در نجوم و قصد اهالی بلخ در باره وی و نجات دادن قاضی حمید الدّین او را از آن ورطه مشهور است، از جمله مدایح انوری در باب او این قطعه مشهور است

بمحمد و ثنا چون کم رای نظمی * نه دشوار گویم نه آسان فرستم
و لیکن بعالی جناب حمیدی * اگر وحی باشد هراسان فرستم
ز فضل و هنر چیست کان نیست او را * بگو تا مرا گر بود آن فرستم
هی شرم دارم که پای ملخرا * سوک بارگاه سلیمان فرستم
هی ترسم از ریشخند ریاحین * که خار مغیلان به بستان فرستم
سخن هست فرزند جانم ولیکن * خلف می نیاید مگر جان فرستم
نه شعرست سحرست از آن می نیارم * که نزدیک موسی عمران فرستم
کسی را که نوباوه وحی دارد * بقایای وسواس شیطان فرستم
و نیز گوید از جمله قصیده معروف:

مسند قاضی النضاة شرق و غرب افراشته
آنکه هست از مسندش عباسیان را برتری
آنکه پیش کلک و نطقش آند و سحر آنکه حلال
صد چو من هستند چون گوساله پیش سامری
آب و آتش را اگر در مجلسش حاضر کنند
از میان هر دو بر دارد شکوهش داوری
گو حمید الدّین اگر خواهی که وقتی در دو لفظ
مطلقا هرج آن حمید است از صفتها بشری
در زمان او هنر نشکفت اگر قیمت گرفت
گوهرست آری هنر او پادشاه گوهری

۱ برای بقیه این ابیات و قطعه قاضی حمید الدّین در جواب آن رجوع کنید به هَف (f. 175a-b).

آن تمام است، - س ۸ مینو یعنی عالم علوی و بهشت و یعنی فلک نیز نوشته اند و معنی اخیر اینجا مراد است، - ۱۴ طَرُقُو، باین هیئت در کتب لغت یافت نمیشود و املاء معروف این کلمه تَرَعُوسْت بمعنی نوعی از بافته ابریشم سرخ رنگ، و کُرْتَه بمعنی پیراهن و قباست و هردو اینجا مناسب است، - س ۱۸ خِیْرُو بکسر خاء گلی است که فرهنگها باختلاف خطی و همیشه بهار و خبازی نوشته اند و صحیح قول تحفه المؤمنین است که گل شب بوست و خیری معرب آن است، - س ۱۳ نارستان ۹،

ص ۱۹۶ س ۱۲ احمد، باید این شخص از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، - س ۱۵ سَرَاغْج گیسو پوش زنان است و آن کیسه ایست دراز که زنان گیسوی خود را در آن نهند، - س ۱۸-۱۹ مطلع این قصیده با قصیده فرید کافی (ص ۱۲۲) یکی است و مصنف در آنجا بدین توارد اشارتی نموده است،

ص ۱۹۷ س ۹۱۶، - س ۱۷-۱۸ قَبَع بر وزن عنب قیف است و آن لوله ایست مخروط شکل برای داخل کردن مایعات در ظروف تنگ دهانه،

ص ۱۹۸ س ۱۲ بو الکلام، کینه زاغ است بمناسبت کثرت بانگ و فریاد او، در کتب لغت یافت نشد، - س ۱۷ شمس دین، وی نیز باید از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، ملوک خطا رسم مخصوصی داشتند بعد از تسلط بر ما وراء النهر ملوک و امراء آنجا را منقرض نساختند بلکه ایشان را بر جای خویش باقی داشته فقط بگرفتن خراج و نصب شعبه از خود در دربار ایشان قانع بودند، - س ۲۱-۲۲ از مشاهیر فضلا و کتاب است کینه او ابو بکر و وفات او در سنه ۵۵۹ و اقع شد (ثر ۱۱: ۲۰۷، ح ۶: ۵۷) و او را مثنوی است در سفر نامه مرو که قطعه از

و آن از بلوک معروف نیشابور است مشتمل بر قرای بسیار (یاقوت) و بآگوید «دوغاباد قضبه ایست از اعمال زواره» و زواره از رسایق نیشابور است (یاقوت)،

ص ۱۹۴ س ۱۹ بخطا، یعنی قرا خطائیان ما وراء النهر، - س ۲۲ تینگو، مراد یا هان تاینگو طراز است (ص ۱۱۲، ۳۲۱) یا کسی دیگر از سرداران خطا که نامش یا لقبش تاینگو بوده است، و این اول قصیده ایست که از مردی مسلم بزبان پارسی در مدح امراء خطا دیده شده است و شمس طبری را قصیده ایست بر همین وزن و همین قافیه (ج ۲: ۳۰۹-۳۱۰)، و گویا در جواب همین قصیده است،

ص ۱۹۵ س ۴ صراحی که هیئتاً بکلمه عربی می نماید در کتب لغت عربی و فارسی یافت نشد جز در فرهنگ جانسن که آنرا فارسی دانسته در هر حال معنی آن معروف است که تنگ شراب خوری است ولی مناسبت این معنی با این بیت

بر خیز که برخاست پیاله بیکی پای

بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو

چیست؟ در صورتیکه هر کدام از تنگ و پیاله را یک پای بیش نیست، برهان در لغت تلوک گوید «تلوک صراحی است که آنرا بصورت شیر و گاو و سایر حیوانات ساخته باشند و بدان شراب خورند و ظاهراً مراد در اینجا همین قسم صراحی است و مناسبت

نیشابور ذکر میکند ثانیاً در طبقات شعراء خود نیشابور دو نفر دیگر را میسرمد بام قاضی ابو بکر بسنی و علی بن العلاء البسنی ثالثاً شهادت بآ که در متن مذکور است، پس یا باید فرض نمود که نسخه دمیة القصر غلط است و باید بسنت باشد بشین مجمه یا آنکه بسنت معرب بسنت است (منتهی از یاقوت فوت شده است) و فرض دوم ارجح است چه در دو نسخه بام از دمیة القصر که هر دو در کمال صحت است در جمیع مواضع بسنت یا سین مهمله مسطور است،

ص ۱۸۷ س ۱۱ مرگ، مقصود از مرگ (بر فرض صحّت نسخه) کشتن و هلاک گردانیدن دشمن است و شمس الدین کاشانی درین قصیده در مضامین و قوافی نظر بقصیده عنصری داشته است که مطلعش این است «ای جهان را دیدن روی تو فال مشتری آخ» چنانکه خود در آخر قصیده اشاره میکند و عنصری درین مورد یعنی در در نلمع بسد یا جوج و مأجوج قصد خود را روشن تر ادا نموده آنجا که میگوید در مدح سلطان محمود:

گر سکندر بر گذار لشکر یا جوج بر
کرد سد آهین آن بود دستان آوری
سد تو شمیر نیست اندر مبارک دست تو

کو سکندر گو بیا تا سد مردان بنگری

ص ۱۸۸ س ۷-۸ تو موی نباید آخ، معنی این عبارت معلوم نشد، -
س ۱۵ شعر، گویا بفتح شین مراد است، - س ۲۱ قطب الدنیا
و الدین، یعنی ایک، طبّ ص ۱۲۸ یک رباعی دیگر ازو در مدح
قطب الدین ایک نقل میکند،

ص ۱۸۹ س ۱۱ چون این قصیده در جواب قصیده شرف الدین حسام
است (ص ۱۶۵) و ردیف آن «نشکند» میباشد عذر خواسته
است که از «نشکند» ردیف نساختم تا قصیده شرف الدین حسام را
که اولین قافیه اش «طرّه بهنجار» است بشکند،

ص ۱۹۰ س ۱۰ دوغباد قصبه ایست از محال نیشابور، در کتب جغرافی
عرب یافت نشد ولی در دمیة القصر در طبقات شعراء نواحی
نیشابور در ترجمه ابو محمد دوغبادی (Add. 9994, f. 142b) گوید
دوغباد قریه ایست از ناحیه بُست و واضح است که مقصود
بُست سجستان نیست^۱ بلکه بُست در اینجا لغتی است در بُست

^۱ اولاً بدلیل اینکه پاخرزی ابو محمد دوغبادی را در ضمن طبقات شعراء نواحی

ص ۱۸۱ س ۱-۹ احتمال سقطی بین مصراعین میرود زیرا که مصراع
ثانی اخت مصراع اول نیست، - س ۱۸ امام فقیه رکن الدین
امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است و در فتح بخارا در
سنه ۶۱۷^۱ او باپسرش بدست عساکر مغول کشته شدند (ثر ۱۲):
۲۴، طب (Add. 26,189, f. 130b)، در جه بعد از حکایت دخول
عساکر مغول در مسجد جامع بخارا و صعود چنگگیز خان بر منبر و
خالی نمودن صندوقهای قرآن زیر پای اسبان و آخور ساختن آنها و
قیام کبار علماء و ائمه و مشایخ بمحافظت ستوران و خدمت اصطبل
میگوید «درین حالت امیر امام جلال الدین علی بن ابی الحسن الزندی
که مقدم و مقتدای سادات ما وراء النهر بود روی بامام عالم رکن
الدین امام زاده که از افاضل علماء عالم بود آورد و گفت مولانا
این چه حالت است گفت خاموش باش باد بی نیازی خداوند
است که میوزد سامان سخن گفتن نیست»، و مصنف در جوامع
الحکایات (Add. 16,862, f. 172b) او را از مشایخ خویش می شمرد،
ص ۱۸۲ س ۲ درین واقعه هایلہ الخ، مقصود خروج مغول است و
ازینجا صریحاً معلوم میشود که تالیف کتاب (یا لا اقل این موضع از
کتاب) بعد از سنه ۶۱۷ که سنه فتح بخارا و شهادت امام رکن
الدین است بوده یا در اواخر همان سال،
ص ۱۸۳ س ۱۱ خرگوش لب، یعنی کسی که لب بالائین او خلقة شکافته
باشد مانند لب خرگوش، از فرهنگها فوت شده است، - س ۲۲
الکاشانی، کاشان ما وراء النهر،

۱ ثر ۱۲: ۲۲۹ فتح بخارا در ۴ ذی الحجه سنه ۶۱۶ و طب (Add. 26,189, f. 130b) در عید اضحی از سنه مذکوره می نویسند وجه (f. 8a) و جامع (f. 508a) در اوایل سنه ۶۱۷، و واضح است که در اثقال این وقایع قول عطا ملک جوینی و رشید الدین وزیر بر هر کس مقدم است،

میکند، - س ۱۴ مجد الاثمّه سُرخکت، بقرینه اینکه عوفی میگوید صدر شهید حسام الدین هرگز از خوف او شب نختت قریب یقین است که وی هموست که یاقوت در ذیل سرخکت میگوید «و منها الامام ابو بکر محمد بن عبد الله السرخکتی من مناظری البرهان بخارا و حضوره و توفی بسرقت فی ذی الحجه سنة ۵۱۸»، - س ۱۴-۱۵ صدر شهید حسام الدین، رجوع کنید به ص ۲۴۲ عدد ۲، - س ۲۴ صدر جهان عبد العزیز، رجوع کنید به ص ۲۴۲ عدد ۴،

ص ۱۸۰ س ۲ سرپلی، سرپل یا سرپل وزیران چنانکه از جهانگشا در حکایت خروج تاریخی معلوم میشود قریه ایست از نواحی بخارا بکمر از سه فرسنگ یا از ارباض بخارا است - س ۴ قطب الدین سرخسی، رجوع کنید به ص ۲۱۰-۲۱۱، - س ۱۰ نسبت کدو، یعنی در سرعت نمو و انبساط، - س ۱۵ سیف الملة و الدین، ص ۲۴۵ عدد ۱۱، - س ۱۶ آن صدر، یعنی پدر او صدر جهان عبد العزیز، - س ۲۰ گران خوار، شکم پرست و بسیار خوار، - س ۲۲ پسر او، یعنی پسر محمد الدین محمد بن عدنان، رجوع کنید به ص ۴۴، - س ۲۴ سلطان ابراهیم یعنی قلیچ طمغاج خان ابراهیم بن الحسین (ص ۴۲، ۲۰۱)، - س ۲۴ درینجا معنی حقیقی حقّه بازی مراد است و آن بازی است معروف که چند مهره را در زیر چند حقّه سرنگون پنهان کنند و بنوبت گاه همه مهره را در زیر یک حقّه جمع کنند و گاه هر کدام را زیر یک حقّه بچابکی و خفت تمام چنانکه ناظر بر کیفیت عمل وقوف نیابد، و حقّه ظرفی است کوچک شبیه به پیاله قهوه خوری، و این معنی از غالب فرهنگها فوت شده است و فقط متعرض معنی مجازی آن که طزاری و عیاری است شده اند،

اصلاً مثنوی مستعمل نیست و اتم اشعار عرب در آن مسدس است،
ص ۱۷۲ س ۹ - ۱۰ در جلد دوم ص ۲۸۴ این رباعی بسعد الدین
اسعد نجر سمرقندی نسبت داده شده است،

ص ۱۷۴ س ۱۱ حکیم شمسی اعرج، رجوع کنید بجلد دوم ص ۲۸۴ - ۲۸۵،
ص ۱۷۶ س ۵ میبافی، در اصل می شافی، ظاهراً میبافی (بر فرض صحت
نسخه) مضارع قیاسی است از یافتن چون می بافی از یافتن، می
شافی نیز مضارع جعلی است از ... و مقصود از لعل آن جسم
مخروطی است که ساخت و در صندوقه زرین زن پدر نهاد و
گویا سرخ رنگ بوده است برای نمای جامع نشیبه،

ص ۱۷۸ س ۱ مسعود دو لبتیار، از شعراء و موالی آل برهان است
(ج ۲: ۲۸۷)، - س ۱۰ این ترجمه و ما بعد آنرا در بآ ندارد
زیرا که یکی جدّ عوفی است و دیگری خال او لهذا با قصد بآ
که تمام کتاب را میخواسته است بخود نسبت دهد منافات داشته و
اینقدر هم قوه تصرف نداشته است که کلمه جدّ و خال را حذف
کند و باقی را نقل نماید، - س ۱۲ بقیه ائمه، يقال فلان من
بقیه القوم او بقیه القوم یعنی او بهترین ایشان است (قاموس لاین
نقلاً عن ابی البقاء و الیضاوی)،

ص ۱۷۹ س ۹ سُرخک شهر کوچکی است نزدیک سمرقند (یاقوت) و ملک
الأطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن عدنان در سلك خدمت
سلطان قلع طغاج خان ابراهیم بن الحسین مغرط و از اطباء خاصه
او بوده است و آنچه محقق است تا سنه ۵۹۷ هجری که عوفی بسمرقند
رفته بود در حیات بوده است (ج ۱: ۴۴، ج ۲: ۲۷۸) و کتاب
تاریخ ترکستان در تاریخ ملوک خانیّه تألیف اوست (ص ۲۰۱) و
نیز از تألیفات او کتابی است در «خواصّ اشیاء» که قطعاً از آن را
مصنّف در جوامع الحکایات (Add. 16,862, f. 378 a) نقل بمعنی

پسرش قلیج ارسلان خان عثمان مقتول در سنه ۶۰۹ و او یکی از اساتید عوفی است^۱ (ص ۱۶۹-۱۷۴)،

۱۲- پسر او نظام الدین محمد بن عمر که عوفی در وقتی که از خراسان بیخارا میرفته است (در حدود سنه ۶۰۰) چند روزی در آموی در خدمت او بسر برده است،

این است علی العجالة آنچه از افراد این خاندان بدست آورده‌ام، جهّا (f. 162b) گوید «خواجه عبد الملك شافعی قاضی القضاة مالك سلطان اولجايتو خدا بندگرا با صدر جهان بخاری حنفی که عازم حج بود در باب مذهب مباحثه دست داد و تقبیح یکدیگر میکردند و همین باعث انتقال سلطان بمذهب امامیه شد الخ» از لقب این شخص یعنی صدر جهان و از نسبت مکان یعنی بخاری و مذهب یعنی حنفی قریب بیفین میشود که وی نیز از آل برهان بوده است و معلوم میشود که این خاندان تا زمان سلطنت اولجايتو (سنه ۷۰۴-۷۱۶) بر جای و بریاست حنفیه باقی بوده اند و بعد از آن از حال ایشان چیزی معلوم نیست،

ص ۱۷۰ س ۱۰-۱۴ غرضش این است که وقتی دسته تیغی از دندان ماهی بخدمت طمغاج خان هدیه فرستاد و عذر اینکه فقط دسته تیغ فرستاده نه دسته با تیغ باین نامه خواست، - س ۱۵ بحر عربست، مصنفرا دریغاه سهوی واضح دست داده که رمل مشین سالمرا از بحور عرب دانسته است و حال آنکه بحر رمل در عرب

۱ شاید هو باشد که ابو القاسم محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی المتوفی سنه ۶۰۷ کتاب خالصه الحقائقرا در اخلاق و حکم در سنه ۵۹۷ بنام او تألیف کرده است (O. Loth)، فهرست نسخ عربی دیوان هند نمره ۶۲۴ و ۶۲۴، حج ۴: ۱۲۸) در عهد یکی از پادشاهان سمرقند ابراهیم نام (سیّ خلیل خلاق البزایا) و واضح است که قلیج طمغاج خان ابراهیم بن الحسین مراد است چه در همین سنه بعینها یعنی ۵۹۷ پادشاه سمرقند او بوده است بتصریح عوفی (ص ۴۴)،

۷- ۱۰- امام برهان الدین محمد معروف بصدر جهان ابن احمد بن عبد العزیز بن مازہ و برادرش افتخار جهان و دو پسرش ملک الاسلام و عزیز الاسلام، صدر جهان مذکور از جمله اعظم ملوک عصر بود و وی خود حکومت بخارا ی نمود و بخطائیان باج میگذازد، در سنه ۶۰۳ از راه حج بیغداد رفت در وقت ورود احترای شایان ازو نمودند ولی چون در عرض راه با حجاج خوش رفتاری نمود در وقت رجوع از حج مقدم او را در بغداد چندان وقعی نگذازدند و حجاج او را صدر جهنم لقب دادند (ثر ۱۲: ۱۷۰-۱۷۱) و در سنه ۶۱۲ یا ۶۱۴ که سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بقصد عراق و محاربه با خلیفه الناصر لدین الله تصمیم عزم داده بود رعایت حزم را قبل از حرکت بعراق صدر جهان با برادر و دو پسرش را از بخارا بخوارزم انتقال داد از خوف اینکه مبادا در غیاب او اسباب فتنه و فساد شوند و ایشان همچنان در خوارزم بودند تا بوقت آنکه ترکان خاتون مادر خوارزمشاه از خوف لشکر مغول مصمم گردید که از خوارزم فرار نماید (سنه ۶۱۶) قبل از حرکت از خوارزم از برای فراغت خاطر و اطمینان بال صدر جهان و برادر و دو پسرش را با سایر ملوک اطراف که در دربار خوارزمشاه بودند تماماً بکشت (سیره جلال الدین منکبرنی محمد بن احمد النسوی ص ۲۲-۲۴، ۲۹)

۱۱- صدر جهان سیف الدین محمد بن عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ که عوفی میگوید اکنون باقی است (ص ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۸۶) پس معلوم میشود که تا حدود سنه ۶۱۷ (که سال تألیف لباب الالباب است) در حیات بوده،

۱۲- برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد بن عبد العزیز بن مازہ معاصر فلج طغاج خان ابراهیم بن الحسین و

بن جعفر التّرخی را در سنّه ۵۷۴ بنام او اختصار و اصلاح نمود
(تاریخ بخارا ۱، 3a-1a، Or. 2777، جوامع الحکایات، Add. 16,862،

f. 113a، لباب ج ۱: ۱۷۹، ۲۱۱، ج ۲: ۲۸۵)

۵- برادر او تاج الأسلام احمد بن عبد العزیز بن مازہ که
گور خان بعد از کشتن برادرش صدر شهید حسام الدین عمر ویرا
مستشار و ناظر بر البتگین حاکم بخارا فرمود تا هر کاری که البتگین
کند باشارت و رای تاج الأسلام باشد (چهار مقاله ترجمه پرفسر
برون ص ۴۹)

۶- امام برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزیز بن
مازہ صاحب کتاب ذخیره الفتاوی مشهور به الذخیره البرهانیّه که
جامع است فتاوی صدر شهید حسام الدین را با فتاوی خود او
(حجّ ۲: ۲۲۸ که سهواً عبد العزیز بن عمر بن مازہ نوشته است)

سرفند او را بگرفت و خواست که برنجاند و گفت اگرچه بدین خیانت مسنوج
کشتن است اما چون دانشمند است و غریب او را سی چوب بزنند صدر جهان
گفت اگر پادشاه هر چوبی را بهزار [دینار زر] سرخ بفرشد خزانه را توفیری تمام
باشد و دانشمند غریب را آبروی نرفته باشد پس سی هزار دینار بداد و آن دانشمند را
از آن ورطه بیرون آورد و این واقعه در ماوراء النهر مشهور است، و هم از وی
آنکه روزی در راهی میرفت بازرگانی را یکی از شنگان مالی سته بود و آن بیچاره
مظلوم از کس داد نمی یافت روزی قصه بصدر جهان رفع کرد فرمود که ای شیخ
چند درد سز دمی آن مرد گفت چون سر تویی درد کجا برم مولانا را این سخن
بغایت خوش آمد بفرمود سرهنگان را تا برفتند و آن مال بتکلیف بستند و بوی
رسانیدند و از بزرگی شنیدم که او را درین حادثه ده هزار دینار سرخ زیادت
خرج شد ایزد تعالی نسیم روح رضوان بروصّه مبارک او و خاندان او برساناد»

۱ اصل تاریخ بخارا را ترخّی در سنّه ۴۴۲ بنام نوح بن نصر سامانی بعربی تألیف
نموده است و در سنّه ۵۲۲ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوی آنرا بزبان
پارسی ترجمه و اختصار نمود و در سنّه ۵۷۴ محمد بن زفر بن عمر ثانی آنرا بنام
برهان الدین مذکور اختصار و اصلاح کرد و این اصلاح اخیر است که در ب م
موجود است،

شاه جهان^۱ بصدر جهان شاد و خرم است
 جاوید باد شاه بشادئ و خرمی
 سلطان علم و دینی و دنیا هم آن نست
 چون نیکخواه دولت شاه معظمی
 در مدح تو بصورت تضمین ادا کنم
 بک بیت رودکی را در حق بلعی
 «صدر جهان جهان هم تاریخ شب شدست
 از بهر ما سپیده صادق هی دی»
 از حشمت تویی ریض و خندق و سلاح
 سد سکندر است بخارا ز محکم
 حق گئی گذاشتی که بخارای چون بهشت
 ویران شدی بجمله مشتی جهنمی
 شمس حسام برهان دانی که نوکئی
 درد بخاریان را درمان و مرهی الخ
 (تذکره نقی الدین کاشانی (Or. 2506, f. 367 a)،

۴- پسر دیگر او صدر الصدور صدر جهان برهان الدین
 عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ که از اعظم رؤساء
 و از مشاهیر خاندان برهان است و عوفی درینجا و در جوامع
 الحکایات همه جا ازو به «سلطان دستار داران جهان» تعبیر
 میکند^۲ و اوست که محمد بن زفر بن عمر تاریخ بخارا لابی بکر محمد

^۱ یعنی جعفری خان بن حسن ننگین ظاهراً

^۲ دو حکایت که مضاف در جوامع الحکایات در باب او می نویسد درینجا نقل
 میکنیم «صدر صدور جهان عبد العزیز بن عمر که سلطان دستار داران جهان بود
 و در بخارا صاحب حکم و نافذ امر بود و بناء دولت خاندان برهان را بعلم و بذل
 و ریاست و سیاست اساس او نهاد و حال او در بزرگی بدرجه بود که وقتی
 دانشمندی از منعمان غریب که بتعلم بمرفند آمد بود خیانتی بزرگ کرد سلطان

استری نیکو و مهری زر فرستاد» (المعجم لشمس قیس (Or. 2814, f. 166a)،
 - س ۳۴ آل برهان، آل برهان که ایشان را بنی مازه نیز گویند از
 خانوادهای جلیل الشأن و شریف بودند در بخارا و ریاست شعبه
 حنیفه که مذهب عامه ماوراء النهر است آبا عن جدّ بعهد ایشان
 موکول بوده است و در اواخر دولت قراخانیان در ما وراه
 النهر ایشان از جمله ملوک بخارا محسوب می شدند و بقرا خطا باج
 میگذاردند، چون ذکر این خاندان در تاریخ بسیار می آید ما
 چند تن از ایشان را که از مواضع مختلفه جمع کرده ایم در اینجا ایراد
 می نمایم:

۱- امام برهان الدین عبد العزیز بن مازة بخاری حنفی که
 ظاهراً اولین کسی است که ازین خاندان شهرت نموده و آل
 برهان همه باو منسوب اند،

۲- پسر او الامام الشهدید حسام الدین عمر بن عبد العزیز بن
 مازه که از مشاهیر فقاء ما وراه النهر بود و در سنه ۵۲۶ در
 جنگ قَطْوَان که در حوالی سمرقند ما بین سلطان سنجر و گور
 خان خطائی روی داد و هزیمت فاحش بر سنجر افتاد امام حسام
 الدین مذکور بدست گور خان کشته شد (تاریخ السلجوقیة لعاد
 الدین الکتاب ص ۲۷۸، ثر ۱۱: ۵۷، چهار مقاله ترجمه پرفسر
 برون ص ۴۸، و سایر مورّخین در تاریخ سنجر)،

۳- پسر او امام [شمس الدین صدر جهان] محمد بن عمر بن
 عبد العزیز بن مازه که رئیس بخارا بود و در سنه ۵۵۹ غارت
 ترکان قرلق را بر بخارا بطائف الحیل بتعویق افکند تا جغری خان
 بن حسن نگیب که از جانب خطا ولی سمرقند و بخارا بود برسید
 و شرّ ایشان را دفع نمود (ثر ۱۱: ۲۰۵) و سوزنی شاعر معروف را
 در حق او مدایح بسیار است از جمله در اشارت بهمین واقعه گوید:

ص ۱۵۰ س ۲۲ تیر سه پر، گویا گیاهی است که سه برگ دارد مانند تیغ چون گندنا و زنبق، م ف (۱: ۶۳۵) بجای این مصراع دارد
شمشیر گندنا چه محلّ دارد و چه قدر
ولی این از تصرفات خود اوست نه اصل متن،

ص ۱۵۱ س ۸ نامزد شد، نام او در جهانگشا مکرر مذکور است باین القاب «منشی ملک فخر الملک نظام الدین ابو المعالی فرید کاتب جامی» و تا سنه ۶۱۷ در حیات بوده است (جهّ f. 39 a, 118 a و غیرها)،

ص ۱۵۲ س ۲ دستگرد، دستگرد نام چندین قریه است در مرو و طوس و سرخس و بلخ، معلوم نیست مقصود اینجا کدام است، - س ۴ حبه انگور کاشی؟، - س ۱۹ سلیم، یعنی مار گریه، - س ۲۰ - ۲۱ در هر خانه آخ، در خانه اول کلمه «دست و پای» را التزام نموده است و در خانه دوم «شب و روز» و در خانه سوم «جان و دل» و در خانه چهارم «آفتاب و سایه» را،

ص ۱۵۳ س ۹ مسعود بن محمد، ظاهراً مقصود مسعود بن محمد بن ملکشاہ سلجوقی است (سنه ۵۲۹-۵۴۷)

ص ۱۵۹ س ۹ آلب غازی، ملک ناصر الدین آلب غازی خواهر زاده سلطانان غیاث الدین و شهاب الدین غوری، از اعظم امراء غوریه بود و در غالب حروب با سلطان غیاث الدین حاضر بوده است و در اواخر از جانب سلطان شهاب الدین والی هرات گردید و در سنه ۶۰۰ در وقتی که سلطان محمد خوارزمشاه بمحاصره هرات اشتغال داشت فجأة وفات نمود (ثر ۱۲: ۱۲۱، جهّ f. 155 a-b، طبّ (Add. 26,189, ff. 150 a, 163 b)

ص ۱۶۹ س ۴ مهر زر، درست معنی آن معلوم نشد، گویا کیسه محتوی است محتوی بر زر و دینار، «بعد از چند روز تشریفی خوب و

بالآخره فرار بر صلح شده سلطان نکش باز گشت و حاجب کبیر شهاب الدّین مسعود و بهاء الدّین کاتب بغدادی (صاحب ترجمه) را برای اتمام امر صلح بنزدیک منگلی بیک فرستاد منگلی بیک ایشان را مقید نموده بنزد سلطان شاه برادر نکش بمر و فرستاد و ایشان همچنان محبوس بودند تا در سنه ۵۸۵ که ما بین نکش و سلطان شاه صلحی افتاد سلطان شاه ایشان را بنزدیک نکش فرستاد (ثر ۱۱: ۲۴۹)، چه *f. 109 a*، *f. 109 a*، جها - س ۳ و آن نامه مشهور است، این نامه با اسم «الرسالة المحبسية» در کتابخانه لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۷۲)،

ص ۱۴۴ س ۲۱ انتقال کرد، چون محاربه سلطان محمد خوارزمشاه با تاینگو طراز و فتح ما وراء النهر در سنه ۶۰۷ بوده است (رجوع به ص ۲۲۱-۲۲۲) پس وفات صاحب ترجمه نیز در همان سال است، ص ۱۴۷ س ۹۶، - س ۲۲ ابو العباس ایوردی، مقصود محمد بن احمد بن محمد الأمویّ الأیوردی المتوفی سنة ۵۰۷ شاعر مشهور عرب است ولی کتبه او ابو المظفر است نه ابو العباس و ابو العباس کتبه چهار نفر از آباء اوست (ثر ۱۰: ۸۴، ۱۹۲-۱۹۳، خل ۲: ۱۶-۱۸ که سنه وفات او را ۵۵۷ نوشته است و آن غلط طبع است)،

ص ۱۴۸ س ۱۷ ابن هان علاه الملك است که جنتی بیای نخشی در حق او مدایح دارد (ج ۲: ۲۹۴-۲۹۵)،

ص ۱۴۹ س ۹ در نیشابور بود، اقامت مصنف در بلاد خراسان در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (ج ۲: ۲۴۵) و قبل از آن در ما وراء النهر بوده است (ج ۱: ۴۴) و بعد از آن در هندوستان و سند در خدمت ناصر الدین قباچه و شمس الدین التمش (ج ۱: ۱۱۵، ۲۸۹).

تا بآخر خدمت کرده است و این خارج از عادت است، -
 س ۹-۱۰ التَّوَسُّلُ إِلَى التَّرَسُّلِ، دو نسخه ازین کتاب در کتابخانه
 لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۶۹-۱۷۲)، -
 س ۱۶ شمس الدولة و الدین الخ مقصود نظام الملك شمس الدین
 مسعود بن علی هروی وزیر سلطان نکش خوارزمشاه است که در
 سنه ۵۹۶ ملاحظه اورا در خوارزم کارد زده بکشند (ثر ۱۲: ۱۰۴،
 چه ff. 34b, 101b آثار الوزراء لسيف الدين العقبلي Or. 4107, f. 121a،
 دستور الوزراء لخواند مير Or. 234, f. 114a که لقب اورا سعد
 الدین می نویسد)،

ص ۱۴۰ س ۷ علاء دولت و دین، مقصود علاء الدین نکش خوارزمشاه
 است،

ص ۱۴۱ س ۶ برسید، س ۱۸ برسند، ازین دو موضع بخوبی معلوم
 میشود که فعل «رسیدن» بمعنی تمام شدن و بآخر رسیدن نیز
 استعمال شده است، مقصود از بیت اول آن است که درین فصل
 تابستان که شبها باندازه کوتاه است که تا نام آنرا ببری تمام میشود
 الخ و از بیت دوم آنکه دغای بخت و جفای سپهر هم تمام خواهد
 شد و برین حال نخواهد ماند ترا خوش باد الخ، و این معنی
 برای «رسیدن» از فرهنگها فوت شده است،

ص ۱۴۲ س ۱-۲ منگی بیک که ابن الاثیر اورا منگی نگین می نویسد از
 غلامان مؤید آی ابه و انا بک سنجر شاه بن طغانشاه بن مؤید آی
 ابه بود، بعد از فوت طغانشاه و جلوس سنجر شاه در سنه ۵۸۱
 منگی بیک برو استیلا یافت و دست نعلی بر اموال و دماء مردم
 بگشود لهذا سلطان نکش خوارزمشاه در سنه ۵۸۲ از خوارزم به
 نیشابور آمد مدت دو ماه سنجر شاه و منگی بیک را محاصره نمود

۱ چه در بعضی مواضع لقب اورا صدر الدین می نویسد از جمله f. 99a،

الدین حرب از ملوک سیستان (ص ۴۹، ۲۰۳)،

ص ۱۴۴ س ۲ و ص ۱۴۶ س ۱۷ دریغی، ازین دو بیت بخوبی معلوم میشود که «دریغی» یا «دریغ» بمعنی اسب یا اسب لاغر و ضعیف میباشد و این معنی برای دریغ از فرهنگها فوت شده است، ص ۱۴۸ س ۱۴ قوتت ده، کذا فی الأصل و ب آ، و این استعمال غریبی است یعنی استعمال «ده» بمعنی «دهد» یا «دهاد» و در م ف (۱: ۲۳۰) اینطور دارد «دهدت قوتی خدای جهان» و واضح است که این از تصرفات خود اوست،

ص ۱۴۹ س ۶ بهاء الدین محمد بغدادی^۱ چنانکه از جهانگشا مستفاد میشود منشی علاء الدین نکش خوارزمشاه بوده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است تا سنه ۵۸۸ در حیات بوده و در آنسال در جوبین با بهاء الدین محمد بن علی جد پدر عطا ملک جوینی صاحب جهانگشا در حضور خوارزمشاه نکش مناظره نموده است (جه ۹۴ b f.)، هف (f. 37 a)، و بمتابعت او م ف (۱: ۱۷۲) وفات او را در سنه ۵۴۵ نوشته اند و این سهو بزرگی است چه خود جلوس نکش در سنه ۵۶۸ بوده است، نیز هف او را کاتب محمد خوارزمشاه دانسته بدون تعیین و ایته (Ethé) در فهرست نسخ فارسی دیوان هند (ستون ۲۸۴) محمد خوارزمشاه را محمد بن نوشتگین اولین خوارزمشاهیان فرض نموده است و این نیز سهوی است بزرگ چه سلطنت محمد بن نوشتگین ۴۹۱-۵۲۱ است و اگر بهاء الدین کاتب او بوده است و تا سنه ۵۸۸ م که بنصریح چه در حیات بوده است پس بنا برین او قریب ۹۰ سال بوظیفه انشاء اشتغال داشته و تقریباً تمام سلسله خوارزمشاهیان را از اول

۱ در تاریخ گریه Add. 22,693, f. 230a میگوید که او برادر شیخ مجد الدین بغدادی عارف مشهور است و خواهد آمد،

ص ۱۲۱ ملک مؤید، یعنی آی ابه (سنه ۵۵۲-۵۶۹)،
 ص ۱۲۲ کین، در نسخ قدیمه تا قرن هفتم همه جا کاین (که این) را «کین»
 و کاندنر (که اندر) را «کندر» نوشته اند، - س ۲۱ [خواهد]
 افتاد، کلمه خواهد زیاد است مقصود همان قصید (یا قطعه) فوق
 است که مطلعش این است

آمد بیام عاشق مهجور مستهام الخ،

- س ۲۴ آورده خواهد شد، رجوع کنید به ص ۱۹۶-۱۹۸،
 ص ۱۲۵ س ۱۷ فخر الدین مبارکشاه از کبار رجال و از اجله صدور بود
 و در دربار سلاطین غوریه مانند سلطان علاه الدین و پسرش سیف
 الدین و سلطان اعظم غیاث الدین و شهاب الدین بغایت مقرب
 بوده است و در فصاحت و شعر و سخا و اکرام وفود و قضاء
 حاجات ناس ضرب المثل بوده، تاریخ سلاطین غور را بشیوه مثنوی
 در بحر متقارب بنظم آورده است و قطعه از آن را معین الدین
 اسفزاری در کتاب روضات الجنات فی اوصاف مدینه هراة
 (Or. 4106, f. 133b) نقل میکند و معلوم نیست که اصل آن باقی
 است یا از میان رفته است، وفات او در شوال سنه ۶۰۲ سه
 ماه بعد از قتل سلطان شهاب الدین واقع شد (ثر ۱۲: ۱۰۱)،
 ۱۶۱ که نام پدر او را حسن مینویسد، طب ۲۸، ۲۹، ۸۱)

ص ۱۲۶ س ۴-۵ اصناف اضياف الخ، ابن الاثیر میگوید در منزل او
 کتابخانه و شطرنج بود علما کتاب مطالعه میکردند و جهال شطرنج
 ی باخند، - س ۸ ملک سیف الدین، پسر سلطان علاه الدین
 غوری (سنه ۵۵۶-۵۵۸)،

ص ۱۲۹ س ۲۲ و ص ۱۲۰ س ۱۱ مقیم، این کلمه درین دو موضع بمعنی
 همیشه و دائماً استعمال شده است،

ص ۱۲۲ س ۵ شه ناصر الدین: امیر ناصر الدین عثمان بن ملک ناج

شک است در قطعه که بعد از غلبه بر بهرامشاه و سوختن غزنین
انشا نمود و دو بیت از آن این است

بهرامشه بکینه من چون کمان کشید

کندم بکینه از کمر او کمانه را

پشتی خصم گرچه همه رای و رانه بود

کردم بگرز خرد سر رای و رانه را

(طَب ۵۹)

- س ۲۴ بیت دوم رباعی این است (ب آ)

روزی صد ره چو آب گردد خورشید

از شرم کف دست تو در بخشیدن

ص ۱۱۷ س ۸ بحال جای؟ - ایضا س ۸ ملوک جبال، یعنی ملوک غور

(رجوع به ص ۲۲۱)، - س ۱۰ سلطان سعید یعنی سلطان غیاث

الدین غوری بقرینه ص ۱۲۱: ۲، ۱۲۶: ۵، و در طَب نیز غالبا از

سلطان غیاث الدین غوری به سلطان سعید تعبیر میکند و از برادر

او سلطان شهاب الدین غوری به سلطان شهید، - س ۱۲ یَسِیرُ،

صحیح فسار است، و این بیت از قصیده معروف متنبی است که

مطلع آن این است

يَكُلُّ اَمْرِي مِنْ دَهْرِهِ مَا تَعُوْدَا

وَ عَادَةً سَيْفِ الدَّوْلَةِ الطَّعْنُ فِي الْعَدَى

- س ۲۲ گل اگر چه پیاده بود، گل پیاده هر گلی را گویند که

آنها درختی نباشد چون نرگس و لاله و نحو آن، - س ۲۴ سلطان

شهید، رجوع بحاشیه س ۱۰،

ص ۱۱۸ س ۱۱ دید گفتم، که دید و گفتم؟

ص ۱۲۰ س ۱۴-۱۵ مقصود ازین بیت معلوم نشد، ب آ مصراع اول را

اینطور دارد «هجران تو کرد تیره از سر آم»،

و ازین تعبیر کسی که علامه دزی را نشناسد چنین استنباط میکند که اولاً دزی درجه کیمیت شاعران بین شعراء عرب نبی شناخته است و ثانیاً چنان گمان میکرده است که کیمیت و فرزدق و جریر و امثالهم مانند ما از روی صحایف و کتب تلقی علوم و آداب می نموده اند لهذا بر کیمیت تصحیف شده قدح را قدح خوانده است، علاوه بر اینها تغلیط کیمیت مستلزم تغلیط ابو الفرج اصفهانی است در کتاب اغانی (۱۵: ۱۲۰) و تغلیط تمام سلسله روایات از کیمیت تا ابو الفرج و تغلیط ابن خلکان و غیرهم، باری بسیار جرأت و سرعت در حکم میجواید برای اینکه شعراء قرن اول اسلام را نخطئه نمایند،

ص ۱۱۶ س ۲ الناصریین الامام و قسیمه، مقصود از ناصرین یکی امام الناصر لدین الله عباسی است که در آنوقت یعنی در سنه ۶۱۷ خلیفه بوده است (سنه ۵۷۵-۶۲۲) و چنانکه رسم بوده است سلاطین اطراف بنام خلیفه وقت خطبه میخوانده اند، و دیگر ناصر الدین قباچه است و چون وی از غلامان غوریه بود و سلاطین غور را ب لقب «قسم امیر المؤمنین» یاد میکرده اند لهذا از او به «قسیمه» تعبیر نموده است و سایر مالیک و غلامان غوریه را نیز که ساهای دراز در اطراف هندوستان ملکرانی نمودند بهمین لقب میخوانده اند (برای علت تسمی ملوک غور باین لقب رجوع کنید به طب ص ۲۷-۲۸) و بالأخره این را نیز باید در نظر داشت که مقتضای اعراب جرّ الامام و قسیمه است تا بدل یا عطف بیان از الناصرین باشند و لکن بجهت مراعات سجع با «سقیمه» باید آندورا منصوب خواند بتقدیر آغنی، - س ۴ و الهمد ابقاوا، این جمله هیچ مناسبتی با سیاق کلام ندارد، - س ۱۹ صد رانه، رانه ظاهراً همان «رانا» ست که بلغت هندی لقب شاهزادگان و راجگان است، و این کلمه در شعر علاء الدین غوری نیز استعمال

و کَمِيتُ شاعر معروف نیز این کلمه را در شعر خود استعمال کرده است وقتی که خالد بن عبد الله قَسْرِي حاکم عراق اورا محبوس نموده بود و کمیت باشارهٔ مُعَاذ بن مسلم هَرَاءَ از حبس گریخته بنزد مسلمة بن عبد الملك می‌رود و این دو بیت را میگوید (دو مرتبه لفظ قَدَح را استعمال کرده):

خَرَجْتُ خُرُوجَ الْقَدَحِ قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ
إِلَيْكَ عَلَى تِلْكَ الْهَزَاهِزِ وَالْأَزْلِ
عَلَى نِيَابِ الْغَائِبَاتِ وَتَحْتَهَا
عَزِيمَةُ رَأْيِ أَشْبَهَتْ سَلَةَ النَّضْلِ

(خَل ۲: ۱۲۱) مقصود ازین تطویل آن است که هر (Hammer) در منتخباتی که از ترجمهٔ ثمار القلوب ثعالی نموده است (Z.D.M.G.) 50-51 (t. VI, pp. 50-51) قَدَح را قَدَحِ بفتحین خوانده و اشعار سابق الذکر ابن مقبل را بسیار بعید از صواب ترجمه نموده است و بعد از و دُزِي (Dozy) نیز در «ذیل قوامیس عربی» و در *Lettre à M. Fleischer, p. 163* بدون رجوع باصل کتاب ثعالی و اصل اشعار ابن مقبل که در کمال وضوح در وصف تیر است نه جام استناداً بترجمهٔ هر ابن کلمه را قَدَحِ بفتحین خوانده و مَصْحَحِ کتاب نَحْ الطَّيْبِ را که درین عبارت «لِيَعْوَرَ قِصَبَاتِ السَّبْقِ وَ يَنْوَرَ بِقَدَحِ ابْنِ مَقْبِلِ» (ج ۲: ۱۰۹) قَدَحِ خوانده نخطئه میکند و ازین بالاتر قدم گذارده کمیت شاعر فحل عرب را نیز نسبت بغلط میدهد باین عبارت که *Un poète cité par Ibn Khallican est tombé dans la même erreur,*

می‌رود بواسطهٔ مالیدن و زیر و روی کردن با دستها گویا پهن شده است، و آن تیر وقتی که به تیرهای دیگر می‌خورد از میان غُمَمِي یعنی داهیه پوشیده یعنی اجتماع سهام دیگر بیرون می‌آید در صورتی که چشمهائی که مردم دستهای خود را بالای آن نهاده‌اند تا نیک تماشا کنند باو می‌نگرند و از فوز او تَعَجَبِ می‌نمایند، — برای تفسیر بیت ثانی رجوع کنید به لسان العرب در غمم و کُفَف،

- س ۱۲، ۱۶ سنه سبع عشرة و ستهايه، معلوم ميشود كه تأليف كتاب بعد از سنه ۶۱۷ با در اواخر همان سال بوده است و حال آنكه از ص ۴۳ س ۱۹ كه از مادر سلطان محمد حوارزمشاه به «خداوند ملكه تركان دام ملكها» تعبيرى نمايد استنباط ميشود كه تأليف كتاب قبل از سنه ۶۱۶ بوده است (رجوع كنيد به ص ۲۰۱-۲۰۲) و ناچار اين تنافى را برين حمل بايد نمود كه تأليف كتاب در سنوات مختلفه واقع شده است، - س ۲۵ كَقَدَحِ ابْنِ مُقْبِلٍ، قَدَحٍ بَكْسَرٍ قَافٍ وَ سَكُونٍ دَالٍ بِمَعْنَى تَبْرِ قَارٍ اسْتِ (نوعى مخصوص از قار با اسهام كه در ميان عرب رسم بوده است و اینجا موقع تفصيل آن بيست) و تميم بن مُقْبِلِ شاعرى است جاهلى و وى منهك در قار بود و هميشه وصف قَدَحِ خویش را در اشعارى نمود باينكه دائماً در قار فائز است و از ساير افتداح گروى برد (شرح يمينى طبع قاهره ۱: ۲۲۱) لهذا قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ مَثَلِ شده است در حسن اثر و نجاح بملوب، ثعالبى در كتاب ثمار القلوب فى المضاف و المنسوب (Add. 9558, f. 43b) گويد «قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ بَضْرِبِ مَثَلًا فِى حَسَنِ الْأَثْرِ وَ بَرُوى ابْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ كَتَبَ إِلَى الْحَجَّاجِ مَا إِنْ أَرَى لَكَ مَثَلًا إِلَّا قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ فَلَمْ يَعْرِفْ مَعْنَاهُ فَاعْتَمَّ لَذَلِكَ حَتَّى دَخَلَ إِلَيْهِ قَتَيْبَةُ بْنُ مُسْلِمٍ وَ كَانَ رَاوِيَةً لِلشَّعْرِ حَافِظًا لَهُ عَالِمًا بِهِ فَسَأَلَهُ عَنْهُ فَقَالَ ابْشُرِ أَيُّهَا الْأَمِيرُ قَدْ مَدَحَكَ أَمَا سَمِعْتَ قَوْلَ ابْنِ مُقْبِلِ يَصِفُ قَدَحًا لَهُ

عَدَا وَهُوَ مَجْدُولٌ وَ رَاحَ كَأَنَّهُ
مِنَ الْمَسِّ وَ التَّقْلِبِ بِالْكَفِّ أَفْطَحُ
خُرُوجٍ مِنَ الْعَمَى إِذَا صَكَ صَكَّةً
بَدَا وَ الْعَيُونُ الْمَسْتَكْفَةُ تَلْحُ ۱

۱ يعنى آن تبر قبل از شروع در بازى باريك و نازك است و وقتى كه در بازى

سنه ۶۰۷ با قرا خطائیان نمود در طراز و ایشان را شکست فاحش داد و دولت قرا خطائیان کفار را که هشتاد و اند سال بود بر ممالک اسلامیّه ما وراء النهر سلطنت می نمودند و جمیع ملوک مسلمین ما وراء النهر و سلاطین خوارزمشاهیّه باج گذار ایشان بودند اندکی بعد ازین جنگ باستعانت کوچک خان تتر منقرض نمود (ثر ۱۲: ۱۷۱-۱۷۹، ۱، طَب ۴۲۹، جَه ۱۱۸a-114b، جها f. 135a) ص ۱۱۴ س ۱ قطب الحقّ و الدّین، مقصود قطب الدّین ایبک است، مدّت حکمرانی او از فتح دهلی بدست وی ۵۸۸-۶۰۷، و مدّت سلطنتش با چتر و سکه بعد از فوت سلطان شهاب الدّین غوری ۶۰۲-۶۰۷، - س ۱۸ این شخص پسر علاء الملک صاحب ترجمه سابق است،

ص ۱۱۴ س ۱۰ شمس الدّین، یعنی التّمش، ایضاً س ۱۰ ظفر یافت، این واقعه در سنه ۶۱۲ بود، - س ۱۷ امیر دادی، یعنی ریاست و میر داد بمعنی رئیس یا رئیس قضاة است (فرهنگ جانسن)، ص ۱۱۵ س ۴ قطب الدّنیاء و الدّین، یعنی ایبک، - س ۵-۶ ملک ملوک الشّرق، بقرینه چند سطر بعد مراد ناصر الدّین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) است و اینکه میگوید بطریق ارث الحّ بجهت این است که دو دختر قطب الدّین ایبک متعاقب در حباله ناصر الدّین قباچه بودند (طَب ۱۴۱-۱۴۲) و معلوم نشد چرا از ناصر الدّین قباچه به «علاء» الحقّ و الدّین تعبیر میکند نه «ناصر»،

۱ ثر ۱۲: ۱۷۷ مجاربه خوارزمشاهرا با تاینکو در سنه ۶۰۶ می نویسد و چه در سنه ۶۰۷ و شک نیست که در هر امری که متعلّق بدولت خوارزمشاهیّه باشد قول عطا ملک جوینی که آباء و اجداد او از ملازمان خوارزمشاهیّه بودند و خود وی و برادر و احفاد ایشان از وزراء و عمّال مغول بودند که جانشینان خوارزمشاهیّه اند مقدّم است بر قول ابن الأثیر که در بین التّهرین اقامت داشته و هیچ رابطه با خوارزمشاهیان و با ایران نداشته،

است، - س ۲۱ پرده خود، ب آ پرده او، و این انساب است، ص ۱۱۰ س ۱۵-۱۶ شمس الدین ملک الحجال، مقصود شمس الدین محمد بن فخر الدین مسعود دوم از ملوک شنسبانیه بامیان است و وی برادر حسام الدین علی است که نظامی عروضی چهار مقاله را بنام او تألیف نموده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است تا سنه ۵۸۶ در حیات بوده است زیرا در همین سال که سلطاننشاه ابن ایل ارسلان خوارزمشاه با سلطانان غیاث الدین و معز الدین (= شهاب الدین) غوری جنگ کردند شمس الدین محمد مذکور لشکر بامیان و طخارستان را بخدمت دو سلطان غوری آورد (ثر ۱۲: ۴۸، طب ۵۲) و ملک الحجال لغتی است که عموماً بر ملوک غور اطلاق میکنند چه غور ولایتی کوهستانی است،

ص ۱۱۲ س ۲ سیستان، سهواست و صحیح سیستان است که لغتی است در سیستان و آن ولایتی است مشهور از سند متصل بهند اولا بدلیل رباعی بعد ثانیاً بدلیل اینکه در ریاض الشعراء (Add. 16,729, f. 13a) نقلاً عن العوفی در همین موضع سیستان نوشته، - س ۹ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه (رجوع به ص ۲۰۱)، ایضاً س ۹ طراز، شهری بوده در اقصی ثغور ترکستان آنسوی سیحون نزدیک اسمیجاب و سابقاً شهری با نام بوده است و آنرا یانگی نیز میخوانند اند ولی الحال بواسطه عبور جنود از یک خراب است و مردم طراز اکثر مسلمان بوده اند (باقوت وهف f. 454a)، ایضاً س ۹ تاینگو، از امراء بزرگ قرا خطائیان بود و در مصاف آتی الذکر سردار عساکر قرا خطا بود و بدست خوارزمشاه اسیر گردید و بعد از مراجعت خوارزمشاه بخوارزم بفرمود تا او را بکشند و در آب انداختند (جه f. 118a)، - س ۱۰ مقصود ازین مصاف جنگ عظیمی است که سلطان محمد خوارزمشاه در

قافیه در مدح همین مسعود بن ابراهیم که مطلعش این است :

تم امر رنج گرانبار مکن گو نکتم
جگرم چون دلم افکار مکن گو نکتم

ص ۹۶ س ۲۱ قصیده بسیط؟

ص ۹۷ س ۱ بعد، تمام ابیات این قصیده یکی مصرع و یکی مفتی است بطوریکه هشت رباعی مستقل از آن بیرون آید، و ظاهراً مراد از اینکه کس پیش از وی برین منوال نگفته است همین است و الا قبل از او بر وزن رباعی قصاید و مقطعات بسیار گفته اند از جمله ابو طاهر خاتونی و فرخی (رجوع کنید به المعجم فی معاییر اشعار العجم لشمس قیس Or. 2814 f. 54a)،

ص ۹۸ س ۵ لعب، کذا فی الأصل و بآ؟

ص ۱۰۰ س ۲۴-۲۴ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۲ س ۱ این شخص قریب یقین است که پسر ابو الرشد رشید بن محتاج خاصه سلطان ابراهیم غزنوی است که مسعود سعد سلمان را در مدح او قصاید غزّاء است، - س ۱۲ ابو الملوك، چگونه اورا ابو الملوك میخواند و حال آنکه وی خاتم الملوك و آخرین خاندان غزنویه است؟

ص ۱۰۳ س ۲۲-۲۴ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۸ س ۴، ۱۴-۱۵ معلوم نشد این شمس الملك ناصر از چه دودمان و کدام سلسله است، - س ۱۷ واقعه، کدام واقعه؟

ص ۱۰۹ س ۱۸ مصرع اول مغلوط است و صحیح این است «بخور عود من باشد درمّنه» و درمّنه گیاهی است بی قدر (بآ و فرهنگ ناصری که همین بیت را با استشهاد آورده است)، - س ۲۰ این بیت را در فرهنگ رشیدی در لغت آدرم به شرف شفروه نسبت داده است و آن سهواست و منشأ اشتباه اشترک لقب «شرف»

بعید است چه اگر ما بین ظهیرئ سمرقندی و دقایقئ مروزی زمانی
 طویل فاصله میبود هر آینه این احتمال معقول بود ولی هر دو
 معاصر یکدیگر بوده اند و بسیار مستبعد است که دو نفر در زمان
 واحد متصدئ تہذیب و اصلاح يك کتاب واحد بعینہ گردند، و
 دلیل بر اینکه ظهیرئ سمرقندی و دقایقئ مروزی معاصر بوده اند
 آن است کہ ظہیری صاحب دیوان انشاء قلع طمغاج خان بوده است
 (لباب ۱: ۹۱) و کتاب سندباد نامہرا نیز بتصریح خود در دیباچہ
 بقلع طمغاج خان تقدیم کرده است و عوفی نیز معاصر قلع طمغاج
 خان بوده (ایضا ۱: ۴۴) پس ظہیرئ سمرقندی و عوفی معاصر
 بوده اند، و از طرف دیگر عوفی میگوید دقایقئ مروزی را دیده است
 و در مجلس تذکیر او حاضر شد (۱: ۲۱۲) پس نتیجہ این میشود
 کہ ظہیرئ سمرقندی و دقایقئ مروزی تحقیقاً یا تقریباً معاصر بوده
 اند، بنابراین بنظر چنان می آید کہ عوفی در نسبت اصلاح سندباد
 بدقایقئ مروزی سہو کرده است و دو اصلاح از سندباد نبوده
 بلکہ فقط همین نسخہ ظہیرئ سمرقندی را کہ اکنون موجود است در
 نظر داشته، و حاجی خلیفہ نیز (گویا بہمین جهت یعنی بسبب
 تناقض بین دو قول عوفی) مردد بوده است چہ سندباد را گاہ
 بظہیری کاتب نسبت میدہد و گاہ بدقایقئ مروزی، - س ۲۰
 اعراض الریاسة، يك نسخہ ازین کتاب باسم اعراض الریاسة فی
 اغراض الریاسة در کتابخانہ لیدن موجود است (فہرست کتابخانہ
 لیدن ۲: ۱۴، صحیح ۱: ۴۶۸)، - س ۲۴ الظفیر، این کلمہ هیچ
 معنی ندارد و صحیح الظہیر است (صحیح ۲: ۶۱۹)

ص ۹۲ س ۱۴ ب آ بجای ابن عنوان دارد «کمال الدین نصر الله
 الفرقدی»

ص ۹۵ س ۱۸ ببعد، مسعود سعد سلمان قصیدہ دارد بر همین وزن و

— س ۱۴ ظهیر الدین، گویا سهو است از ناسخ یا مصنف چه لقب او بتصریح خودش بهاء الدین است چنانکه بیاید، — س ۱۷ قلع طمغاج خان، ماقبل آخرین از ملوک خانیّه ما وراه التهر (ص ۴۱ و ۴۰۱)، — س ۱۸ سندباد، يك نسخه ازین کتاب در بَم موجود است Or. 255 (ریو، فهرست نسخ فارسی بَم ص ۷۴۸) و در دیباچه آن مؤلف اسم خود را بدین طریق مذکور داشته است «بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری الکاتب السمرقندی» و کتاب را بقلع طمغاج خان مذکور تقدیم میکند و بعد از آن گوید چون عبارت این کتاب که خواجه عمید ابو الفوارس قناوزی بفرمان نوح بن منصور سامانی از پهلوی بفارسی ترجمه کرده است خالی از تزئین فصاحت بود و نزدیک بود که از صفحه آثار محو شود من آنرا بحلیه عبارت مزین ساختم الخ، پس ازین مقدمه گوئیم مصنف در ترجمه شمس الدین محمد الدقایی مروزی ص ۲۱۲ اصلاح و انشاء سندباد را باو نسبت میدهد و درینجا بظهیری سمرقندی و جمع بین این دو قول باین است که گوئیم عوفی در یکی ازین دو موضع سهو کرده یا آنکه دو نسخه از سندباد بوده یکی از ظهیری سمرقندی و دیگر از دقایی مروزی^۱ و احتمال دوم

۱ یعنی دو نسخه نثر و الا آنچه در نظر است دو مرتبه سندباد بنظم آورده شده است، يك مرتبه ازرقی شاعر معروف در اواسط قرن پنجم هجری آنرا بنظم آورده چنانکه در ضمن قصیده در مدح ابو الفوارس طغانشاه بن الب ارسلان ملحوظی میگوید (دیوان ازرقی Or. 3713, f. 25b)

شهریارا بنک اندر مدحت فرمان تو * گر تواند کرد بناید ز معنی ساحری
 هر که بیند شهریارا پندهای سندباد * نیک داند کاندرو دشوار باشد شاعری
 من معانیهای اورا باور دانش کنم * گر کند بخت تو شاها خاطر مرا باوری
 و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، و مرتبه دیگر در سنه ۷۷۶ و ناظم آن معلوم نیست و این نسخه در دیوان هند موجود است (ایته، فهرست دیوان هند نمرة ۱۲۴۶)،

چنانک دریاها و کوهها از سم ستوران در حرکت آید^a و
 وحوش را در صحرا و طیور را در هوا از کثرت ایشان جای نماند
 و دار الملک جهاننداری بعد ازین بقسطنطنیه فرمائیم تا دانند^b
 و هیچ آفرین را از لشکر روم از خرد و بزرگ زنده نمانیم و جمله
 روم از قیصریان و سپاهیان خالی فرمائیم و بتأیید یزدانی و فر
 الهی بعد ازین ملت محبّدی و شعائر اسلام را مسجد و منبر در
 قلب روم سازند و بعزت و جلال و عظمت ایزد تعالی و بجان و
 سر آن پیشوا، رسل و مفر بشر^e محمّد مصطفی صلّم و بروان
 سلطان شهید ملکشاه که آن اسیران اگر برین جمله که فرمودیم
 باوطن و بلاد خویش نرسانند و یک کودک باز گیرند هر چه
 بر لفظ مبارک راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آرم و
 ایشان را نکال و عبرت عالمیان گردانیم و در آمد و میافارقین^d
 هیچ جای مقام نساژم الا بقسطنطنیه^e،

ص ۷۸ س ۱۰-۱۱ عماد الدین کاتب در تاریخ سلجوقیه ص ۱۰۶ این
 دو بیت را نسبت با بو طاهر خاتونی میدهد،

ص ۸۴ س ۲۱ مجاور، محض ضرورت شعر مجاور را با صنوبر و گوهر قافیه
 آورده و باید آنرا بفتح واو خواند،

ص ۸۹ س ۸ این و آن درین مصراع اشاره بچیست؟

ص ۹۱ س ۲ بعد ازین بیت بیقی دیگر سقط شد و آن این است (م ف ۴: ۴۸۷):

اول علاج آنکه بترم دل از شراب

یک چیز دیگر آنکه بترم زبان خویش

(a) ECBA آید. (b) EB تا دارند و برند. (c) A مخبر سید، B مخبر بشر،

C مخبر بشر، E مخبر و پیشوا بشر. (d) A ایبه و ما فارقین، B ایبه و در

مسافات، C و مارا عدد ما تا فارقین. (e) جمله اخیر را D و E ندارد.

مصر و مضافات بفرزندان اعز^a و ثواب کار دیکه که هر یک در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند باز گذاشته ام و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده چون درین وقت نامہ اسیران اسلامیان آن اقلیم بجا رسید سراپردہ ما روی سوی مشرق داشت و از حیچون عبره فرموده بودیم کہ پادشاه ما وراء النہر و ترکستان کہ نائب ما بود از دنیا کناره کرده و رعایاء آن ملک تا ماچین^b مهمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمائیم و بنائی بسازیم و آن پادشاهی و ملک بوی^c تسلیم کنیم چون استغاثت نامہ اسیران بخواندم حالی بفرمودیم تا دہلیز سراپردہ مارا بسوی روم زدند و عزم جزم کردیم کہ بران سمت رانیم و هیچ جای مقام نکیم الا بآمد و میافارقین^d و بعزت اسلام و آفریدگار و پروردگار جل و علا کہ اگر ملک المسیح عظیم الروم جمله اسیران را بہ نیکوترین وجهی باز نگرداند و تمامت آنج از ولایت اسلام برده اند باز نرساند و عذر تہور و پریشانی نخواهد فرمان دہیم تا در ممالک ما از در روم تا ترکستان و هندوستان و شام^e و دیار عرب ہر کجا آفریدہ باشد بر ملت مسیح و دین ترسای جملہ را بتیغ قہر بگذرانند و ہر دیری و معبدی و کلیسائی کہ در کل بلاد است با زمین راست کنند و پست گردانند و پایگاہ ستوران و مزبلہ سازند و بفرمائیم تا از مشرق و مغرب و بر و بحر و سند و ہند و ترک و عجم لشکرہا ہر گران بر آن سمت روان گردانند

آنجا، E و دار الملک و باب الحجاز، (a) فقط B و C. (b) DEB ازچین تا ماچین، C تاچین و ماچین. (c) A الا بآمد و مقارقین، B تا بدار الملک آمد و مارمین، C تا بدار الملک روم آمد و میان فارقین، D الا بآمد و میافارقین، E تا بدار الملک آمد و مافارقین. (d) ECBA می افزاید «وشامات».

آمده است و دست تعدی^a برگشاده و جمعی اسلامیان را اسیر برده و بخیج گذرانید و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده و بغرور شیطان فریفته شد و در عواقب آن باز نا اندیشید و در غایله^b آن نظر ناکرده هانا که برو پوشیده نماند است که در عهد سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق آشکارا کرد^c جمله عالم ازین حدیث بیگانه بودند چون ایزد تعالی دین و ملت را نصرت داد در مدت نزدیک آثار آن بهمه جای رسید و مشرق و مغرب گشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین رضی الله عنهم آثار آن در دیار روم و انجاز مشاهده کردند و دست برد اهل اسلام دیدند و قهر و مخذولی خویش اگرچه بکرات لشکر ساخته اند و مقاومت نموده مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است آن اقلیم را بریدون لِيُطْفِتُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَ اللَّهُ مِنْهُمْ نُورٌ وَ لَوْ كَرِهَ الْكُفْرُكَون و در عهد مبارک پدر ما که جهاننداری نوبت او بود و در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان وقت بودند رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر آرایش خونهای رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضه شمشیر و سناهای نیزه لشکر و بندگان مجلس ما باقی است، لله الحمد و المنة که امروز جهاننداری و پادشاهی زیادت از آن است و آن لشکرها بر قرار و آن تیغها افراشته و از شرق عالم تا بغرب در حکم و فرمان ما و هر اقلیمی را بفرزندی و نائی تفویض فرموده ایم و بحکم آنک از هفت اقلیم جهان معموره^d اقلیم چهارم خراسان است دار الملک خود آنجا ساختیم^e و عراق و دیار عرب و شام و ولایت مغرب و مملکت

(a) تغلب. (b) A عالی، C غایله، B مافبل. (c) جمیع نسخ می افزایند «و». (d) فقط B. (e) جمله آخر فقط در D است و باقی نسخ مضطرب است، A دار الملك شرق رباب الحار، B و دار الملك الحار، C و دار الملك بئرب و ارباب

بیچارگان^a نپرداخته است فریاد از سلطان سنجبر المستغاث^b بالله از سلطان سنجبر زینهار رینهار فریاد فریاد^c اسلام را رونق نماند است و کار عالم و عالمیان بیکبار پریشان گشته است و از نوشانوش شاه^d دهلاه مردم^e بجوش آمده است ما بیچارگان و بینویان این امام عالم را فرستادم که در سر شهامتی دارد و در طبع حراستی^f و در جبلت غیرتی و الغیره من الایمان بخدمت بارگاه اعلی مقدس اعظم ضاعف الله جلالة تا حال ما بیچارگان بروی و رای سلطان وقت عرضه دارد اگر فریاد رسد فریاد رسندش^g و اگر داد دهد داد دهندش و اگر خوار گیرد خوار گیرندش و بعظمت خداوند و کبریاء و جلال او که بهر موئی که در اعضاء نو^g [ست] هزار هزار خواهی یافت از ما بیچارگان آنچه داد خواه در مظالم اکبر^h خدای عادل از میل و محابا بوم لا ینفع مال و لا بنون الا من اتى الله بقلب سلیم، باقی رای عالی سلطانی برتر،

چون این نامه بر سلطان سنجبر عرضه داشتند سلطان عزم ما و راه التزم داشت و بر لب رود جیحون لشکرگاه کرده بود بفرمود تا نامه نویسند بنزدیک ملک روم بنهدیدی هرچه تمامتر و عزم کرد که بطرف روم حرکت فرماید معین اصم^h که صاحب دیوان انشاء بود نامه نوشت بدین ترتیب،

نامه سلطان سنجبر بملک روم از انشاء معین اصم

بسمع ما چنان رسانیدند که ملک المسیح^h عظیم الزوم ببلاد اسلام

(a) باین مویه، B این تعدیت، C باین لعبت، E یا این تقریب.

(b) D المستعان. (c) جمیع نسخ می افزایند «اگر». (d) فقط در C. (e) فقط

در D. (f) C صرفاتی. (g) فقط در D. (h) D المشایخ.

¹ یعنی در روز جزا. ² در عبارت تقدیم و تاخیر و سو³ تالیفی است.

ضعیف و قوی درویش و توانگر قصه شکایت باه سحری^a آمیخته و بخون چشم رنگ داده بحضرت الوهیت بدان بارگاه بی نیازی و فرستیم و از خوارکاری^b آن پادشاه روزگار فرمانده روی زمین سنج بن ملکشاه با این سوزی که در هر نفسی عالی^c درگیرد بآن سخت^d گیر می نالیم و بدان بیدار لا تاخذهُ سِنَّةً و لا نَوْمَ از خواب سلطان وقت گله میکنیم ناله از عرش در گذشت یا رب مظلومان در گوش فلک^e گوشوار گشت و پرده آسمان از دود دها سیاه شد و صاحب قران در خراسان بر تخت پادشاهی تن آسان نشسته اگر رای سلطانی اعظمی عظم الله شأنه اقتضا کند [و] تامل فرماید درین آیت قوله تعالی وَ الْفَجْرِ وَ لَيَالٍ عَشْرٍ وَ الشَّفَعِ وَ الْوَتْرِ الی قوله اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْهِرْصَادِ داند که حضرت الهی را بکسی در نباید^f و عهد نامه ازل را نقض پیرامن نگردد و ملوک گذشته را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدد و عدت جهانگیری و آثار خوب^g ایشان درین آیت بیان فرموده است اخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت و عزت^g همراه ایشان خواهد بود^h و کمال اقبالش را صفت لابد منه^g خواهد شد آخره التفات خاطر کجا شفقت کجا اسلام کجا التَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللَّهِ وَ الشَّفَقَةُ عَلٰی خَلْقِ اللَّهِ مگر بسمع عزیز نرسیده است تا لاجرم از باد^j باده ناب و ناله جنگ و رباب و غرور شیطان باحوال

(a) DA سرد، B سنج. (b) A جوار کافی، B جوار کاه، E حوار کاه.

(c) جمیع نسخ «عالم». (d) EBA سخط. (e) DA ملک. (f) EB خوب التزام،

C خواب التزام. (g) A عرت عرت، B عزت، E غیرت عزت. (h) کذا؟!؟

(i) فقط در D. (j) BA یاد.

ا کلمه معمول «روی در بایستی» یعنی مجامله و ملاحظه و مهاده ازین فعل مشتق است. ^g یعنی زوال.

سلجوق را واسطه سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است
 چرا علم کفر در دیار اسلام بر افراشته اند و منجوق کفر سر بعیوق
 نا پاکی رسانید و آن دیازی که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد
 و منابر مزین بود ملوث^a خنازیر و معدن فضاخ شده مگر پادشاه
 این خبر نشنوده است که کُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
 بخدای که عالم را آفریدگار است و همرا مرجع و مآب بدوست که
 هر اولی را نهایتی خواهد بود و هر لذتی را شدتی رای عالی خداوندی
 سلطانی اعلی الله شأنه بخاطر جهان آرای نگرش^b کند که ملوک
 سالف که نوبت ملک^c باهتمام^d جانب او جز بگذشتن ایشان
 نرسید^a در نوبت جهاننداری چنین خواری نکردند و فرداء باز
 پسین را اندیشه داشتند^e يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ آيِهِ
 وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ^f در عهد
 سلطنت سلطان اگر در ساحت دیار ممالك عمرها الله بالأقبال از
 دست جور ظالی معنی یا ضعیفی يك شب ناخوش خسبد بجلال
 باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان
 مؤاخذت بود قوله تعالی وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا
 تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَ إِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَى
 بِنَا حَاسِبِينَ ما بیچارگان و ستم رسیدگان اسپران روم از مخدرات
 و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزار^g جانور^h عالم و جاهل

(a) فقط در، D و در باقی نسخ «بلوث»، در هر حال مَلُوث صحیح نیست و باید
 مَلُوث اسم مکان از باب تفعل باشد. (b) A تکرش، B بکوش، D نکرس E
 کوش. (c) B فلك. (d) C باقام. (e) E نداشتند. (f) جمیع نسخ جز
 D می افزایند «را چگوید». (g) B صد هزار، E C زیادت از صد هزار،
 (h) B خانون و ماریک، C مرد و خانون ترك و تاجیک، E خانون و تاجیک.
 ۱ یعنی نوبت ملک بتو جز بگذشتن ملوک سالف نرسید و این کایه است از اینکه
 نوبت ملک از تو نیز بدیگران خواهد رسید.

فریاد نامه اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه وتعالى وقوله الحق لئن شكرتم لأزيدنكم ولئن كفرتم إن عذابي لشديد از حضرت صمدیت عزت الآوه و تقدست اسماؤه خطاب برین جمله صادر شده است که شکر گزارید و شکر گراری بندگان متفاوت است بیچاره که حظاً او از عالم مقصور بر خورش و پوشش باشد بقدر استعداد خود شکر تواند کرد^a و شخصی که زمام امور جمهور در دست او باشد و در وجود او ثبات و نظام ربع مسکون و درهستی او اقامت جهان و جهانیان اگر شکر آن نعمت نگردد إن عذابی لشديد و چون نفیض زمام امر و نهی عالم دولت سلجوق را ادام الله جلالها میسر شد در عهد جهانداری بر تخت ملک و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و ترتیب امور جهانداری فرمودند و از عواطف انعام سبحانی جلّت قدرته و از کرم باری عز اسمه شرم داشتند خطه اسلام را از ضلالت کفر ناستردن^b و مواد اهل فساد و اهل شرک را محسوم ناگردانیدن و عزت اسلام و عظمت ملک از ملوک^c عالم باز ناخواستن و ایشان را مالیک نداشتن و درین عهد که پادشاه روزگار معزالدنیا و الدین ذو القرنین الثانی سنجر بن ملکشاه اعز الله انصاره و ضاعف اقتداره نظام افزای دین و دولت است و تاج جهانداری و تخت عالم آرائی بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است کار بخلاف آن است که پیش ازین بود، چون خداوند عالم پادشاه مشرق و مغرب که تا جهان است جهاندار باد عقد دولت

(a) فقط در D، و باقی نسخ غیر منہوم است. (b) BA باشند، E ناستند،

C مایسترون. (c) A ملک و ملوک، B ملک را ملوک، C ملک کران ملوک،

E ملوک.

درین موضع آن هر دو نامه را نقل نمائیم، برای تصحیح متن آن چهار نسخه از جوامع الحکایات و یک نسخه از آثار الوزراء بکار برده شد است ازین قرار:

A = Or. 236, ff. 246b-248a - جوامع الحکایات نسخه بَم

B = Add. 16,862 ff. 175a-176b - جوامع الحکایات نسخه بَم

۳ - جوامع الحکایات نسخه دیوان هند،

D = N° LIX, f. 134 فهرست پرفسر برون

E = - جوامع الحکایات نسخه ملکی پرفسر برون

C = Or. 4107 ff. 111a-114b - آثار الوزراء نسخه بَم

و فقط متعرض اختلاف قرآت مهم که مغیر معنی است شدیم،

حکایت، آورده اند که در ایام سلطنت سنجری رحمة الله علیه وقتی ملک روم بولایت اسلام ناختن آورد و بجد آمد و میافارقین^a لشکر کشید و تمام آن ولایت را خراب کرد و قرب پینجاه هزار مسلمان از زن و مرد اسیر برد و مسلمانان بدست ایشان گرفتار شدند و لشکرها که بدان سرحد بودند استعداد^b مقاومت ملک روم نداشتند در میان آن اسیران امای بود یگانه آن بیچارگان بنزدیک وی آمدند و از وی در آن معنی رائی^c خواستند آن امام گفت صلاح در آن بود که فریاد نامه نویسم بنزدیک سلطان سنجر باشد که کار ما از وی گشاده شود پس یکی را از علماء و دانشمندان نامزد کردند و استغاثت^d نامه نوشتند بدین ترتیب که این جایگه ثبت افتاده است

س ۱۶ خَطِیب، تصحیح قیاسی است و صحیح لِسَان است و این بیت از قصیده ایست از ابو محمد خازن در مدح صاحب بن عماد (تیمه الدهر ۴: ۲)، - س ۲۱ برای بقیه ابیات رجوع کنید بکتاب الأغانی (۸: ۱۵)، - س ۲۴ عطاء، نام خود شاعر است،
 ص ۷۵ س ۱۲ نصیر الدین ابو القاسم محمود بن مظفر بن ابی توبه از مشاهیر وزراء سلطان سنجر و از فضلا وزراء بود، در سنه ۵۲۱ متقلد وزارت گردید و در سنه ۵۲۶ معزول شد و وی با پسرش شمس الدین علی در حبس وفات یافتند، سنه وفاتش معلوم نشد (تاریخ السلجوقیه لعاد الدین الکاتب ص ۲۶۸-۲۷۰، آثار الوزراء لسيف الدین العقيلي Or. 4107, ff. 116a-117b دستور الوزراء، لخواندمیر Or. 234, ff. 100b-103a)، - س ۲۴ بَاتِكُرُو قلعة حصينة على شطّ حبيون (ياقوت ۱: ۴۵۲)

ص ۷۶ س ۱ دولت معزی، یعنی سنجری،

ص ۷۷ س ۱ الکرکوتی، کرکویه مدینه من نواحی سجستان (ياقوت ۴: ۲۶۳)،
 - س ۸ و ۲۰ معین الملک، سهواست و صحیح معین الدین است کما فی الاصل و بآ در موضع دوم، و معین الدین اصم صاحب دیوان انشاء سلطان سنجر بود، رجوع کنید نیز به آثار الوزراء Or. 4107, ff. 110a-111a و دستور الوزراء Or. 234, ff. 97b و حیب السیر طبع بمبئی ص ۱۰۱ از جزو چهارم از جلد دوم، - س ۱۵ عین نفیر نامه اسراء رومرا با جواب آن از جانب سلطان سنجر از انشاء معین الدین اصم مصنف این کتاب نور الدین محمد عوفی در کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات در باب هجدهم از قسم اول ذکر میکند و همچنین سيف الدین العقيلي در کتاب آثار الوزراء در ترجمه تغار بك کاشغری از وزراء سنجر و آن بلا شک منقول از جوامع الحکایات است و بی مناسبت نیست که

بونصر فارسی ملکا جان بتو سپرد
 زیرا سزای مجلس عالی جز آن نداشت
 جان داد در هوات که باقیست باد جان
 اندر خور نثار جز آن پاك جان نداشت
 شصت و سه بود عمرش چون عمر مصطفی
 افزون ازین مقامی اندر جهان نداشت

الی آخر القصیدة (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان مستخرج از روزنامه انجمن هامونی آسیائی سنه ۶-۱۹۰۵ ص ۴۹)، - س ۱۵
 سلطان رضی ابراهیم، یعنی سلطان ظهیر الدوله رضی الدین ابو المظفر ابراهیم بن مسعود بن محمود (سنه ۴۵۰-۴۹۲) و هر جا که سلطان رضی مطلق گوید مقصود هموست، - س ۱۶ عمده، بآ عمیدی و این بهتر است

ص ۷۲ س ۱۱ فرزند، این کلمه نباید صحیح باشد چه بنا بر قول عوفی خود ابو نصر همان روز که وزیر گشت بمرض موت بیمار گردید نه فرزندش، - س ۱۲ ترجمه عطاء بن یعقوب در دمیة القصر باخرزی مذکور است (Add. 22,374 f 187a) و مسعود سعد سلمان را در حق او مدایح و مراثی است، در خطاب با او گوید:

عطاء یعقوب ای روشن از تو عالم علم
 تو آفتابی و ما ذره‌ها هی مانیم الخ

و در مرثیه او گوید:

از وفات عطاء بن یعقوب تازه تر شد وقاحت عالم الخ
 و نیز گوید:

عطاء یعقوب امر مرگ تو هراسبدم

شدی و پیش نبودم زمرگ هیچ هراس الخ

(رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان، ایضا ص ۸۲-۸۳)، -

بزرگ سهوی کابین قاعده ندانستند
 که تیغ زنگ بر آرد چو بی نیام شود
 هزار سال بیاید که تا خردمندی
 میان اهل کفایت نظام نام شود»

(جامع 292b f)

ص ۶۹ س ۱ ابجاز، صحیح «الحان» است و مقصود از ولی الحان خواننده و معنی است، هف ازین عبارت چنین فهمید است که نام معشوق او ماه بوده و الحان را ابجاز خوانده و ما نیز بتابعیت او بغلط تصحیح کردیم ولی بلا شك ابجاز غلط است اولاً بجهت اینکه هر دو نسخه اصل و ب آ متفقاً «الحان» دارند، دیگر آنکه خل میگوید که باخرزی به نیشابور در مجلس انس کشته شد و بسیار بعید است که ولی ابجاز (یعنی گرجستان که همه نصاری اند) با بعد مسافت و مخالفت مذهب و نژاد با باخرزی طریق منادمت پیش گیرد و همیشه با هم در نیشابور در مجالس انس حاضر شوند این بسیار مضحک است، و آنکه نام «پیوند» خود شاهی است بر آنکه نمیتواند مراد ولی ابجاز باشد، - س ۸ ثمان، خل ۱: ۴۵۵ سابع دارد،

ص ۷۱ س ۶ عیاضی، عبد الرّحیم سرخسی (م ف ۱: ۲۵۴)، - س ۱۲ این همان ابو نصر پاریسی است که مسعود سعد سلمان در حق او مدایح بسیار دارد و در چهار مقاله نیز نام او مذکور است (ترجمه پرفسر برون ص ۷۴ حاشیه ۱ که در آنجا بنصر الله بن عبد الحمید صاحب کلّیله و دمنه اشتباه شده است) و از یکی از قصاید مسعود سعد معلوم میگردد که وفات ابو نصر فارسی در سلطنت ارسلان ابن مسعود بن ابراهیم یعنی بین سنه ۵۰۹-۵۱۱ بوده است، در خطاب بسطان ارسلان میگوید:

الذین سام بن شمس الدین محمد از ملوک بامیان (از حدود سنه ۵۹۰-۶۰۲)، و بقرینه اینکه صاحب ترجمه معاصر سلطان سنجر بوده است واضح است که مقصود در اینجا اول است

ص ۶۲ س ۱۹-۲۰ ابو العباس الفضل بن احمد الأسفرابنی المتوفی سنه ۴۰۴ از وزراء سبکتگین و سلطان محمود (شرح یمنی طبع قاهره ص ۱۵۶-۱۶۵، تاریخ گریک ص ۸۴، آثار الوزراء لسيف الدین العقیلی Or. 4107, ff. 72b-73b، دستور الوزراء لغیاث الدین خواند امیر Or. 234, ff. 69b-70b)، - س ۲۲-۲۳ ترجمه حال و اشعار او در تیمه الدهر یافت نشد، - س ۲۴ یمنی، شرح یمنی طبع قاهره ص ۱۶۶-۱۷۲، (رجوع کنید نیز بتاریخ بیهقی که تقریباً صفحه از ذکر او خالی نیست، ثر ۹: ۲۸۳، ۲۹۴، آثار الوزراء ff. 73b-89b، دستور الوزراء ff. 70b-71b) و وفات او در سلطنت مسعود در سنه ۴۲۴ واقع شد،

ص ۶۴ س ۱-۲ بواسطه کثرت تصحیف نسخ تصحیح این سه بیت ممکن نشد، بوداعنا در اصل و بآ شبیه است به بذراعنا، مصراع چهارم بدون شك اینطور است كما فی بآ • أَحْسَنَ بِهِ مِنْ زِينَةِ وَ لِيَاسٍ • باقی مانند نصبه در مصراع اول و متبجراً در مصراع پنجم که معلوم نشد تصحیف چیست،

ص ۶۵ س ۱۶ «و سیّد اجل» (؟) را در مرثیه نظام الملك و حال قاصدان او چهار بیت آمد:

عجب مدار که از کشتن نظام الملك

سفید روی مروّت سیاه فام شود

عجب دم آن که روا داشتند کشتن او

بدان امید که شان شاه و ملك رام شود

حدود سنه ۵۲۰-۶۰۶) منقسم شد بودند بملوک صغار بسیار و هر ناحیه کوچکی در دست یکی از ایشان بود از جانب قرا خطا، بآ کمال الدین پیغو ملک، - س ۲۴ کاشان، مقصود کاشان ماوراء النهر است

ص ۵۴ س ۲ احمد، از ملوک الطوائف ما وراء النهر است و شاید احمد خان بن خضر خان (از حدود سنه ۴۷۲-۴۸۸) مراد باشد (ثر ۱۰: ۱۱۴، ۱۶۵/۶، جها 132 a f)

ص ۵۵ س ۴ صبحان، صحیح طیبان است كما فی الأصل و بآ، و طیبان شاعری است از متقدمین و در السنه شعراء معروف است به ژاژ خای (م ف ۱: ۲۲۸/۹)، خود گوید (لغات اسدی ص ۱۱۱):

شعر ژاژ از دهان من شکر است * شعر نیک از دهان تو پینو انوری گوید (دیوان انوری Or. 3713, f. 63b):

طبع حسان مصطفائی کو * تا ثناهای غم زدای آرد
ز آنکه مقبول مصطفی نشود * آنچه طیبان ژاژ خای آرد

- س ۱۰ احتمال قوی می‌رود که مقصود قلع طنجاج ابو المعالی المحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف به حسن نگین از خانیه ما وراء النهر باشد که از سنه ۵۲۴-۵۲۶ از جانب سلطان سنجر حکمران سمرقند و آن نواحی بود (ثر ۱۱: ۵۵، جها 134 a f)، - س ۱۶ پر مخن، بآ. تیره مغز

ص ۶۰ س ۱۵ نام صاحب ترجمه علی است و روزبه نام پدر اوست ظاهراً (ص ۱۸: ۶۱، ص ۱۴: ۱۵۵)

ص ۶۱ س ۷ و ص ۶۲ س ۷، در خاندان غوریه سه پادشاه بوده اند هر سه موسوم به بهاء الدین سام یکی بهاء الدین سام بن عز الدین حسین برادر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۴۴-۵۴۵)، دوم بهاء الدین سام بن غیاث الدین محمود (سنه ۶۰۷)، سوم بهاء

آن ولایت بوده است (ص ۱۴) و دختر او ملکه معزیه زوجه غیاث الدین محمود بن غیاث الدین غوری و مادر سلطانان بهاء الدین سام و شمس الدین محمد است، و سابق رسم بوده است که اسم والی ولایتی و ملک ناحیتی را باسم آن موضع اضافه میکرده اند و در طب این نوع اضافه فراوان است مانند ملک ناصر الدین محمد مادی، ملکشاہ و خش، شمس الدین محمد بامیان، ملک تاج الدین تمران، ملک تاج الدین مکران و غیرهم، و در لباب نیز جز درین موضع که تمران شاه نوشته در باقی مواضع بطریق اضافه استعمال کرده است (ص ۴۶: ۱۰، ۴۷: ۲۲)

ص ۵۱ س ۷ کبود جامه نام حشبی است که در میانه استرآباد و خوارزم می نشسته اند و شهری داشتند موسوم بشهر نو (م ف ۱: ۵۷) و نصرة الدین پادشاه آن طایفه بوده است و بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه کشته شد (در حدود سنه ۶۰۰) لهذا برادر زاده اش رکن الدین کبود جامه در وقت خروج مغول بکین عم بدیشان پیوست و وقتی که علاء الدین محمد خوارزمشاه از مقابل لشکر مغول فرار میکرد و بالأخره در قریه در کنار بحر خزر پناه جسته بود رکن الدین مذکور با جماعتی از مغول ناگهان بر سر او بتاختند سلطان فوراً در کشتی نشسته فرار نمود ایشان کشتی او را تیر باران نمودند ولی بخود او نرسیدند (سیره جلال الدین منکبرفی للنسوی ص ۴۶)

ص ۵۲ س ۲۲ پیغو ملک، ظاهراً از ملوک الطوائف خانیه ماوراء النهر است چه ایشان بعد از استیلاء قراخانیان در ماوراء النهر (از

۱ م ف ۱: ۵۷) او را به اتابک نصرة الدین بن محمد انصاری صاحب زوزن که از جانب تکش خوارزمشاه حکمران کرمان بوده است اشنباه نموده، رجوع کنید بتاریخ سلاجقه کرمان ل محمد بن ابراهیم (ص ۱۷۰-۱۷۶)

کدورتی که از برادرش سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه داشت در سنه ۶۰۶ بفیروزکوه پای تخت غوریه رفت و در سنه ۶۰۷ در آنجا کشته شد (طَب ص ۹۰-۹۵، چه ff. 119b-120a که سهواً نسع و ستامیه دارد بجای سبع، ثر ۱۲: ۱۷۶ که سهواً در سنه ۶۰۵ ی نویسد)

ص ۴۹ س ۱۸ در آن عهد، در کدام عهد؟ - س ۲۲ طَب (Add. 26,189 f 118a) این فتح و تهتیت باین قطعها بملك بين الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب برادر ناصر الدین عثمان نسبت میدهد، و این مخالفت غریب است زیرا که عوفی و منهاج سراج هر دو معاصر این پادشاهان بوده اند و هر دو بسجستان رفته اند عوفی در عهد تاج الدین حرب و منهاج سراج يك مرتبه در سنه ۶۱۲ در اول جلوس بهرامشاه و چند مرتبه دیگر بعد از آن، برای بقیه آیات این قطعه رجوع کنید به طَب (ایضاً)، - س ۲۲ فرهی، صحیح فراهی است اگرچه منسوب به قره است ولی در نسبت فراهی گویند، و هو الأمام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی (ص ۲۵۹)، - س ۲۴ حزب، صحیح حرب است که نام ملك تاج الدین مذکور است

ص ۵۰ س ۲ ولی عهد او، یعنی ولی عهد ملك تاج الدین حرب زیرا که ابتدا ولی عهد او ناصر الدین عثمان بود و او هم در حیات پدر در گذشت پس از او پسر دیگرش بین الدین بهرامشاه را ولی عهد نمود (طَب Add. 26,189 f 117b)، - س ۲-۲ که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست، مدت حکمرانی بهرامشاه ۶۱۲-۶۱۸ بوده است پس تألیف کتاب بین این دو سنه بوده، - س ۱۲ نمران ولایتی است از غور در شعاب کوه اشک که یکی از جبال خمسۀ غوراست (طَب ص ۲۹) و تاج الدین نمران از جانب سلاطین غوریه خصوصاً سلطان غیاث الدین غوری حکمران

سلطان محمد خوارزمشاه است، از دعاء به دام ملکهها معلوم میشود که ترکان خاتون هنوز در شوکت و جلال معروف خود باقی بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۶ است که سال فرار ترکان خاتون از خوارزم و ابتداء انتفاض دولت ایشان است و در سال بعد یعنی ۶۱۷ اسیر لشکر مغول گردید

ص ۴۴ س ۴ نصره الدین قلی ارسلان عثمان آخرین ملوک خانیّه ما وراء النهر است و جلوس او در حدود سنه ۶۰۰ است^۱ و در سنه ۶۰۹ سلطان محمد خوارزمشاه او را با اقارب او بکشت و خاندان خانیّه را در ما وراء النهر منقرض نمود (ثر ۱۳: ۱۷۸، چه ff. 137 a—139 a، جها f. 134 b) و ازین است که عوفی ازو بشهید تعبیری نماید و معلوم میشود که تألیف این موضع از کتاب بعد از سنه ۶۰۹ است

ص ۴۵ س ۲ که پیش از آنکه بگوئی، معنی این عبارت معلوم نشد

ص ۴۶ س ۴ محمد المؤید، غلط است و صحیح اسقاط محمد است چه اسم پدر طغانشاه باتفاق مؤرخین آی ابه^۲ بوده است و لقبش مؤید و هیچکس نام او را محمد ننوشته است،

ص ۴۸ س ۱۸ گرگان، یعنی جرجان، تاج الدین علیشاه بن تکش بعلت

۱ علی التعمیق مابین سنه ۵۹۷—۶۰۱، زیرا که در سنه ۵۹۷ عوفی در سمرقند او را دیده در حالی که ولی عهد بوده است و در سنه ۶۰۱ که سلطان شهاب الدین غوری با قرا خطائیان در اندخود جنگ کرد و بعد با ایشان صلح نمود واسطه صلح همین عثمان خاقان بوده است در حالی که پادشاه بود (طب Add. 26,189 f 162 b)

۲ آی ابه لفظی است ترکی مرکب از آی یعنی ماه و ابه؟ و هر يك ازین دو کلمه علیحدّه در اعلام ترکی دیگر یافت میشود مانند آبنگین (آی تگین) و آبدغدی (آی دغدی، آی نغدی) و قندلغ ابه و ارسلان ابه و بك ابه، رجوع کنید بفرست تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب و فرست ابن الاثیر و غیرها، و جها (f 108 b) سهواً این اسم را آینه خوانند و میگویند که چون آینه سلطان (منقر) پیش او میبود به مؤید آینه اشتهار یافت

از سامانیّه و قبل از مغول قریب ۲۲۰ سال است از حدود سنه ۲۸۰ تا سنه ۶۰۹ که بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه منقرض شدند و هیچ تاریخ مستقّلی برای این سلسله الحال موجود نیست و آنان که شذراتی ناقص و مبهم در تاریخ ایشان نوشته اند مانند ابن الاثیر و ابن خلدون و قاضی احمد غفاری در جهان آرا و راورتنی در ترجمه طب بانگلیسی و هورث در روزنامه انجمن هایونی آسیائی و غیره هیچکدام ذکری ازین قلع طمغاجخان ابراهیم ننموده اند، وفات او در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (رجوع بص ۲۰۲ حاشیه ۱) سندبادنامه لمحمد بن علی الظهیری السمرقندی که يك نسخه از آن در بام موجود است (ربو، فهرست نسخ فارسیه ص ۷۴۸) بنام اوست و همچنین تاریخ ملوک خانیّه لمجد الدین محمد بن عدنان سرخکنی (حج ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) که قطعه از آنرا مصنف در جوامع الحکایات (Add. 16,862 f 369b) نقل میکند و ظاهراً از میان رفته است^۱ بنام اوست، - س ۲۲ اعلی الله شأنه، ازین دعا معلوم میشود که سلطان محمد خوارزمشاه در حیات بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۷ است که سال وفات سلطان محمد خوارزمشاه است

ص ۴۲ س ۵ هندوخان، پسر ناصر الدین ملکشاه بن نکش و برادر زاده سلطان محمد خوارزمشاه است (جه ۹۹a، 93a ff. ۱۲: ۱۵ و غیره)، - س ۱۱ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه، بواسطه استیلاء او بر اغلب ممالک در القاب او اسکندر الثاني می نوشتند (جه 116b f)، - س ۱۹ ملکه ترکان، مقصود ترکان خاتون مادر

۱ در حواشی چهار مقاله ثانیاً درین موضوع بحث خواهیم نمود و سهو فهرست کتابخانه لیدن را (ج ۲ ص ۹) که گمان کرده است خطای نامه همین کتاب است بیان خواهیم نمود،

ب آ این رباعی مسطور است:

اول پدرت نهاد کین را بنیاد * تا خلق جهان جمله ببیداد افتاد
هان تا ندی ز بهر يك نگاباد * سر تا سر ملك آل محمود بیاد
بعد معلوم شد که این رباعی نیز از علاء الدین است و آن را
بمسرو شاه بن بهرامشاه فرستاده است در باب نگیناباد که شهری
است از اعظم بلاد رخم و گرمسیر و سبب بر افتادن غزنویه
بدست سلاطین غور آن شهر بوده است (طب ص ۱۱۵) پس اصل
متن اینطور باید باشد [بگرفت و نکشت آخ و این رباعی را
بنزدیک خسرو شاه فرستاد در آنوقت که بر سر شهر نگیناباد
میان ایشان منازعت بود اول پدرت نهاد آخ]، - س ۱۸ از
اشعار علاء الدین آنچه دیده شده است یکی قصیده حماسه دیگری
است که بعد از فتح غزنین گفته (طب ص ۵۹) و يك رباعی
خطاب بسطان سخر (ایضاً) و دیگر این رباعی است که بعد از
شیدن خبر قتل برادرش سوری بنزد فاضی القضاة غزنه فرستاد
(جامع التواریخ Add. 7628 f 248b: ثر ۱۱: ۱۰۸)

اعضاء مالك جهان را بدغم * جویند خصم خویش و لشکر شکم
گر غزنین را ز بیخ و بن بر نکم * پس من نه حسین بن حسین حسنم
ص ۴۰ س ۱۵ رند، شاید لغتی در رند باشد، در اصل و ب آ ز رند
است (۹) - س ۱۹ ملك مؤید، کدام ملك مؤید؟ اگر مقصود
مؤید ای ابه است او در سنه ۵۶۹ بر دست نکش خوارزمشاه
کشته شد و حال آنکه سلطنت طغرل ۵۷۱-۵۹۰ بوده است
باید در عبارت غلطی باشد

ص ۴۲ س ۴ جلال الدین قلی طغاجان ابراهیم ما قبل آخرین از ملوک
خانیه ما وراء النهر است که ایشانرا خاقانیه و ایلک خانیه و آل
افراسیاب نیز گویند و مدت سلطنت ایشان در ماوراء النهر بعد

باخرزی در سنه ۴۶۵ او را در هرات دیده و ازو اشعار وی را روایت نموده است، و در تاریخ بهیقی طبع کلکته ص ۱۶۴/۵ اسم او برده شده است،

ص ۲۵ س ۴ جَمَدَت در دمیة الفصر اَنْجَبَرْت دارد، و جَمَدَت تصحیح قیاسی است که قبل از دیدن دمیة الفصر کرده‌ام،

ص ۲۶ س ۸ عماد الدین مؤید بن احمد الأسفراینی از دیربان سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بوده است (ص ۱۴۷)

ص ۲۷ س ۲ یعنی بتصحیف، یعنی هم کل و هم شاعر

ص ۲۸ س ۱۴ و در آن وقت اَلْح، واقعه فُج غزنین و قتل عام و احراق آن بدست علاء الدین غوری در سنه ۵۴۵ بوده است که سال اول جلوس علاء الدین است چنانکه از طَب و جامع التواریخ (در سنجر) استنباط میشود و قتل برادرش سوری بدست بهرامشاه در سنه ۵۴۴ (ثر ۱۱ : ۱۰، جها ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴ عباسیانم، جد اعلای سلاطین غوریه عباس نام داشته و نسب علاء الدین تا عباس بدین ترتیب است علاء الدین الحسین بن الحسین بن الحسن بن محمد بن عباس (طَب ص ۵۲-۵۴ و جها ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴-۲۹ س ۸ این ابیات با اندک اختلافی در طَب ص ۵۷ مذکور است

ص ۲۹ س ۱ یاریگر، صحیح بازیگر است كما فی الأصل و طَب ص ۵۷، - س ۹ و در آن وقت اَلْح، این واقعه در سنه ۵۴۷ بوده بتصریح نظای عروضی که خود در ملازمت علاء الدین درین جنگ حاضر بوده در دو موضع از چهار مقاله (ترجمه پرفسر برون ص ۱۰۴ و ۱۲۰)، تاریخ گزیده ص ۲۶۴ در سنه ۵۴۴ می نویسد و آن خطاست، - س ۱۶-۱۷ این رباعی در اصل متن نبود و ما آنرا از طَب ص ۶۱ در اینجا نقل کردم و بجای رباعی متن در اصل نسخه و در

نامه) بنزدیک اغاجی خادم خاصه بردم و بدو دادم و جائی فرود آمدم نزدیک سرای پرده وقت سحرگاه فراشی آمد و مرا بخواند برفتم اغاجی مرا پیش برد امیر (سلطان مسعود) بر تخت روان بود...» و در ص ۶۰۴ گوید «استادم (بو نصر مشکان) رفعتی نوشت (سلطان مسعود) سخت درشت و بوئاق اغاجی آمد و رقعہ بدو داد و ضمان کرد که وقتی سره جوید و برساند و پس باز آمد بدیوان و بسر اغاجی پیغام را شتاب میکرد تا بضرورت برسانید» و در ص ۶۰۸ گوید «رفعتی نبشتم بامیر (سلطان مسعود) چنانکه رسم است که نویسند در معنی استعفا از دبیری... و این رقعہ باغاجی دادم و برسانید و باز آورد خط امیر بر سر آن نیشته» و در جامع التواریخ (f 240b) در تحت عنوان «المحجّاب» یعنی حجّاب طغرل بیک سلجوقی یکی را اینطوری نویسد النذر الاغاجی (= الذر الاغاجی)، پاول هورن در مقدمه لغات اسدی ص ۱۷ ظاهراً سهو کرده است که این کلمه را فارسی و شقیق آغاز دانسته، ص ۲۲ س ۱-۴ ابو القاسم اسماعیل بن احمد الشجری این دو بیت را بدو بیت عربی ترجمه کرده است (یتیمه الدهر ۴: ۷۹)،

ص ۲۲ س ۱ ابو منصور، ظاهراً ابن منصور است بجهت اینکه معول آن است که کنیه را بر اسم شخص و اسماء آباء مقدم دارند نه آنکه بعد از همه آنها ذکر کنند و رسم عوفی نیز همین است و دیگر بقرینه م ف، - س ۵ ترجمه او را نتوانستم در یتیمه الدهر پیدا کنم، - س ۷ فسوی علیکما، نصیح قیاسی است و صحیح سیرتی الیکما است مطابق ب آ

ص ۲۴ س ۲۰ ترجمه ابو الفخ حاتی در دمیه القصر للباخرزی (Add. 22,374) (f 170b) مذکور است وی ابتدا از کتاب دیوان سلطان محمد بن محمود غزنوی و پس از آن صاحب برید بوده است بهراه و

بُطِرَتْهُمَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَصْفَرٍ
عَلَى أَحْمَرَ فِي أَخْضَرٍ تَحْتَ مَبِضٍ
كَأَذْيَالِ خَوْدٍ أَقْبَلَتْ فِي غَلَائِلِ
مُصَبَّغَةٍ وَ أَلْبَعُضُ أَقْصَرُ مِنْ بَعْضٍ

ص ۲۸ س ۷ خورم، املاء قدیم خرم است، - س ۱۵ تاریکی، صحیح پارگی است (م ف ۱: ۲۸) یعنی پاره، - س ۲۴ معلوم نیست این بیت از خود طاهر چغانی است یا بر سبیل تمثیل آورده شده است علی ای حال عبارت ابراست و باید بعد ازین بیت سقطی باشد،

ص ۲۹ س ۱۰ واضح است که يك بيت سقط شده است،
ص ۳۰ س ۲۴ - ص ۲۱ س ۸ این چند سطر که متمم ترجمه شمس المعالی است مناسب آن است که در تحت همان عنوان باشد مانند ب آ و در اینجا بسیار بی مناسبت است،

ص ۴۱ س ۱ کمال البلاغة، للأمام ابی الحسن علی بن محمد الیزدادی که رسائل قابوس را در آن جمع کرده است و نام دیگر این کتاب قرائن شمس المعالی است (تاریخ ابن اسفندیار (Add. 7633 f. 81a)، س ۵ اندجانی، صحیح المجرجانی است، برای ترجمه حال او و بقیه ابیات لامیه رجوع کنید به یتیمه الدهر (۳: ۲۷۸-۲۷۷)، - س ۶ حسبی الأمور، صحیح حسبی الأمير است (ایضا ۳: ۲۷۸)، - س ۷ این بیت مغلوط است و صحیح این است

مَا رَأَيْنَا لَهُ مِثَالًا وَ هَذَا * لَقَبٌ مِثْلُهُ فَعَيْدُ الْمِثَالِ

(ایضا ۳: ۲۷۸)، - س ۱۸ الاغاجی، این کلمه که باختلاف اغاجی و آغاجی و آغچی و آنجی نوشته شده است ظاهراً کلمه ایست ترکی (آغا+چی) بمعنی حاجب و خادم خاصه سلاطین که واسطه ابلاغ مطالب و رسائل است از سلطان بسایر اعیان دولت و بالعکس، در تاریخ بیهقی طبع طهران ص ۱۶۵ گوید «ملطفه» (یعنی

۳۴۴ در ری وفات یافت (بیتمة ۴، ثر ۸ مواضع مختلفه)، - س ۱۱ تاریخ ناصری، تاریخ ابو الفضل بیهقی که زیادت از سی مجلد بوده است باسما مختلفه ی نامیده اند از جمله «تاریخ ناصری» می گفته اند نسبت بمؤسس سلسله غزنویه امیر ناصر الدین سبکتگین چنانکه خود آن سلسله را آل ناصر میگویند بهمین علت، و ریو در فهرست نسخ فارسی بام (ص ۱۵۹) گان کرده است که فقط قسمتی از آن که متعلق بتاریخ ناصر الدین سبکتگین بوده تاریخ ناصری می گفته اند و نه چنین است بلکه مجموع را تاریخ ناصری میخوانند، در تاریخ بیهقی لابی الحسن علی بن زید بن محمد الأوسی الانصاری که در سنه ۵۶۳ تألیف شده در ترجمه حال ابو الفضل بیهقی میگوید (Or. 3587 ff. 12b, 101b) «واذ تصانیف او تاریخ ناصری است از اول ایام سبکتگین تا اول ایام سلطان ابراهیم روز بروز را تاریخ ایشان بیان کرده است و آن هانا سی مجلد منصف زیادت باشد از آن مجلدی چند در کتابخانه سرخس دیدم و مجلدی چند در کتابخانه مدرسه خاتون مهد عراق رحما الله به نیسابور و مجلدی چند در دست هر کسی و تمام ندیدم» و این صریح است که تمام کتاب را تاریخ ناصری می نامیده اند، - س ۲۴ تا ص ۲۸ س ۲ این ابیات جز بیت اول بسیار مغلوط است از روی بیتة الدهر

۲۰: ۱ و خل ۱: ۶۶۱ تصحیح شد

يَطُوفُ بِكَاسَاتِ الْعُقَارِ كَالْحَجْرِ
فَبَيْنَ بَيْنِ مُنْقَضِ عَلَيْنَا وَ مُنْقَضِ
وَ قَدْ نَشَرَّتْ أَيْدِي الْجُنُوبِ مَطَارِقًا
عَلَى الْجَوِّ دُكْنَا وَ الْخَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ

۱ نوعی از قطع کتاب را که نصف قطع بزرگ بوده است منصف می گفته اند شاید بقطع وزیری Octavo بوده است ؟

— س ۱۶-۱۷ ضمیر بَعَث و لها و وحدها و صَنَّت راجع است
بُدُنیا و تَصْنُو مخاطب است نه مغایبه،

ص ۲۷ س ۲ محمد مجناح، بکسر دال محمد، باید دانست که مصنفین قدیم
از قبیل بیہقی و نظایر عروضی و شیخ عطار و غیرہم نادرًا لفظ «ابن» را
استعمال میکردہ اند و در اکثر اوقات اسم پسر را باسم پدر یا جد
اضافہ میکردہ اند چون محمود سبکتگین و صاحب عباد و ناصر
خسرو و مسعود سعد سلمان و بوعلی سینا (کہ اضافہ بجدّ بودہ ولی
بکثرت استعمال کسرہ اضافہ ساقط شدہ است) و درین مورد نیز
اضافہ بجدّ است چہ وی محمد بن مظفر بن محتاج است چنانکہ
بیاید و منجیک شاعر از مداحان ابن امیر ابو مظفر است (رجوع
کنید بجلد ۲: ۱۴ کہ در آنجا سہوًا بجای محمد بن مظفر محمد بن
محمد بن مظفر نوشتہ شدہ است)، — س ۶ ابو بکر محمد بن مظفر
بن محتاج اولین کسی است کہ از آل مظفر معروف شدہ است و
آل مظفر ہمہ مردمان کریم و فاضل بودند و امارت چغانیان با
ایشان بود، و ابو بکر مذکور در عہد نصر بن احمد سامانی مصدر
عظام اعمال بود و در سنہ ۲۲۱ تولیت کلّ جیوش خراسان و
حکمرانی آنجا بعدہ او موکول گشت و در سنہ ۲۲۹ وفات یافت
(ثر ۸ مواضع مختلفہ)، — س ۹ ابو علی احمد بن ابی بکر محمد بن
المظفر بن محتاج، از اعظم امراء سامانیہ و بعد از پدر سپہ سالار
کلّ عساکر خراسان و ولی آن مملکت گردید و کارہای بزرگ نمود
کہ متون تواریخ بدان مشحون است و در سنہ ۲۲۹ با ماکان بن
کاکہ دہلی جنگ کردہ اورا بکشت و جرجان و طبرستان و عراق
عجم تا زنجان و حلوان را در تحت طاعت سامانیہ در آورد و
بالآخرہ سر از متابعت سامانیان در پیچید و مدت دہ دوازده سال
مابین وی و سامانیہ گاهی محاربه و گاهی مصالحہ می بود تا در سنہ

دیگر ز بتان چون تو ندیدم زبی آنک
 بت نیست بجائی که من آنجا نرسیدم
 با من بچمید آنکه جو او کس نگرفتم
 نگرفت سر زلف تو هر چند بچمیدم
 چون زلف شدم دست و چو بتخانه شدم روی
 چون زلف تو کاویدم و چون روی تو دیدم
 گفتم که یکی بند خردم بدرم من
 فی غلط است این که خداوند خریدم
 و چون بزم آرای یعنی قسمت اول آن تقریباً عین لباب عوفی است
 احتمال قوی می‌رود که این ابیات در نسخه لباب صاحب بزم آرای
 بوده و از نسخه ما ساقط شده است،
 ص ۲۵ س ۴-۹ بعضی ازین ابیات را در تاریخ گزیده ص ۲۵۶ بسططان
 محمد بن ملک‌شاه سلجوقی نسبت می‌دهد، - س ۱۰ ابو محمد، صحیح
 ابو احمد محمد است (تاریخ بیہقی طبع طهران ص ۲، ۳، ۸، ۲۱۲
 وغیرها)، - س ۱۸ ابو منصور، صحیح ابو نصر است و هو الامیر
 ابو نصر احمد بن ابی الحارث محمد بن فریغون المتوفی سنہ ۴۰۱
 (شرح بیہقی ص ۱۰۱-۱۰۲، ثر ۹: ۱۵۹، جامع F 232b)، -
 س ۲۲ سیف الدوله، ثر و طب لقب اورا جلال الدوله و گزیده
 عماد الدوله می‌نویسند، سیف الدوله جائی یافت نشد،
 ص ۲۶ س ۱۱ سیان، غلط است یا بر لغت بلحارث بن کعب است که
 تثنیه را در حالات ثلث با الف استعمال کنند، - س ۱۴ دُنیا، صحیح
 دُنیا بدون تنوین است چه الف آن اصلی نیست مانند الف عصا و
 مُعطی بلکه الف تأنیت است چون حَبْلِي و طُوْبِي و این کلمات هرگز
 قبول تنوین نمیکنند، - س ۱۴-۱۵ ضمیر تعولها و غَدَت راجع
 است بمتوقاۃ که معهود است در ذهن و ضمیر لها و لم نال بدنیا،

ص ۲۲ س ۲ حسبی، یعنی حسب الحالی (ص ۱۲: ۱۴)، - س ۱۰-۱۱
 از جلوس اسمعیل بن احمد در سنه ۲۷۹ تا تسلط ایلک خان بر
 بخارا در سنه ۲۸۹ صد و ده سال است معلوم نیست عوفی چگونه
 حساب کرده است شاید ابتداء دولت سامانیها را از جلوس نصر
 بن احمد در سنه ۲۰۱ فرض نموده است، - س ۱۴ «ده یازده»
 شاید بمعنی عشور و خراج باشد، - س ۱۹ الأمير منصور بن نوح،
 صحیح الأمير المنتصر اسمعیل بن نوح است بدلیل سطر بعد که
 نامش را اسمعیل ذکر میکند دیگر آنکه منتصر است که سلسله سامانیه
 بکلی برو ختم شد در سنه ۳۹۵ اگرچه دولت ایشان بعبد الملك
 بن نوح برادر او پایان آمد در سنه ۳۸۹، و نیز منتصر است
 که اکثر عمرش در گریختن و آویختن بسر شد و بارها بدست خصمان
 گرفتار شد و باز خلاص یافت چنانکه عوفی بعد ازین میگوید
 (رجوع کنید بشرح مینی طبع قاهره ص ۲۲-۲۴۷، ثر ۱۱۱: ۹-
 ۱۱۲، جامع F 219a 220b)

ص ۲۲ س ۱ قوله تعالی، جمله بعد باین هیئت آیه قرآن نیست باین
 معنی که لا راداً لفضائه اصلاً از قرآن نیست و باقی در دو موضع
 مختلف از قرآن است، - س ۶ زندیجی، سهو است صحیح زندیجی
 است بمعنی جامه فراخ ریسمانی سفید گد و سطر،

ص ۲۴ س ۱۱ ابو منصور، سهو است صحیح ابو النصر است (بنیمة الدهر
 ۴: ۲۸۱، خل ۲: ۱۱۲)، - س ۲۴ ب آ بعد از ذکر این ایات
 میگوید «و در مجموعه بخط عنصری این غزل از اشعار سلطان
 مین الدوله مشاهده افتاد:

من گرد دل خویش هوای تو تیدم
 با مهر تو پیوستم و امر خویش بریدم

ص ۱۶ س ۱۵ آنی لأجد آخ، ذکر این کلام حضرت رسول درین موقع اجنبی است و با سابق و لاحق مناسبتی ندارد،
 ص ۱۷ س ۵ منطقی، اگر اسم فاعل باشد استعمال آن بمعنی ناطق خطاست و اگر اسم مفعول باشد سجع با «منطلق» فوت میشود،
 ص ۱۷ س ۸-۹ برای بقیه این اشعار و اشعار ابلیس در جواب آن رجوع کنید بمروج الذهب طبع باریه دو منار ۱: ۶۵-۶۷، -
 ص ۸ «ووجه»، مروج الذهب «فوجه» دارد، - س ۹ مصراع اول غلط و منکسر الوزن است و صحیح آن است که در مروج الذهب است «تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعْمٍ وَ لَوْنٍ» و در هر صورت درین دو بیت عیب اقواء است چه قبیح مرفوع است و الصبیح مجرور، -
 ص ۱۵-۱۶ تأویلات اهل السنّة للامام ابی منصور محمد بن محمد الماتریدی السمرقندی المحنفی المتوفی سنة ۲۴۲، ماتریت که ماترید نیز گویند محمله ایست از حائط سمرقند (انساب السبعانی Add. 23,355 F 498b، ح ۲: ۱۷۵)، - س ۲۲، ۲۴ سُرّیانی، صحیح همین است یعنی ضمّ سین چنانکه تاج العروس ضبط میکند و بکسر سین غلط مشهور است

ص ۱۹ س ۱۴ نشو، استعمال این کلمه بمعنی نمو غلط مشهور است و صحیح نشأ است چه وی مهبوز است نه ناقص

ص ۲۰ س ۵ ناخریه، یعنی آزاد، - س ۱۰ نَفَرْتُ، مروج الذهب ۲: ۱۹۲ و غرر وسیر ثعالبی ص ۵۵۶ فَضَضْتُ دارد و همین صحیح است چه این در وقعه ظفر بهرام است بخاقان کما زعموا - ، س ۱۴ این بیت را ثعالبی در غرر وسیر ص ۵۵۷ روایة عن ابن خردادبه ذکر میکند با اندک اختلافی:

منم آن شیر شله (ژله‌من) منم آن ببریله
 منم آن بهرام گور منم آن بو جبله

ص ۱۱ س ۲-۴ معنی منقح ابن رباعی معلوم نشد، - س ۸ بعد از «موی اند» این عبارت یا نحو آن افتاده است [که آنرا نثر گویند و نوعی از وی شاهمدان نهفته روی اند]

ص ۱۲ س ۷ ابو محمد خازن، هو ابو محمد عبد الله بن احمد الخازن الأصبهانی از خواص صاحب بن عبّاد (یتیمه الدهر ۴: ۱۴۸-۱۶۰)، - س ۱۵ بعد از «کشند» کلمه افتاده است ظاهراً

ص ۱۴ س ۲۰ الرّوذکئی، صحیح بضمّ راء است، و چون در نسبت و سنه وفات ابن شاعر بزرگ هر کس بدون مأخذ چیزی گفته است ما عین عبارت سمعانی را نقل میکنیم: «الرّوذکئی بضمّ الرّاء و سکون الواو و فتح الذّال المعجمة و فی آخرها الکاف، هذه النسبة الى رُوذَك وهي ناحية بسمرقند و بها قرية يقال لها صح (کذا) و هذه القرية قطب رُوذَك و هي على فرسخين من سمرقند و المشهور منها الشّاعر الملیح القول بالفارسیّة السّائر دیوانه فی بلاد العجم ابو عبد الله جعفر بن محمد بن حکیم بن عبد الرحمن بن آدم الرّوذکئی الشّاعر السمرقندیّ کان حسن الشّعر متین القول قیل انه اوّل من قال الشّعر الجید بالفارسیّة و قال ابو سعد الأدریسیّ الحافظ ابو عبد الله الرّوذکئی کان مقدّما فی الشّعر بالفارسیّة فی زمانه علی اقارنه ..... و کان ابو الفضل البلعی وزیر اسمعیل بن احمد والی خراسان بقول لیس للرّوذکئی فی العرب و العجم نظیر و مات بروذک سنة ۲۲۹ (انساب السّمعانی Add. 23,355 F 262a-b)

ص ۱۴ س ۴ ب آ ابو سعید محمد بن منصور بن محمد العاصمی (?) - س ۱۶ «بِهَلِكُو»، در دیوان ابونواس و خلّ ۱: ۵۲ «بِهَالِهِ» دارد، ص ۱۵ س ۲ خواطر، خاطر بصیغه مفرد مناسب مقام است بقرینه معادله با «طبع معوج»، - س ۴ نیر، صحیح تیر است یعنی عطارد بمناسبت ما بعد،

پیوست و تا زمان رکن الدین فیروزشاه بن التمش در حیات بود و در اواخر سنه ۶۴۳ یا اوایل ۶۴۴ که امراء فیروزشاه بر وی بشوریدند و او را مقید کردند غلامان ترك او جماعتی از کبار امراء تازیك را که از جمله بهاء الملك بود بکشتند (طَب ۱۸۲ و ۲۶۱ و تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸)، - س ۹ منصب، گویا سهواست یکی بقرینه سجع با منقبت و دیگر عدم تناسب معنی و گویا «منزلت» یا «مرتبت» باشد، - س ۱۴ لَکِیْرٌ، معروف کَکِیْرٌ است و نیز ادخال لام ابتدا در خبر مبتدا جایز نیست، - س ۱۸ بزم آرای از ابتداء این فصل تقریباً عین عبارت لباب الألباب را اقتباس (یا سرقت) نموده است و در بعضی مواضع اختصار نموده و بعضی تراجم را اسقاط کرده و در موقع بدان اشاره خواهیم کرد،

ص ۸ س ۱۷ «و در مقاصد آخ» تا «انتظام کشید» جای این جمله بعد از «متعلق بود» میباشد (ب آ) و اقتضای سیاق کلام نیز همین است، - س ۲۰-۲۱ ب آ در اینجا فقط تصرّفی که کرده است «محمد عوفی» را تبدیل بنام خود «سید علی بن محمود الحسینی» نموده است

ص ۹ س ۶ ب آ لباب الألباب را به «بزم آرای» تبدیل نموده است،
 ص ۱۰ س ۷ ابن سلام، هو محمد بن سلام بن عبد الله الجعفی البصری المتوفی سنة ۲۴۱، سلام بنشدید لام است (فهرست اغانی ص ۶۰۲،
 فهرست ابن الندیم ص ۱۱۴، ثر ۷: ۱۸، ح ۴: ۱۴۴)، - س ۹
 زینة الزمان، لشمس الدین محمود بن مسعود البلخی الأندخودی المتوفی سنة ۵۷۷ (ص ۲۰۸، ح ۲: ۵۷۱، هف F 178b)، -
 س ۱۰ «و لکن در طبقات شعراء عجم» آخ، ب آ درین موضع فقط تذکره دولتشاه و تذکره سائر نام می برد ولی اصلاً ذکر از لباب الألباب که تمام آنرا استنساخ کرده نمی کند،

تعلیقات

ص ۱ س ۱۰ شکفتن، اصح و مشهور با کاف عربی است و درین کتاب غالباً با کاف فارسی نوشته شد، - س ۱۸ باران آبدار، این ترکیب باید غلط باشد، - س ۲۰ عین الملك فخر الدین المحسین بن شرف الملك رضی الدین ابی بکر الأشعری از اولاد ابو موسی اشعری معروف یکی از حکمین صنیین، وی ابتدا وزیر ناصر الدین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) بود و در سنه ۶۲۵ که ناصر الدین قباچه با شمس الدین التتمیش (۶۰۷-۶۳۳) مصاف داد و مغلوب شد و خود را در آب سند غرق نمود خزاین و بقایای حشم او که از جمله ایشان عین الملك مذکور و برادرش بهاء الملك حسن و عوفی مصنف این کتاب و منهاج سراج صاحب طب بود بخدمت شمس الدین التتمیش پیوستند التتمیش عین الملك را وزیر پسر خود رکن الدین فیروزشاه نمود، و بعد ازین تاریخ یعنی ۶۲۵ چیزی از احوال او معلوم نیست (طب ص ۱۴۴، ۱۷۲-۱۷۴، ۱۸۱/۲)،

ص ۵ س ۱۶ بعد از آنکه بمقتضای مصراع اول وزارت را هزار کردم مقصود از مصراع ثانی چه خواهد بود

ص ۶ س ۶ بهاء الملك تاج الدین الحسن^۱ بن شرف الملك ابی بکر الأشعری برادر عین الملك مذکور و او نیز از وزراء ناصر الدین قباچه بود و چنانکه گفتیم بعد از غرق ناصر الدین قباچه بالتتمیش

۱ در اینجا و طب ۱۸۲ «حسین» دارد و در تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸ و ترجمه طب لراورنی ۶۲۵ و ۷۶۱ «حسن» و ظاهراً حسین سهو است چه دو برادر بیک اسم غیر معهود است

بعضی حواشی انتقادیّه و تاریخیّه از قلم معارف شیم
میرزا محمد بن عبد الوهاب قزوینی ،

رموزی

که درین حواشی بکار برده شده است برای کتب کثیر الاستعمال و سایر
کتب باسماها بیان شده است

ب آ = تذکره بزم آرای للسیّد علی بن محمود المحسینی ، نسخه خطی ب م
(Or. 203)

ث = کامل التواریخ لابن الأثیر ۱۲ مجلد طبع لیدن سنه ۱۸۵۱ - ۱۸۷۱ م

جامع = جامع التواریخ لرشید الدین فضل الله الوزير نسخه ب م (Add. 7628)

ج ه = تاریخ جهانگشا لعلاء الدین عطا ملک الجوبینی نسخه ب م (Or. 15)

جها = تاریخ جهان آرا للفاضی احمد الغناری نسخه ب م (Or. 141)

ح = كشف الظنون عن اسامی الكتب و الفنون لحاجی خلیفه المعروف

بکاتب چلبی طبع لپسینگ سنه ۱۸۲۵ - ۱۸۵۸ م

خل = ابن خلکان ۳ مجلد طبع قاهره سنه ۱۲۹۹ هـ

طب = تاریخ غزنویه و غوریّه و فروع ایشان موسوم بطبقات ناصری لابی

عمرو منہاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی طبع کلکتہ

سنه ۱۸۶۴ م

م ف = مجمع النصحاء تألیف مرحوم رضاقلیخان متخلص بهدایت ۳ مجلد

طبع طهران سنه ۱۲۹۵

ه ف = تذکره هفت اقلیم تألیف امین احمد رازی نسخه ب م (Or. 203)

تمام نسخ خطی که حواله بدانها داده میشود نسخ بریتیش میوزیم (ب م) است

مگر آنکه تصریح شود بخلاف آن

پای احسان خویش نگشادند * دست امکان ما فرو بسند
سر انصاف کس نمی دارند * سرشان همچنان که زادسند

..... (۱۲۹)

تیغ بلارک گوهر دار فصاحت بود و محاوره او همه لطف و مشاهده او
ملاحظت و این دو بیت از غرر طبیعت و دُرر قریح اوست، قطعه
گر بمانیم باز بر دوزم * دامنی کز فراق چاک شدست
ور نمایم عذر ما پذیر * ای بسا آرزو که خاک شدست

(۱۳۰) الامام الاجل شمس الدین حاجی بجه (؟) البستی،

مذکری مذکور با فضلی موفور نگین ولایت فضل و هنر که اگرچه از
۱۰ بست است اما عالم بیان از آن تکین آباداست چنان لطیف طبع عالی
سخن که از مترج بیان او دل گرم سیر نمی شد آفریدگار سجانه و تعالی
ذات او را اعجوبه عالم غیب گردانید و نظم و نثر مر خاطر خطیر او را
چنان ملکه شد که بر هرچه او را امتحان کنند هم بر فور تذکیری دران
پردازد و آنچه نثر گفته باشد بنظم بیان کند و از لطایف اشعار او این
۱۵ یک رباعی بر خاطر بود،
رباعی

گویند ز زر سرا بود خرسندی * خرسند شوی چون دل ازو بر کندی
زر کنه کان و بیوفاء دهرست * بر گنه بی وفا چرا دل بندی
و این یک بیت فرد هم او گفته است

گر هیچ بسبب زنجش بازرسی * باری بر رس که نرخ شفتالو چیست
تم النصف الاوّل من الکتاب بعون الله و توفیقه،
ربّ یسر و تمیم بالخیّر،

آنرا که خورد باده عشقت پریر و دی
 امروز مستی آرد فردا کند خمار
 ای کرده شرق و غرب و جنوب و شمال را
 آثار نقش جودت پر رنگ و پر نگار
 کردم چو باد از آتش طبع این غزل تمام
 ای پاک همچو آب چو خاک مدار خوار
 غزل،

دوش در سودای دلبر بوده ام * با لب خشک و رخ تر بوده ام
 در خمار غیر مخمور او * دیک باز از غم چو غیر بوده ام
 ۱۰ وز غم چشم و تف دل هر زمان * گوئی اندر آب و آذر بوده ام
 همچو بجزر و کان ز آب و خون اشک * پر ز در و پر ز گوهر بوده ام

(۱۱۲۹) الفاضی الامام فخر الدین شرف القضاة الدراجی،

فخر الدین دراجی که دم راجی جز بشکر نوال او بر نیامدی و تخم امل
 جز در زمین کرم ایشان بر نیامدی و آن خاندان فضل و بزرگی بکرم
 ۱۰ و لطف طبع و مروّت و سخاوت در اطراف خراسان مشهورست و من
 اگرچه بدان طرف نرسیده ام اما از هر کس صفت شمایل ایشان شنیده ام و
 بخط قاضی امام فخر الدین دیدم در سفینه دو بیت
 رباعی
 گفتم که اگر چشم من داشتی * در نرگس تر برگ من داشتی
 پر زر کنی من دهنتم هیچ اگر * زر داشتی یا تو دهن داشتی
 رباعی،

خط و دهنتم سبزه و گل شد بنال * ننگ شکرست کرده خلق بچوال
 یا نقطه لعلیست زمرد بدوال * یا بچه طوطی است شکر پر و بال
 و این قطعه همو گفته است،
 قطعه

مهرانی که در جهان هستند * همه از جام بخل سرمسند

دماوندی شنیدم که وقتی نجیب الملک شرف الخواص ابو طاهر المطهر اورا امتحان کرد که قصیده بگویی. که در هر بیت چهار جنس لازم بود چنانکه چهار طبع در يك بیت بسیار آورده اند اجناس دیگر در هر بیتی چهار جنس ایراد کنی این قصیده که عنوان نامه فصاحت و برهان دفتر بلاغت است در مدح او برین ترتیب گفت

قصیده

ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 لطفی بکن چو باد و مسوز این تم چو نار
 داری قبای روی و روی تو شستریست
 و اندام نرمتر ز خز و بز هزار بار
 چشمت بسان نرگس و عارض چو نسترن
 رخسار همچو لاله و لب چون گل انار
 کبکی بگاہ رفتن و طوطی گه سخن
 چرخ بگاہ حمله و بازی گه شکار
 چون آهوی بچشم و چو روبه ز من نفور
 همچون پلنگ و شیر گه گیر و کارزار
 نیلوفرے در آبم شمشادوارم زرد
 ز آن یاسمین تازه و نسرين آب دار
 ز آن بینئی چو نیغ و دو ابروی چون کمان
 وان مژه چو ناوک کرده تم نزار
 کافورم از گلاب سرشکم ترست از آنک
 بر گل ز مشک و عنبر تر ساختی عذار
 چون نای و چون کمانچه خروشانم و نوان
 تا گیرم چو بریط و چون چنگ در کنار
 کردی دو جوی لعل روان از دو جزع من
 ز آن دو عقیق و ز آن رده دَر شاهوار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

حضرت وزرا مجتنب بودی و از اشعار او بداعی چیزی نرسیدست
زیادت از آنک از دوستی سفینه عاریت خواست و بر ظهر آن این رباعی
نِیشت

در فضل بسی دُر که دَفینه است ترا * با نثر گهرها که قرینه است ترا
نمود عجب ار سفینه در بحر بود * این طرفه که بحر در سفینه است ترا

(۱۲۷) الامام ملك الکلام سراج الدین فصیح العجم ابن المنهاج اللوهوری،

اگرچه مولد او در لوهور بود اما منشأ او سمرقند بود از آن سخنش را
ذوق شکر و قند بود چون در قفص منبر طوطی ناطقه او شکر خوار شدی
[منطقی طوطیان هند پیش الفاظ چون شکر او خوار شدی] و چون در
۱۰ چمن محاوره عندلیب فصاحت او در نوا آمدی حسان پیش کلمات حسان
او بی نوا آمدی و اگرچه اشعار او مشهورست اما رباعی چند از منشآت
او اثبات افتاد، میگوید
رباعی

آن دل که ز هجر دردناکش کردی * وز هر شادی که بود پاکش کردی
از خوی تو آگهم که ناگه ناگه * آوازه در افتد که هلاکش کردی
رباعی، ۱۵

دل را برخ خوب تو میل افتادست * جان دیده بر امید لب بگشادست
چشم آب زن خاک درت خواهد بود * گر عمر وفا کند قرار این دادست
رباعی،

ای کرده بچ و برف بسی دایگیت * روشن تر از آفتاب بی مایگیت
۲۰ بر جای رسول آخر از بهر خدای * که میخوری و بنده بهمسایگیت

(۱۲۸) الامام الاجل ابو جعفر عمر بن اسحاق الواشی رحمه الله،

از ائمه و علماء لوهور بکمال دانش و بزرگی و فضل مشهور بود و اشعار
۲۲ او شعار بلاغت دارد و در لوهور از خواجه ادیب شرف الدین احمد

حلقه است جهان بر دل یا رب تو نگینی ده
این حلقه دل را زان یاقوت جگر خویش
آخر نفسی باید در درد و غمش چون ماند
جان را نفسی آخر در حسرت دیدارش
زین یک نفس زنده اینست که میباشد
هم مطلع و هم مقطع در نامه و اخبارش
بگذاشت مرا ناگه ای دل تو بنگذارش
بر کرد غمش بر من یا رب تو نگه دارش

و هوراست در نعت بیت

۱۰ جانا شکن زلفت دلپست جهان آمد * یاقوت لب لعلت در قیمت کان آمد
گفتم شکری ز آن لب دندان مرا باشد * آن پسته دهان گفتم هرچش بزبان آمد
خورشید رخ خویش در سایه زلف افتاد * ابر مزه چشم خونابه چکان آمد
ز آن ناوک هجرانش تیر مزه خوردم * دریاب مرا دریاب کان زخم گران آمد
غزل،

۱۰ ای دل تو کیستی که غم آن صنم خوری * یا لاف عشق وی زنی و نام وی بری
این بس نباشدت که چو باد صبا بزد * از بوی مشک زلفش تو روح پروری
این بس نباشدت که چو گری زهرا و * دولت هم فروشی و محنت هم خری
رباعی،

یک روز بهی کن همه بد نتوان کرد * کس را بدی مطیع خود نتوان کرد
۲۰ بر هر بدئی بدی مدد نتوان کرد * این بی ادبی تا بابد نتوان کرد

(۱۲۶) الامام ضیاء الدولة و الدین محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی،

از افاضل کبار غزنین بود و در فضل ثنابتی که مرجع فضلا شده بود و
مفتاح حل مشکلات از قریحت او میطلییدند و با کمال بزرگی از شغل
۲۴ دنیاوی معرض بود و البته بکس التفات نکردی و از درگاه ملوک و

گر آب دهی نهال خود کاشته * ور پست کنی بنا خود افراشته
من بنه هامم که تو پنداشته * از دست موفگم چو بر داشته

(۱۲۵) الامام الکبير ملك الکلام مجد الدين احمد بن محمد ابى بدیل
السجّاوندى،

۵ سلطان جهان علم و بیان و مالک اعنه فضل و قاید ازمه عمل منشی
حقایق مظهر دقایق بر ارباب علم سرو بر اصحاب دل سرور صاحب سخنی
که سخن خوش او [اندوه] دلمارا زایل کردی و حسان را کلمات حسان او
باقل گردانیدی مصنفات غریب او مقبول علماء عالم است و تألیفات
لطیف او معشوق افاضل گیتی و انسان عین المعانی که در تفسیر کلام
۱۰ ربّانی ساخته است بر کمال فضل او گواهی عدلست و از وفور علم او
مخبری صدق و ذخایر ثمار در معانی اخبار سید مختار که او پرداخته است
جملگی علمارا پیرایه است و همگی فضلارا سرمایه نیرین (?) در تحمید و تجید
آفریدگار و نعمت و درود رسول مختار انس جان علماء با حاصل و
راحت روح اصحاب دل آمد در اختراع معانی غزا و افتراع ابکار عذرا
۱۵ خاطر خطیر او عدم التظیر بود و ابن چند بیت در وصف زلف و
روی خاتم انبیا پرداخته است

اقبال وفادارست ز آن روی وفادارش
ایام نگونسارست ز آن زلف نگونسارش

بر خاک درش دین در حسرت باد سرد
آبست و ندارد آب بی آتش رخسارش

نوشت همه زهرم زین گلشن فیروزه
چون برد دل تنگم آن لعل شکرپارش

تا چند بود بر خشک کشتی امید دل
دریا شد چشم ما ز آن لعل دُرر بارش

دوست چو اعیان بود هیچ شکستی نداشت
گفت شکست آورید ما بشکست آمدم

فصل چهارم، در لطایف اشعار علماء بلاد جبال و حضرت غزنین و لوهور
و نواع آن، (۱۲۴) الامام العالم فخر المله و الدین محمد بن
محمود بن احمد النیشابوری، رحمه الله،

امام یگانه و صاحب فضل بیکرانه عالمی نی عالمی جهان محامد و مآثر و
کان فضایل و مفاخر پدر او امام بیان الحق محمود نیشابوری رحمه الله
از افراد عالم بودست و لطایف و غرایب و تصانیف او در انواع علوم
در اطراف جهان مشهورست و جمله مقبول و چون بسمع او رسید که در
۱۰ بلاد مغرب تفسیری ساخته اند پنجاه مجلد او در معنی يك آیت که آفریدگار
میفرماید وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ صد دفتر تألیف کرد پنجاه در خلق
انسان و پنجاه در خلق انسان و این امام فخر الدین محمد محمود که ما
بصدد ذکر اویم در عهد دولت بهرام شاه از فحول ائمه غزنین بود
و تفسیر بصائر یمنی تألیف اوست و رای آرای که ترجمه غرر و
۱۵ سیرت تصنیف او و صحیفه الاقبال که در معارضه تیغ و قلم است ساخته و
پرداخته او و او را تصانیف بسیارست و از اشعار او بربک رباعی اختصار
کنیم هر چند معروفست و لیکن بغایت مطبوع است در آن وقت که رایت
دولت سلطان سعید سخر نغمه الله برحمته بر صوب مالک غزنین خافق
گشت تا بهرام شاه را مالش دهد و مالک غزنین را مستخلص و مُسْتَصَفَى
۲۰ گرداند و بهرام شاه را با او امکان مقاومت نبود امام فخر الدین محمد محمود
نیشابوری را برسالت فرستادند و چون بحد تکیناباد بمعسکر منصور پیوست
بوسیلت پیری و تقدّم جانب او مرعی ماند و او را پیش بردند بعد از
رعایت جانب ادب و اقامت شرایط خدمت زبان بر گشاد و گفت بهرام
۲۴ که شاهی ازین درگاه یافته است مقام خدمت مینوسد و میگوید بیت

معوره هراة اعاد الله نصرتها در خانقاه سلطان باسم شیخی موسوم بود سجاده
 او خاک در دیده افلاک می زد و زبان زمان میگفت
 بیت
 ای بنده خرقه کبودت * در جنت عدن حله پوشان
 و چند کتاب ساخته است در بیان حقیقت و روش طریقت بنظم پارسی
 مثنوی و جمله بغایت معنوی و قطعه از آن وی درین جمع ثبت
 کرده آمد
 نظم

ای جان جان جانها جان را بلفظ جان ده
 آئی که آن آئی دل را برحمت آن ده
 تن شد گران ز مهرت دیرش زغم سبک کن
 دل شد سبک ز عشقت زودش می گران ده ۱۰
 بنگن ز خان و مانم برکش ز این و آنم
 بگسل ز عقل و جانم از هستیم کران ده
 درد دلم فزون کن جانم ز عشق خون کن
 از جنتم برون کن در قریم امان ده
 تو مالک جهانی مولا انس و جانی ۱۵
 مارا ز بی نشانی بخود بخود نشان ده
 مارا ز فرّ و مستی برهان ز شرک وهستی
 و اندر جهان پستی توحید خود عیان ده
 غزل،

ما ز خرابات عشق مست الست آمدیم ۲۰
 نام بلی چون برم چون همه مست آمدیم
 ساقی جام الست چون و سقام بگفت
 ما ز سر نیستی عاشق هست آمدیم
 خیز دلا مست شو از می قدسی از آنک
 ما نه درین تیره جای بهر نشست آمدیم ۲۵

و اگرچه در لباس ائمه بودی اما در زئی متصوفه رفتی و این ابیات
دلفریب از آن ویست میگوید رباعی

ز آن پیش که ناگه لب خشک بند * دزد شگری ز آن دولب پر خند
لشکرگه زنگبار بر گرد رخس * از مشک طناب در طناب افکنده
غزل

چه دردست این که عشقش نام کردند * وزو آشوب خاص و عام کردند
هر آنچ اندر زمانه درد دل بود * یکی کردند و عشقش نام کردند
خرابانیست اندر عشق کآنجا * ز خون دل و اندر جام کردند
بیک ساغر در آن بخانه مارا * چنین سرمست و بی آرام کردند
۱۰ بسا نوسن نمای تُند پندار * که زیر بار عشقش رام کردند
م او گوید غزل

نه یکی روز ز وصل تو نشان یافته ام
نه یکی شب ز فراق تو امان یافته ام
دوش از دست غمت این دل غم پرور را
خون چکان نعره زنان جامه دران یافته ام
هیچ عاقل نکند باورم ای دوست که من
دل دیوانه خود را بچه سان یافته ام
نظری کردی روزی بمن سوخته دل
هرچه دارم من بیچاره از آن یافته ام
بدو جوهر من اگر هر دو جهان گم گردد
چون ترا یافته ام هر دو جهان یافته ام

(۱۲۳) الشیخ الامام شمس الدین محمد ابن الطغان الکرمانی،

شمس الدین که در دریا طریقت غواص است و در خانقاه حقیقت سر
۲۴ خواص در فال محسود اعادی و در حال مقصود حاضر و بادی و در شهر

بازان عدل بار که این خاک دیرهاست

تا بر امید قطره باران نشسته است

وقتی در ری تذکیر میگفت رقعۀ بدو نبشتند که مجلس کوتاه میگوئی و ما مشتاقیم بر بدیهه گفت،

در مجلس ما گئی و خاری باشد * آکوش آکوش مرغزاری باشد
صد تا صد گز پلاس و کرباس بود * این آکسون است کلاه واری باشد
وقتی نامه نبشت به نزدیک خواجه امام شهاب الدین خیومی و این قطعه
از آنجا نوشته آمد

نامه کز بجا بدان جناب نویسند * بر رخ نقره بزرّ ناب نویسند
۱۰ دفتر القاب انبیا بکشایند * تا هم از آنجا بدو خطاب نویسند
آنک دو صد آفتاب پرتو او شد * بهر خدا چون بدو شهاب نویسند
و در بجا میگوید

از صدقات علوم اوست که اورا * در همه فن صاحب النصاب نویسند
از سطوات بیان اوست که بر خصم * در جدل شرع شیر غاب نویسند
۱۵ از حرکات بنان اوست که اورا * در ره دین مالک الرقاب نویسند
و چه معیشت نبشته اند مرا لیک * چون خط نشنه که بر سراب نویسند
یا بفرغت جواب من بنویسی * یانه بفرمای تا جواب نویسند
و این رباعی هم در آن نامه درج کرده بود در مدح سلطان خوارزم شاه
رباعی،

۲۰ ای شاه عراق چیست بثرب بستان * آفای ز دست متغلب بستان
خورشید صفت برآ ز مشرق روزی * بر شام زن و خراج مغرب بستان

(۱۲۳) الامام صفی الدین الیزدی،

صفی یزدی که بصفاء دل و خاطر خورشیدرا طعنه زد و پیوسته جز
۲۴ بر جاده وفا و سجادۀ صفا نبودی در عهد ملک طغان شاه قربتی یاقت

سلك خدمت منظم بود چون صدر الدین شرف دست بوس شاهانه در یافت گفت امام جلال خواری که پیوسته عزیزی ذات خود از دعاء پادشاه جسته است بر درست اگر فرمان شود تا در آید، فرمود که در آید، امام جلال الدین خواری در آمد و بنشست و بدیهه این قطعه انشا کرد،

داعی که پیش تخت بفرمان نشسته است
آنجا بد ایستاده که دربان نشسته است

پروانه ز شمع سلاطین بدو رسید
گفتا که اندر آئی که سلطان نشسته است

چون سجد گه بدیدم پروانه حشو گفت
اسکندری بجای سلیمان نشسته است

ای آنکه طوق نعمت و طغرای حکم تو
بر گردن عراق و خراسان نشسته است

آبستن است کوس تو شاهها ز حمل فح
وینک پی ولادت ایران نشسته است

قاضی راست حکم ترازوی عدل تست
و اینک گواه عدل که وزان نشسته است

ای چرخ و انمای که گردی ز خیل او
بر رنگ روی هیچ مسلمان نشسته است

الا که گرد لشکر چون مور و چون ملخ
بر دانه‌ها خرمن دهقان نشسته است

در یاب نان و غله یک لطف حاجتست
کاندر بها جوی دوسه بر نان نشسته است

و اینک ز بهر سنبله و دانه نانباست
چون عنقریبی که از پس میزان نشسته است

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و بحکم آنکه عظیم مشهور بود کتابت آن در توقّف افتاد و این شعر هم
اوراست

باز غم هجر یار بر دل ما زد جرس
جز ز پی وصل او من نزدم يك نفس
دست غم او نهاد عقل مرا پای بند
طبع همی فنگند روح مرا در خرس
خط فنا گر کشد دست غمش بر بقا
روح نگوید که باش عقل نگوید که بس
هیچ کسان را غمش از چه مواسا کند
گان که کسی بود در غم او هیچ کس
بلبل علوی شدی انده سفلی مخور
سوی نشین گرای بر چه و بشکن نفس
کین همه بی مایگان از پی سودی شدند
چار ره عشق را بسته بند هوس

۱۰ و نظم از وی کم روایت کرده‌اند اما هر نکته از نثر او جهانی است و
هر دقیقه از دقایق تذکیر وی عالمی ذکر او بدین قدر اختصار افتاد،

(۱۲۱) الامام الاجل جلال الدین ملک الکلام فضل الله الخواری رحمه الله،
جلال خواری که رایض رای او جلال خواری در زرده آسمان گذار
خورشید کشیدی و چون بلبل نطق او بر چمن منبر در نوا آمدی
۲۰ طوطیان او هام شکر چین گشتندی الفاظ مقبول او چنان معسول بود که
شکر از غیرت آن عسل دیوانه وارد در فی نشست و قند از ذوق وعظ
و پند او در قید عجز ماند و در آن وقت که رایات سلطان نکش تغبده
الله بر حننه بر دیار عراق خافق شد و بر در ری معسکر ساخت صدر
۲۴ الدین و زان بخدمت حضرت سلطان آمد و جلال الدین خواری در

رباعی،

مائیم بجان عشق ترا بخزید * پیوند دل از صبر و خرد ببرد
تو فارغ و ما باشک پر میداریم * از چاه زنجندان تو حوض دیده

رباعی،

دوشم همه شب درد در افزایش بود
گریان شدم از هجر تو و جایش بود
وین طرفه که با این همه محنت شب دوش
با نسبت شبها شب آسایش بود

(۱۲۰) الامام الاجلّ ملك الکلام علاء الدین الخواری،

۱۰ علاء خواری که با عزّت شعر او شعری بیلاخ خواری مبتلا شدی و با فصاحت کلام او عطار که تیرست بر اعوج چون گمان راست استادی جمله فصحاء عجم مر آن طبع زاینده را بنده شک و کلّ فضلاء عراق و علماء آفاق در مقابله او بقصور خود اعتراف نموده و از بحر فضایل او اغتراف افزوده و از بزرگی شنیدم که روزی مجلس میگفت و سبحان بیان او درر
۱۰ فواید بر سر مریدان او [مهرنخت] بیبانه آب خاک در چشمه احوال آن جمع پاشید و بر بدیهه این بیت گفت،
قطعه

در در صدف از بیان او می نالید * باران پدرش بود مر او را مالید
و قطعه گفته است از غایت ابرام و ملالت از مریدان میگوید، قطعه
از ملالت ای مریدان میروم * بر دل و جان داغ حرمان می روم
۲۰ هر کجا شهرت اقطاع منست * گه بایران گه بتوران می روم
صد هزاران ترک دارم در ضمیر * هر کجا خواهم چو سلطان می روم
تخت منبر چون مسلم شد مرا * چتر بر گیرم چو شاهان می روم
و این قصیده معروف او گفته است،
قصیده

۲۴ صاحب صدر منبرا خیز بآسمان برآ * همین که مدار عرش را قبله انبیا نوی

درین خشک سال امل جز ز دیده . که هست اندرو مَرْدُی نم ندیدم
 بجز درگو پادشاه جهان را . پناهی در اطراف عالم ندیدم
 بسی گفت گردون و گوید که مثلش . درین سیرها مقوم ندیدم
 بجز خدمت و بندگی درش را . قد خویش پیش کسی خم ندیدم
 جز او هیچ عقل مصور ندانم . جز او هیچ روح مجسم ندیدم

(۱۱۹) الامام العالم کمال الدین زیاد الاصفهانی،

کمال زیاد که در نرد راست فضایل جمله افاضل را شش ضرب فره دادی
 و بر بساط هنر نرد بُرد او تمام خصال کمال آمدی در سواد عراق مسودات
 اشعار او را فضلا بر اطباق احداق نبشند و هنرمندان آفاق او راق لطایف
 ۱۰ او را بر آماق نهند و در ذمّ دنیا و بیوفائی او این مخدّره دانش بر
 منصّه نمودار جلوه داده است شعر

این عرصه که گفت خوش جهان نیست . خاکش بر سر که خاکدان نیست
 عاقل بخدا اگر گزیند . گردی که فراز آن دکان نیست
 این هفت رواق بر کشیده . بر طارم قدس نردبان نیست
 ۱۵ و این هفت بساط خاک خورده . بر درگه قدرت آستان نیست
 این خطّ سبه سپید آیام . محنت که غم آشیان نیست
 مارست طلسم گنج کمر جوی . سودی که پش چین زیان نیست
 آن کوست نگاهبان گنجی . سلطانن مخوان که پاسبان نیست
 [جز زهر نداد در نواله . گردون که بشکل گرد خوان نیست]
 ۲۰ جز نیر ندوخت بر دل و جان . این چرخ که خانه کمان نیست
 در لاله نگر بچشم حسرت . کآن عارض خوب دلستان نیست
 بر سرو گذر پهای عبرت . کآن قد بلند کامران نیست
 عکس گل روی دلبران است . هر جای که شاخ ارغوان نیست
 رنگ رخ زرد خفتگان است . هر جای که برگ زعفران نیست
 ۲۵ بر گلبن اگر گلی بخندد . بگری که لب شکرستان نیست

چند دم راه عاشقی رفتن * ره بگردان که این نه بس راهیست
وله، عزل،

یک شب سوی دوستان گذر کن * در کار شکستگان نظر کن
گفتی که دلت بفر بسوزم * گردل بینی ازین بتر کن
چون آینه ز لطف زهار * ای آینه زاه من حذر کن
رباعی،

هر لحظه بنوعی دگرم رنجانی * احوال همی پرسی و خود میدانی
تو سرو روانی و سخن پیش تو باد * میگویم و سر بهرزه می جنبانی
رباعی،

یارم چو ازین عزم سفری آید * بر من همه خُزّی بسری آید
گلگون سرشکم که روانست چو آب * از گرم روی بروی آید
رباعی،

آن زلف بیاد داده بر پام بند * هان تا نشوم گشاده بر پام بند
در آب دودیک غرقه گری نشوم * بر خیز و سبوی باده بر پام بند

(۱۱۸) الامیر الامام ظهیر الدین عبد الله بن شفروه،

پسر عمّ شرف الدین که افضل زمان و اکمل دوران بود ظهیر الدین که
خاطر او از آفتاب تابان بوقت ظهیر روشن ترست ذاتِ مطهر او از
لطف مظهر موجودات مطهر گشت چون مظاهرت افاضل بدو بود از آن
وقت که در ظهور آمد لقب او ظهیر آمد،
نظم

۲۰ ز باغ فلک یک سپرغم ندیدم * ز زخم جهان هیچ مرهم ندیدم
ز جور زمانه دل خویشان را * یکی طرفه العین خرم ندیدم
درین عمر نهاد انسی بمن روی * کزان پس جناهای محکم ندیدم
چنین دان که هرگز گل شادئی را * ز خار جناها مسلم ندیدم
دی کمر زدم کاستینِ نفس را * ز خون دل و دیک مُعَلَم ندیدم ۲۴

در لطف تو ازهار و ریاحین * هم از قلب زمستان می نماید

وله،

گر توانی ای صبا بگذر شی در کوی او

ور دلت خواهد بیر از ما پیای سوی او

حلقه زلفش مجنّبان جز بانگشت ادب

هان و هان تُرکی مکن با طرّه هندوی او

آن زمان کآنجا رمی آهسته باش و دم مزن

تا نشورد خواب خوش بر نرگس جادوی او

دست سیمیش بگیر و عهد با او تازه کن

ای که جان بُردی زدست و ساعد و بازوی او

گر همی خواهی که بر سرو بلند او رمی

نردبانی عنبرین ساز از شکیع موی او

گر دل را بیفی آنجا گو حرامت باد وصل

من چنین محروم و تو همواره همزانی او

بک سفر کن بک سحر از بهر مشتاقان او

پس رهاوردی بیاور هم ز خاک کوی او

غزل،

رخ خوبت بحسن چون ماهیست * تن زارم ز ضعف چون کاهیست

لشکر دل پیادگان تو اند * رویت آخر رُخیست یا شاهیست

دل تنگم قرارگاه تو شد * ز آنکه تو یوستی و دل چاهیست

بُی تو عمر دراز کوناهست * گرچه روزی بچشم من ماهیست

آن دهن خانه تو بر هیجست * و آن کمرگاه تو نهی گاهیست

هر فی در دو چشم من خونست * هر دی در دهان من آهیست

بر در تو ز خاک خوارترست * هر کرا رونقی است یا جاهیست

ای دل از عشق آن ستم پرور * توبه کن ورچه خوب دلخواهیست

از بانگ او چو باران زهره هی چکد
 زیرا که خود چو برق و صهیلش چو تندرست
 زینش چو طاق چرخ مقرنس مقوسست
 نعلش چو ماه نو بکواکب مدورست
 ناب دُمش ز لطف چو جعد سمنبران
 شکل سُمش خمیده چو ابروی دلبرست

و در قصیده دیگر میگوید

رُخش ماه از گریبان می نماید * بنفشه از گلستان می نماید
 ز طره مشک و عنبر می فشاند * ز چهره ماه تابان می نماید
 مدار چرخ آب زندگانی * از آن چاه زنخندان می نماید
 ز بلورین زنخندان گوی دارد * ز بیخ زلف چوگان می نماید
 دهانش نقطه تنگست و قد راست * ز خط بر نقطه برهان می نماید
 رخس در دلبری تا خط بر آورد * بنامیزد دو چندان می نماید
 ز شرم او صدف لب می بدوزد * چو او لؤلؤ دندان می نماید
 مرا بی پسته شکر فشانش * چو فندق پوست زندان می نماید
 لب او نا قباء خضر پوشید * بظلمت آب حیوان می نماید
 دلاور غمزه مردم شکارش * بعینه تیغ سلطان می نماید
 هم درین قصیده در مدح میگوید

نهادش جودئ حلمست لیکن * بیانش موج طوفان می نماید
 خجل میگردد از وی مهر هر روز * که آن رخسار رخشان می نماید
 چو ابر و برق طبع و خاطر او * در افشان و زرافشان می نماید
 نهال پاکش از فرط لطافت * چو عیسی سر بسر جان می نماید
 بچشم زنده پیلان زمانه * ز هبیت شیر غران می نماید
 ایا شاهی که از آواز کوست * دماغ چرخ طیان می نماید
 سموم انتقامت دود سجین * ز آب روی رضوان می نماید

رادی که از رواج اخلاق پاک او
 این طبله معلق گردون معطرست
 حقا که نزد فکرت عالم فروز او
 سر چشمه فروغ کواکب مکدرست
 و الله که پیش همت گردن فراز او
 مجموع انتقال معادن محقرست
 دریا کنی ز بنجه گوهر فشان اوست
 خورشید نیم ذره از آن رای انورست
 از بهر خاک بوس جناب رفیع او
 چوگان قدّست هر که برین گوی اغبرست
 ای خسروی که ابلق ایام رام نست
 وین چرخ سرکش از بن دندانست چاکرست
 زخم پلارک تو جهان سوز [و] جان شکار
 پیکان ناوک تو جگر دوز [و] صندرست
 یکران باد پای تو چون آب خوش روست
 رخس تناور تو چو گردون نگاورست

صفت اسپ میکند

اسپ است چست خیز [و] سبک پوی و نیز تاز
 کز پویه و شتاب مگر باد صرصرست
 چون کرسی دوان شد با چار قائمه
 چون کشتی روان شد با چار لنگرست
 آهو خرام و گور سرین و پلنگ طبع
 خرگوش گام و شیر دل و پیل پیکرست
 رخشنده در میان کواکب چو کوی
 پرنده چون شرار و فروزان چو اخترست

عقل را مرشد شافی و ذهن را مصقله وافی بود فاماً لطف طبع مر وی را
 باعث و محض می آمد بر آنک گاه گاه نظمی چون آب زلال و شعری
 چون سحر حلال پپردازد و در غزل و مدح لطایف طبع و ظرایف نظم
 مرتب گرداند و دیوان اشعار او مشهورست و در نیشابور زیادت از صد
 طبق کاغذ دیده ام و آنچه درین وقت بدست آمد و خاطر مرا بر حفظ
 بود در قلم آمد و این قصیده در مدح جلال الدوله ارسلان [بن]
 طغرل گفته است،

قصیده

ماهست یارب آن رخ زیباش با خورست

سروست قد و قامت او یا صنوبرست

لعلش ز لطف هم دم عیسی مرم است

رویش بحسن غیرت و آزار آزرست

آن روی جان فزایش نیکبست زشت کار

و آن چشم نا توانش ضعیفی ستمگرت

دردا که زلف هندوے اورا فرارگاه

گلبرگ تازه است و مرا خار بسترست

رویش چو آذر است فروزان و نوربخش

و آن خط مشکبارش دودی پر آزرست

گوئی بلور بود ز نخدانش پیش ازین

و اکنون ز بوی و رنگ خطش گوی عنبرست

کوچک دهان او که نمکدان جان خود اوست

چون بخت تنگدستان هم شور و هم شرست

رویش چو رای خسرو آفاق روشنست

قدش چو طبع شاه جهان عدل گسترست

شاهی که از نتایج رای منیر او

ظلمت سرای کلبه خاکی منورست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

منم منم که جهان رنگ و بوی من دارد
 منم که دلبر باغ و عروس در چمن
 ولیکن این همه هست و چو باد بر خیزد
 حدیث من ورقی باز کن که من نه منم
 غزل،

ای ز نرگس قدمت خود بین تر * وز بنفشه گلّهت پسر چین تر
 دمبدم آن رخ گلرنگِ خوشت * هست از باد سحر گل چین تر
 رحمتی در دل سنگین آور * اے ز جانم دل تو سنگین تر
 ای که بر خاک درت باد صباست * نا توان تر ز من و مسکین تر
 تلخی پاست آخر تا کی * ای دهانت ز شکر شیرین تر
 ۱۰
 غزل،

آتش عشق چون زبانه زند * خاک در دیده زمانه زند
 عقل را سوی عشق ره ندهد * ور بسی سر بر آستانه زند
 خنک آن را که بر سینه عقل * دست در باده مغانه زند
 ندهد عقل بر دلم جز کژ * تا دلم راست این ترانه زند
 دل چو از چشم یار مست شود * تیر مقصود بر نشانه زند
 ۱۵
 وله،

عاشقان امروز هر يك با کناری رفته اند
 هر يك اندر جست و جوی غمگساری رفته اند
 عاشقان را چند گوئی دل کجا شد سوی زلف
 ۲۰
 بیقراری چند سوی بیقراری رفته اند

(۱۱۷) الامام العالم شرف الدولة و الدین محمد شرفه علیه الرحمة،

از اماتل اصفهان بل از اعیان جهان بوده است درّه التاج علم و واسطه
 ۲۴ العقد دانش اگرچه در علم تذکیر شهرتی داشت و مواعظ و نصایح او

جمال و شه بیتِ قصیدهٔ افزالند صدای صیت ایشان باقاصی آفاق رسیده
 و شکرآب جود ایشان سكرات جانرا تسکین داده و صدر الدّین که ذکر
 او رفت از سواران میدان فضل سابق و مجلی بود و بحلیهٔ جمال منجلی و
 این جمال الدّین هم شکوفهٔ آن غصن و غصن آن ارومه و دُرّ آن صدف
 و درّی آن شرف است نتایج طبع او عروسان زبیروی و پردگیان سیاه
 موی اند ابکار خاطر او چون حوز عین موزون کانهن بیض [مکنون] و
 برهان این دعوی و مصداق این معنی این شعرست،
 شعر

چو گل بخت بر آمد که خسرو چمن

خدايگان رباحین و شاه انجمن

ز شاخ چتر زبرجد مراست در عالم

زمردست جلال و ز لعل پیرهن

سرور سنبل و شادی روی شمشاد

جمال سوسن و سرو و امید یاسمن

ازین نیاید با هم لب من از خنده

که لاله کرد پر از برگ ارغوان دهن

هم تن من جانست سر بسر گوئی

همه چو عیسی روح گمان میر که تنم

مرا خود از لب خود آرزوی بوسه کند

کدام بلبل من مست عشق خویشتم

بچنگ بلبل مطرب درید پردهٔ من

جواش ار ندم پس نه مردم و نه زخم

برون ز مشغله در عشق او چه خدمت کرد

همین بس است که گوید که من ترانه زخم

نظارهٔ رخ من سیم مطربش بس است

اگر نه سرخ درستی دو بر کفش فکتم

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و این چند رباعی از منشآت طبع اوست،
 رباعی
 ای خطِ دمیده گرد آن لب چه خوشی * وی سنبل بر لاله مرگب چه خوشی
 ای روز بُروز کرده از شب چه خوشی * وی سبزه باغ حسن یا رب چه خوشی
 رباعی،

۵ زلف سیهت که مشک با او خم زد * مشاطه فطرتش خم اندر خم زد
 يك ره بمنش سپار تا یکباری * بر هم زمنش که عالی بر هم زد
 رباعی،

از عقل عنان بتاب و در ساغر پیچ * وز خلد و سفر بگذر و بای در پیچ
 دستار و قصب بیاده بفروش و مترس * کم کن قصی پس طرفی در سر پیچ
 رباعی،

۱۰ بد باشد اگر خاطر نیک اندیشت * یادی نکند ز عاشق دل ریشت
 باز آی مگر بر رخ تو جان بدم * بنشین پیشم مگر بیم ریشت
 رباعی،

کردم دگر شیوه رندی آغاز * تکبیر زدم چار بر پنج نماز
 ۱۵ هر جا که پیاله ایست مارا بینی * گردن چو صراحی سوی او کرده دراز
 رباعی،

یاران همه با هم اند و تنهامن و تو * کین است مگر زمانه را با من و تو
 هر دلشده که بود با دلدارش * بنشست بکام خویش الا من و تو
 رباعی،

۲۰ آن صبر که ببتو باد پیمود برفت * و آن عقل که بی تو صبر فرمود برفت
 وصل تو چو گل بدوستان دیر رسید * دردا که چو گل ز بوستان زود برفت

(۱۱۶) الصدر الاجل جمال الدین الخجندی رحمه الله،

خاندان خجندیان در صفاهان ملاذ ارباب فضل و معتمد اصحاب دانش
 ۲۴ و مستجمع کاملان جهانست و هر فردی از افراد آن جمع دُر فرید

نقّاش صورت تو بی ذهن و بی تفکر
در يك بدست کرده فردوس را مساحت
آهوی دل فریبی با روضه جمالت
در نرگس تو رفته خفته باستراحت
از روح پاك برده خوبی تو لطافت
بر عقل کل نموده اخلاق نو رجاحت

فصل سوّم، در ذکر صدور و افاضل عراق،

(۱۱۵) الصدر الامام الاجل صدر الهلّة و الذین الحنجندی نور الله قبره،

صدر خجندی که از رؤساء اصفهان بل از امثال صدور جهان بود آسمانی
۱۰ بر زمین و آفتابی در زین دَوْرِ گورِ عامه او بر تدویر آفتاب تابان
تاوان میکرد و رشخ قلم او در آن اقلیم اثر ششیر بُرّان باظهار میرسانید و
با این همه مکتت و استظهار و قدرت و افتخار در کرم چنان گشاده دل
و دست بود که دخل کان و یسار بحر با خرج يك روزه بین او بس
نی آمد و با این همه فضایل و شمایل او را شعرست مطبوع و در نازی
۱۵ و پاری و نظم و نثر قدرت او کامل و داعی تتبّع اشعار و تصنّع کلمات
او کرده است و از هر جوئی قطره و از هر کُلّی جزوی و از هر گلی
برگی بدست آورده اما درین مجموعه طرفی از لطایف ایات و اشعار
او اثبات افتاد، این غزل اوراست،
غزل

دلبراً راه مزین پرده بساز * مطرباً زخم مزین زخمه نواز
حجره خالی و رقیبان در خواب * چشمها خفته و درها همه باز
چکم وای که امشب شب من * هست کوتاه و مرا قصه دراز
منشان هیچ قدح را ز طواف * تا که بر خاست صراحی به نماز
شبه حسن تو ای ماه فلك * سر طراز همه خوبان طراز
بی سبب گرم مشو سرد مگوي * نرم شو اسپ جفا نیز متراز

نیلوفر اندر آب گشاده ز رخ نقاب
 بر خاك شنبلید به پیش نزار و زار
 بر طرف جویبار بیاید سرخ بید
 مرجان صفت و لیک زمرد گرفته یار
 اغصان بوقت باد چو یاران گه وداع
 بگرفته یکدگر را از مهر در کنار
 ابر آستین و دامن پر کرده از گهر
 در پیش او گشاده بحاجت کف چنار
 آزاد سرو در سه صفت همچو شاه بود
 شه را ندیده و شده در بندگی چو مار
 بگشاده ده زبان ز برای ثنای شاه
 و آنکه ز عجز کرده بخاموشی اختصار
 دریاء علم و عدل شهنشاه ملک و ملک
 خورشید بزم و رزم خداوند گیر و دار
 فرخنده رای مملکت آرای کز صلاح
 بیرون ز کردگار چو او کس نکرد کار
 آیات فح و نصرش عالی بهر مکان
 آیات مجدد و فخرش ظاهر بهر دیار
 پیوسته خار خشم و گل عنو او شده
 عاری ز عار ظلم و مجرّد ز جور خار
 عرق کرم و اصل قدم ورا بشرح
 نتوان تمام گفتن در عمر مستعار
 وله،

ای آفتاب رویت درم مطلع ملاحظ
 پرورده چون لب تو لعلی بکان راحت

رباعی،

رویت چو گل و گلاب از وی بچکد
ماهست که آفتاب از وی بچکد
یا رب که چه آتش است کاندر و صفش
هر بیت که گویم آب از وی بچکد

رباعی،

من از همه بیش در غمت کمر زده‌ام
بر جان گره مهر تو محکم زده‌ام
دوش از تو مرا هر آنچه حاصل بودست
جز دیده خویش جمله برم زده‌ام

(۱۱۴) الامام رشید الدین محمد بن محمود الاسفزاری رحمه الله،

رشید الدین اسفزاری که بر بکران بیان بلاغت سواری اورا مسلم بود
و حیل فضایل او مبرم و معصم شمایل او محکم عروسان پرده ضمیر او
زیبا روی و دلبران ختن طبع او گشاده موی در مدح ملک بلور این
۱۰ عقد مروارید بدست بیان بساخت و آن پادشاه حق فضل اورا بشناخت
ی گوید

قصید

بر آرزوی خدمت درگاه شهریار
رای سفر گزیدم در موسم بهار
صحن فضا شده ز ریاحین پر از بخور
روی هوا شده ز طبایع پر از بخار
اندر گل موژد رنگی ز روی دوست
در عارض سمن عوضی از بر نگار
بگرفت لاله بر کف جام شراب لعل
زیرا ک بود دیده نرگس پر از خمار

ز راهتاز جهان احتما گزین یقین
 که نیست بیش درینخای احتمال وفا
 ز جیب غیب طلب نقد عهد کز دست
 گسست دامن بار نکو فعال وفا
 غزل،

توفی ای جان ز دولب درمانم * مرهم گر نکنی در مام
 نکنی کار برای دل من * تو خود این راه ندانی دایم
 آنچه زان بیش نباشد غم نست * و آنچه زان کم نبود من آم
 شکری از تو بجان خوام خواست * گرچه از پسته دهی بستام
 رباعی،

جانا بتو حاجت وصال آوردم * وین هم ز طمعیهای محال آوردم
 مانند چوگان سر زلف تو باز * بر گوی زخندان تو خال آوردم
 رباعی،

ای دیکه بیادش چو نظر بگشائی * در پای خیال او نشان بینائی
 آنگاه چو بر مردمکش بنشاندی * همدار که دامنش بخون نالائی
 رباعی، دل در رخ آن دو زلف یکنش خوش است
 زیرا که نظر در رخ زیباش خوش است
 گر با من شور بخت شیرین رخ او
 که گه ترش است گوهی باش خوش است
 رباعی،

یادم نکنی از آن بفریاد آم * باشد که ز بند هجرت آزاد آم
 درم شد و شکسته چون زلف توام * در زلف نگر مگر منت یسار آم
 رباعی،

ای رفته و بیتو رفته آب از دیکه * گل رفته و میبرد گلاب از دیکه
 تا باز نه بینم نه بینم خالی * خون از جگر آتش از دل آب از دیکه

بمال گوش جفا و به بند چشم امل
 که چشم زخم فلک داد گوشمال وفا
 سمنده عهد ز همت نمی پذیرد زین
 از آن سبب که گسسته است ازو شکال وفا
 درخت لطف فرو ریخت برگ و بار کرم
 های عهد بینداخت پر و بال وفا
 نیافته است ز اصحاب عهد کس انصاف
 نه از بین وفاق و نه از شمال وفا
 ز آشنائی گیتی وفاق بیگانه است
 باشیانه عناق شدست زال وفا
 بآب شور جفا خوش دلند مشتی خس
 چرا که بی خبرند ازیم زلال وفا
 فروغ مهر فراغت در آسمان امان
 نه بدر قدر نمودست و نی هلال وفا
 یکی منم که بصد نوع در هزار غم
 ز جور چرخ جفا پیشه و زوال وفا
 ز هیچ یار وفائی نیافتم روزی
 مگر بخواب شی دیده ام خیال وفا
 امید عهد و وفا نیست لیک تا نفسی
 جمال عهد نه بینم کجا جمال وفا
 بچار میخ جفا بسته ام چگونه کشم
 طناب خیمه اقبال در ظلال وفا
 بر قبول ز بذر سخن نیافتم
 در یغ شعر تر من بخشک سال وفا

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قصیده بر آورده بود

قصیده

چو هست زیر نقاب عدم جمال وفا
 صبا عهد مجوی و دم شمال وفا
 ز بس جنا که ببنزود بکنفس نزند
 نسیم عهد درین عهد بر جمال وفا ۵
 سموم حادثه در باغ دین چنان بوزید
 که خشک گشت بیکبارگی نهال وفا
 بناقضان وفا در نگر که تا بینی
 چه مایه نقص فزودند در کمال وفا
 مزاج طینت عدل اندرون عالم نیست ۱۰
 برون عنصر عصرست اعتدال وفا
 ز ننگ مُشت لکد کوب نائبات فلک
 نهاده اند قدم در عدم رجال وفا
 شدست خانه دل خالی از متاع طرب
 که هست دست مروّت تپی ز مال وفا ۱۵
 وفا مجوی و منال از جنا که خالی شد
 کف کفایت احرار از منال وفا
 شدست غافل دها ز کار و بار خرد
 شدست بسته زبانها ز قیل و قال وفا
 درین زمانه هوّی غالبست و دین مغلوب ۲۰
 حدیث عهد مگوی و مپرس حال وفا
 دریغ آنک رخ خوب نو عروس جهان
 برهنه ماند ز زلف صفا و خال وفا
 وفا مجوی بر جور زمانه جانی
 که هیچ گونه نیای درو خصال وفا ۲۵

کند مرکب او عدو ورا پست * بزیر سُمی سر بزیر سُمی تن
رباعی،

ای دست چه دستی که چنین بیکاری * کو ناخنت آخر که ازو سر خاری
نی نی تو نه دستی که دهان یاری * ز آن روی که تنگی و خط خوش داری
رباعی،

چون کرد فلک دوش پُر از غلبه طشت * بر من ز شبنون غمت حال بگشت
از خواب خوش آب دیده را پُل بستم * چندانک خیالت سلامت بگذشت
رباعی،

مشنو سخن عالم فانی و مگو
و اندر طلبش مدار چندین نگ و پوی
دنیا چو گلست ای پسر بر لب جوی
نا چشم زنی نه رنگ بینی و نه بوی

(۱۱۴) الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی رحمه الله،

ذاتی مجمع کمال فضایل و منبع زلال شمایلی اگرچه از فهرست اما در مسند
۱۵ علم و عمل چون شاه فلک در برج حمل و اورا ایات دلفریب و رباعیات
لطیفست و در وقتی که این داعی را بر فره گذری افتاد فلک بمصاحبت
او مهاشات نمود از جفا ارباب زمان شکایتی کرده بود و کارنامه
پرداخته و در معنی وفا دقیقه دقیق آورده برین جمله
۲۰ واو وفا و الف وفا باشد * تا درین عهد ما کرا باشد
در حروفش نگر تو بی کم و بیش * حرف علت دو دارد از پس و پیش
در میان فاست حرف دیگر او * وز نقط کوه قاف بر سر او
دور ما دور لطف و صحت نیست * چون وفا بی دو حرف علت نیست
چون برین صورتست حال وفا * صورت حال چون کم ز جفا
۲۴ و در مطلع آن کارنامه غراض خامه اورا بحر زاخر خاطر درر فاخر این

زد فلک در خیل حکمت چنگ ز آن معنی که نیست
 خیمه هر جائی که باشد بی طناب آراسته
 بی بهور ننگرد رای تو در گردون از آنک
 رزم نبود بی طعان و بی ضراب آراسته
 سرورانرا امثال امر تو بوده رقیب
 گردنان را طوف فرمانت رقاب آراسته

قصیده

این قصیده هم ازوست،

اے رخ نو قلب آفتاب شکسته * طَرّه تو قدر مشک ناب شکسته
 حسن تو ملک خطا گرفته و عشقت * رایت اندیشه صواب شکسته
 ۱۰ روی تو معور کرد بارگه جان * زلف تو پشت دل خراب شکسته
 برده بجزط و اب آبِ طوطی و شکر * طَرّه همچون پرِ غراب شکسته
 قاعده مشک چون رسید بغایت * گشت از آن عنبرین نقاب شکسته
 باده عشق تو خورد عقل و خمارش * مستی آن نرگس بخواب شکسته
 فندق عنابی تو زخمه ناهید * بر سر هنگامه خضاب شکسته
 ۱۵ زلف گنه کار تو درنگ نکرده * توه صد کس بیک شتاب شکسته
 جزع گهبار سنگ لعل بدخشان * ز آن صدف لؤلؤ خوشاب شکسته
 بلبله کردار اگر گریسته چشم * رنگ لبیت قیمت شراب شکسته
 غم چو فرو برده بیشتر برگ جان * نوک وی اندر دل کباب شکسته
 ریخته چشم عقیق ناب چو دیده * بر سمنت سنبل بناب شکسته
 ۲۰ وعده وصل تو مهد کعب تماشا * از پی دلها کامیاب شکسته
 صورت حالم طلسم عریده عشق * بر در صدر فلک جناب شکسته
 وقتی ارسلان خان عثمان سقی الله ثراه بزیارت سہیتن رفته بود و آن
 موضع است متبرک و مزاری شگرف این قطعه دو بیت بحضرت اعلی
 فرستاد،

بیت

۲۵ چو رای هایون تقرب نماید * بوجه زیارت بسوی سہیتن

ديد رخ را کرده لعل از اشک تا بر شکر
 فندق عتاب گون ديد از خضاب آراسته
 ای سرکویت ز باران سرشکم هر شی
 بوده همچون آبگیری از حباب آراسته
 رشته مرجان بجزع اندر مرا باشد مدام
 تا تر در پاک داری لعل ناب آراسته
 زانک محتاج سئوال کرد از روی عقاب
 شکر جان پرور حاضر جواب آراسته
 در فراقت صبحدم هر شب ز یا رب گفتم
 چون سحرگاه از دعاء مستجاب آراسته
 نیکوئی کن کز نسیم لطف کرد آفاق را
 صدر میمون حضرت عالیجناب آراسته
 گردش افلاک بی احکام او محسوس نیست
 مصر جامع کی بود بی احتساب آراسته
 دور گردون عنکبوت روزن قدر ویست
 ز آنکه چون طاوس تر نبود ذباب آراسته
 ز آفتاب رای او زینت بود مر چرخ را
 تیغ گوهر دار گردد از قراب آراسته
 آفتاب آمد که زین مرکب رای ویم
 بر فلک ز آتم بنور انتخاب آراسته
 نفره خنک چرخ ترکیب هلال آورد و گفت
 گرچه زین زیباست نبود بی رکاب آراسته
 ای ز تلقین تو دفترها سر مملکت
 همچو دیوان مطیعان از ثواب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

غمزه خونخوار فتان را فریب آموخته
 نرگس مخمور جادورا ز خواب آراسته
 طره بر خلد زبرجد رنگ نو آویخته
 طوطی اندر سایه پسر غراب آراسته
 خازن جنت ز رشک خط خلد آسای نو
 چهره حوران عین اندر حجاب آراسته
 ازدهاء عشقت اندر جان ما ره داشته
 گنج سودای تو دلهاء خراب آراسته
 بیدلان را حسرت یاقوت شکر بار تو
 عارض از خون جگرهای کباب آراسته
 عشق تو در چنگ هجران کرده نالایم چو نای
 دست هجران گوشام چون رباب آراسته
 کرده رنجورم فراق اندر هوای شکر
 وعده وصلت قدحها جلاب آراسته
 غم ففاعم داد ز امید لب و خال و خط
 آن ففاعم از شکر و مشک و گلاب آراسته
 جزع گوهر بارم از سودای لعلت داشته
 آستانت را بیاقوت مذب آراسته
 اشک من گرز انتظار وصل گلگون شد رواست
 مجلس عشرت نباشد بی شراب آراسته
 ز آتش غم دارد آسایش دل حور بهشت
 دوزخ سوزان نباشد بی عذاب آراسته
 آفتاب اندر حجاب غالبه است از زلف تو
 ای سہی سرو تو از بوی گلاب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چشم ز روی غم چو شفق داشت تا مرا
 بی روی او چو صبح شد از انتظار چشم
 بر روی ریخت گوهرم از چشم نا توان
 از روی اعتبار مرا در کنار چشم
 دارد ز اشک روی مرا پر نگار چشم
 آخر ز روی رحم یکی بر گار چشم
 در روی من بچشم حقارت نظر مکن
 کز عشق روی نست مرا چشمه سار چشم
 ز اندوه روی و چشم تو تا روز راحتست
 بر روی من سرشک بشبها ناز چشم
 خونخوار چشم تست از آن روی میکند
 از خون دیده روی مرا پسر کنار چشم
 گر چشم دل نیابد از آن روی خوب تو
 جان را ز روی حادثه گیرد غبار چشم
 چشم ستاره بار شد ای آفتاب روی
 مهتاب گشت رویم از آن پر خمار چشم
 ای شوخ چشم روی مگردان ز من ولی
 از روی عدل ناصر دین بر مدار چشم
 و این قصیده هفتاد و یک بیت است و پیچ مطلع نهاده است و این
 ۲۰ از فراید قصاید وی است، و در قصیده میگوید که مطلعش اینست

قصیده

ای جهان از چهره چون آفتاب آراسته
 ماه را در سایه زلف بتاب آراسته
 لاله را پیوسته از شمیر برقع ساخته
 زهره را همواره در مشکین نقاب آراسته

روى حصاربان فلك چشم روزرا
 يك سوز روى طائفه اين حصار چشم
 در پيش چشم روى هوا همچو زنگى
 بر روى او نگاهشته از نور و نار چشم
 گردون نهاده روى و كواكب گشاده چشم
 در روى يكدگر همرا بر قطار چشم
 من روى بر زمين و دو چشم اندر آسمان
 بيجاده رنگ روم و ياقوت وار چشم
 مارا بروى آنكه شد اميدوار چشم
 از روى اوست فتنه درين روزگار چشم
 بت روى من كه خيره ز سحر دو چشم اوست
 بر روى نقش بتكده قندهار چشم
 نكند چو چشم آن صنم لاله روى باز
 نرگس بروى دشت و لب جويبار چشم
 گر چشم خيره ميشود از روى او رواست
 در روى آفتاب نگیرد قرار چشم
 تاريك شد دو چشم من از روى روشنش
 از روى وى نسبت بلب و نهار چشم
 گر شرم چشم داشتى آن سرو ماه روى
 بر روى او سرشك نكردى نثار چشم
 بى آب گشت روم و در چشمش آب نى
 و آنكه ز روى او نه مرا اعتناز چشم
 بر روى آب مردمك چشم از آن نشست
 تا مردم آب روى ندارد ز بار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۱۱۲) الامام الاجل العالم زين [الدین] السجری،

با علی وافرطبی دارد درآك چنانكه عطارد از ادراك سخنش عاجز آید و در صنعت شعر و انواع سخن هرچه بر جمله شعرا و متكلمان معجز نمودست و كلی این طائفه از آن نوع عاجز بوده اند رام طبیعت اوست و تولد او از بحسك (؟) است قصبه ایست از قصبات فره و ذات او محقق این مثل که الرجال من القرى و اورا قصاید بسیارست و لطایف بی شمار و آیات و اشعار اورا از عزت خلق چون... در دل نهند و سواد نظم وی را چون سواد دیک عزیز دارند و آن قصیده که در هر مصرعی چشم و روی لازم داشته است و اثر سحر حلال فرا نموده برهان علوی سخن و لطف طبع او تمامست،

قصیده

پر پیکرست روی فلک بر گمار چشم

یک روی بین گشاده برو صد هزار چشم

بنگر بچشم سر که شب از روم ناختم

بگشاد روی روز و بیست استوار چشم

روی سپهر گشت پر از چشم سر بسر

و اختر ز روی سیر گرفت اختیار چشم

روی سپید روز چو از چشم شد نهان

روی سیاه شب چو بدید آشکار چشم

افتاد روی خسرو انجمن چشم دور

در روی مه گرفت فلک بنده وار چشم

از روی دور دیدم یک چشم روز را

دهر دو روی کرد پر از کحل وار چشم

ترکان تنگ چشم فلک را ز روی روز

در روی ظلمت شب هندی عذار چشم

۱۰

۲۰

۲۴

وله، رباعی،

تن بی ادبی کرد و دل من خون شد * چون حد زدیش بجز درد افزون شد
سودای تو ای جان من ای جان جهان * بیرون نشد از حد و ز حد بیرون شد

غزل

دیدار تو خدایا چندانم آرزوست * کز بهر آن مفارقت جانم آرزوست
جانان فدای جان نتوان کرد از آن سبب * جان میکنم فدا چو ز جانانم آرزوست
با صد فدای جان نبود وصل او گران * ارزانم آرزوست بس ارزانم آرزوست
دورئ و درد بود غذاء من و کنون * مردم ز درد دوری درمانم آرزوست
درمان من توئی ز تو دوری چه میکنم * درمانم از تو از تو چه درمانم آرزوست
تا کی ازین ترهد ما در صبح عشق * وجد و سماع و نعره مستانم آرزوست

وله ایضاً، غزل

يك سحر بر دل ما باد صبائی بفرست * دردمندم ز هجر تو دوائی بفرست
گر سزاوار گل روضه وصل تو نهام * آخراز باغ جفاهاات گيائی بفرست
قصه غصه مارا تو جواب نعی * گر نمی گوئی پیغام بلائی بفرست
۱۰ گر ولای تو هی جز بیلا نتوان یافت * دل رضا داد برو باز بلائی بفرست
بندگانیم بنادانی در خطه فسق * گرچه بر خط خطایم عطائی بفرست
دارد از تو نظری شمس گدائی و ترا * چه زیان دارد مقصود گدائی بفرست
و این رباعی در حضور ملك تاج الدین یلدوز گفت،
رباعی

شاهها باید کز تو دل کم شکند * لطف تو هزار لشکر غم شکند
۲۰ اندیشه بکار دار کاندن سحری * يك آه هزار ملك بر هم شکند

رباعی

این قطره خون بسته قلب لقب * گفتا که منم محرم اسرار طلب
۲۲ گفتند که خون کیمش از اول کار * تا هر قلبی بلاف نگشاید لب

وله، رباعی،

دستی دارم چو کیسه باد تہی * و آنکہ گوئی مکن مرا یاد تہی
این پرده مزین ورنہ کم از دستت * چون چنگ دل خویش بفریاد تہی

وله، رباعی،

بر روی بتم ز بادہ چون رنگ افتاد * زان روی میان من و دل جنگ افتاد
از چنگ هوئی باز خریدم دل را * معشوق ترانہ زن چو در چنگ افتاد
ہو گوید این رباعی

گہ تاب کند مشکبار تو کشم * گہ غصہ جزع پر خمار تو کشم
بر دل ز نہال صبر یک شاخ نماند * آخر بکدام برگ بار تو کشم

۱۰ (۱۱۱) الامام العالم شمس الملة و الدین محمد بن نصیر السجری،

مالك مالك كلام و سالك مسالك فضل و اکرام خطیب منبر بلاغت
عندلیب چہن فصاحت در بستان تذکیر چون از سحاب بیان باران فضل
و رحمت آفریدگار باران کردی گلہای کشف حقایق شکفتی و الماس زبان
او در تقریر فقہ و نظر چون در حرکت آمدی بہر کلمہ گوہرہای شب
۱۵ چراغ تحقیق سنتی و اشعار او مطبوعست و نثرہاء او مصنوع و چند
تالیف ساخته است و چند تصنیف پرداختہ است و مجمع البحرین کہ
میان حقیقت و شریعت ازدواجی دادہ است زادہ بحر فریخت اوست و
وقتی در سیستان از سجری شنیدم کہ در مقام مفاخرت و مباحات میگفت
شہر ما بسہ چیز بر جملہ بلاد ربع مسکون ترجیح دارد، گفتم چیست آن
۲۰ گفت شیر و امیر و شعر ابن نصیر و این چند بیت از نتایج خاطر او
آورده شد

در عالم یاری چو نماندست کسی * در عشق تو من باک ندارم نفسی
دریای دلم کہ هست پر آب غمت * موجی زد و درہا بدر آورد بسی

زبور خوان ثنا و فضیلت باشد
 ° از آن قبل غسل آید ز فضل زنبور
 شدی بفضل و فضایل بهر طرف معروف
 شدی بلطف و شمایل بهر کف مشهور
 چو رومیان بصنایع چو چینیان بظروف
 چو تازیان بفضاحت چو زنگیان بسرور

(۱۱۰) الامام بدر الدین [بن] نور [الدین] الهروی،

نادره گیهان و زبده فضلاء خراسان بود و در هراة بمحاوره او مستأنس
 شدم و از لطایف الفاظ او ذخیره نهادم و از وی شنیدم که وقتی بخدمت
 ۱۰ علاء الملك [ملك] الامراء والوزراء ابو بکر المجامعی رحمه الله خدمتی نوشتم
 و نظمی پرداختم چون در نظر مبارك او آمد مرا يك تخت جامه بُرد نیشاپوری
 و دوتا اسکندرانی فرستاد، در شکر این لطف رباعی و قطعه بگفتم، رباعی
 ای با تو بزرگان جهان خُرد هم * در جنب صفات صافها دُرُد هم
 در تَرُد سخات بُرد من بسیارست * وین طرفه که آن جنیبت بُرد هم
 ۱۰ و قطعه اینست
 قطعه

چو اسکندر انرا مُعین و وزیری * از آنم فرستادی اسکندرانی
 بلی بود یکتا و يك با ولیها * از آن تا کند با ولی همقرانی
 مرا گفت جامه که بر در طی آرم * که بخشید حاتم تا بدانی
 و له، رباعی،

۲۰ گفتمی که بگاز غم سرت برگیرم * چون شمع ز آتش رخت در گیرم
 تا ظن نبری که دل ز تو برگیرم * از تو نبرم و بر سرم از سر گیرم
 و له، رباعی،

زردوست چو تونیست دلارام دگر * وز سیم کشتی چو بنده پُر وام دگر
 ۲۴ از دادن زر پخته هر روز ز تو * جز نقره ندارم طمع خاطر دگر

الله و زیارت روضه رسول الله تصمیم داده بودم چون بهراه رسیدم هر
کس از اعیان فضلا و وجوه علما در مقدم این ضعیف فصلی پرداختند
بتازی و شعر پارسی و فرید الدین بشار که از نصاب فضل با یسار
بود در آن تلافی با ایشان موافقت کرد و فصلی ببدایع و لطایف
مشحون کالفلک المشحون به نزدیک آن فلک زهد فرستاد که این ابیات
پارسی غیضی از آن فیض و جزوی از آن کل و برگ از آن
گلست،

شعر

زهی ز خاطر تو لشکر سخن منصور
خهی بهت تو کشور هنر معبور
سزد که خط غلامی ستاند از آفاق
جو هست مسکن تو خواجه خطه لاهور
ز روح پاک تو شاه زمانه جوید روح
چو آفتاب که امر عرش وام خواهد نور
اگر نه درس تو بودی حکم شدی مدروس
و گر نه عون تو بودی ادب شدی مقهور
موفق و بتوفیق حیف نه معجب
محقق و بتحقیق خود نه مغرور
تویی چو روح بانار در جهان مکتوف
تویی چو عقل بفضل از همه جهان مستور
خمیر مایه مهر تو در گل انسان
سر خرد بهوای خمار تو مغرور
ملک به نزد تو از راه عنقت مملوک
امیر پیش تو امر روی عزتت مأمور
جمال باطن تو در صفا چو یافت کمال
بدفع چشم بد از وی سپند سوزد حور

از عزیزى غم عشقت را دل * در نهبان خانه جان پنهان کرد
گفته خط مرا خوش خواندى * زین عبارت مه من نقصان کرد
ورکسى خط ترا خوش خواند * چون قلم سر زنشش نتوان کرد

وله، رباعی،

پشت دل خستہ را کجای آرم * سودائی بستہ را کجای آرم
آنجا سرہ درست را نیست محل * مس قلب شکستہ را کجای آرم

وله، رباعی،

بر عارض گلرنگ تو ای شهر آرای * بنگر که فلک چه صنعت آورد بجای
دانست که گل چو رخ نماید برود * از مشک سیه نهاد بندش بر پای

وله، رباعی،

ای دیده مدام در پیت میگردم * صد گونه بلا ز تو بروی آوردم
در کشتن من تو بیش ازین سعی مکن * آخر نه ترا بخون دل پروردم

وله، رباعی،

بر خیز دلا گر هوست می باشد * فرمان بر اگر دست رست می باشد
در حلقه زلف یار فارغ بنشین * میزن نفسی تا نفست می باشد

وله، رباعی،

آن ترک چو یافت منصب جاندارى * يك لحظه نى شکبید از دلدارى
گفتم دل من نگه نى داری گفت * جانداران را چه کار با دلدارى

(۱۰۹) الامام الاجل فرید الدین تاج الافاضل محمود بن البشار الهروی،

فرید بشار که بشر جبین او بفضل متین او بشارت میداد و بیان شافی
او از علم وائی او برهان می نمود، ادیبی اریب و فصیحی لیب و فاضلی
کامل و هنرمندی با حاصل [بود] و او را نظم و نثر تازی و پارسی و نکات
بدیع و اشعار رفیع است و از شیخ زکی شنیدم که وقتی عزیمت حج بیت

ورهی گویند با تو این سخن * خشمی گیری و صفرا میکنی
و هوراست این غزل

چون غنچه دلی دارم پر خون ز جنای تو
عمرم بکران آمد در عهد و وفای تو
هرجا که غمی بینی خواهی ز برای من
هرجا که دلی بینم خواهم من برای تو
گفتی که چه باشد به دارو ز پی چشمت
گردست رسی باشد خاک کف پای تو
صد جامه قبا کردم در آرزوی وصلت
در بر کشمت آخر یک دم چو قبای تو
در خون دل آن کس تا چند شوی آخر
کو از دل و جان گوید همواره دعای تو

وله ایضاً، غزل

یوفا و عهد با تو که دل از وفا نیناید
که اگر کسی بجوئی چو منی دگر نیاید
چه کنی سرشک چشم بچفا چو ناردانه
نه بس این که رنگ روم زغم توشد چو آبی
دل من خراب کردی ز برای چشم مست
چه عجب ترا که چشمت نشکبید از خرابی

وله، غزل

هرچه از جور و جفا بتوان کرد * دوش با من غم عشقت آن کرد
بیم و امید نوتا روز مرا * گاه گریان و گهی خندان کرد
دُر اشک از صدف دیده من * تیر باران غمت باران کرد
چون نمکدان لب دید دلم * جگر سوخته را بریان کرد

گو فلان بنده تو دور من تو رنجورست
 پس اشارت بلبش کن کش از آن میسازد
 گرچه این يك كلمه ترك ادب بود و ليك
 چكند كين نكند چاره جان میسازد

و هو گفته است ۹

ای بخت سرگرفته در آوردیم ز پای * گر هیچ ی توانی روی من نمای
 ای روزگار عافیت آن وقت آمدست * تا چند انتظار کجائی بیا در آی
 بر بخت من زمانه بخندد بقیهقهه * بر حال من ستاره بگرید بهای های
 در اینجا میگوید

۱۰ روی گشاده دار چو دولت نمود پشت * دستی کشیده دار چو برداشت عمر پای
 یا رب بدست تست مرین قفل را کلید * بر بنده رحمتی کن و این قفل بر گشای

ذکر ائمه و علماء هراة و مضافات برم (?) و سیستان و غیر آن

(۱۰۸) الامام الاعز فخر الدین الخطاط الهروی،

مذکری نیکو سخن لطیف طبع و واعظی مقبول قول مطبوع لفظ از مشایخ
 ۱۵ هراة و کبار خراسان است و من در هراة بخدمت او رسیدم و بمجاورة او
 استیناس طلبیدم و از فواید او اقتباس کردم و آیات و اشعار او در
 غایت لطف طبع است و این غزل که
 شعر

هُوَ أَشْهَى مِنْ الْأَمَانِ لِجَانٍ * وَ مِنْ النَّوْمِ وَقْتَ كُلِّ صَلَوةٍ

صنعت اوست و او گفته نظم

۲۰ بر گل از سنبل چلیپا میکنی * بس مسلمان را که ترسا میکنی

در نهان دلها ز سینه ی بری * قصد جانها آشکارا میکنی

ی ستانی عمر و عشوه میدهی * راستی را نیک سودا میکنی

۲۲ باده با ما میخوری و طرفه آنک * عربده همواره با ما میکنی

دلا مکن هوس دلبران یغائی * وفا نیابی از ایشان هوس چه پیمائی
چوماه عمر تو اندر محاق پیری شد * تو آفتاب حقیقت بگل چه اندائی
بنه ز نازک پندار طیلسان امل * بنه ز فرق تکبر کلاه رعنائی
ترا ز دهر سیه کاسه کار بر ناید * تو با سپیدی این روزگار برنائی
هزار قبصر و کسری زمانه پنهان کرد * نهان نباشد هرگز بدین هویدائی
مجوی هرزه ز زهر کشنده تریاکی * مخواه خیره ز خار خنده خرمائی
و در مدح میگوید هم درین قصید

برند هر سحری روشن گلشن سبز * ز خاک درگه تو توتیای بینائی
بروز رزم بشمشیر شیر مردانست * کنند یغما جان بتان یغائی
شود ز شست تو خسته پلنگ کُھساری * شود بشتت تو بسته نهنگ دریائی
فلك نبشته ترا عبده و خادمه * زمانه گفته ترا سیدی و مولائی
[و در آخر این قصید گوید]

چو شعر من نبود دلبری بشیرینی * چو نظم من نبود طرفه بزبیائی
چه سود نظم چو لؤلؤ من که می نخرند * هزار شعر چو لؤلؤ بسعیر لالائی
کرم کجا طلب شعر بر که عرضه کنم * که شد نهان ز جهان قدر فضل ودانائی
گره گشای حوادث تویی و بس چه شود * ز کارم ار گره مشکلات بگشائی

(۱۰۷) الامام شرف الائمة برهان الدین الاردلانی،

شعر او مشهورست و فضل او بر زبانها مذکور و اگرچه در زئی علما
بودست فاما اشعار آبدار لطیف پرداخته است و اکثر ابیات و اشعار او
۲۰ در شکایت فلك گذار بودست و البته بر کس اقتراح نکردی و از کس
چیزی نستدی مگر از کسی که او را بر وی ثقت افزوده بودی و در
قصید میگوید

خرمًا باد شمالی آگرت هست گذار
بر آن ماه که او چنگ نوان میسازد

دفتر عاهات در مطالعه دارند * وز سیر دهر انتخاب نویسند
آینه روح را مدادت خوانند * آبله را حباب نویسند
باز خرم از بلاه دهر که کتاب * صدر ترا مرجع و مآب نویسند
قطعه قلم جواب شعر تو شاید * عکس صدارا اگر جواب نویسند

(۱.۶) الفاضی الامام مجد الدین النسوی،

قصه ایست در حدّ نسا که آنرا مینا میخوانند و قاضی مجد الدین
که قاضی مینا بود دلش بنور علم دیده بینا بود در زیر فلک مینائی
بلطف طبع مشهور شد و بر زبانها فضلا بجدوت فریجت مذکور گشته، از
پسر او شنیدم که گفت که چون نداء ناعی حق بگوش [پدر] این داعی
۱۰ رسید بر فوات عمر عزیز نفسی سرد از دل گرم بر آورد و این رباعی
انشا کرد،

تعلیم حیاتم سبقی بیش نماند * وز دفتر عمرم ورقی بیش نماند
ای نفس بهی خبّرت نیست مگر * کر روح طبیعی رمقی بیش نماند
و در وقتی که قاضی شمس الدین متقلّد عمل قضاء آن ولایت شد بنهیت
۱۰ او رفت و این رباعی بگفت،

خواهی که میان خلق قاضی باشی * باقی مانی گهی که ماضی باشی
بر خلق خدا حکم چنان کن که اگر * آن بر تو کند کسی تو راضی باشی
و هم او گفته است،

تا چند هوای روی چون ماه کنی * تا کی طلب مرتبه و جاه کنی
۲۰ ای پای دراز کرده بر فرش امل * وقتست که دست از همه کوتاه کنی
و هورااست،

ما نام خود از لوح هوس بسترديم * وین عمر گرانمایه باخر بردم
سرمایه بباختیم و شهوات شدیم * بدنام بزیستیم و مفلس مردم
۲۴ و این قصیده در حق یکی از اکابر خراسان گفته است

شعر

هر خط که سراز نقطه آن جیب برون کرد
از دایره خون حسین و حسن آمد
اسمیت ز فعل قلم عشق بصد حرف
هر نقطه آن خون که بر آن پیرهن آمد
اورا هم ازو گر کفن آمد چه عجب زین
نه لعبت قزرا ز لعابش کفن آمد
آن جان که درین واقعه تن داد شناسد
رنجی که ازین رنج بهر جان و تن آمد

(۱۰۵) الامام ظهير الدين ولي النسوي،

۱۰ از علماء نامدار و افاضل آیام بود، فضایل افاضل در پیش او قطری از
بحری و نظم ثریا و نثر نثره در مقابله نظم و نثر او از سوره سطری و
در نسا مصاحبت او در یافتن و این رباعی از وی شنیدم گفت رباعی
صبحی ندمد ترا آخر هیچ شبی * تا نازه برویم نرساند نعبی
حاصل من بی دولت حرمان روزی * دارم ز تر و خشک جهان چشم ولی
۱۵ و این قطعه در جواب شعر قاضی امام شمس الدین نسوی گفت رحمه الله
قطعه

جز بجنابت اگر خطاب نویسند * نقش معاست کان بر آب نویسند
در نسبت خسروی ز دانش گیرند * در لقب مالک الرقاب نویسند
کلک ترا مشرف مالک خوانند * کف ترا نایب سحاب نویسند
۲۰ عرش جنابا بذات عرش و نعایش * پس بخطی کاوّل کتاب نویسند
گر همه کتّاب عصر وقت بلاغت * مثل تو فصلی بهیچ باب نویسند
مهر رخا کین من ز چرخ بخوای * نات باضعاف آن ثواب نویسند
۲۲ نولک قلمهء فاضلان زمانه * چند ز تشویش و اضطراب نویسند

توئی سلیمان بر تخت فضل و مسند علم
 میان وحی و ولایت بیان تو بر رخ
 جهان نهاد ز حکم تو بر گریبان داغ
 فلک نهاد ز امر تو بر دل و جان رخ
 بگو جهان را با این ضعیف هیچ مپیچ
 بگو فلک را با این اسیر هیچ مپیچ
 که گرز ابر قبول تو شبنی یابد
 ز مرغزار مراد تو بر کشد بیرخ
 مثال خادم مخلص بعرض این تألیف
 حدیث گردن مورست و گرد ران ملح

و این ابیات در مرثیه شیخ الشیوخ مجد الدین بغدادی گوید رحمه الله در
 آن وقت که سعادت شهادت یافت

چون رائحه مشک و جو بوی سمن آمد
 هر باد که از ساحل حجیون بمن آمد
 بوی ختنی یار من آمد که مگر باد
 با نافه سر بسته ز ناف ختن آمد
 بر یاسمن نازه مگر روی نهاده
 این باد کزو رائحه یاسمن آمد
 من خاک کف پای چنین باد که اورا
 بستر ز عمیر تر و از نسترن آمد
 باد من ار یباد غفیق آرد این باد
 از خون سرشته چو غفیق بمن آمد
 جان خرقه کند جامه دل بر چمن تن
 در حسرت آن سرو که جان چمن آمد

چو آفتاب يقين تو تيغ زن گردد
کان کشته بهرام بشکند ناخج
عناد خصم تو با رونقت چه کار کند
هان که با ورق آفتاب دشنه بخ
ز حاسد تو چو آتش نفس برون آید
چنانکه دود بر آید ز منفذ مطبخ
دلش ز آتش محنت چو سوخت جانش گفت
يَدَاكَ حَيَاتِيذِ اَوْكَتَا وَ فُوكَ نَفَخِ
اگرچه هست بشوکت چو گاو و پیل و ليك
چو گاو چشم ضرير و چو پيلگوش اصلي
تو شاد باش که در ايسلاخ ماه مراد
چو گوسفند کشيدش سپهر در مسلخ
لطيف طبعاً آورده ام بخدمت تو
لطایفی که نه از آب شنیده ام نه ز آخ
مراسم شیوه نو در سخن که پیش از من
بدند اهل ترسل ازین بصد فرسخ
ولی ز جور فلک پامه طبع آبله کرد
ز چشم خاطر چون چشمه ام دمید ازخ
دل چو غنچه دهان از مرادها بر بست
به گلستان معانی گرفت جائی و سخ
چو حل شدست مرا زج گوشيار سخن
کجا بطیره شوم من ز ریش خند و زخ
از آن نه نعمت نخ دارم و نه قالی مال
که من ندانم بافید هیچ قالی و نخ

(۱۰۴) الامام الاجلّ سيّد الكتاب محمد بن البديع النسوي،

افضل كتاب و قدوة اولو الالباب بود با خلقى كريم و خلقى وسيم و در عهد ملك الامراء عماد الدين زنگى ديوان انشاء نسا برسم او بود و از زمره ندماء او بود و او را ترسلى است كه در خراسان مشهورست و دران وقت كه اين داعى بنسا رسيد او را از حضرت ملك مازندران تنقضى كردند و استدعا نمودند مثال ملك مازندران و يادگار آورده بودند و از تقلد خدمت استعفا خواست و گفت مدتى است تا در زاويه عافيت نشستام و مثل العافية فى الزاوية بر خود خوانك و از ديوان اعلى خوارزمشاهى او را طلب كردند تا در سلك ديگر كتاب و منشاين مرتب ۱۰ باشد هم استعفا خواست و ميان من و او مصادقتى تمام بود و اين قصيد در حق مولانا استاذ العصر فخر الملة و الدين محمد الرازى نعمه الله برحمته گويد و اين قافيت غريب بحكم امتحان اختيار كردست، شعر

زهى ز نسخ رقاع تو عقل برده نسخ

نهاده علم تو در زير سطر حكمت فتح

صقيل راى تو در كشف معضلات علوم

۱۰

ز روى آينه دل زدوده زنگ و سخ

هر آنچه بافته در كارگاه بو قلمون

زمانه معرفت تو شمرده يك يك نخ

چو فيض علم لدنى نرا شود از غيب

بساحت دل تو نعره بر كشد بچ

۲۰

به پيش بارگى فضل تو چه شيب و چه تل

به نزد پيشرو علم تو چه ريگ و چه شخ

چو سبز نيمچه علم نيم كش كردى

سياه چهره شود جهل راست چون فرخ

۲۴

وله، رباعی،

در فرقت تو چه ناله آغاز نم * خود را ز غمت عاشق جان باز نم
خطی بفرست تا من ای شاهد جان * خط تو چو شاهدان برخ باز نم
و این رباعی بر سفینه خود نوشته بود
در شهر اگرچه نیکوان بسیارند * لیکن نه چو این سفینه خوبی دارند
هر شاهد معنی که خط آورد درو * حوریست که اورا بقلم بنگارند
وقتی امام جلال الدّین خوارزی که بلبل بستان فصاحت بود به نزدیک
مولانا شهاب الدّین خیوقی نامه نوشت و در آن نامه این بیت درج بود، بیت
نامه از اینجا بدان جناب نویسند * بر رخ نقره بزّر ناب نویسند

۱۰ و این قصّه در ذکر جلال الدّین خوارزی آورده خواهد شد، شهاب
الدّین مر قاضی امام شمس الدّین را فرمود تا این را جواب نویسند، این
قطعه انشا کرد و این چند بیت از آن تحریر افتاد،

نامه چو مانند زرّ ناب نویسند * لایق این از کجا جواب نویسند
یک شبه بد نامه لیک نام کینش * اهل هنر لؤلؤ خوشاب نویسند
۱۵ والله اگر مثل فصلی از همه نامه * جمله دیران بهیج باب نویسند
وصف نیارند کرد یک خط اورا * گرچه ورقهای بی حساب نویسند
و در اثنای آن میگوید

ز آتش طبع تو خصم سوخت و گر چند * طبع ترا در صفت چو آب نویسند
گر نه جهان عکس گشت پس بچه معنی * دیو تو سوزی مرا شهاب نویسند
۲۰ هست گواه من آن خدای که اورا * خلق جهان مالک الرّقاب نویسند
کارزوی من بآن جمال مبارک * گشت فزون زآنکه در کتاب نویسند
در حق پسری بازرگان گنتست

ای پیشه روی تو جهان آرائی * وے قاعده زلف تو عنبرسائی
۲۴ با سودایت خوشست جان را که دهد * بازرگانی بچون تو خوش سودائی

گل چونان کرده است سونش زر در جگر
 قاعدهٔ عمر او امر چه بود استوار
 عشق جمال چمن از دل نرگس نخاست
 دیده او شد سفید لا جرم از انتظار
 صورت لاله به بین کوست به تشبیه عقل
 شام ضمیرش شفق دود جبین چنار (۹)
 قبهٔ شنگرف سان گشته گل ارغوان
 حقهٔ سیاه رنگ بوده سر کوکنار
 هست مضاعف بنام جعد شکوفه و لیک
 همزه نماید بشکل آن شکن بی شمار
 سوسن آزاد کرد صدر جهان را دعا
 از پی آن برگشاد دست بآمین چنار

و این چند رباعی که آب لطف از مجاری آن ترشح میکند او گفتست رباعی
 ای غایت آرزو و اصل هوسم * و الله که ز عمر بی تو پرواست بسم
 ۱۰ گر هدم و همنفس گزینم بی تو * این دم مدهاد هم دم و هم نفسم

رباعی

ای عاشق آن طلعت زیبای تو چشم * با آب مرا ز آتش سودای تو چشم
 سرگردانم چو باد تا یکباری * روشن کنم از خاک کف پای تو چشم

وله، رباعی،

۲۰ ای گشته فراخ از لب تو قند شهر * دیوانه تو هر که خردمند شهر
 وین طرفه نگر که پسته شیرینت * از پر نمکی شور در افکند شهر

وله، رباعی،

بگرفت دوزلف خویش چون می آراست * گفتا که بگو که چپ نکوتر یا راست
 ۲۴ گفتم که چه فرقت میان ایشان * گفتا فرقی چنین که می باید راست

ای صفت حسن تو همچو غم بی شمار
 وی شکن زلف تو همچو دلم بی قرار
 نور جمالت بدید روشن از آن شد قمر
 بوی عذارت شنید خوش دم از آن شد بهار
 هر که ز نور رخت دارد امید بهی
 در دل و جان هرنفس دارد از آن نور نار
 لعل لب تو شدست نشنه بخون دلر
 ای عجب آخر که دید نشنه و او آبدار
 چین بود اندر مثل معدن خوئی و تو
 در خم هر طره داری از آن صد هزار
 قامت من چون کمان گشت بامید آنک
 قد چو تیر ترا آورم اندر کنار
 خط تو همچون نبات سبز ولی پر نمک
 لفظ تو همچون شراب تلخ ولی خوشگوار
 کرد عزیمت مگر جزع تو کز سحر او
 زلف نهادست سر بر خط او همچو مار
 فصل بهار آمد و بار دگر تازه کرد
 عشق رخ چون گلک در دل من خار خار
 صفحه شمشیر بید کرد صبا پر مسن
 ساعد سمین سرو کرد هوا پر نگار
 قوس قزح دان بشکل عکس شکوفه در آب
 بدر مقع شمر روی گل از زیر خار
 پرده در آمد چو صبح غنچه و بلبل بساخت
 پرده عشاق را بر وتر شاخسار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او از آن جمله قصب سبق ر بوده بود و در نظم و نثر بر جمله فایق آمده و تدریس نصف مدرسه سلطان که معتبرترین مدارس است در خوارزم بدو تفویض فرموده بودند و قضاء شهر نسا و شهرستانه باسم و رسم او بود و او را شعر تازی است بغایت مصنوع و مطبوع و شعر پارسی در نهایت سلاست و رقّت در قصیده میگوید

بر بقراریست فتاده قرار عشق

بر نامرادیست نهاده مدار عشق

آن کس که عاشقست به نزدش خلیل وار

سازنده تر ز نور بود سوز نار عشق

ار وصل مهر میطلبی در هوای دوست

پیوسته باش ذره صفت خاکسار عشق

یک جام وصل تا بچینی صد هزار بار

باید کشید دُرّی دَرْدِ خُمّارِ عشق

گویند عشق عار بود مردرا و لیک

راضیست مرد عاشق صادق بعار عشق

آن کس مرید نیست که او نیست مرد درد

و آن کس عزیز نیست که او نیست خوار عشق

عقلی که بخی نوبتِ حَس را امیر اوست

در دیده میکشد به تبرک عیار عشق

گر عشق گنج صدق و صفا نیست پس چرا

جز در دل خراب نباشد قرار عشق

نا نقد عشق را نبود بونه قلب تو

قلب است نزد اهل حقیقت عیار عشق

هرکه خلاف خاطرت بر دل او گذر کند
زود چو لاله از جهان سوخته دل بدر کند
باد نشین فلک سده کبریاے تو
باد موازی ابد قاعده بقای تو
تا شه زنگ هر شی گردد روز منہم
نصرت لشکر سحر باد ز عکس رای تو
تا بود اندرین سرا سعی مهندس قدر
حجره سبز قدسیان باد کین سرای تو
تا بهوای دلبری شیفته نفس زند
باد عروس صدم شیفته هوای تو
تا بسخن خرد کند عقد ضمیر پر گهر
باد طراز هر سخن فاتحه تنای تو

وله، غزل،

دوش دل را ز غمت زیر و زبر یافته‌ام * دید را ره گذر خون جگر یافته‌ام
۱۵ غمزه شوخ ترا زهر اجل خواندند اند * پاسخ تلخ ترا رشک شکر یافته‌ام
انس را چهره تو نقش همی بندد و من * مونس خویش همه آه سحر یافته‌ام
سنبل زلف تو بر عارض مه تافته اند * نرگس جزع تو در چشمه خور یافته‌ام
بی خبر بوده‌ام از [آنچه] رسیدست بمن * تا ز عشق خود و حسن تو خبر یافته‌ام

(۱۰۲) القاضی الامام شمس الملة و الدین محمد بن محمود الزّیّی رحمه الله،

۲۰ شمس الدین قاضی نسا بود اما در مضار فضل از فحول رجال بود جوانی
که چرخ پیر در فنون علم نظیر او ندیدند بود و آفتاب سایه بر همچو اوئی
نگستریک، در ذکا و فطنت چون تیر در سنبله و چون مشتری در میزان
و در فضل و بزرگی قدوه علماء دهر و زبک فضلاء زمان و در خوارزم با
۲۴ آنک بجزی است بی پایان و فضلاء آن خطه در کثرت چون نجوم آسمان

کار چین نماندی جور تو هم سر آمدی
 گر خبری بیافتی صدر همدی زکار تو
 آنکه سریر دولتش هست بر اوج آسمان
 نام مبارکش بین نحسی دشمنش بدان
 ای که فروغ خاطرت غیرت آفتاب شد
 پیش کف تو چون عرق ابر ز شرم آب شد
 مهر هوا در گهت ناج سر سپهر شد
 فضل نوال و افرت پرده درِ سبحان شد
 حاصل چرخ تیزرو بر لب بحر جاه تو
 چیست جز آنکه قطره ازوی بر حباب شد
 هر که ز روی سرکشی تافت ز خدمت تو سر
 در کف چرخ خیره کش تافته چون طناب شد
 خصم تو زخمها بسی خورد بتازگی کنون
 از سر گوشمال را ساخته چون رباب شد
 حادثه چون ز مهر تو بر رخ خصم در زند
 لعبت چشم او بسی باز ز چهره بر زند
 ای شد درگه ترا ذروه عرش آستان
 مدت دولت تو شد زبده دور آسمان
 ذات تو زبده امم طبع تو مرکز کرم
 کین تو قبضه اجل مهر تو نقش بند جان
 موکب مکنات ترا قلعه چرخ پی سپر
 ساحت رفعت ترا روضه قدس بوستان
 یافته منهی قدر در صف مرکز هنر
 خامه و خاطر ترا وحی گذار و غیب دان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

کواکب که ساکن این بام سیم اندود فلک اند از رفعت قدر او غیرت
 بردند و لطایف اشعار او در لطافت و دقت خفت روح و ذوق فتوح
 دارد در مدح مولانا استاذ العالم فخر الملة و الدین محمد بن عمر الرازی
 نغمه الله برحمته گفته است،

ترکیب بند،

خیز که صبح تیغ زن خنجر روزگار زد

خسرو آسمان نشین بر شه زنگبار زد

ساغر لعل نوش کن هین که شهنشه فلک

جشن صیوح را بگه خیمه بسزه زار زد

خسرو زر نگار گل در تنق زبرجدین

باز عروس باغ را زبور مشکبار زد

سعی نسیم غالیه چهره گشای باغ شد

چون بزرگ سپاه گل بر صف روزگار زد

ابر ز بخشش گهر در صف بزم بوستان

لاف بیبشی کف صدر کرم شعار زد

مقصد دور آسمان صدر هدی شهاب دین

آنکه یسار جود او دارد بحر در بین

تیغ اجل همی زند نرگس پر خمار تو

دام بلا همی نهد سنبل تابدار تو

تا چه گلی که در غمت خار گرفت چاک دل

وز سر دل نمی رود آنده خار خار تو

روز امید شد سیه بی تو و چون ستارگان

دیده سپید میکنم در شب انتظام تو

صفحه عارضت کجا شعله زند کز آه من

دود گرفت سر بسر آتش آبدار تو

(۱۰۱) الشیخ الامام خطیر الدین فخر الزهّاد محمد بن عبد الملك

المجرجانی رحمه الله،

از مشایخ خطّه لاهور بود لا بل از افاضل امثال جمهور در فضل و براعت ازهری و بو عیید و در صفا و زهدات شبلی و جنید و امروز خطّه لوهور بمکان فضل و بزرگی امیر امام مجد الدین که ثمر آن شجر و قرّة العین آن بصرست معورست و تصانیف او در انواع علوم از معقول و منقول مشهورست و از اشعار خطیر الدین یقینی چند استماع افتادست که در تلون احوال روزگار پرداخته است درین صحیفه آن لطیفه را درج کرده آمد،

شعر

۱۰ گردش روزگار پر عبرست * نیک داند کسی که معتبرست
چرخ پر شعبدست و پر نیرنگ * همه نیرنگهش کارگرت
بد و نیک زمانه مختلط است * غم و شادیش هر دو منتظرست
هست حمال آب دریا ابر * خاک را حقه های پر دُرست
باز شمشیر برق تیغ کشید * چو یلان کوهسار با کمرست
۱۵ اندرین روزگار نا سامان * هر که با عاشقیست (؟) با هنرست
همچو روباه هست کشته دم * همچو طاؤس مبتلا پرست
اختر و آخشچ بی مهرند * اگر این مادرست و آن پدرست
از چنین مادر و پدر چه عجب * گر موآلید ماند در بدرست

(۱۰۲) الصدر الامام الاجل افتخار الملك فرید الدولة و الدین

المجارجی رحمه الله،

۲۰

فرید درّه فرید اقبال بود و صدف گوهر کمال در فضل بی نظیر و در هنر بی عدیل و مدتها در بخارا تحصیل کرد و مرا در خدمت او مباسطی حاصل شد و از فواید انفاس او اقتباس کردم و چون بیامیان آمد

و این رباعی بخط مبارک او دیدم بر ظهر سفینه نوشته .
رباعی
با کفر دو زلفت اگر ایمان بپریم * در خدمت تو مایه دو جهان بپریم
زان روی سفینه ساختم تا که دی * باشد که ز دریا غمت جان بپریم
وله، رباعی،

دیوانه نباشد آنکه از زر ترسد * عاشق نبود هر که ز خنجر ترسد
تا چند ز سر بریدم بیم کفی * آن کس که سر تو دارد از سر ترسد
وله، رباعی،

چرخ و مه و مهر در تمنای تو اند * سرو و گل و لاله در تماشای تو اند
ارواح مقربان قدسی شب و روز * ابجد خوانان لوح سودای تو اند
وله، رباعی،

تا مرد ز عشق خاک بر سر نکند * از جمله عشاق تو سر بر نکند
روشن نشود با تو سر و کار کسی * کو سر بسر کار تو اندر نکند

(۱۰۰) الامام العالم ضیاء الدین عمر بن محمد البسطای،

ضیاء الدین بسطای که بحر فضل او بس طای بود و در کشف مشکلات
۱۰ تفسیر عالی تخریر بود و در رفع معضلات بی نظیر و در کشف دقائق
شریعت و بیان حقایق طریقت چند تألیف دارد و نظم او بر نظام حال
طبیعت او برهانی باهر و محقق ظاهر میگوید،
شعر

بی مهر تو دل صواب نبود * زیراک بجز خراب نبود
هر دل که بدست عشق افتاد * جز سوخته و کباب نبود
دل چون سر زلف نیکوانست * بد باشد اگر بتاب نبود
بی زخمه گوشمال مطرب * هیزم بود آن رباب نبود
بر درگه عشق هیچ کس را * بی آتش درد آب نبود
در عشق بسی سؤال باشد * کآنرا هرگز جواب نبود
لشکرگه عشق گم شدن راست * آنجا ره باز یاب نبود

اندیشه بیرون ز درون بیرون کن
 بیرون درون به که درون بیرون
 و له، رباعی،

ای حسن تو در جهان ز آوازه برون * وی خانه مهر تو ز دروازه برون
 ز اندازه برون است چو حسن تو غم * فریاد ازین غم ز اندازه برون
 و له، رباعی،

ظالم که کباب از دل درویش خورد * چون در نگرده ز پهلوی خویش خورد
 دنیا عسلست هر که زو بیش خورد * خون افزایش تب آورد نیش خورد

(۹۹) الشیخ الامام الشہید مجد الملة و الدین قطب المشایخ شرف بن المؤید
 البغدادی رحمه الله، ۱۰

شیخ شیوخ مجد الدین بغدادی کان فضل و آبادی بود، در علم طب
 ابدان مسیح زمان و نادره گیهان و در خدمت ملوک و سلاطین روزگار
 قربتی تمام یافته بود ناگاه برق محبت الهی بر اطلال و رسوم نهاد او
 بچست و جملگی تجمل و مهتری او را بسوخت بلك هستی او را محو کرد از
 ۱۰ سر جملگی دنیا برخاست و در خدمت شیخ نجم الدین کبری ملازم شد
 و پانزده سال در خوارزم ریاضت‌ها شگرف کرد و آخر الامر شیخ الشیوخ
 حضرت خوارزم شد و هرگز در خوارزم کس را آن مکتب نبودست که
 او را بود و آخر الامر بسعادت شهادت رسید و روزی در خوارزم از
 لفظ مبارک او شنیدم

۲۰ هر آن کسی که ز هجران سپر بیندازد * ز عشق خویش بعشق کسی نپردازد
 هر آنکه پای نهد در قارخانه عشق * نخست بازی باید نصیبه در باز
 لب ار ببوسه خاک درش عزیز شود * ز کبر بر فلک آن لحظه سر بر افرازد
 هزار بیلک تعبیر اگر خورد ز تو دل * ز عشق دم نزند خویشتن فرا سازد
 ۲۴ اگر وفا کند آن دلبر ار جفا دل من * بجز وفا نکند چون همی بدو نازد

وله، رباعی،

از خوی بدم همیشه می رنجانی * که میخوانی مرا و گه میرانی
اینست که جان و دل ترا میخواهد * ورنه تو چنین خوب نه میدانی

(۹۸) الصدر الامام الاجل محیی الدین بیجی بن محمد بن بیجی رحمه الله،

صاحب دولتی که جبال فضل او راسخ بود و لطایف فکر او صحایف ذکر
علماء گذشته را ناسخ بعلم معارف مبانی معانی و بظننت آیت لطف یزدانی
اگر ذکر او و خاندان او کنم

مِنْ دَوْحِهِ سُقِيتَ لَا الْفَرْعُ مَوَاقِيتُ (؟) * مِنْهَا وَلَا عِرْفَهَا فِي آئِحِّي مَدْخُولُ
مناسب آید، اگر صفت فضل او کنم (ع) قِيَا لَهَا قِصَّةً فِي شَرْحِهَا طُولُ،
از آن مانع آید فصل فضل او اثبات کردن آب دریا بغریل پیمودن بود
و چشمه آفتاب را بگل اندودن اما طرفی از طرف او برای آن تا این کتاب
زینت یابد و این تالیف بدان مشرف شود ایراد کنیم، میگوید، قطعه

هرکه احوال ظاهرش نیکوست * دان که احوال باطنش تبهست

مرد صورت مباش کز صورت * تا بمعنی هزار سال رهست

۱۰ لاله را سرخ روی می بینی * دل لاله نگر که چون سیمست

و این رباعی اوراست رباعی

ای لعل ترا قوت رزائی عمر * با ما چه بسر بری بزرزائی عمر
تا جام اجل پر نکند ساقی عمر * دست من و دامن تو و باقی عمر

وله، رباعی،

۲۰ ناگه یارم بی خبر و آوازه * آمد بر من ز لطف بی اندازه

گفتم که چون ناگه آمدی عیب مکن * چشم تر و نان خشک و روی نازه

وله، رباعی،

ای گشته درون من چو بیرون تو خون

مهر دگران برون وزان تو درون

همیشه تا که ز طنبور و چنگ می خیزد
 نشاط یاده و قصد صبح و عزم سرور
 چو چنگ باد بیزمت حسود بر يك پای
 تهی خزانۀ او چون خزانۀ طنبور
 بنای اهل هنر بر مکارمت موقوف
 معاش خلق جهان بر مواهب مقصور

(۹۷) الصدر الاجل العالم برهان الملة و الدين محمد بن عبد العزيز الكوفي،
 صدر عالی قدر که آسمان با همت او زمین بود و آفتاب با رای متین او
 تیره و دیده و هم در کمال و جلال او خیره و خواجه امام اجل عبد
 العزيز کوفی که در علم ابو حنیفه ثانی بود و در بزرگی ملجاء قاصی و دانی
 در وقت تقلد قضاء نیشاپور فرمانده و سلطان نشان بود و پسر او
 برهان الدین در کرم عدیل سحاب و در علم غیرت آفتاب و زفان صیت
 ایشان در اقصای لغات مشهورست بزیادت تقریر احتیاج نیست وقتی
 به نزدیک ملك مؤید کاردی و دستارچه بیادگار فرستاد و این قطعه
 ۱۰ در آن نوشت

پیش تخت تو شها کارد و دستارچه * میفرستم خجل [و] شرمگن از مختصری
 تا مرآن را که بجان بندۀ درگاه تو نیست * بیکی چشم به بندی بدگر سر به بُری
 وقتی که ملك طغانشاه را درد پای حادث شد این رباعی در آن معنی
 رباعی بگفت

۲۰ گر پای فلک سای ملک رنجورست * نزدیک خرد نه از حقیقت دورست
 او هست جهان و زو جهانست پبای * پائی دو جهان گر نکشد معذورست
 و له، رباعی،

چون نیست بوصل تودی دست رسم * بگذاشتم نه زان قبل کز تو بسم
 ۲۴ تو سایه من شدی و من می نرسم * بر گردم نا مگر بیائی ز بسم

سزای خدمت آن کس بود که دارد عاز
 غبار موکبش امر نوم دیده پُغفور
 یقین بدان که ز عشق قضیم مرکب تست
 که در خزاین جو دانه میشود کافور
 قضا چو عون تو نبود ز شغل خود عاجز
 فلک چو اذن تو نبود ز دور خود مهجور
 عجبت آنکه ندارد ز تو نظر و آنگه
 بهشتری و عطارد همی شود مغرور
 شراب بارد از خون حاسدان دمره
 که شد ز آتش طبیعت تن جهان محرور
 بزرگوارا يك خصلت فی بینم
 که آن بچود ندارد نعلقی مشهور
 فضایل تو حسود از برای آن انگشت
 که تا فراخ شود طعمه وحوش و طیور
 ترا لباس جلالی نیافته است فلک
 که هیچ گونه جَلَق گردد از سنین و شهر
 مکارم تو گرفته جهان و آنگه من
 نشسته فارغ و ساکن ز خدمت تو ضبور
 رهی ثنای تو گر کرد تا کنون تأخیر
 مدان ز غفلت و تقصیر بل ز محض قصور
 از آنکه زاده طبعش ندارد آن مقدار
 که در مداح اخلاق تو شود مسطور
 سنال و سنگ کجا گیرد آن خطر هرگز
 که عقد و یاره شود گرد دست و گردن حور

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

خراب شو ز شرابی که نور لمعه او
 گذاره گردد از سقف طائر معسور
 سرور عیش صبحی مباد جز آن را
 که در شراب بصبح آورد شب دیجور
 علی الخصوص که باشد سماع مجلس او
 ثناء آنکه بود دور عالمش مأمور
 خدایگان بزرگان شرق سیف الدین
 که جهل گشت بسیف زبان او مقهور
 پناه ملت عبد الغزیز آنکه شدست
 ز عزت بارگش حظ هر هنر موفور
 سعی و کوشش او حمله قضا مسدود
 بعون و بخشش او لشکر رجا منصور
 زهی ز لمعه رای تو نور ماه نخل
 زهی ز حمله باس تو دور چرخ حذور
 فضاء قدر تو در چشم چیست عرصه حشر
 ۱۰
 صلابی صدر تو در گوش چیست نفقه صور
 ز باد لطف تو بشگفت ورنه مانده بود
 گل مروّت دم غنچه عدم مستور
 دماغ امکان سودای آن مقام نُبُخت
 که در مکارم گشتست مر ترا مقدور
 ۲۰
 چو دهر پرتو رایت بدید بیش نکرد
 حدیث آتش موسی که تافت از که طور
 نه هرکه او کبری بست اهل خدمت گشت
 که بر میان کبری هست نیز با زنبور
 ۲۴

نرود جز بجناب تو رجا اینت عجب
 با چنان جام عطاهاست چنین هشیارست
 دَمِ انعام شهنشاهی بی پیمانه است
 زر احسان خداوندی بی معیارست
 وحی در کوی ثنای تو سراسیمه شود
 سر آن کوی چه جای قدم اشعارست
 مدح اینست که خالق تو ترا میگوید
 گفتنهای شعرا جمله همه تکرارست
 ای همه عمر شهنشاهی و ایام بقات
 گرچه مر عمر ترا عدل پذیرفتارست
 ایزد آن عمر دهادت که بقاء ابدی
 گر کنی نسبت آن جامه کم از بکنارست

شعر

و هموراست

شراب حاضر و دلبر ندیم و من مخمور
 چرا نشسته‌ام از عشرت و طرب مهجور
 شراب لعل مروق بده پری رویا
 که دیورنجِ بلاحول باده گردد دور
 بیار آب چو آن لعل خویش تا بام
 ز تاب آتش او در هوای دی باحور
 چو یار هست مساعد شراب هست لطیف
 گناه دل بود از زین سپس بود رنجور
 زرنج چرخ چه نالی که گردو صد چرخست
 چو باده داری در رنج او نه معذور
 بران ز صحن دل این خرگه سپاه عنا
 بچام لعل تو امی چتر قبصر و فغفور

فلک دولت و اقبال شهنشه گردان
 کوکب صیت خداوند جهان سیارست
 گردنامه است که شه اهل هنر را کردست
 نقش تدویر که بر سکه هر دینارست
 خسته مگذار دلا عمر که مرهم خانه است
 نشنه منشین جگرا بیش که دریا بارست
 جز بمدح تو خداوند بندک پس ازین
 گر کمر بندد آن نیست کمر زُنارست
 گرچه این نظم برین آب می خواهد ماند
 تا که بر عرصه خاکی ز بشر دیارست
 همه زیر قدم مدح تو خواهم افشانند
 هرچه زین گوهر در حقه استظهارست
 آشنا گر کنیم شاهها با دولت کن
 ز آنکه خود محنت و اندوم یار غارست
 گوئی دریا را عذری ز نوالت خواندم
 که ازین گونه فلک با من در پیگارست
 ای شه عالم عادل که حساب مدحت
 برتر از دست رس و پایگه پندارست
 هرچه آن نیست هنر طبع تو زان هست نفور
 هرچه آن نیست کرم خلق تو زان بیزارست
 و آنچه بر سده اعلا ت نساید سر نیست
 وصمت مغفرو عار کله و دستارست
 هر که نکند در و دیوار منقش ز ثنات
 دایم آشوفته مغزش ز در و دیوارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

جاے اعدای ترا مجلس خاصی نبود
 کہ نہ اندروی مرتیغ و ستان را بارست
 آید از پوست برون مغز عدو با گزرت
 گرچه گرز تو حریفی بس نا ہوارست
 گرز نومی شکند گردن و ندیشد هیچ
 کہ چنین طیبیت و بازی سبب آزارست
 لیک از خپره سری یار تو نبود دشمن
 من از آن باک ندارم کہ خدایت یارست
 بیشک آنست کہ از سیر دلت میداند
 آنکہ جولانگہ حکمش حرم اسرارست
 خصم اگر کرد خلاف تو مراورا زان چه
 زنج بر تیغ تو و بارہم بر دارست
 ای شہ عالم عادل کہ ز طبع تیزت
 فضل را حضرت تو تیزترین بازارست
 بندہ دیرست کہ در آرزوی حضرت نست
 همچین باشد خود هرکہ بود ناچارست
 نا رسانید مرا گردش ایام کبود
 ہرادی کہ بر اوہام درش مسہارست
 دیدم آن طرفہ جنابی کہ بہر ذرہ اش بز
 داغ پیشانی صد شاہ و سپہسالارست
 ہم درو فضل ز احسان و کرم خشنودست
 ہم درو دانش امر بخشش برخوردارست
 ای امل ہین کہ سخن را بر خسرو قدرست
 وی رجا ہان کہ ہنرا بر شہ مقدارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گر کسی شینته خواهد از تو زنهار
 منه انگشت برین دل که عظیم افگارست
 ننگری در رخ من آری چنوان کردن
 زر چو در عهد سخا و کرم شه خوارست
 نصره الدنیا و الدین شه شاهان جهان
 که همه چیزش تا در سخن شهوارست
 ارسلان خان ملک عالم آسان بذلی
 که بدریا بر خرج کرمش دشوارست
 سنگ حلست مراورا سبب آن سنگست
 که ترازوی ممالک همه چون طیارست
 شیر افلاک ز فرمان تو اندر زنجیر
 نوسن گردون از حکم تو در افسارست
 ای شهنشاه که شیرین را بی خدمت تو
 روح میرانی محضست و بقا بیکارست
 تیغ تو عرصه عالم را در لاله گرفت
 ای عجب قطره آبی را این آثارست
 جان بدخواه تو در کام نهنگان اجل
 هم از آن تیغ بصورت چو زبان مارست
 خصم نا مردی خود را همه عذر این آورد
 کازدها پیکر شمشیر تو مردم خوارست
 نرگس خفته شد از خوف حسامت بیدار
 جای خوفش بود از تیغ تو چون طرارست
 ذکر آن فغ که بد پار چه گویم امسال
 که هم امسالت مخدوم دو صد چون پارسست

۵

۱۵

۲۰

۲۴

صحبت باد صبا کرد اثر در زلفش
 که صبا وارث چولان همه بر گلزارست
 همه سرمایه ز رخساره و زلفش طلبند
 گل اگر رنگ فروشت و صبا عطارست
 گل بسی منصب رخساره او جست و نیافت
 پای گل تا بسر از جستن آن پر خارست
 تا شنیدست که بر خاک درش روی نهند
 گل مسکین همه تن تو بر تو رخسارست
 نتوان دل سند از نرگس او باز برون
 نرگش گرچه که پیام بود عیارست
 ز آب دیکه چه طمع دارم چون ی بینم
 کآب با آتش رخسارش از آن سان یارست
 زو وفا چشم نمیدارم چون میدانم
 که وفا داری در شیوه خوبان عارست
 خون کند حالی هر دل که ز عشاق برد
 گو بدار آخر يك ساعت اگر دلدارست
 بانگ و فریاد من از دوست ز اندک شکرست
 این که من زنک و او آگه ازین بسیارست
 خواه گو جور گرین خواهی گو مهر فزای
 زین میان دل را با خون شدن خود کارست
 دلبرا هرچه بدانی ز جنایت بر من
 بر هی باف که با تو دل من چون نارست
 دل تو سخت و مرا نرم دل آری چه عجب
 نرم باشد چو همه سال بخون فرغارست

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بیان سواری ازو نازنده تر نبوده است صاحب قران عالم علم بود که آفریدگار سبحانه و تعالی در علم بر بصر بصیرت وی چنان گشادی که تا مفروض عالم هر کس که لم و لا نسلم میگوید همه از در دریا فضل او مغترف خواهند بود و بتقدم و پیشوائی او معترف و چون طبع لطیف او از استنباط دقایق معانی فقه و احکام و استخراج نکات نظر و حل اشکالات آن سامنی آوردی گاه گاهی احماضی کردی و برای تشخیز خاطر و تنگه طبع قصبه نظم کردی و شعری پرداختی فلله دره ما انق دره هزار جان فداء طبعی باد که اگر در مسایل خلاف نکته نویسد همه علما آنرا برجان نویسند و اگر در لطایف اشعار نتوق کند همه فضلا آنرا بر دیده نهند و اورا بهر دو لغت شعرست و شعر تازی او اندکست وقتی به نزدیک برهان اسلام تاج الدین مکتوبی نبشت مطلع آن دو بیت بود،

مَنْ مَبْدُخُ تَاجِ دِينِ اللَّهِ مَالِكَةٌ * تَفْتَرُ إِنْ نُشِرَتْ عَنْ قَرْطِ تَهَائِي
بِعَهْدِ مُذْنَاتٍ عَنِّي مِيَامِنُهُ * مَا زَالَ دَمْعِي فِي سَفْحٍ وَ تَسْخَامِ

۱۰ و مولانا تاج الدین برهان اسلام جواب آن تحریر فرمود،

وَإِنِّي الْكِتَابُ رَضِيَ الدِّينَ قَانَقَلَبْتُ * كَتَائِبُ الْحُزْنِ عَنْ قَلْبِي بِإِحْتِمَامِ
هَمْ الزَّمَانُ يَكِيدِي أَنْ تُغَادِرَهَا * نَجْرَةٌ فَارَعَوَى إِذْ أَنْتَ لِي حَامِ
وَرَدَّ فِي الْبَيْضِ بِحَبِي آلَهُ عَزَّزْتُمْ * سَوَادُ خَطِّكَ مُسَوِّدَاتِ آبَائِي

و اکنون طرفی از اشعار او ابراد کنیم،

۲۰ ماه در مشک نهان کرده که این رخسارست

شکر از پسته روان کرده که این گنارست

[سنگ در سینه نهان کرده که این چیست دل است

سزورا کرده خرامنده که این رفتارست]

سایبان یا منش را همه امر سنبل تر

خوابگه نرگس اورا ز گل پر بارست

أَلَا يَا عِبْرَتِي سَيْلِي أَلَا يَا مُهْتَجِي ذُوِي
فَقَدْ أَصَحَّتْ مَرْحُومًا لِأَحِبَّائِي وَ أَعْدَائِي

الا ای دلبر عاشق کش خونخواره وقت آمد

که بر جان و جوانی من بیدل بگشائی

نَوُجُ أَمْجُرُ الْعَبْرَاتِ فِي خَدَيَّ وَ أَمَائِي
إِذَا مَا أَوْقَدَ الْهَجْرَانُ نَارًا بَيْنَ أَحْشَائِي

الا ای چشم گرینک چه بینی بی رخس عالم

برای ای جان غم کشته درین قالب چه می پای

تَرْفَعُ أَيْهَا النَّاسِي عَلَيَّ وَ جَدِي وَ الْآبِي

وَ حَقِّ اللَّهِ خَلَصَنِي مِنَ الْهَجْرَانِ مَوْلَائِي

و این رباعی در حق پسر حلاج گفتست که در ملاحظت از خورشید باج

رباعی

خواستی،

ای دلبر حلاج لب چون نُوشَت * بر بود دل از شیفته مدهوشت

از خود مکم پنبه ازان پیش که پشم * این پنبه ناز بر کشد از گوشت

و این رباعی در حق نجم و راق گوید که نایب قاضی نیشاپور بود و متقلد

اوقاف مسجد جامع و مدارس از حضرت،

ای از دل تو خدای ایمان برده * کفرت سبق از نمود و هامان برده

از بیم خیانت تو در حاصل وقف * قراء جهان وقف ز قرآن برده

رباعی

هوراست

۲۰ زان ی ترسم که از ره بد سازی * وز غایت نا مردی و طنازی

این سگ صفتان کنند ای آهو چشم * ناگاه ترا صید ز روبه بازی

ذکر علماء حضرت نیشاپور و مضافات و توابع آن،

(۹۶) مولانا استاذ الائمة رضی الدین نیشاپوری رحمه الله

۲۴ از ابتدای عالم تا این غایت بر فلک علم خورشیدی از تو تابنده تر و در میدان

تا کی چو حلقه بامید وصال تو
افتاده از برون دم انتظار دل
آخر با آتش جگر و آبهای چشم
روزی بر آرد از شب هجران دمار دل
عشقت چگونه دارم پنهان چو کرد جان
با خون دیده بر سر عجرت تشار دل
در خون دل مشو که چو کارش بجان رسد
آخر بنالد از تو بصدر کبار دل
و اشعار او مطبوعست بدین قدر اقتصار افتاد،

۱۰ (۹۵) الامام الاجل فخر الدین محمد الرزخالی السرخسی رحمه الله،

جوانی که در فضل چرخ پیرا بطفلی بر نگرفتی و مشتری که قاضی نجوم
است با همه علوم در مکتب تفهیم او سبق گرفتی و در نظم بقلم بیان موی
شکافتی و در فقه بزبان قلم در بیان جواب فتاوی زره بافتی نثره سابق
نثر راینی او بودی و شعری عاشق شعر لاینی او و او را در هر دو بیان
۱۵ مهارتی کامل بود و در نازی و پادسی قدرت نظم و در فضیلات از
استفادات بمقام افادت رسیده و در فقه و نظر گوی از اقران ر بوده و
مدتی در شهر نیشاپور بمصاحبت بکدیگر بودم و میان این ضعیف و میان
او مشاعر است نازی و پاری و مکاتبات و ایراد آن جمله باطالت انجامد
بیتی چند از لطایف طبع او ایراد کرده آمد این ملمع که بدرر معانی
۲۰ مرصع است او گفته است،
شعر

أَخْلَافٌ أَخْلَافٌ فَدَيْتُكُمْ أُخْلَافِي
أَعْيُونِي أَعْيُونِي عَلَى مِيَّتِي وَ بَلَوِي
شدم از دست یکباره من همچون شیدائی
خداوندا خلاصم ده ز دست هجر و تنهائی

رستم صفت چو قهر تو افگند ناگهان
بر ظلم و فتنه از قبل روزگار چشم
این را بدشنه کرد چو سهراب چاک دل
و آن را به تیر خست چو اسفندیار چشم
صدرا ز جور چرخ کبود سپید کار
دل را چو حاسد تو سیه شد چو قار چشم
طبعم اگرچه پر ز گهرها پُر بهاست
دارم ز شور بختی گوهر نثار چشم
حسان منم بمدح و ترا خلقِ مصطفی است
بر من بروی لطف باحسان گار چشم
تا بر گشاید از پی نظاره جهان
نرگس ز سیم ساده و زرّ عیار چشم
بادا چنان که گلشن قدر ترا فلک
نشاندش ز روضه دار القرار چشم
۱۰ و م درین بحر و قافیه ردیف دل گفته است

قصیده

ای برده چشم تو چو دلم صد هزار دل
بی تو چو زلف تست مرا ببقرار دل
گر صد هزار جان بودم بی توفی المثل
بر بایدم گرفت ز هر صد هزار دل
ناشد اسیر زلف تو روزی هزار بار
خواهد ز غمزه تو بجان زینهار دل
از بی دلی که او ز جهان بر تو دل نهاد
شری بدار بی گهی بر مدار دل
گر دل ز مهر شستی و سیر آمدی ز من
پس تو دلهر رهودی با من سپار دل
۲۰

- گر وعدهٔ وصال تو جانا وفا نشد
 باری مرا سفید شد از انتظار چشم
 گر خیره گشت چشم روا داشتم از آنک
 بی روی تو نیاید مارا بکار چشم
 بی بی چه جای خیره که هر روز میشود
 روشن ز نور طلعت فخر تبار چشم
 خورشید مکرمت شرف الملك تاج دین
 کز دیدنش سزد که کند افتخار چشم
 صدر جهان محمد اسعد که سوی او
 اقبال را شد است ز جودش چهار چشم
 صدی که صیت یوسف جاهش بخاصیت
 روشن کند جهان را یعقوب وار چشم
 در مملکت چو گشت بعالم طلایه دار
 بیدار دولت او با صد هزار چشم
 در خواب ماند فتنه و گفتش قضا که هیچ
 تا روز حشر باز مکن زینهار چشم
 گردد رکاب او چو عنان در هوا کشد
 ماند از نجوم ناظر او بی شمار چشم
 ای منعی که تا ابد از وی نیاز راست
 از روی مکرمت گفت صد یسار چشم
 در ملک شاه خواجهٔ صاحب قران نوی
 زان سان که بر حواس بود شهریار چشم
 بر وی کشد ز دشمن جاهت بدست قهر
 چرخ زمردی چو زمرد ز مار چشم

دل طاقت وداع تو کی دارد ای نگار
جان را وداع چون کم ای جان و ای جهان
رفتم غریب وار دل از حجر تو کباب
باد شب وصال تو اندر سر زبان

۰ (۹۴) الامام الاجل جمال الدولة و الدین الازهری المروزی،

جمال ازهری که ماه جاه او ازهر بود و خورشید فضل او انور امیر
سریر فطنت و معیار دینار حکمت و نظم با نظام او در غایت ذوق
و جزالت و نهایت رقت و سلاست و در قصیده او را امتحان کردند
بردیف چشم این قصیده که مردم چشم فضل و نور دیده هنرست

قصیده

۱۰ میگوید

ای در غم تو گشته مرا چشمه سار چشم
نا خورده می چراست ترا پر خمار چشم
دل آرزوی چشم تو دارد عجب مدار
گر باشدم ز خون جگر چشمه سار چشم
خونم هدر مکن که بسیلابه‌ها خون
خود می نهد سزای من اندر کنار چشم
جائی رسید کار که بی وصل روی تو
با حجر تو بکشتن من گشت مبار چشم
جانا گرفته ز جفا خوی روزگار
آری وفا نداشت کس از روزگار چشم
پنهان چگونه دارم عشقت که در جهان
دارد باشک راز دلر آشکار چشم
دادی بوصل وعده و آنکه بطنز گنت
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم

۱۵

۲۰

۲۴

صدر حمید دین که منادیگر ازل
 خواند از کمال جود و کرم صدر کشورش
 آن جوهری نسب که کرامات ایزدی
 اثر نور عقل و سر سخا کرد جوهرش
 تا پای در نشیمن گلزار گل نهاد
 در قلع خار فتنه جهان خواند سرورش
 حاش بسوی قلعه نهلان نظر نمود
 نشمرد جز غبار و کلوخی مختلش
 ای رای آسمان وش عالی نشانت را
 از علم ثابتانش و از فضل مجورش
 بس لاگران محنت گیتی که در جهان
 فربه شدند از اثر کلک لاغرش
 آمد کمال مدح تو روحانی که عقل
 در قید نظم طبع به بیند مصورش
 در مدحتت قلم چو کند نظم سلك حرف
 یاری دهند جمله اعضاء دیگرش
 تا هر شی عروس فلک را زبان شب
 از دوده سیاه کند رنگ چادرش
 بادا لبان دولت کئی بجنده در
 از کلک گریه ناکت و از دیده ترش

و در قصیده میگوید

اگر بحکم جنا روز من بگردانی * ز حسن عهد و رضای نودل نگر دانم
 و گر زمانه قضاید بنام من خواند * بجز دفاتر مدح و ثنات کی خوانم

شعر

۲۴ و هم در اثنای رسالتی و نویسد

باغ آسمان دیگر و امر انجم نبات
 طالع شد بروز و شب اشکال اخترش
 جعد بنفشه خم زده بر عارض من
 چون زلف دلبر من و آن خطِ عنبرش
 معشوق وار نکیه زده گل بقیه در
 وز کله زبرجد محلول بسترش
 بلبل بنغمتی همه الحان دل فریب
 تکمیل داده دامن و آن جیب پر زرش
 آن دور درگذشت و چو عدل از جهان بشد،
 آن نقد اگر برفت به بین نقد دیگرش
 گر بیوه گشت گلبن زیبا ز هر گلی
 میوه بعذر آمد و بنشست بر درش
 آسیب هجر گل برخ سیب دفع شد
 هر کس که دید عارض یاقوت احمرش
 آن حقه جواهر یاقوت رنگ نار
 چون مجهری و لعل شده حشو مجهرش
 گفتم که باغ از گل و از میوه خالی است
 امر حمله خزان بر میدند لشکرش
 باغی کجاست اهل هنرا کنون بگو
 نزهت سراسر خاطر و دل ساحت درش
 از فضل گلستانش و امر عالم ساحتش
 از جود بوی و رنگش و از خلق کوثرش
 گفت این صفات حضرت فخر زمانه دان
 والا حمید دین که سپهرست چاکرش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۹۳) الامام العالم شرف الواعظین شمس الدین محمد الدقابی المروزی، امام شمس دقابی که دقابی سخنش از تارِ دَق و داهِ دِق باریکتر بود براعت و عبارت در ذات او چون آب با شیر آمیخته و فصاحت و حصافت در نهاد او چون راح با روح الفت گرفته سخن او اگرچه بدُر فصاحت مرصع است فامّا مسجع است و در نثر پارسی رعایت جانب مسجع کرده است و بختیار نامه و سندبادرا لباس عبارت پوشانید است و در بخارا مدتی مدید مقام داشت و در خیال این داعی آنست که او را دیده است و الله اعلم چه در خاطر میگردد که در مسجد کوی بالوی که منسوب است باصحاب امام معظم و مقتدای اعظم شافعی مطلق علیّه من الله الرحمة و الرضوان تذکیر میگفت اگرچه صاحب سخن و منشی کلام بود فامّا لهجه کلام فصیح نداشت صینش بلند بود اما صوتش پست بدان سبب عوامّ باستماع مجلس و عظم او رغبت کم میکردند اما خواصّ و فضلا پیوسته بتذکیر او میرفتندی و اقتباس فوائد کردند و رسالتی دیدم بخطّ او حنین الاوطان و در آنجا بسیار لطایف درج کرده و بسی درر و غرر فضل در ابراز و ایراد آن خرج کرده و سخن او بر مذاق مقامات حمیدی است و آن طرز دارد و از نقود اشعار او آنچه در خزینة خاطر موجودست بر جید و جود این تألیف عقّدی سازم در مدح خواجه فخر الدین عمدة الوزرا گوید و صفت خزان کند

دی باغ را بدیدم و روی مزعفرش

لرزان ز تندباد همه شکل و پیکرش

۲۰

لرزنده همچو مرتعش از باد شاخ بید

گفتی که رعهش دارد اعضا سراسرش

گفتم کجا شد آن همه حسن و دلال باغ

و آن صورت عجیب و تن روح پیکرش

۲۴

اندک شنیدم که بجهت کتاب خانه سرپل بازارچه تهذیب از هری بخت
مصنف از دار الکتب مرو آورده اند و کاتبی بجمال فضل مبطلبند چون
هیچ کس را آن قوت نبود که او را چه اگر فضلا بودند که آن را نیکو
بدانستند از خط حظ ایشان وافر نبودی و اگر خط نیکو بودی اهلیت
آن نداشتند بدو ارسال کردند و صدر اجل مجیر الدین او را بخدمت
خود خواند و از فضل و هنر او معلوم کرد و دانست که ذات او جهان
علم و کان فضل است او را بخدمت صدر سعید عبد العزیز [بن] عمر بن
سید سادات برد فرمودند تو این را دیک و از اینجا لغت استخراج توانی کرد
او تبسم کرد چه او را فضل آن بود که مثل این تألیف کند فرمودند که
۱۰ صفحه ازین کتاب بنویس تا خط تو صدر جهان مطالعه کند بر بدیهه
فصلی در فضل این کتاب و استخراج لغات آن تحریر کرد و شعری بر
ترتیب حروف که بناء استخراج آن بدانست انشا کرد و بخدمت فرستاد
و چون این فضل وافر بدیدند آن کتاب بدو دادند و او را راتب نیکی
مہیا گردانیدند و بتدریج محل او عالی و رتب او سالی شد و کار
او بالا گرفت و دبیر صدر جهان شد کتاب خانه سرپل بازارچه او را
دادند و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و
بفضلیات کس التفات نکردی و در آن خوض نکردی چون اقبال او
دیدند خلق بر تحصیل آن شیوه اقبال نمودند و من در خدمت او
تحصیلا کرده ام وقتی از سمرقند نامه نوشته بود به نزدیک خواجه امام
۲۰ ناصر الدین پسر خود این دو بیت در آنجا دیدم
نظم

در غمت ای ناصر ای دو دیده روشن

مردم چشمم بسان مردم آبی است

دل که ز غمهاست مست بود خرابست

عاقبت مستی ای دو دیده خرابی است

۲۰ شعر پارسی او بیش ازین بمن نرسید است آنچه بر خاطر بود تحریر افتاد

خانقاه قصیده نازی دیدم در مدح خاندان نبوت نوشته و تخلص بعلی بن موسی الرضا کرده بر قافیت میم چون ایراد اشعار نازی تکمّل نکرده‌ام برین اقتصار افتاد،

(۹۲) مولانا قطب الدین سرخسی،

۰ قطب فلک علم [و] در دریا دانش و اختر آسمان براعت و گوهر کان بلاغت و استاد فضلاء ما وراء النهر بود و در اوایل حال که در سمرقند بود و تحصیل می کرد در غایت قلّت حال و ضیق مجال بود و کتابت کردی و وجه معاش او از اجرت آن بودی، شنیدم که گفت وقتی ضحرت بر من مستولی شد و تنگ دستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار ۱۰ بدرجه رسید که ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجای روم و در روستاها چنانکه ائمه دیگر دق میکند تا بدان وجه خود را نانی بحاصل کنم برین عزم در مسجدی رفتم و نماز استخارت گزاردم و هانجا بفکرت فرو شدم و در آن فکرت جاسوسان حواس ساکن شدند و اجزاء در مقام استرخا نظای گرفت و اطراف اعضا در موقف قرار آرای بحاصل ۱۰ کرد در اثناء آن خوابی دیدم که ظاهر آن صورت ترحی داشت اما موجب آن فرحی بود خیال چهره روز بود در زیر حله شب پنهان شده و نشان صورت دولت بود از پس پرده محنت منزوی گشته و صورت آن چنان بود که خود را دیدم بر بای بلند ناگاه از گوشه این بام در گشتم و در هواء شدم و خواستم که بر زمین آمم و خوفی و هراسی عظیم ۲۰ بر من غالب شد و دل از جان بر گرفتم ناگاهی دو دست دیدم که در هوا مرا بگرفت و در رواقی نگاه داشت، چون در اثنای آن نومیدی فرجی روی داد آوازی شنیدم که این دو دست مجیر الدین است از خواب در آمدم و چون خوابی راست بود با خود آن را تعبیر کردم و گفتم مرکز ۲۴ خالی نباید گذاشت که هر آینه تعبیر این خواب پیدا آید بعد از مدت

(۹۰) شمس الدین محمود بن مسعود، (۹۱) علاء الدین الحارثی، ۳۰۹

ده جای ز سر چو طور بشکافت * چون عکس رخت نشانه آمد
افسانه درد من ز عشقت * خوشتر ز همه فسانه آمد
زلفین تو دامن عقلها شد * تا خال لبیت چو دانه آمد
ی را چه کنم که آن لب تو * خوشتر ز می مغانه آمد
و این دو بیت را در شکر نعمت معنی و عذر احسان مکرری گفته است
ای های سماء مجد و سعود * از فلک برترست همت تو
نه فراموش کرده ام نه کنم * بهمه عمر حق نعمت تو

ذکر علماء حضرت مرو و مضافات آن،

(۹۱) الصدر الامام العالم علاء الملة و الدین شیخ الاسلام الحارثی رحمه الله،
۱۰ نمان ثانی و کان معانی و منبع علوم شریعت و مطلع خورشید حقیقت و
آفتاب فلک فضل و بزرگواری و آسمان مجد و نیکوکاری و معمار دیار
علم و معیار دینار حلم اگرچه بکمال بزرگی مشهور بود فاما از قصد فلک
غدار رنجور بود مدتی مدید در خوارزم شهر بند شد و من سعادت
خدمت او در آنجا در یافتم و ازو اجازت احادیث ستدم و در خدمت
۱۵ او روزی چند فواید اقتباس کردم و کمال قدر و بزرگی او از آن برترست
که کسی او را بشعر نسبت کند یا او را بدان مباحات بود اما شاید که
بجهت تشجید خاطر وقتی نفته المصدوری پرداخته است و این رباعی از
وی روایت کرده اند،
رباعی

یا رب من نشنه جام خون چند کشم * بار ستم طاس نگون چند کشم
۲۰ از بهر دولتمه نان که هم داده نست * من منت هر ناکس دون چند کشم
و این رباعی هم از وی نقل کرده اند در آن وقت که بخوارزم رفت، رباعی
حالی باری بر آتشم تا چه شود * خاکبست همیشه مفرشم تا چه شود
بر ناخوشی دهر خوشم تا چه شود * تو میکن و من هی کشم تا چه شود
۲۴ و در قصبه کاربیز در جوار مشهد طوس خانقاهی است بر دیوار آن

گنجیست رنج غربت از آن گنج مر مرا
 در دیک گوهر آمد و بر چهره زر رسید
 با ترکناز عشق چه سازم که نیم شب
 یک خیل نا گذشته دگر خیل در رسید
 بر هم زدند شادی و غم پس نثار کرد
 مارا نصیب محنت و خون جگر رسید
 غم خود نصیب جان غریبان بود و لیک
 قسم من غریب حزین بیشتر رسید

(۹۰) الامام شمس الدین سید الافاضل محمود بن مسعود [الاندخودی]

۱۰ که فضایل فضلا از آن کتاب سطری و از آن صحاب قطری اما سطری
 که جوامع علوم را حاوی بود و قطری که بحر محیط در مقابله میاه بدایع او
 جدول می نمود و زینة الزمان از مؤلفات اوست در نظم و نثر تازی
 و پارسی داد سخن داده است و مشاطه فریحت او عروسان جمال افکار
 فضل را به نیکوترین دستی جلوه کرده فلله درّه ما انقی درّه چنان شیرین
 ۱۵ سخنی که صابی اگر در احبا بودی از خجالت این تالیف بکم از بکم گرفتار
 نشدی و صاحب اگر آن عقد فضایل را بدیدی نام دُرّ شهباز بر زبان
 نراندی و اشعار عذب شمس الدین بهر دو زبان مطبوع است و هم
 مقبول و مصنوع و این دو بیت تازی از نتایج طبع اوست، شعر

لَطْرَتُهُ وَ خَالَاهُ وَ حَالِي * لِيَالِي فِي لِيَالِي
 وَ مَنْطِقُهُ وَ مَبْسَهُ وَ دَمِي * لَأَلِي فِي لَأَلِي فِي لَأَلِي

و این غزل تر از برای نشاط خشک لبان عشق او انشا کردست، غزل

روے تو مه زمانه آمد * عشق تو سر ترانه آمد
 صبر از دل من کرانه کردست * تا عشق تو در میانه آمد
 هرگز نزدی بسزخم تیری * کان تیرنه بر نشانه آمد

(۱۹) الامام الاجلّ علاء الدین افتخار الائمة مسعود بن محمد بن علی

الاندخودی رحمه الله،

علاء اندخودی که جهان بیان بود و جسم فصاحت را روان بر منبر
 علم خطیبی جاری لسان و بر گلبن فضل عندلیبی خوش الحان و این
 چند بیت مطلع نامه اوست که بدوستی از دوستان خود نبشته است و
 برهان فضل او را این ابیات تمام است که میگوید
 صدرا بدان خدای که این فرش خاک را * بر روی آب قدرت او استوار کرد
 این طارم ملون فیروزه رنگ را * همچون نگارخانه چین پر نگار کرد
 صدرا بدان خدای که بر تخت بوستان * از عقد غنچه ناج سر شاخسار کرد
 ۱۰ جمشید گل چو بر سر تخت بقا نشست * مسند ز باغ کردش و خنجر زخار کرد
 صدرا بدان خدای که شاخ ضعیف را * چون ناف آهن خن مشکبار کرد
 از قطره‌ها لؤلؤ طلّ سحرگهی * در گوش لعبتان چمن گوشوار کرد
 صدرا بدان خدای که شمشیر بید را * در دست شمسوار بهار آبدار کرد
 صدرا بدان خدای که در صدر سروری * از سروران شرق ترا اختیار کرد
 ۱۵ پس نکته‌ها در صفت جان فزات را * در صفحه‌ها تیغ زبان شاهوار کرد
 صدرا بدان خدای که تیغ زیانت را * در پنجه بیان تو چون ذو الفقار کرد
 آنکه ز نوک خامه عنبر نثار تو * بر فرق شرع گوهر معنی نثار کرد
 صدرا بدان خدای که آداب علم تو * بر شاخ گلبنان سخن برگ و بار کرد
 پس دامن خواطر ارباب فضل را * از برگ [و] بار علم تو دریا نثار کرد
 ۲۰ کر آرزوی خدمت میمون جناب تو * چشم بسی عقیق بزر بر قطار کرد
 و هو گفته است و از سخن غربت شکایتی کرده و از بار کربت حکایتی
 شعر گفته

مارا هر آنچه از غم غربت بسر رسید

زین جان روی زرد و دل در بدر رسید

فضل نور تو مقدم است از آنکه آن نور را ظلمت مغلوب میکند و ظلمت
 محن آیام در نور فضل ایشان نقصان نمی آرد بلك مستدعی مزید میشود
 یکی از چهار یگانه شمس الدین طیبی بود و دوم شمس الدین باقلانی و
 سیم شمس الدین عمید و چهارم شمس الدین خاله و وی کمتر رفتی و
 اختصاصی زیادت نداشت و امام شمس الدین باقلانی ملازم خدمت او
 بودی اما متفلسد هیچ شغلی نشدی و گرد دیوان نگشتی و مهبات او را کرم
 صاحبی مکفی میکرد و وقتی صاحب اجل را علت جرب حادث شد و هر
 کس از رگ اندیشه خون چکانید و ایات و اشعار گفت امام شمس
 الدین يك رباعی گفت که جمله اوراق اشعار خود را بشستند گفت رباعی
 ۱۰ دست تو که ابر نوبهار کرمست * زو گردن چرخ زیر بار کرمست
 بردست تو گر نیست بگویم آن چیست * ای گلبن جود خار خار کرمست

رباعی

فریاد که وقت خط در آوردن نست * بر گل ز بنفشه چتر آوردن نست
 مارا بعتاب و کینه سببت چه کنی * سببت کن ما ریش بر آوردن نست

رباعی

در تو دل مسکین نظری تیز نکرد * تا از مژه صد هزار خونریز نکرد
 پرهیز کن از درد دلی کز غم تو * خون گشت وز دوستیت پرهیز نکرد

رباعی

شب یاد تو چون بر دل و خاطر گذرد

آرام من از باطن و ظاهر ببرد

چشمی که بد آشیان طاووس خیال

نا روم جناح نسر طاير شمرد

رباعی

وصلت چودی بدل فروزی افتد * هجران سبک بکینه توی افتد

۲۰ افتاد غم تو از جهان روزی من * يك يك مردم فراخ روزی افتد

مسعود آنکه کلکش ریزد گهر چنانک

می ریختی بهنجار از ذو النقار لعل

و سعد الدین مسعود قطعه دیگر فرستاد بخدمت او که ردیف آن عقیق
[بود] و در آن وقت چشم آن مردم دیکه فضل از نامردی سپهر بدرد آمد
بود و زحمت دیده چراغ او را عقیق رنگ گردانیده این قطعه در جواب
مفاوضه او فرستاد،
قطعه

فرزانه سعد دولت و دین صدر اهل فضل

دور از تو هست چشم من از درد چون عقیق

در جزع دیدگانم دُری که داشتم

گشت از رمده بعینه آن دُر کون عقیق

از کان عقیق زاید و از بحر چشم من

بر ضد و عکس آید هر دم برون عقیق

زین پیش بحر روم هرگز شبه نداد

و اکنون چه شد که دادم این دهر دون عقیق

از دیده درد دیده چو بهتر شود مرا

سازم ردیف مدح تو ای ذو فنون عقیق

(۱۸) الامام الاجل شمس الدین الباقلانی البلیخی رحمه الله،

امام شمس الدین باقلانی که عقیده بلخشان گنتی پیش او با قلابی در فضل
از اقران در گذشته و فصاحت او بساط ذکر سبحان در نوشته و در
۲۰ سمرقند از دولت صاحب نظام الملک صدر الدولة و الدین دولتها دید
و از جمله ندماه خاص او شد و در آن وقت که داعی سمرقند رسید بود
چهار شمس بودند که از ندماه صاحب بعز قربت اختصاص زیادت
داشتند گوئی که آن زمین بمکان آن صاحب دولت بر آسمان مباحات
۲۴ میکرد که اگر تو یک شمس داری من چهار دارم که نور فضل ایشان بر

نی نی چو یافت با لب و دندانست نسبتی
 ناقص شدست لؤلؤ و گشتست خوار لعل
 جاناللب و دهان تو چون لعل و خاتم است
 آید ز بهر خاتم بیشک بکار لعل
 وعده وفا رسان که شد از بهر وصل تو
 لؤلؤ آب چشم من امر انتظار لعل
 اندر ازاه آن لب و دندان که مر تراست
 عزت گرفت لؤلؤ و شد نامدار لعل
 زیر لب چو لعل تو دیدم قطار دُر
 شد بر رخ چو زرم حالی قطار لعل
 گرد عذار تو [خط] زمرّد در آمدست
 دارم ز اشک خونی گرد عذار لعل
 با روی همچو آبی بی روی تو مراست
 در چشم جمع گشته بشکل انار لعل
 يك ره کنار گیرم کز آرزوی آن
 ریزم همی ز دیده خود بی کنار لعل
 از اشک دیده دارم در آستین سرشک
 وز خون سینه دارم اندر کنار لعل
 چندانکه لعل و گوهر زاید دو چشم من
 در بحر نیست لؤلؤ و در کوهسار لعل
 من در و لعل میدم ای دوست مر ترا
 اندر وشاح در کش و اندر سیوار لعل
 چون زاد ابر چشم بس بقیاس دُر
 چون داد دست صاحب بس بی شمار لعل

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۱۶) صدر الدین عمر الحزّما بادی، (۱۷) حمید الدین محمودی، ۲۰۲

هرکرا روی ز پشت شکم آسوده بود * پشت او خوابگه هر شکی بوده بود
آب در دیده او جمع نیاید هرگز * تو ازو شرم طبع داری بیهوده بود

وله، رباعی،

دم چشم حقیر مور نورست امر تو
در پهای ضعیف پشه زورست امر تو

ذات تو سزاست مر خداوندی را
و آن وصف که نا سزاست دورست از تو

وله، رباعی،

هر محظه که با غم تو هخانه شوم * بر شمع امید وصل پروانه شوم
با دوستی خود آشنا گردانم * تا از همه کاینات بیگانه شوم

(۱۷) القاضی الامام حمید الدین افتخار الافاضل علی بن عمر المحمودی

رحمه الله،

قدوة افاضل عصر و والی و متصرف بر ولایت نظم و نثر لطف طبع
او بی اندازه و بستان فضایل از نسیم شمایل او طری و تازه بدایع بیان
۱۰ او را لطافت شمول و روایع لسان او را طراوت شمال در دولت سلطان
شهید قطب الدنيا و الدین ایبک السلطانی تغمه الله برحمته و غفرانه
آسایشها دیک و شمال افضال و قبول از آن مهب اقبال بر نهال احوال
او وزید و رسالات و منشآت او درین بلاد مشهورست و بر زبانها
فضلا مذکور و قصاید او قلائد نهور فضایل و تمام بازوی افاضل را
۲۰ شاید فاما این بیتی چند در جواب مکاتبت سعد الدین مجد الاسلام مسعود
رئیس گفته است،
شعر

تا چند بارم ای ز لبث گشته زار لعل
آب از دو دیده در غم آن آیدار لعل

يك شهر حديث من و اشعار منست * در هر کنجی سخن ز گفتار منست
گر پیش نم یا سپس ای مَرْد سَرَه * پالان زن تو نیست دستار منست

رباعی

آن دُر که ز دیده سفتی ریخته شد * تا بر سر من گرد بلا بپخته شد
دی بر سرتاق جنت ابروی خوشت * دزدیده نگه کردم و آویخته شد

و وقتی مفریان او دیر کردند چون برسیدند گفت

گر بر سر آئی که قدم رنجانی * زود آئی که بی سنگی من میدانی

بریان دارم دلی درین مهمانی * گر دیر آئی سرد شود بریانی

و در مدح سلطان سکندر گفته است

شعر

زهی در شان تو مثل همه آیات سلطانی

۱۰

بدیده عقل در تیغ تو آیات جهانبانی

تو خورشید سلاطینی از آن از تیغ صبح آسا

گرفتی هفت کشور را بیک ساعت باسانی

چنان آسوده شد از تو رعیت در دیار [و] دیه

که جز در طره خوبان نه بیند کس پریشانی

۱۵

خطائی را خطائی دان خلاف لشکرت جستن

و گراو جسته شد بیشک بدید آثار نادانی

چو روزست این که گرانار سر بر خط تو نارد

شود روز همه در حال همچون تار ظلمانی

چو ذو القرنین از مشرق یکی بخرام در مغرب

۲۰

بحمد الله که در عالم توئی اسکندر ثانی

وله، رباعی،

هر شب دل من عشق تو از سر گیرد * وز آتش دل چو صبح افسر گیرد

پندارد صبح آتش دل کم شد * هر شب بدمد تا دلم اندر گیرد

و این قطعه در تعریک ناکسی و تعریض خسی گفته است، قطعه

۲۵

دوستان را بچود شادان داشت * دشمنان را به تیغ غمگین کرد
و در قصیده میگوید

دی گذشت امروز جانی میکم * کیست کز غم تا بفردا ی کشد
چشم بد در روی وامق باز شد * نیل بر رخسار عذرا ی کشد
کرشته دیدار موسی میزند * جام رویت طور سینا ی کشد
کس مبادا کش زنی بیند بچشم * آنچه یوسف از زلیخا ی کشد
چرخ رعنا تا تو عاشق میشوی * غالبه بر روی زیبا ی کشد
گر حکمی ظلم این و آن بکش * حلر عثمان ظلم غوغا ی کشد
بی امیدی مرد کاری ی کند * هر دی مردم بسودا ی کشد
شاخ خرما بن بھمن باغ در * بار خار از بهر خرما ی کشد
ای خدائی کر تو ترتیب فلک * برهرا بر روی جوزا ی کشد
از جوار فضل تو هر مجری * رخت در فردوس اعلیٰ ی کشد
در بهشت از بهر ما رضوان هی * نوتیا در چشم حورا ی کشد

(۸۶) الامام صدر الدین ملک الکلام عمر بن محمد الخرمابادی

رحمه الله،

مذکری لطیفه گوی که جرم خورشید در میدان بیان چوگان عبارت اورا
گوی سزد بکمال فصاحت و بزرگی اقران را پس گذاشته و پیشینیان را در
خجالت بیان خود بانگ و در سمرقند بخدمت او رسیدم اگرچه در علو سخن
غلو میکرد اما مالی و منائی نداشت بارگیر بیان او فربه بود اما لاغر
۲۰ کیسه افتاده بود بدان سبب از سمرقند حرکتی کرد و در خراسان آمد و
ببلخ سکونت ساخت و آنجا دولتها دید و وقتی بر سر منبر تذکیر ی گفت
و سخن گرم شک بود و پیوسته عادت داشتی که دستار را بر میان دو ابرو
نهادی و در آن غلو کردی رقعہ نداشتند بجهت تخمیل اورا که دستار برتر
۲۱ نه که روزی خدا میدهد، بدیهه این رباعی بگفت،
رباعی

جانم جناش ز آتش غم جست و آنگهی
چون در گرفت آتش بس خار بر نهاد
بس نایب شراب کزان چشم پر خمار
دیده بخاک حضرت خمار بر نهاد

° و درین قصیده چند بیت در مدح میگوید

بر روی خلق تا در اقبال باز کرد * درهای فتنه را هم مسمار بر نهاد
تا شد سرای ضرب بزرگی بنام او * نقش کرم بگوشه دینار بر نهاد
آزاده وار همت و خلق [و] طبیعتش * نام وفا بعالم غدار بر نهاد
ای سروری که عقید گهرها، لفظ تو * اسم حسد بلؤلؤ شهوار بر نهاد
۱۰ و در واقعه سلطان سعید سنجر گفته است بر در سمرقند در حوالی نخشب

و انهم از حشم او از خطائیان
قطعه

حکیم کوشککی را بخواب دیدم دوش * زبان گشاده بمدح مبارزان سپاه
ز راه طعنه و طنز و تماخره میگفت * خهی گزارده هر يك حقوق نعمت شاه
فسوس زیر رکاب شما کمیت و سمند * دریغ بر بر و فرق شما قبا و کلاه
۱۰ ز پیش کافر کهران نعمت آورده * گریختید چو از پیش توبه خیل گناه
ندیده گرد سپاه سپاه پوش هنوز * که گشت صبح سپید شما چو شام سپاه
ز بس تعجب کفار جمله میگفتند * زهی جماعت غز لا اله الا الله

(۱۵) القاضی الامام شمس الدین محمود البلیخی رحمه الله،

قاضی شمس الدین محمود از غرایب چرخ اخضر و نوادر عالم اصغر بوده
۲۰ است و در فن تذکیر و ایراد دقائق و ابراز حقایق آن اعجوبه زمان و نادره
گهان و اگرچه نظم او از زبور تکلف عاریست فاما نثر او هم لطایف
است و در نعت سید المرسلین و رسول الله رب العالمین گفته است، نظم
او سخن گفت و عقل تحسین کرد * سخنش را خدای تلقین کرد
۲۴ آسمان گفت من زمین باشم * در شبی کو براق را زمین کرد

و در نظم و نثر صابی و بو نواس، لفظ او چون راحی که بریحان مطیب گشته بود یا شموی که بر مهبّ شمال نهاده باشد اشارات او مقبول و عبارات او منقول در فقه و اصول و نظری نظیر و در دقایق رموز فضیلات ناقد بصیر و چند رسایل را وسایل حصول مقاصد خود ساخته است و هریک در متانت بمثابتی است که آب طراوت سحر برده است و بازار حلاوت عسل را بدست کساد سپرده یکی از آن جمله مقامات است و دیگر وسیله العفایة الی اکفی الکفایة و دیگر حین ألمستجیر الی حضرة العجیر و دیگر روضة الرضا فی مدح ابی الرضا و دیگر قدح المغنی فی مدح المعنی و رساله الاستغاثة الی الاخوان الثلاثة و مئیة الراجی فی جوهر التاجی و در هر یکی داد فضل بداده است و برهان هنر فرا نموده و اگرچه در سخن مراعات جانب سجع کرده چنانکه اهوازی در نثر تازی و امام رشید الدین وطواط در ترسل فاما جائی که در سخن از حد تکلف میگذرد لطافتی دارد بغایت و اشعار او بغایت لطیف است و بحکم آنکه منشآت او شهرتی دارد و مصنفات او بسبب لطافت معروفست در اشعار او زیادت اطنابی نرفت و بیستی چند از نتایج طبع او از جهت زینت کتاب ایراد کرده آمد و این قصیده در مدح رضی الدین شرف الملک ابو الرضا فضل الله رضه گفته

تسا از ستیزه مشک بگلنار بر نهاد

عشق رخس بهر دل و جان خار بر نهاد

تیر بلا بدیده ابدال در نشاند

بارگران بسینه احرار بر نهاد

دل را گذاشت در ستم دست و پای عشق

پس جرم خود به بخت نگو سار بر نهاد

صبر امر دلر بغمزه غماز در ربود

و آنکه گنه بطره طرار بر نهاد

بر اختر فسرده چو دستم نمی رسد
 پر اختر گذاخته خوشتر دهان و کام
 ساقی چو از شراب شهبابی نمود زود
 گشت از شراب صافی ساغر مه تمام
 بر زد حباب ریزه چو لؤلؤ نیم سود
 بر روی لعل حل شده در آبگیر جام
 در سایهٔ پیاله توان بود سرخ روی
 چون برگ سبز سایه فگن شد بهر مقام
 غمنازی نسیم بنفشه چو در گذشت
 ای سرخ گل ز مهد زمرد برون خرام
 ای فاخته به بین و بخود اعتبار گیر
 در طشت خون لاله سر زاغ بو الکلام
 وای لاله گره شده چون تکه کلاه
 بگشای تکه‌های قیای عقیق فام
 وای نرگس غنوده بدار آن کلاه زر
 برفرق فرخنده تاج سر انام
 والا سراج دولت فرخنده شمس دین
 کز رای اوست رونق ایام خاص و عام

فصل دوم،

۲۰ در ذکر علماء خراسان و ذکر فضلاء بلخ و مضافات و نواحی آن،

(۱۴) الفاضی الامام حمید المله و الدین سید الفضاة و الائمة عمر بن محمود

المحمودی البلخی رحمه الله،

۲۲ صاحب مقامات و صاحب ذیل کرامات در مسند قضا چون شرح و ایاس

پسپیده موی دوست نشانی برو دو طوق
یعنی که طوق مشک سزد زبور حمام
بر شاخ دل نشست و باواز نرم گفت
کآمد پیام دوست قدح درده ای غلام
دل گرچه چشم چشم چو زنبور خانه بود
شد شهد خانه سرم از لذت پیام
عیش نمی کنم که بفتوی عاشقان
خونها حلال باشد و دیدارها حرام
آری چو ازدهاء دمنده است روزگار
در کام ازدها نرسد آدمی بکام
صد روز بیش راند آزار و خون دل
یک روز عندلیب صفت نیست شادکام
نرگس بچشم مست و زمانه بغدر کرد
از لاله چاه پر خون در هر بدست و گام
ژولیده سر بنفشه چو مستان گو صبح
در مجلس بنفشه بزاونوست در قیام
از غنچه روزگار قمعها لاله ساخت
تا از قرابه سوی قمع آوری مدام
چون باده صرف باشد گو جام کوزه باش
در سر چو کوزه دست مزین بیهده مدام
ی در سفال نوش نه در سیم و زر که هست
در پیکر سفال نهان جوهر کرام
رنگیست دیده پرور و بوئیست جان فزای
رنگ سفال پخته و بوی شراب خام

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

روزی که نینم رخت ای سرو خرامان
 چون فاخته می نام همواره که کو کو
 قمری چو ز کو کو زدن روز فرو ماند
 شبها دراز آمد همخوابه من کو
 همخوابه کسی خواه که با زلف چو خرگاه
 خرگاه پُر از ماه کند از رخ نیکو
 ای آهوی خوشبوی هم از شوخی و سنگیست
 در جعد نو چون نرگس رعناى نو آهو
 از زلف تو يك جو بهمه چین و خطا در
 جویند بدرمان و نیابند بدارو
 چون ناخن باران شه دوده حیدر
 آلوده مکن بیش بخون غمزه جادو
 دارای جهان احمد کین سقف فلک را
 دارنده کف اوست باستون دو بازو
 بسند کمرها و گشادند سراغچ
 میران خطا جمله بنرمان نینگو
 وله ایضا، شعر،

آمد بیمار عاشق مجبور مستهام
 مرغی ز آشیانه معشوق نامه نام
 در بال او کشیده بنازی بسی دُرر
 بر پَر او نیشته بزاری بسی سلام
 سر بر شکم بریده از آن چشم تیغ دست
 سر در شکر نهفته بدان زلف مشک وام
 چون باز پیش صدر وی از مشک الف الف
 چون کبک زیر بال وی از قهر لام لام

بر خیز که شمعت و شرابست و من و تو
آواز خروس سحری خاست ز هر سو
بر خیز که بر خاست پیاله بیکی پای
بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو
ی نوش از آن پیش که معشوقه شبرا
با روز بگیرند و بترند دو گیسو
در ساغر مینای رنگین خور و انداز
سنگی دو درین شیشه گردنده مینو
ای داده نگ آهو و بر چیده دل از من
من بر اثرت چید بسی نافه آهو
شاید بسیه کردن دلها بده دوش
کز و سه سیه گشته ده انگشت و دو ابرو
نور شه مشرق شده محبوب من غیرت
ز اندام چو طرفه تو در کزته طرفه
در عشق دو شفتالوی سرخ تو رخ من
ز آسیب کف دست کیودست چو آلو
رفت آنکه در ایام خزان خون رزان ریخت
وز باد خزان خشک شد آن عارض خیر و
امروز زمانیست که میزان فلک را
مملوست ز پروین چو صدف پله لؤلؤ
گوئی که طبق دار مه از خوشه پروین
می بر کشد انگور فشرده به ترارو
بر روی طبق نارستان خفته و لرزان
کز باد خزان خشک شدش سینه و پهلو

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

مدحت جز این چه گویم گویم که نو نوی
وز خود سخن چه رانم گویم که من منم

و له ایضاً، شعر،

دیر شد تا در برم دل زحمت تن میکشد
دوست ی بینی چگونه رخ دشمن ی کشد

هرکه دل را کرد آلوده بهر این جهان
نیل بر رخسار یار از دود گلخن ی کشد

از برای آنکه نا محرم شود در دیده
توتیا خود را به پیش زخم هاون ی کشد

وز برای صحبت پشت و بر صاحب دلی
دیگر را دیبا به پیش نوک سوزن ی کشد

بی ریاضت هر که دل جوید ز راه الهی
راست چون مردی بود کز ریگ روغن ی کشد

(۱۲۴) القاضی الامام شمس الدین منصور بن محمود الأوزجندی،

۱۰ قاضی منصور که بر لشکر هنر مظفر بود و بر سپاه حکمت فیروز در علم

طب و حکمت و نجوم از اقران و اکفاء قصب سبق ر بوده و از حکماء

عصر بر سر آمد و نظم و نثر او در اطراف شایع گشت چون انقلاب

زمانه بدید و بنظر ثاقب در احوال روزگار بنگرید صواب آن دید که

بخطا نعلق گیرد و باردو رفت و در فن طب خود را بدیشان عرضه کرد

۲۰ و چون مرد مستجمع بود و در فنون فضل ماهر بخدمت ایشان قربتی

یافت هرچه تمامتر و موقر و محترم شد و فقر و قلت او بغنی و ثروت

بدل شد و خمول او بقبول با امراء خطا بفر و اقبال مقرون گشت و او را

قصبه ایست در مدح تینگو که از غایت لطف و رقت در اطراف بلاد

قصبه

بود از فساد و فسق مرا تیره چشم عقل
از توبیاء توبه شد آن چشم روشن
جان میکنم ز غصه نا اهلی جهان
وین طرفه تر که دل ز جهان بر غمی کنم
هم برکم چو مردان زین گنه پیر دل
زیرا که گشت فاحشه او مینم
داد از برای سود مرا توبه حق و لیک
حق را چه سود از من و از توبه کردم
با دوستان ایزد دشمن بدم ز جهل
با خود کنون ز دوستی حق چو دشمن
بر دل زغم بروز و بشب دست از گناه
تا کی بکاهلی بشب او روز تن زغم
فی زور مردیستم و فی زاری زنان
در راه دین دریغ که فی مرد و فی زغم
روشن کند چو صبح دل را خدای از آنک
از راه صدق این نفس سرد میزنم
در جان و دل ز شوق حق آتش زدم چنانک
تا ساق عرش نور بر آید ز روزم
خون دل ار نریزد چشم ز درد دین
بادام وار چشم من سوزن بیازم
تا مرگ مانده بودم در خواب معصیت
بیدار اگر نکردی معبود ذو المنم
یا رب به نعمت تو ز شکر تو عاجزم
یا رب من هیبت تو بمجدح تو الکتم

در گلشن حقیقت نا بنگریستم
 دنیا همی نماید موحش چو گلختم
 بر سفرهٔ قناعت نالی و نره
 خوشتر که با لثیمان مرغ مسنم
 گر سرگشتم ز صحبت هر سفله جای هست
 چون هست شکر و منت حق طوق گردنم
 نالی و نره و یکی گنج عاقبت
 ملکبست بی منازع و گنجی معینم
 زر و گهر ندارم لکن ز فضل حق
 پر چشم همچو کاتم و پردل چو معدنم
 نمکین کس نخواهم از ملک کس چو من
 در ملک پایدار قناعت میکنم
 چون نرگم نیاید در چشم زر و سیم
 در بند کس نیام کآزاده سوسنم
 چون بنگرم بجرص بدنیا بکج چشم
 انگشت در کتم ز سران دیده بر کتم
 پام بدام دنیا زان روی بسته نیست
 سیرغ هتم نسزد چینه ارزم
 چون هر خری ندارم بر سر هی فسار
 دستار اگر نه بینی بر سر چو خرمنم
 پشمینه که پوشم بی منت کسی
 يك تار از آن به است ز صد خزادکم
 از زینتی ندارم منت خدایرا
 امر فضل او بزینت طاعت مزینم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

فامّا در آخر عمر چون موی او دیدبان شیب بر عارض پیدا آورد و از شب او صبح بدمید و روز عمر او بشام رسید دست از تمتع و تنعم دنیاوی برداشت و پای در دامن قناعت کشید و روی با حراز سعادت آخرت آورد و عمر خود را بر خدمت درویشان و اهل دل صرف کرد و بستانی که در محلت حوض امامان داشت شب و روز محطّ رحل اصحاب صفّه بودی و بائر نظر او و بزرگان دیگر آن رُوح داشت که در هیچ بستان متکلف جزوی از آن بجاصل نشدی و او را ابیات و اشعار سخت مطبوعست در جدّ و ابن يك قصیدک برهان لطف معنی و حسن نحوی کلمات او تمامست، میگوید

قصیدک

- ۱۰ دل در برم ز غصّه بجان آمد از تنم
وز دست تن بجان نخرد باز يك تنم
اندر کی گشاده شود راه حق و لیک
در بند بیشی است ز کم عقلی این تنم
حرص و طمع به ننگ فرو برده سر مرا
۱۵ وز خود غرور خورده که مردی فرو تنم
بالم دهد خدای گراز بهر حبس تن
چون کرم پيله بند سر و پای خود تنم
چون تیغ اگر ز محنت و غم خون همی خورم
تا در تنست جان سپر از تن نیفگم
۲۰ از دست حرص چون ستم آستین چرا
گرد طمع نشیند بر پای دامنم
دارم جمال عافیت امر بی تجلم
در کوی شکر ساکنم امر نیست مسکنم
در پای کس چو ی نخلد خار ظلم من
۲۵ چون گل همیشه نازه ام ار نیست گلشنم

استماع افتادست تحریر افتاد،
رباعی
من گرسنه وصل تو و از هجران سیر * از جان و دل خود شدم ای جانان سیر
جان سیری من در غم تو بس عجیبت * جانم تو خوری و من شوم از جان سیر
وله،

ای آنکه بزلف شام و از رخ سحری * چون شام و سحر سیه‌گر و پرده دری
می طعنه زنی بمفلسی مر مارا * ما مفلس ازینیم که تو سیم بری
وله،

فریاد ز چشم رهن و مرد کشت * وز بند سر زلف و شکنه‌ها، خوشست
ای تلخی کام من ز شیرین لب تو * وی شوری بخت من ز روی ترشت

۱۰. (۸۱) الامام ضیاء الدین دوغابادی،

امیر امام ضیاء دوغابادی که با شهد و غسل کلامش شکر عسکری دوع
خوردی و با صفاء فریحت او چشمه خورشیدرا تیره خواندندی ساکن
سمرقند بود اما قند از شرم الفاظ لطیف او در بند بود و اورا رباعیات
لطیف است و ازو قطعاً روایت نکرده اند فاما رباعیها لطیف گفته
است و ما بیتی چند از آن جمله بیاریم، میگوید
رباعی

دیدم دل خسته را جدا از شادی * و اندر غم تو بدست صد بیدادی
گفتم که کجا فتاده ای مسکین * گفتا که خوشستم تو کجا افتادی

رباعی،

با دلبر خویش گفتم ای جان جهان * گردد یکی بوسه رهی بر تو گران
۲۰ خندان خندان روی ز من کرد نهان * با ناز و کرشمه گفت چه کار جهان

(۸۲) الشیخ الاجل سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری رحمه الله،

سعد الدین اسعد بن شهاب رحمه الله که شهاب ثاقب طبعش دیو جهل
۲۲ سوختی و اختر سعد فضلش شمع هنر افروختی اگرچه از معارف بخارا بود

فطایی و آفتاب ز نور نو وام خواست * گر رد کنی ز تو دل آن یار بشکند
 ور قدر تو بگرد فلک بر نیامدی * هم کار و بار گنبد دوآر بشکند
 ناهید گر نگوید مدح تو در نوا * زخمه اش بوقت زخم بر او تار بشکند
 بی بوی خلق تو نتواند صبا بعد * کر جعد زلف یار یکی تار بشکند
 بر هر که بوی خلق تو روزی گذر کند * او آرزوی نافه نانار بشکند
 اسرار روزگار بمرست و رای تو * هر روز مهر نامه اسرار بشکند
 تو مرکزئی و چرخ جو پرکار گرد تو * یکسر اگر شود ز تو پرکار بشکند
 خاری که پای بی زره خصم تو نخست * دست زمانه خود سر آن خار بشکند
 در گرد صیت تو نرسد خوشرو صبا * سیار تیز رو نه ز طیار بشکند
 بازار ظلم اگر بشود گرم در جهان * از عدل تو ستم را بازار بشکند
 از نشکند ردیف نکردم ز بهر آن * تا یاد شعر طره بهنجار بشکند
 بادا حیات ذات تو جفت ثبات و عز * تا آنکهی که طاق نگو سار بشکند
 و این رباعی که خوشترست از مزده امان بچانی و از روح دل و لذت
 جانی اوراست در صفت پیری و موسم بی تدییری گفته است رباعی
 ۱۰ آسیب زمانه چون بروم بر زد * سنگی میانه سبوم بر زد
 مشکم بهها بخواست نفرو ختمش * بستد زمن و سیم بروم بر زد

(۸۰) علاء الدین فخر المذکرین الاوزجندی المعروف بزبادت،

مذکری شیرین سخن بدیهه گوی لطیفه پرداز که مذکر منبر چهار پایه فلک
 که خورشید لقب دارد بزبان شعاع پیوسته ثناء او گفتی و قاضی اجرام
 ۲۰ که مشتری نام اوست بچان مشتری فضایل او بودی و در بلاد فرغانه که
 مسکن او بود ملوک آن زمین اورا بحسن تربیت مخصوص داشتندی و
 بنظر عنایت ملاحظه نمودندی و اگرچه سخن او در غایت علو بود فاما
 ضعیفی داشت و سخن خود بکس ندادی و چنان نبشتی که کس آنرا نتوانستی
 ۲۴ خواند بدین سبب نظم و نثر او مشهور نشد و رباعی چند از گفتهها او

(۷۹) الامام الاجل بهاء الدین محمد الأوشی،

مذکری خوش گوی و پیری جوان طبع و فصیحی لطیفه پرداز بود پیوسته در مخاطبهٔ خود گفتی ای بهاء اوشی تو بهاء اوشی و هر چند نظم او مطبوع و راییق و لیکن نثر او بر نظم فایق است و جملهٔ افاضل عصر انصاف داده اند که از وی بدیهه گوی تر کس پای بر بالای منبر نهاده است، شنیدم که وقتی بر بالای منبر از بیئی او خون روان شد بر فور گفت آری تیغ است تیغ خون ریز بود و وقتی در گرمی سخن گفت تو موی نباید اگر بکنار بر موی من کف آمد چه عجب و از کمال مفری سمرقندی شنیدم که چون از هندوستان مراجعت فرمود و باوش آمد و منصب شیخ الاسلامی اوش او را مسلم شد در تیم بزازان تذکیر میگفت در اثنای تذکیر پای از منبر فرو نهاد در پایهٔ دوم آمد جامهٔ او بر کشید شد و بسبب فراخی دامن دراعه شقه از اذیالات او ظاهر میشد مفری اشارتی کرد که عورت پیوش بخود باز آمد بر فور گفت تیم بزازان است و هر کس متاعی که دارد عرضه میکند ما نیز یک دو مشت و یک چند شعر داریم من بیزید کرده ام، و لطایف او بسیار است، اکنون از نظم او بیی چند ایراد کنیم از حمید الدین سجزی شنیدم که برادر صاحب اجل نصیر الدین اسفزاری بود گفت برادرم قطعه فرستاد این دو بیت از آنجاست و در غایت دقت و نهایت رقت است،

سر کلکت که چنگل بازست * بچه برداشت [از] آشیان غراب

از فی کوکنار سمینت * ماند فتنه برون و شب در خواب

و در مدح ملك شهید قطب الدنيا و الدین نعمه الله برحمته گفته است

قطعه

ای قطب آسمان که [ز سهم وز] باس تو * در روز رزم رستم خونخوار بشکند

از شرم فیض قلم موج کف تو * در وقت بزم بحر گهر بار بشکند

صاحب قران ملت احمد که دست چرخ
نعل سمند او زند از تاج فیضی
لفظی چو وحی منزل دیدم هزار کس
در خار خار سینه که شاید پیمبری
بر خط امر تو که همانند هزار سال
گر روزگار سر نهد اینت کافری
در ملک فضل و حکمت و تنفید امر و نبی
بی خاتم و نگین تو سلیمان دیگری
در طوق رق کشیده و آورده در لگام
اسبان دیو پیکر و ترکان چون پری
کردی ز مرگ سدی با جوج فتنه را
آری بلند پایه تر از صد سکندری
معدن نخواست که همه زرّ خالصی
دریا نگویمت که سراسر جواهری
حق کرم گزارده باشی بردی
گر هیچ روی بر من بیچاره بنگری
بی خاک پای مرکب جبریل بین که کرد
از زرّ نظم خامه من سحر سامری
دست اجل بدامن عمم رسیده باد
گر سر بر آورم ز گریبان شاعری
گر نظم این قصیده بغزین برد صبا
از شرم خوی برون زند از خاک عنصری
چون جان پاک بی خطر و جاودان بزی
در مسند جلالت و ابوان مهتری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

وی زهره از برای مقیان مصطبه
 در ساز چنگ و بربط و آئین ساغری
 بشکن قلم عطارد بر بند رخت زود
 در نظم مملکت نه مشیر و مدبری
 هر چند در ردای کبودی چو آسمان
 ای ماه زرد روی سیه دل مزوری
 شیر فلک بطبع نزاید مگر سگی
 گاو سپهر پیشه ندارد مگر خری
 ای سال و ماه دایه هر دون و کودنی
 اے روزگار جاهل نا اهل پروری
 ای شب تو کارساز حریفان باطلی
 وی روز عزم کرده که تا پردها دری
 زین آشیان خاکی طبعم ملول شد
 ای مرغ روح وقت نیامد که بر پزی
 واجب کند که در عقب باد حادثات
 ذکر دعای مجلس مخدوم خود بری
 تا دهر بر قرار بود پایدار باد
 امر رنجها مسلم و امر فتنها بری
 اقبال شاه شرع که در بارگاه او
 ایام بندگی کند و چرخ چاکری
 معار حق و عمده اسلام سیف دین
 فهرست کامکاری و عنوان سروری
 صدر جهان که همچو خضر صیت جاه او
 آسایشی نیافت ز رخ مسافری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

صبر مرا مکش بجفا زانکه روزِ نحر
فتوی نداد شرع بقربان لاغری
بی وصل دل فروز رخت گفتمام بسی
کس را مباد عشق [و] غریبی وی زری
گریبان ز درد فرقت آن خال مشک فام
حیران ز نقش فترت این زلف عنبری
بس شب که در نظاره گردون گذاشتم
ماندم عجب ز هیأت این چرخ چنبری
صراف آفرینش گوئی نثار کرد
بر نطع چرخ صرّه دینار جعفری
می گفتم ای مشبکه هر فساد و کون
در قبضه ارادت صانع مستخیری
ای سنف لاجورد تو در هر شبی و روز
زیر و زبر شوی مزین این لاف برتری
ای آسمان چه کبر کنی سالها گذشت
دعوی همین که جایگه چند اختری
تا کی کشم تهور هر ناکس ای زحل
هندوی پیر فاسق مغوس پیکری
ای مشتری چو دست ستم جان من ربود
مارا چه گر تو حاکم انصاف گستری
مریخ بی خرد خود رندی معربدست
مصروف کرده عمر باشوب [و] داوری
ای آفتاب همچو زن نا ستوده فعل
از شرم کار بیبده دم زبر چادری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ساعد حلم و علم سوارى و این قصید که حاکم سحر حلال و نمودار آب
زُلاست برهان لطف طبع و بیان فضل وافر و بست در حق مولانا صدر
صدور جهان سیف الحق و الدین میگوید

اے چهره تو نامۀ اسرار دلبری
وی طره تو سوره آیات ساحری
با زلف تاب داده چون شام مظلی
با طلعت نجسته چون صبح انوری
از عارضت که می برد آب آفتاب
گه زار ماه و زهره و گه خوار مشتری
در باغ حسن خم زده زلف بنفشه وار
خوش بوی و تر و پرشکن و چابک و طری
جزعت فزوده شکل طلسمات زرق و سحر
لعلت نموده معجزهای پیبری
دیاچه عذار تو کاسد گذاشته
بازار شقه گل و اکسون شُستری
خاک کفت عروس جهان را چو زبورست
ای شاه ملک حسن چه در بند زیوری
منسوخ شد ز نقش رخ بت مثال تو
مرسوم نقش بستن و آیین بتگری
گر آدرست قبله زردشتیان چرا
محراب ماست آن رخ میگون آذری
در عقل و جس برابر و یکسان کجا بود
صنع خدای و صنعت مانی و آذری
از پلای در فتادم و از دست شد که چشم
روزی ندید از تو مراعات سرسری

و معنی صفات او رُمان صدفی و گوهر ذات او بر ذروه منبر چون بر اوج شرف خود جرم خور و در مقام تذکیر چون در برج سرطان نیر شیخ الاسلام نخشب شک بود و مرجع افاضل عرب و عجم گشته وقتی که بخارا آمد و سعادت خدمت او در یافته شد این رباعی از وی استماع افتاد رباعی

دل در لب تو معجزه عیسی دید * وز فرق تو تا قدم همه معنی دید

مجنون شب زلف چو زنجیر تو شد * مجنون نشود هر که چنان لیلی دید

وله، يك شب دل من صفاء گردونی داشت

وز حکمش حکمت فلاتونی داشت

کم يك شبه دولتی چنان بتوان یافت

کان يك شبه بر صد گهر افزونی داشت

و در غزالی خرگوش لب که لعل او را الماس عین الکمال شکافته بود و بمعجزه حسن ماه بدو نیم کرده این رباعی گفته است و این تشبیه کرده

رباعی

دانی ز چه معنی نشد ای دُرّ یتیم * لعل لب تو حجاب دندان چو سیم

خورشید رخت نخست تبغی که بزد * بر لعل لبیت فتاد و کردش بدو نیم

وله،

از چشم من ار خیال تو شاد گذشت * پس از چه قیل سبکتراز باد گذشت

هنگام گذشتش همی گفت خرد * از دجله نگر که باز بغداد گذشت

و همو گوید در مدح سلطان علماء عصر صدر جهان رباعی

ای نام تو وِرد نامداران جهان * خُردان درت بزرگواران جهان

نوک قلم کینه شاگردانت * فرمان ده تیغ شهریاران جهان

---

(۷۸) السید الاجل شمس الدین تاج السادة محمد بن علی الکاشاری،

از خاندان سیادت دُرّی و از دودمان سعادت شمعی مَضی بر فلک

۲۴ فضل اختری و در صدف هنر گوهری در میدان نثر و نظم سواری و بر

و بزرگی روزگار ناسازگار با او نساخت و بناء حیات او را منهدم گردانید
و بسعادت شهادت رسید درین واقعهٔ هایلّه خراسان و ما وراء النهر
بلک درین ثلمهٔ عظیم که در اسلام افتاد بواسطهٔ کفار چین ازین قوی‌تر
واقعهٔ بعد از طوفان نوح دست نداده،

به نیک نای یکچند روزگار گذاشت * برفت و محنت و اندوه یادگار گذاشت
و آن صدر بزرگرا در دین و شریعت تصانیف مقبول است و قصهٔ
یوسف املا کرد دست هنوز تمام نکرده بود که آن یوسف مصرِ فضل را
در چاه وحشت انداختند و از وی استماع افتادست

روزی که دست یابی بر اهل روزگار * در عاقبت نگه کن و کوتاه دار دست
۱۰ دست ستم دراز مکن این قدر بدان * کایزد در اجابتِ مظلوم در نیست
و این دو رباعی از وی شنیده آمد

شعی است رخ خوب تو پروانه نواز
لعلِ تو مفرّجِ هست دیوانه گداز
در راه توام زان نفسی نیست که هست
شب کوتاه و تو ملول و افسانه دراز

رباعی

ای چرخ مرا ز عشق بیزاری ده * یا یار مرا پیشه کم آزاری ده
در فرقت آن خوب بد اندیش مرا * ای صبر اگر نه مرده باری ده
و این لغز در صفت چشم هموراست و در غایت لطف و رقت است و او
۲۰ حوضی است درو آب خوش و آسوده * در حوض یکی کشتی قیر اندوده
کشتیبانی درو برنگ دوده * بر جای نشسته و جهان پیوده

(۷۷) السید الاجل مفتی العصر شمس الدین داعی الحسینی النسفی رحمه الله،

۲۲ دُری دُری از خاندان سیادت و بدری مضمی بر آسمان سعادت در هر لفظ

برده، سلطان فرمود که پیش من بازی کند این قطعه و این رباعی بر بدیهه انشا کرد و او را بیاموخت تا در حضرت اعلی سلطان انشاد کند و قطعه این است،

گر بنگرد بن نظر لطف شاه شرف
من جمله ساحران را در لعب بشکنم
گردون شود بساط و برو من جو بو العجب
زهره شود چو مهره و چون حقه مسکنم
آتش بزیر دامن هر بو العجب نهم
و آنکه بتو تمام دو چون بیفکنم
چون تیغ و نیزه شه فیروز روز جنگ
بک شخص را دو سازم دورا یکی کنم

رباعی

و رباعی این است

چاکر چو بلعب دست بر مهره زند * پیش تو دورا یکی یکی را دو کند
جز بند و تیغ و نیزه شاه جهان * دورا که کند یکی یکی دو که کند

وله

ای چون دل لاله چشم خونخواره ترا * چون جور جهان دل ستمکاره ترا
افتد که مرا بچاکری پذیری * آخر نبود ز چاکری چاره ترا

(۷۶) مولانا رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده رحمه الله،

صدری که فلک فضل از وی دایر بود و صیت بزرگی او در اطراف
ربع مسکون سایر اشعار او واسطه قلاده فصاحت و مجلس وعظ^{۲۰}
او عروس منصه بلاغت چون بر ذروه منبر شکرآب بیان از فتوارة
دهان بگشادی حرارت دل محروران ارادت را بدان شکرآب نسکین
دادی و چون در موقف نظر و مقام جدال قیل و قال آغاز کردی
۲۴ قاضی ولایت چرخ ششم طیلسان وقار از سر انداختی و با این فنون علم

و پیوسته بمحاورهٔ [او] استیناس جستی و مطایبات او را پسندیدی و وقتی
ملیح سرپلی را که از ندما صدر جهان بود پاشنه بچکیک بود و آب دزدیک
و ورم کرده و از زحمت بجدی ادا کرد که جراح آنرا شق کرد و پلیته نهاد،
مجد الدین عدنان و قطب الدین سرخسی و جماعتی از صدور را که در
خدمت صدر جهان بودند بعبادت او عزم افتاد و مجد الدین بر بدیهه
این قطعه بگفت و به نزدیک او فرستاد،

ای یزدگرد بزه‌گراز نسبت تو شاد
تو شاد زی از آنکه ترا نیست کس عدو
در فضل بی نظیری و در بذل بی عدیل
داده خدای چاه ترا نسبت کدو
روزی مگر که پاشنه در کون گرفته
کز کون تو پلیته نهادن گرفته خو
آماس کرد و گفت و تراید و نیش خورد
گفتا بسان کون شدم اکنون پلیته کو

۱۰ و میان او و [صدر جهان بن] صدر جهان سیف المله و الدین محمد عبد
العزیز که باقیست نقاری بودی و چون آن صدر بجوار رحمت آفریدگار
انتقال کرد [و] سبب آن بود که بعد از زوال عارضهٔ خربزه خورد و
پرهیز نکرد و معالجت اطبّارا فایده نماند و قضا محتوم نازل شد این
دو بیت از سر تأسّف و نلّف خالی داعی بگفت،
قطعه

۲۰ آن سبک روح همچو روح برفت * وین گران خوار همچو ریگ بماند
خربزه دوست ای دریغ برفت * خربزه خوار مرد ریگ بماند

جلال الدین پسر او که امروز در بسیط ربع مسکون طیبی از و حاذق تر
نشان نبی دهند در آن وقت که خرد بود بخدمت سلطان ابراهیم
نعمهٔ الله برحمته رفت و حقّه بازی آموخته بود و در آن صنعت هر
۲۰ چند خرد بود مهارتی یافته و بسبک دستی از بو العجب باز ایام دست

پیدا شدن میان مسلمانان اندرون * ترکی و رومیانه و هندی خصالها
با قول بایزید و دم شیلی و جنید * پیدا شدن ز خلق بزییدی فعالها
ای علما بی عمل دین فروش بس * مسجد بناله آمد ازین قیل و قالها
علم بروزگار بیباغ نهال دین * از خشیت و وقار نهادهی نهالها
و اکنون برای حشمت و دام توانگری * بستند بر میان بنهور دواها
سادات در خمار شراب و نشاط بنگ * در دست کعبتین و ببر بر حمالها
و جملگی اصناف خلق را بیان کردست و تفاوت احوال ایشان ذکر کرده
بدین قدر اقتصار افتاد،

(۷۵) الامام مجد الدین محمد بن عدنان سُرْحَنکَتی رحمه الله،

۱. مجد الدین عدنان از افراد و امجاد گیهان بود خال مؤلف این کتاب که
در ایام حیات آن خال تصحیف عم گرد او نمی گشت و خال سپید
حوادث را از دیده حال او بکحل الجواهر تربیت بر میداشت طیبی [مسحیا]
نفس که بمدد نظر کلف از رخ ماه و اشکها از آفتاب دور کردی و جد
او مجد الائمه سُرْحَنکَت که از افراد ائمه بزرگ بود چنین که صدر شهید
۱۰ حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت و جد او مجد الدین محمود که
باختر مسعود بود در علم و بزرگی مقتدای عالم شد و پدر او ضیاء الدین
عدنان در انقلاب ایام و فترتیه غر و ترکان و تبدل دُول در عالم خفص
و رفع بود و آخر الامر علی مزمین بر نهاد او استیلا یافت و صاحب
فراش شد و شرف الزمان مجد الدین عدنان که پسر بزرگتر او بود
۲۰ بجهت تداوی پدر وثاق حمید الدین طیب را ملازم گرفت و تتبع کتب
طب کردن ساخت و چون طبعی ذکی و علی وافر حاصل داشت در مدت
چهار سال که پدر او رنجور بود او طیبی حاذق شد چنانکه بر اطباء
روزگار و حکماء عهد فایق آمد و صدر جهان عبد العزیز او را بخدمت
۲۴ خود مخصوص گردانید و در ظل دولت او مرفه الحال روزگار گذاشت

میگوید من مسعود دولتیار را هجوی کرده‌ام در خواب گفتم که چه گفته گفت
رباعی

چون سوزن جمله کار کون کردندت * چون سوزن جمله سرنگون کردندت
چون سوزن هر کجا که سر در کردی * حالی ز ره دگر برون کردندت
ساعتی بود از خواب در آمدم و دست نصرّف نعاس از ولایت حواس
کوتاه گشت و این از نوادر آیام است و این رباعی هم از نتایج طبع
اوست،
رباعی

بردی دل و کارم بزبان آوردی * وز خوی بدت مرا بجان آوردی
دل چون کمرت بسی بخود بر پیچید * از نازکئی که در میان آوردی

۱۰ (۷۴) القاضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر

بن عثمان العوفی رحمه الله،

جدّ مؤلف کتاب از بقیهٔ ائمه و علما بود و در علم حدیث و معرفت
انساب عرب و اسائی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه و در شرح
شامیل و نشر فضایل او زیادت بسطی نمی‌رود از جهت نهی تهمت ربا
۱۰ و لکن بر ظهر سینه دیدم بخط او که این رباعی اگرچه بر صنعت هزل
است در حق یکی گفته است از اقران و امثال که خضاب میکرد
و کافور شیب را بدان تکلف با مشک شباب جفت می‌نهاد،

گیرم که بجمله شب و شبگیر کنی * یا موی چو شیر خویش چون فیر کنی
با یار در حجره چو زنجیر کنی * آن خرزهٔ مرده را چه تدبیر کنی

۲۰ و این شعر در تقلّب احوال خلق گفته است و در تبدل ابناء زمان
پرداخته

تا چند ازین تحمل بار تقالها * وز دیدن و شنیدن هر گون محالها
۲۲ هر دم زدن ز قوت و از عمر کم شدن * هر ساعتی زیادت گشتن و باالها

دگر ز بنده نپرسی که تا کجا باشد
 غریب بیکس و رنجور غم رسیده من
 بوقت خُزّی از خاتمان گسسته من
 بوقت خوشدلی از دوستان بریده من
 بطف خویش بزودی خبرکم باری
 ز حال آن دو جگریند نا رسیده من

و چون این مکتوبات داعی بخارا برد و در خدمت مولانا برهان اسلام
 اعذار واضح او تقریر کرد با او بسر رضا آمد و مکتوبات فرمود بخط خود
 و در آن او را استدعا کرد و رباعی چند درین مجموعه از نتایج خاطر او
 ۱۰ ایراد کنیم، در معشوق کاز گوید
 رباعی

گر نافته دل را ز سر خیره سری * چشم تو کزنی نهاد ای رشک پری
 چون با دگری راست شدی نگذارم * تا یش بچشم کژ بما در نگری

رباعی

جز سوی جنا و جور ی نگرانی * جز از غم و رنج من نی آسائی
 ۱۰ گفتند که گفته سرت بر دارم * بس دست سبک دار گرای پائی

وله،

رنگ شفق از سرشک عنابی ماست * صبح صادق گواه بخیوابی ماست
 از دیدن بجای آب خون می بارم * وین نزد تو هم دلیل بی آبی ماست
 و هم از وی شنیده شد سهل متنوع است
 وله

۲۰ در فرقت رویت آب رفت امر چشم
 در هجر تو خون ناب رفت از چشم
 دوشنبه چو خون و آب نقصان پذیرفت
 تا روز سفید خواب رفت از چشم

۲۴ و حکایتی عجب کرد گفت شی خفته بودم فقهی را در خواب دیدم که

صد نیز بریش آنکه بد گوید * صد کبر بکون آنکه بد بیند
 و چون این فعل بکرد از بخارا رحلت کرد و بمرو رفت و از آنجا نامه
 نبشت و رابه خود را هجوی کرد که یکی از آن جملت اینست،
 پیوسته ز حسن خویشتن می لافی * با هرکه بود می تنی و می بافی
 در درج زر از غایت روزی مندی * زر مبطلی و لعل بر میبافی
 و بعد از آن قمر الدین ملک آموی اورا استدعا کرد و باموی رفت و
 مدتی آنجا بود تا وقتی که داعی که مؤلف این اوراق است از مرو
 مراجعت میکرد و بخارا میرفت روزی چند در آموی بخدمت او استیناس
 طلبید آمد و نامها نبشت و یکی از آن جمله بخدمت والد قطعه در قلم
 آورده بود برین جملت،
 نظم

زهی ز خاک درت توتیای دیده من
 ز یاد نست قرار دل رمیده من
 دهد خبر که پشیمانم از جدائی تو
 دو پشت دست بصد گاز برگزیده من
 شود درست ز حال دلم چو در نگری
 به پیش جامه تا ناف بر دریده من
 ز بار دوری تو ماه ماه میگذرد
 که راست می نشود این قد خمیده من
 ز سوز سینه کنی یاد مرا خبر دار
 ز آب دیده با خون دل چکیده من
 نگاه کن که ز هجر تو چون پریشان گشت
 نظام حال و سرکار آرمیده من
 بصرمه خط خود چشم بتکرا در یاب
 که بی جمال تو تیره است نور دیده من

۱۰

۲۰

۲۴

(۷۲) الصدر الاجل نظام الملة و الدین محمد بن عمر مسعود رحمه الله،
 در آن درج و درئی آن برج و ثمر آن شجر و پسر آن پدر بود جوانی که
 چرخ پیر در هنر جو آن جوان نیاورده بود و ایام در اثناء دوران از
 ابناء خود مثل او نپورده در دقایق مشکلات فتوی بر مشایخ کبار
 فایق آمده بود و در میدان فضایل بر سواران افاضل سابق و در غوامض
 علوم حساب و هندسه و جبر و مقابله کس با او مقابله نتوانستی کرد و
 در حل مشکلات اقلیدس افلاطون پیش او زبون بودی و با این چند
 فضل و هنر از روزگاری نصیب و از دولت پدر نا برخوردار بود و
 پیوسته ایام مشرب عیش اورا بکدورت نا مرادی مکدر داشتی و یک
 ۱۰ ساعت اورا در آسایش بنگذاشتی و سبب آن بود که میان برهان اسلام
 و اهل او مفارقتی افتاده بود و زنی دیگر را از معارف سادات در حباله
 خود آورده و آن زن را از برهان اسلام فرزند دیگری متولد شده و
 پیوسته آن زن ازین پسر پیش پدر بدها گفتی و قصدها صریح کردی
 و برهان اسلام این معانی را در ضمیر جای دادی و اورا برنجاندی و
 ۱۵ کار بجائی رسید که ازین پسر بیزار شد و قطعه گفت درین معنی بتازی
 که این دو بیت از آخر آنست،

شعر
 قُولِي لِمَنْ بَرُّوْا اِلَيْكَ عَنِ الرِّضَا * زَانٍ .... نَظْرًا بِعَيْنِ الْاَرْمَدِ
 اِنْ كُنْتَ تَظْلِمُنِي بِفِعْلِ مَدْمِيْمٍ * فَلَقَدْ ظَلَمْتُ لِاَجْلِكَ اَسْمَ مُحَمَّدِ
 و نظام مغامز این قصدها را دانست آخر الامر فرصت نگاه داشت
 ۲۰ وقتی که برهان اسلام غایب بود و حرم او بدیهی بودند در خانه شد
 و صندوقه زرینه زن پدر بدست آورد و تمامت زرینه از آنجا بیرون
 گرفت و آلتی مخروط بساخت و بر آنجا این ابیات نشست،

عاقل ز جناء چرخ گردنده * هر بد که ببیند آن ز خود بیند
 ۲۴ این واقعه را اگرچه نپسندد * آن کس که بدیده خرد بیند

تیر مژه بر کرد و بزد بر من و گفت * بار دگر ابروی مرا قوس نهی

وله، رباعی

گفتم که سپید کرده بهر کسی * رنجید نگار ازین و بگریست بسی
گفتا که ز شام زلف خود بیزارم * گر بر رخ من سپید دم زد نفسی

وله، رباعی

با ما چو سر زلف تو رائی بنهاد * جزعت بگرشمه جان بهائی بنهاد
گفتم چو دعا بدستم آئی در حال * بشکست نگار و دست و پائی بنهاد

وله، رباعی

شادی ز تو هر چند بسی نیست مرا * الآنم تو هم نفسی نیست مرا
۱۰ سبحان الله هزار دل بردی بیش * و آنکه گوئی دل کسی نیست مرا
حکیم شمسی اعرج روزی بخدمت او آمد بار نیافت این قطعه بگفت و
بفرستاد،
قطعه

صدر الشریعه بار ندادم به نزد خویش

زیرا که هست جان و بود جان ز بار دور

روم چو چشم بد شد و زین روی به بود

چشم بد از چنان سر و صدر کبار دور

مجاوبات

صدر الشریعه برهان الاسلام جواب نیش

شمسی تراست شعر و بغل آنچنان که من

باشم ازو بفصل خزان و بهار دور

من خود عزیز بار نیم خوار بار گیر

آخر نه گاو به بود از خوار بار دور

و این مصراع آخرین مثلی است متداول در آن بلاد که گویند گاو از
کفّه دور، درو ایهام لطیف و تضمین خوب کرده است، و کمال فضل او
ازین آرایش مستغنی است فاما برای زینت کتاب درّی چند از سفنها

۲۵ و بیستی چند از گفتنهای او تحریر افتاد،

دل گفت هر آنچه از تو خواهد تو بد * تا خط نارد حسیب او کی برسد

وله، رباعی

جوری که برین دلشک پیوست رود * زان طرّه جعد و نرگس مست رود
از پای رود آدی و بنده تو * روزی که ترانه بیند از دست رود

وله، رباعی

هرگر باشد ز روی باز آمدنت * رنگی بینم ز بوی باز آمدنت
سر در خس غم همچو ندروم لیکن * پیوسته در آرزوی باز آمدنت

وله، رباعی

از مشک بگلبرگ تو بر زنجیرست * پیش رخ تو چراغ گردون خیره است
۱۰ تو چون فلی و من چو کاغد که چین * از رفتن تو جهان بمن بر تیره است

وله، رباعی

ای باد سحرگه شده عبر بار * دامن که هی روی بکوی دلدار
در طرّه او دلیست مارا زهار * کان سوخته را ز ما پرسی بسیار

وله، رباعی

۱۵ آخر صفا صبح درین کار چه دید * کو جامه خویش و پرده ما بدرید
چون گوش فلک شکر وصال توشنید * از چشمه خورشید مرا چشم رسید

وله، رباعی

زلف تو بجور همچو ایام چراست * چون سیم سخن ز وصل تو خام چراست
گر نرگس تو می نکند صیادی * ای پسته دهان چشم تو بادام چراست

وله، رباعی

چشم خوش تو خصم من خسته چراست * با من لب تو چو زلف تو بسته چراست
ابروی گمان مثال اندر حق من * گر نیست جفاء چرخ پیوسته چراست

وله، رباعی

۲۴ گفتم بگمان ابروی ای سرو سہمی * با من چو دو زلف خود سراسر گری

تمهیت فرمود، رباعی
 خاقان چو بنال دولت و بخت نشست * غم بر دل دشمنان دین سخت نشست
 خاکِ قدمش دیو و پری سر مه کند * چون مردم چشم ملک بر تخت نشست
 و چون سلطان ابرهیم بچوار رحمت آفریدگار رحیم انتقال فرمود این
 رباعیات در مرثیه او فرمود، بیت

تا مردم دیده صُفّه و ایوان دید
 از دست بشد چو تخت بی سلطان دید
 خورشید ملوک و سایه یزدان بود
 بی سایه و خورشید جهان نتوان دید
 وله، رباعی

بی دربان شد در حصار ت ای شاه
 بی تیغ رود سلاح دارت ای شاه
 شادی ندهد بار دل را بدرت
 زان روز که بر شکست بارت ای شاه

وله، رباعی

بر منظر اعلا ت شها مجلس باد * بی تو دل من ز خوشدلی مفلس باد
 ای مونس چشم بنده خاکِ در تو * در خاک ترا رحمت حق مونس باد
 در مدح قلیج ارسلان خاقان میگوید
 رباعی
 ای ملک تو شرع را کمان سختی * مر تیر ترا نشانه هر بد بختی
 پیش از تو که دید تاج بر خورشیدی * با جمع شده همه جهان بر تختی

وله، رباعی

ترکی که بکشتن من آورد برات * در چشمه نوش دارد او آب حیات
 باران سرشک من چو بسیار آمد * بر لعل لب چون شکرش رست نبات

وله، رباعی

با دل گفتم عتیب او کی برسد * در بردن دل فریب او کی برسد

و شنیدم که دبه ملوک ملک اورا از دیوان مفرور فرموده بودند و از خراج و پیگار و شکار مصون و مسلم داشته وزیر سمرقند در آن معنی قصدی میکرد قطعاً گفت بنده را این سه بیت از آن قطعه بیش بر خاطر نیست و آن اینست،

۰ خسرو عالم و سلطان سلاطین جهان * ای شک بنده درگاه رفیعت کیه و مه گشت فرمان ترا چشم گشاده بنفاز * تا که در ابروی طفرای تو افتاد گره و در آخر میگوید

بنده را جود تو صد شهر بخواهد بخشید

خلق در غصه که آزاد شد يك ده

۱۰ اضا دارا رعایت کرده است بنده و آزاد و شهر و ده،

و اکنون طرفی از رباعیات او بیان کرده آید، در مدح سلطان ابراهیم بن الحسین رحمه الله گوید

از رای تو روی ملک پیرایه کند * کان از کف باذل تو سرمایه کند
آن چتر تو کافتاب در سایه اوست * جائیست که آفتاب را سایه کند

وله

ای حضرت تو پناه عالم گشته * بیشی کردن ز عدل تو کم گشته
در عمر تو صد محرم افزوده و باز * بر دشمن تو عمر محرم گشته

وله،

صد عمرشها در طرب و ناز گذار * تیر از جگر دشمن بدساز گذار
فی فی تو کان مکش بروی دشمن * این سخت کنشی بدشمنان باز گذار

وله،

از بخت بگوش بنده آواز آمد * بر خیز که وقت نعمت و ناز آمد
امروز چو باز یافت خاك در شاه * پیشانی من بآب خود باز آمد
و در آن وقت که [سلطان ابرهیم] قره عین پادشاهی قلع ارسلان خان را
۲۰ ولی عهد خود کرد و بر تخت ملک سمرقند نشانید بدین رباعی اورا

او بعزّ منتسب موصول بود و شجره پدر و جدّ بثمره جهد و جدّ او مثمر دلش آسمان همت دستش دریا صفت علمش کامل کرمش شامل در جسم ماده فساد برهانش ظاهر در قلع قلعه عناد حجتش باهر در اوائل ایام جوانی که موسم بهار کامرانی بود گاه گاه از برای تفرّج و تنزه رباعیات گفتی و شیوه ایهام و ذوالوجهین ازو منتشرگشت چون آن ابیات عذب و دل آویز بود در اطراف جهان شایع شد و نام او بر رباعیات مشهور شد و آن چندان علم و بزرگی مغرورگشت و چون ما بصدد آنیم که ابیات و اشعار صدور درین مجموع ایراد کنیم از بیان آن فضایل که ذات او بدان محیط بود عنان باز کشیدن اولی باشد، در آن وقت که این داعی بخدمت او تعلّم میکرد پیش او فایق زمخشری میخواند بهر وقت از لفظ او اقتباس کردی وقتی نامه نوشته بود بحضرت سلطان طمغاج خان و یادگار فرستاده دسته دندان ماهی و عذری نبشته به نثر بدین لفظ موجز که اگر عاقل در نگرده صد [نامه] درین يك لفظ مندرج است، نبشته بود که عذر دسته ناتمام فرستادن آنست که بندگان را دسته بدست می آید اما تیغ و بند کار پادشاهان است، و این قطعه در مدح سلطان ابرهیم میگوید اگرچه بحر عربست اما سخت استادانه آورده است،

قطعه غم نیارد بیش بر دلها ما بیداد کردن

شاد باش ای پیشه عدل تو دلها شاد کردن

نا سخا تو در ایوان جهان بنهاد آشی

گشت عادت آرا از امتلا فریاد کردن

خرمن عمر حسودت چرخ اگر بر باد دادست

چرخ را معتاد باشد شغل خرمن باد کردن

دشمنت را خدمتی تعلیم میکردم و لیکن

سخت کردن بود نتوانستم استاد کردن

بنده شام ز آزادی و حال خویش لیکن

سخت ترسانم نشسته از چه از آزاد کردن

يك قصیده تو مرا چه با آنك اكثر عمر ما بدین منوال مصروف است
و فنّ و شیوه ما این چندانکه خواستیم تا يك بیت بدین منوال بیارم
خاطر ما مسامحت نکرد، پس ساعتی بود غلامان در آمدند و پیش هر [يك]
یکتاء اطلس و مهر زر بنهادند، حسام الدین معذرتی کرد و گفت، قطعه
گجها بر دل خاقانی اگر عرضه کنند

نه فلك ده يك آن چیز بود کو بدهد

به تجر نه بذل مال ستاند ز ملوک

به تواضع نه بمنت سوی بد گو بدهد

چرخ خاید همه انگشت بدنان که چرا

نیکمردی بیدان این همه نیرو بدهد

کار خاقانی دولاپ روان را ماند

که ز یکسو بستاند بدگر سو بدهد

و وقتی بر سر نامه دیدم این قطعه بخط مولانا شرف الدین، قطعه

بخدائی که زلف خوبان را * دامر دلهاء عاشقان کردست

پیش خورشید چهرهء بتان * از خم زلف سایبان کردست

باد نقاش را بنصل خزان * زرگر باغ و بوستان کردست

که ره در فراق چهره تو * چهره چون برگ در خزان کردست

بر کران دلش مدار که او * جای مهرت میان جان کردست

وله،

۲۰ دل هر نفسی زیار نیرنگی دید * هر دم بدل صلح ازو جنگی دید

وز صبر چو بوی یار [ی] جست نیافت * در اشک گریخت کاندرو رنگی دید

(۷۲) الصدر الکبیر برهان الاسلام تاج الملة و الدین عمر بن مسعود

احمد رحمه الله،

۲۴ آسمان مجد و آفتاب احسان واسطه عقد آل برهان صدری که شرف مکتسب

آبی رخست خضم تو نگذاردش فلك
 تا پیکرش بهم در چو ن نار نشکند
 چرخ از ستم بعهده تو بیزار شد چنانک
 تا حشر داد و دین را بازار نشکند
 هر روز تا نیاری باران عدل و جود
 امر صُنّه در تو صف بار نشکند
 خوش خواب فتحه هرگز تا پاسدار اوست
 بخت که باد دام بیدار نشکند
 بادا زمانه بر خط فرمانت راست رو
 تا دور چرخ دایره کردار نشکند
 بادی چراغ عالم تا باد رستخیز
 قندیل آسمان پر انوار نشکند
 تا حشر کس برین سان بر روی عدل تو
 زلف سخن لطیف و بهنجار نشکند

۱۰ از بزرگی شنیدم که در آن وقت که سفر قبله رفته بود چون بری برسد
 چنین اتفاق افتاده بود که خاقانی در ری بود حسام الدین بزیارت او
 رغبتی کرد و به نزدیک او شد و عمر نوقانی که استاد قرآ و داود دها
 بود در خدمت او برفت و چون بمجاوزه یکدیگر انسی گرفتند خاقانی
 پرسید که مولانا را لقب چیست، عمر نوقانی گفت مولانا شرف الدین حسام
 ۲۰ که بحسام بیان حقرا شرح و باطل را شرحه کند، گفت صاحب نشکند؟
 مولانا سخت ازین سخن بشکست چه او در انواع علوم دینی استاد بود و
 در هر فنی از آن مقتدی او را بشعر پارسی نسبت کردن لایق منصب او
 نبود، گفت آری در اوائل ایام جوانی و عهد شباب که مظنه نادانی باشد
 خاطر بدان شیوه بیرون شده است و دیرست تا آن سقطات را استغفار
 ۳۰ میکنم، خاقانی گفت ای مولانا یا لیت که تمامی دیوان من تراستی و آن

شاه درست عزم که بی رزم او ملوک
 جزوی بحزم در صف پیکار نشکند
 تیمار دار شاهان کاندر پناه او
 پستی ز بارانده و تیمار نشکند
 مسامی امن بر در فتنه زد او چنانک
 جز فتح صور آن در و مسام نشکند
 با روه گونه رخ او آفتابرا
 از شرم روز نیست که صد بار نشکند
 با عفو او که نیم دلبری چرخ ازوست
 هرگز دل امید گنه کار نشکند
 ای آنکه یک وشاق ترا در مقام حرب
 از صد سپاه گونه رخسار نشکند
 گل نشکند ز شاخ ظفر تا ز رخ تو
 در دیده عدوت ستان خار نشکند
 پرواز مرغ فتح نه بینند تا ز شست
 تیرت زه کمانش بسوفار نشکند
 شاه بلند قدری و میمون جناب تو
 در قدر اوج گنبد دوار نشکند
 گرمشک خواند خاک درت را فلک مرغ
 نرخ گهر بطعن خریدار نشکند
 لطف تو جبر کین جهانست و قهر تو
 جز گردن معادے جبار نشکند
 جز با زبان تیغ تو مر زلف آبر
 بر روی حوض باد زره وار نشکند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

يك تار نيست در همه زلفش كه بوى او
 قدر هزار نافع تانار نشكند
 بيمار نار سينه ياربر ولى بعر
 يك آرزوى اين دل بيمار نشكند
 دلخون ناردان و يم گرچه آب او
 هرگز حرارت دل پر نار نشكند
 سيراب لعل اوست كه جان و دل مرا
 زو تشنگى بخوردن بسيار نشكند
 آهو نگاه چشم وى آن مست شيرگير
 جز جان عاقل و دل هشيار نشكند
 خون دل منست شرايى كه جز بدو
 چشم خمار غمزه خونخوار نشكند
 اى نو بهار حسن بهاران مشو بباغ
 تا چند روز رونق گلزار نشكند
 در جلوه گاه روى مكن زلف بيفرار
 تا پشت صبر اين دل افكار نشكند
 جان ده مرا بپوسه نه از بهر من و ليك
 تا چشم جانستان ترا كار نشكند
 از زينهار خوارى جزع تو باك نيست
 گر لعل آبدار تو زينهار نشكند
 باقوت آبدار تو لعليست كارزوش
 جز خاك پاي شاه جهاندار نشكند
 طمغاج خان پناه جهان ركن دين و داد
 كز چرخ آستانش بمقدار نشكند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در وقتی که در سمرقند سعادت خدمت او یافتیم و از او اجازت [روایت] احادیث شد هر بامداد آدینه [در خانه] دُرّ یتیم خاتون نوبت تذکیر عقد کردی و شکراب بیان از فواره دهان بگشادی تا متعطشان بیابان ارادت او بدان شکراب از سكرات اشتیاق خلاص یافتندی، از وی استماع افتاد در اثناء تذکیر،

نظم

از خاک اگرچه سنبل و سوسن که بر دمد
آن زلف نیکوان بود و خند دلبران
از خاک اگرچه آب کنی هم روا بود
از بس که خفته اند درو ساده شکران

قطعه

چرا چنان نشوی گرسرت بدرد آید * ز بهر درد دشمنان دژم گردند
چنان چه باید بودن که گرسرت ببرند * ز سر بریدن تو دوستان خرم گردند

وله، قطعه

تا توانی زندگانی آنچنان کن با همه
بشنو از من این نصیحت یاد بادا از منت
کاستینها در غم تو تر کنند از آب گرم
گر نشیند خاک روی ناگهان بر دامن

وله

و از قصاید او این قصیده مشهورست،
هرگز نگار طره بفخلم نشکند
تا بار عشق پشت خرد زار نشکند
پروین فشان نگرود چشم جهان فروز
تا نوش خنده مهر لب بار نشکند
تا نار زلف او ندهد مایه دور چرخ
بر روی روز زلف شب نار نشکند

صدر جهان حسین که از رای روشنش
 آیات مکرمت را تفسیر می رود
 آن صاحب ستوده که از بهر بندگی
 اندر رکاب قدرش تقدیر می رود
 هر روز بامداد بدیوان دولتش
 دایم عطارد انرا پی تحریر می رود
 تا کلک در بنائش مقر ساخت بر فلک
 سرگشته چون کمان ز حسد تیر می رود
 در عرصهٔ چمن ز نسیم مدابحش
 همواره مشکباده بشبگیر می رود
 پاینده باد تابش خورشید جاه او
 چندانکه چرخ بر سر تدویر می رود

باب هفتم

در ذکر صدور علما و ائمهٔ فضلا و بعضی از فواید انفاس مشایخ و این
 ۱۰ باب مشتمل است بر چهار فصل، فصل اول، در ذکر ائمه و علماء ما
 وراء النهر و استادان صنعت رحمهم الله الماضین و الغابین، فصل دوم،
 در ذکر افاضل خراسان و نیروز، فصل سوم، در ذکر صدور و
 افاضل عراق، فصل چهارم، در ذکر صدور و افاضل غزنین و جبال،

فصل اول،

۲۰ (۷۱) الصدر الامام شرف الملة و الدين حسام الائمة محمد بن ابی بکر
 النسفی رحمة الله علیه،

شرف الدین حسام آن دریا بیان گوهر کلام که در فنون فضایل چون
 ۲۲ مردم يك فن بود و ذات او مجموع علماء عالم بود اگرچه یکنتن بود و

هر يك طرفی در قلم خواهد آمد و غرض از آوردن فصل ما تقدّم آن بود تا ذِكْرِ وزرا و صدور و كُفَاة و دُهَاءِ كرده آید چه آن جمله بفضل قوّت و قوّت فضل مُدَّتِي مالك از مه اقبال بودند و از زبان منادئ فضل ندای اقبال شنوده و نوبت خود داشته و نقوش نام نيك بر صفحات ایام نگاشته چنانكه ابن المعتز در تهنيت وزیری و تقلد وزارت صاحب تدبیری اشارت کرده است،

شعر

هَنَاتِ أَمْرَ الْعَالَمِينَ وَ زَارَةَ * وَ آتَيْتَ كُلَّ مَحَامِدٍ وَ مَنَاحِرِ
فَاعَلِمَ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِأَوَّلٍ * وَ أَعْلَمَ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِآخِرِ
فَاكْتُبْ بِأَنْمَلَةِ الْهَكَارِمِ أَسْطُرًا * .....
..... أَبِي مِنَ الْعَظْمِ الرَّيْمِ النَّاخِرِ ۱۰

و امروز میراث کرم و فضل و مناسب و منسب و منصب و حسب و نسب و بزرگی و بزرگواری آن صدور گذشته را مستحقّ در دَوْرِ زمان و دَبْرِ زمین جز صاحب آصف تمکین و خورشید برج زین و مراعی جانب ملك و دین عین الملك ملك الوزرا ضاعف الله جلاله نیست که کفایت ۱۰ جملگی کُفَاة عجم در کُفَاة دانائی اوبی وزن است و بذل و کرم این صدور ماضی در مقابله يك ساعت کرم او عدم، بآداب و فضایل قدوه سبحان وائل و صاحب و صابی در دیوان معاملات پیش او یکی صبی و دیگر باقل، ذات مبارکش آراینده صدور ایوان و قلم کفایتش دارنده صدر دیوان، دوات ناچارش حُسادرا با جدار کرده و قلم کمر بندش قاصدانرا چون ۲۰ کمر در بند آورده بل هرکه چون دوات پیش او سر نهاده روزگار سرش از تن جدا کرده و هرکه چون نی پیشش کمر نبسته حلقش چون حلقه کمر بطناب عذاب روزگار خفه گشته،
قطعه

آن آصف دوم کتب خلق عین ملك

کز وی محیط غرقه تشویر می رود

تو باقی بادی و خرم که اشک حاسدت گردون
بروی زعفرانی پر ز خوناب جگر دارد

وله،

صاحب خود را بفیض مکرمت * گرد عالم داستانی کرده
۵ بر سر مالت ز بذل بیدریغ * نیک حافظ پاسبانی کرده
در تن هر مرده دل عیسی صفت * انرا تطف تازہ جانی کرده
نیکوئی با بندگان کردگار * کم کن ار هرگز زبانی کرده
آن همه بگذار نی من بنده را * پیش ازین با آب و نانی کرده
باز چون دست مرا در مملکت * وقف پیگار جهانی کرده
۱۰ گرز خدمت باز گردم زی وطن * چون مرا با خان و مانی کرده
دوستی پرسد که قرب هشت سال * خدمت صاحب قرانی کرده
حاصل تو کو چه گویم چون مرا * در جواش بی زبانی کرده
و این چند رباعی او گفت،

رباعی

می رفت تنم که گوئیا جانش نبود * جز گریه زار هیچ درمانش نبود
۱۵ ز آن گرد وداع دوستان بر نامد * بیچاره دل من که دل آتش نبود

رباعی

چشم ز غم عشق تو دریاست هنوز * سودای تو در سر زدن ماست هنوز
کردم چو قبا پیرهن از درد فراق * لیکن دل من بهر بکتاست هنوز

هر چند در اطراف خراسان و ما وراء النهر و بلاد جبال اصحاب دولت
۲۰ و ارباب حشمت بسیارند و اکثر و اغلب ایشان صاحب طبع نقاد و
ساحب ذیل فضل فاما آنچه داعی خدمت ایشان را در یافته بود و فواید
ایشان اقتباس کرده درین باب ایراد کرد، اکنون بابی دیگر در ذکر
لطایف اشعار صدور و ائمه کبار که هم عالم علم بمکان ایشان معور بود و
۲۴ هم خطه فضل از بیان ایشان موفور آورده خواهد شد و از طرف شمایل

ضیاء الدین علاء الملک بو بکر بن احمد آن
که هم علم علی خواندست و هم عدل عمر دارد
سپهداری که در هیجا ز هیبت بانگ کوس او
عدورا همچو مور و مار دام کور و کر دارد
بهر نهضت ز خصم ملک اقلمی پردازد
بلی چون رایت عالیش ارشاد ظفر دارد
ز روی شست او تیری که بیرون جست بردشمن
ز پشتش بگذرد بیشک اگر پنجه سپر دارد
ز قاف قدر او غاریست اوج رفعت گردون
ز عین رای او آییست هر نوری که خور دارد
اگر محصول عالم را بدستش نسبی باشد
خرد گوید که با این خرج دخل مختصر دارد
خداوند تو آن ذاتی که مهر و کینت اندر دل
اگرچه اندکی باشد مجال نفع و ضرر دارد
خلافت راستی خواهی بهر کشور که ره یابد
بلاد ساکنانش را بکل زیر و زبر دارد
کسی کو کردنی جوید مگر خاک کف پایت
بجای دیده بر گیرد بجای تاج سر دارد
در تو قبله حاجات خلفانست و زین معنی
ترا احسان بی منت بعالم در سمر دازد
بروز بزم تو معدن ز عشق خدمت خواهد
که بیرون افگند هر زر که در حجر حجر دارد
الا تا باغ هر سالی بسعی ابر دریا دل
بهاران طره سنبل مطری از مطر دارد

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قصیده

زبان من ز شکر تو دهانی پُر شکر دارد
 که چشم من بروی تو جهانی پُر قمر دارد
 تو خورشیدی بدان نسبت قباء نیلگون پوشی
 تو جوزائی بدان حُجَّت که جوزا هم کمر دارد
 شوم بر غاتفر عاشق اگر معلوم من گردد
 که زیبائی چو بلاه تو سرو غاتفر دارد
 اگر خواهی که در میدان زنی چوگان زند زهره
 ز دیده آب راهت را بزرگان گوی بر دارد
 منم مولای آن ساعت که اندر حمله با یاران
 بر انگیزی کمیت را چنان گوئی که پر دارد
 توی تازی و عشاق ز بیم چشم بدگویان
 خداوندا نگهدارش اگر جائی خطر دارد
 چو رخسارت بر افروزد فلک گوید بنامیزد
 زهی روئی بدین خوبی که آن زیبا پسر دارد
 بناگوش چو سمیت را جهانی سَنَنه شد لیکن
 از آن لذت کسی یابد که با سیم تو زر دارد
 دل بیمار در عشقت چو بسیارست با لعلت
 بگو تا شرتی سازد که او باری شکر دارد
 من مسکین ز سودای تو شبها بی خور و خواب
 گرم باور نی داری خیالت هم خبر دارد
 هی پرسی که در زلفت دلم دارد وطن گاهی
 مرا زوکی خبر باشد نمیدانم مگر دارد
 ازین پیشم دلی بودی کنون با خود نی بینم
 مگر منزل بدرگاه وزیر دادگر دارد

(۶۹) مهذب‌الدین منصور اسفزاری، (۷۰) مجد‌الدین بن رشید العزیزی، ۱۵۹

زار باسفرار رسید بمجاورۀ او آسایشها یافت و از محاورۀ او راحتها دید
و بعلم و حلم او بشر و مسرت در احناء سینه و انحاء ضمیر این داعی
منتشر گشت و قصیدۀ نازی فرستاد به نزدیک این بنده که مطلع آن
اینست،

مَا أَبْصَرْتُ أَيَّامَ عُمَيْرِي طَرْنِي * قَرَمًا كَرِيمًا كَالسَّيِّدِ الْعَوْنِي

و صدر صدور جهان و دستور صاحب قران ملك الامراء و الوزراء علاء
الملك جامعی رحمه الله اورا تعظیم کردی و چند کثرت اشغال خطیر بر
وی عرضه کرد، اعراض نمود و قبول نکرد و از وی شنیدم که وقتی
مخدوم من الپ غازی مرا بچبۀ خاصۀ تشریف داد بر فور این رباعی
بیگتم،

از خلعت جبۀ شد منیر اختر من * سر کرد کله ز بی کلاه بر من
هر لحظه من زیر جبۀ هر اندای * میسند که سر زنش کند بر سر من

رباعی

زلف تو هزار دل بیک خم بسته است * وز عنبر تر سلسله در هم بسته است
۱۵ اندر گو سیمین تو آن نقطۀ مشک * خون دل عاشقست کر غم بسته است
و در حق علاء الملك گوید

تا معدلت کار جهان داد قرار * بشگفت هزار گل جهان را بی خار
انرا راستی مسطر عدلت امروز * سر گشته نماند در جهان جز پرکار

(۷۰) الاجل مجد‌الدین شرف‌الکتاب ابن‌الرشید العزیزی،

۲۰ مجد‌الدین رشید عزیزی از اعیان فضلاء خراسانست و در زمرة کتّاب
عهد معدود و خط و بلاغت او مناسب یکدیگر و محاورۀ او انیس و مترج
دلهاء محزون و در اسفزار بخدمت ملك الامراء و الوزراء علاء الملك
رحمه الله مرتسم بود و در زمرة دیگر افاضل منخرط و اشعار او مطبوعست
۲۴ و رباعیات او از لطف طبع بهره دارد و این قصیده در مدح او پردازد،

سبزه بر چشمه باقوت لب دیدم و گفتم
 این چه نویاوه حسنست بدین زیبایی
 عقل کو حامله دُر هنر شد چو قلم
 در سواد خط شیرنگ تو شد سودائی
 شکرین تنگ گشادی و شکر گشت فراخ
 این بود فایده چون تنگ شکر بگشائی
 چون نگین حلقه بگویم مشو از جور دونا
 چابک آمد چو بر اندام گشت یکنائی
 چو شفق در طلبت چهره بخون اندودم
 مشک بر دامن خورشید چه ی اندائی
 گوهر چشم من از هجر تو شد دریا بار
 طرفه کاریست که آید ز گهر دریائی
 شب هجران جگر سوخته بی روز رخت
 هر دم آغاز نهد قاعده یلدائی
 بی وصال تو دم ز آتش غم سوخته شد
 هیبت افتد که برین سوخته دل بخشائی
 چشم من چند کند در هوس لعل لب
 چون سر کلک خداوند گهر پیمائی

وله،

۲۰ دلدار همه گرد دل و دین گردد * و آنکه چو ببرد خوبستن بین گردد
 گفتم سخن تلخ مگو گفتم خموش * آن خود چو بلب رسید شیرین گردد

(۶۹) الاجل مهذب الدین سید الکتاب منصور بن علی

الاسفزاری سلمه الله،

۲۴ از افاضل خراسان و اماجد روزگار بود و در آن وقت که ابن پُر آسف

و در قصیده مدح ملک عماد الدین کند میگوید
 از بنگه نعظیم تو با رفعت و بسطت * شش طاق کیمینه است سراپرده نه تو
 صاحب نظران بر رخ اعداء جلالت * بینند چو احوال رقم عیب یکی دو
 مجروح فلک را دهد الطاف تو مرهم * بیمار امل را کند اکرام تو دارو
 قهر تو کجا ترسد از مکر اعدای * خود شیر کی اندیشد از جمله آهو
 بی صیقل انصاف تو آئینه دولت * نمود بکس عکس چو آئینه زانو
 چون می نزنند مهر دم از مهر تو انجم * هر شام در آرند ز گردنش بیکسو
 طیره نشود خاطر وقاد تو هر چند * آب افگند از باد گره در خم ابرو
 هستی ز بشر لیک بانواع هنر جز * در آینه و آب نظیرت ز بشر کو
 ۱. و این غزل که از اعتدال هوا در موسم خورشید در حمل خوشترست او
 گفتست
 غزل

ای چشم تو بغزه برهم زده جهانی * در هر خچی ز زلفت خلق دل جوانی
 از کبر می نسازی با عاشقان محرم * وز نازی نیائی نزدیک ما زمانی
 مارا بقین که چیزی باید ز تو ولیکن * می افگنی دلرا هر لحظه در گمانی
 ۱۰ گر ساعتی بخلوت بیند خرد میانت * گوید بدین نزاری یا رب بود میانی
 از آتش غمت شد بگداخته دل و تن * اکنون بلب رسید مائیم و نیم جانی
 آشوب جور هجرت گر همچنین بماند * روزی بود که گوئی بیچاره آن فلانی

وله،

ای ز صفرای فراق شد جان سودائی
 روح می بخشد لعلت گه شکر خائی
 عالم را بیکمی بوسه مسیحا باید
 تا بیاموزد ازو شیوه روح افزائی
 خطت آورد چلیپا چو بر اطراف قمر
 دم سر افتاد دلرا هوس ترسائی

ابر امن شعاع خنجر تو شد عقیق رنگ
 کوه از نهبب گرز گران تو یافت کوس
 شد يك دو مه که بنه بشوریدك حالتست
 زین اختر مشعبد و ایامر چاپلوس
 هشتش ز رخ و غم دو صفت حاصل از دو نوع
 نالیدنش ز فاخنه پیداری از خروس
 تا خدمت وداع کند حضرت ترا
 آمد بدرگه تو بر آید دست بوس

رباعی

با دل که ز سوز هجر حالش تبّه است
 روزش چو شب از غایت سودا سیّه است
 گفتم که رسم بوصل او یا نرسم
 گفتا که هنوز تا قیامت پگّه است

---

 (۶۸) الامیر الاجل شمس الدین تاج الافاضل محمد منوکه النسوی،

۱۰ شمس الدین منوکه در فضل و هنر یگانه بود و در جود و کرم نشانه
 لواء فضل او بتریا رسید و غرایب نظمش در دیده فلك تونیا کشید و
 در نیشابور او را با کودکی که درزی بود دل بستگی افتاده بود و او را
 در حق او ابیات است آنچه از وی استماع افتادست اینست که میگوید،

رباعی

۲۰ حَسَنٍ تَوْحَسَنِ ز وصف افزون آمد * وز شرم تو لاله غرق در خون آمد
 گل دید که درزی بچه زان معنی * از شاخ درینک جامه بیرون آمد
 و هم درین معنی میگوید

از رشته تو چو سوزن افسر بندد * خواهد که دو جنس را بهم بر بندد
 ۲۴ مراض تو در هرچه جدائی فکند * سوزن بتدارکش میان در بندد

مصنوع و معنوی و این قطعه از امام شرف الدین عبیری شنیدم در اسفزار
که از وی روایت کرد قطعه

ای خسرو ستوده که دام های عدل * از آشیان دولت و جاه تو ی پرد
اعلی بنور پرتو راسه منیر تو * يك يك بنیم شب گهر تیغ بشمرد
از تف آفتاب تموز نیامر رست * آن کس که بر سرش کرمت سایه گسترده
در روزگار دولت انصاف بخش تو * نخچیر در حوائی شیران گیا چرد
شاهان منم که طبع من از بهر مدح تو * هر دم هزار دُر معالی پرورد
تو آفتاب و خاطر من کان سخن گهر * جز آفتاب گوهر و کان را که پرورد
شد مدتی که چرخ بر امید مهتری * نام ز بندگان جناب تو ی برد
۱۰ وز روی فخر مردمک چشم من بحکم * هر روز جز بساط هایبونت نسپرد
لیک از ره کرم بتو دارم امید آنک * روزی بیاد خاطر عالیت بگذرد
کاخر فلان که بنده میمون جناب ماست * چونست یا کجاست چه دارد چه میخورد
و در خدمت خداوند زاده اختیار الدین علی روزبه مدتی میهمان بود
بوقت رفتن این قطعه بگفت،
نظم

ای پهلوان کام روا اختیار دین

۱۰

ای خلق را ز بخشش و انعام تو بیوس

خوشر بود بروز مصاف از برای رزم

در گوش تو ز صوت اغالی غریو کوس

گردون چو حمله توبه بیند باتفاق

بر حمله یلان و دلبران کند فسوس

۲۰

خون در دل عدوت بیفسرد چون بزم

شد روز او ز بیم تو هرنگ آنوس

مانند گندم ارچه ز غم سینه چاک زد

انرا آسیاء چرخ نیابد هی سبوس

۲۴

جان را عنایا فروده دل را جفا نموده
 بر جان کمان کشید در دل کمین نهاده
 نگراردند حقّت جان و دلم بخدمت
 جان پیش تو نشسته دل بر سر ایستاده
 چون جان و دل عزیزی هر چند در غم تو
 جانم می بکاهد چون ریخ دل زباده
 تا در دلم سپردی جان از غمم بپردی
 دل شد سوار محنت جان شد زیا پیاده
 خدمت برش جهانی فی فی جهان ستانی
 شاهی که هست قدرش برتر ز فرق فرقد
 آن آفتاب بخشش وان سایه کرامت
 چون آفتاب و سایه پایسته تا قیامت
 جاه چو آفتابش بر هرکه سایه بان شد
 چون آفتاب تابد در سایه سلامت
 با سایه جمالش با آفتاب قدرش
 در آفتاب و سایه صد بار شد غرامت
 با آفتاب و سایه بذل و امان او کرد
 در آفتاب تابش در سایه استقامت
 دشمن ز هول سایه تیغ چو آفتابش
 چون آفتاب و سایه آفاق شد علامت

(۶۷) الاجلّ المحترم شهاب الدین فخر الکتاب محمد بن هام رحمه الله،

شهاب هام که در فضل و بزرگی تمام بود و در بذل رشک غم در فنون
 انواع کتابت تهدی نام یافته و خط او از در مشهور و اولو منظوم سبقت
 ۲۴ برده و از فضلاء خراسان بر سر آمد و او را شعرست مطبوع بغایت

تا دست برد عشقش کردست پای بندم
 او دست می فشاند من پای میفشارم
 دستم نداد دولت تا پای او بیوسم
 گرزیر پیام آرد هم دست ازو نندارم
 دست اجل که با او کس پایدار ناید
 گر پای من نگیرد آخر بدستش آرم
 چون دستگیر دارم از پای در نیام
 در دست و پایش افتم نالم ز روزگارم
 امر خسرو معظم مسعود بن محمد
 انصاف خود بجوم بکره زیادت از حد
 ای برده شب قرارم روزی برم نیائی
 کارم بیک شب آمد آخر چه روز آئی
 روزم چو شب شد از غم تدبیر من نسازی
 بیک شب دلم نجوئی روزی برم نیائی
 روزم باخر آمد نامد شب وصالت
 روزی مگر ندارد شهباء بی نوائی
 فی شب بروم دارم امید زندگانی
 فی روز دانم از شب از محنت جدائی
 کارم بروز و شب شد از بهر شاه دایم
 در روز مدح خوانی در شب غزل سرائی
 سلطان داد گستر شاهنشاه مظفر
 کو ملک راست وارث هم از پدر هم از جد
 ای جان و دل ببرده در دست غم نهاده
 آزرم جان نجسته انصاف دل نداده

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

اصل بود هم در اوائل ایام جوانی از سر ناز و کامرانی بر خاست و نفس را برای تصفیه روح در ریاضت بکاست و پیوسته بر پدر انکار آوردی و او را بر تقلد اعمال سلطانی ملامتها کردی و در قصبه دستگرد خویش حبه انگور کاشتی و بر آن وجه اوقات گذرانیدی، وقتی بمصاحبت فخر الدین مستسعد شدم و این دو بیت از وی استماع افتاد، رباعی

آن دم که بود ترا ز چند و چون بس
وز نعمت و از غمت کم و افزون بس
دانی ز چه معنی ز نخت بر بندند
یعنی که ز نخ بسی زدی اکنون بس

رباعی

جانباز توام گرچه ندارم جان دو * جانم چو بیکست چون بود جانان دو
کفران حق نعمت از کفر بتر * زیرا که بود کفر یکی کفران دو
از بزرگی شنیدم که این رباعی از وی نقل کرد،
ای زندگی تن و روان همه تو * جانی و دلی ای دل و جانم همه تو
۱۰ تو هستی من شدی ازانی همه من * من نیست شدم در تو ازانم همه تو

(۶۶) الاجل فخر الکتاب فرید الدین الکناب،

از افاضل کتاب و امثال جهان و آثار فضل او در عالم پدید و ذات او در فنون هنر چون لقب فرید نظمی رایی و نثری رابع طبایع سلیمرا نظم معجز او چون روح در خور آمده و مجروحان سلیمرا مفرح نثر او ۲۰ تریاق اکبر و این ترجیع بند که در هر بیتی از آن صنعتی لازم دارد و در هر خانه یک چیز را رعایت کند از نتایج طبع اوست، میگوید

از پای در فسادم وز دست رفت کارم
اندوه بست پام نگرفت دست یارم

دارم زبان نگاه من مدح و رای تو
زنگار گیرد امر بنهم در زهاب تیغ
تا چرخ میکند سپر ما را رفو
تا خلق میزنند ز بهر ثواب تیغ
بادا ز عون ایزد بیچون ترا سپر
بادا بید سگال تو بر بی حساب تیغ
بعد از آن بحضرت خوارزم رفت و شنیدم که کار او بالا گرفت و
دیوان انشا باسم او نامزد شد و منصب او عالی گشت، شعر
و الدَّهْرُ دُوْلٌ يَنْقُلُ فِي الْوَرَى * أَيَّامٌ مِنْ يَنْقُلُ الْإِقْبَالَ

(۶۴) الاجل عزیز الدین رافعی،

از رؤساء اسفراین و معارف خراسان است جوانی در هر هنر تمام و
در هر فن ماهر و در شیوه سیاحت و دقائق محاسبت از اقران عهد ممتاز
و با این همه فضایل طبعی چون آب زلال و شعری چون باد شمال داشت
چنانک این چند رباعی برهان این دعوی و شاهد این معنی است
بیت
با جان جهان ز جان سخن کی گنجد * آخر چه درین میان سخن کی گنجد
باکس ز دهان تنگ او هیچ مگوی * زنهار دران دهان سخن کی گنجد
رباعی

سودای تو آب زندگانی ببرد * نا دیدن تو زیب جوانی ببرد
۲۰ بی خدمتت ای جان جهان نزدیکست * تا جان سبک روح گرانی ببرد

(۶۵) الاجل فخر الدین عزیز فرید

عزیز الدین فرید مشرف مالک خراسان بود [و] از اعیان و امثال جهان
۲۲ و سر دولت و رنبت و اقبال و فخر الدین که ثمر آن شجر و فرع آن

در دست او چو تیغ بدیدم برهنه نیز
 با آنک کس نبیند با آفتاب تیغ
 گفتم که تیغ از چه کشیدی چو آفتاب
 چون کس به پیش تو نکشد از قراب تیغ
 گفتا ز بهر خصم خداوند فخر دین
 در دست خود همیشه به بینم صواب تیغ
 شاه جهان حکم که بر اسپ چون نشست
 چرخش پیاده برد به پیش رکاب تیغ
 تیغ زبان او چو گهر بار گشت عقل
 میگفت شادباش زهی کامیاب تیغ
 گر بشنود ز تیر فلک وصف کلک او
 بهرام در نیام کند هم پُر آب تیغ
 ای کز زبان نست جهان بدع خراب
 آری کند همیشه جهان را خراب تیغ
 نا خصم دیو شکل ترا گم کند سپهر
 از خود همی سپر کند و از شهاب تیغ
 فی فی به نزد عقل روا کی بود که چرخ
 گیرد بدست بهر هلاک ذباب تیغ
 سازد بر ولی تو جاے درنگ بخت
 دارد سوی عدوی تو دایم شتاب تیغ
 منسوخ شد سخاوت حاتم که شد پدید
 از گوهر عطیّت تو با نصاب تیغ
 تیر سه پر بگو چه محلّ دارد و چه قدر
 جائی که بر کشد ز میان بو تراب تیغ

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

پادشاه جهان عاطفت فرمود و اورا اطلاق کرد و تشریفات فاخر فرمود [و چون] بسعادت خدمت شاه جهان مستعد شد این رباعی بگفت، رباعی شاهها فلک ارچه شد سراسر گردن * رخت سپهت همی کشد بر گردن آن کس که چوتیر نیست یکدل با تو * بادش چو کمان همیشه زه در گردن ° و اورا ایات جید و اشعار معنوی بسیارست فاما چون سعادت خدمت او حاصل نشد بود بیش ازین بسع داعی نرسید بدین اختصار افتاد،

(۶۳) الاجلّ نظام الدولة و الدین الحجابی الکناب،

نظام الدین دبیر که عطارد بر مطارد افلاک رقم او چون قلم بخط رفتی در آن وقت که داعی در نیشاپور بود او در مدرسه ابنانج تعلّم میکرد و بجمال فضل آراسته بود و قطعه نازی گفته در مدح فخر الدین یهود (?) ابن حامد دالی فقیه که برادر قاضی صدر الدین جندی است و قضاء لشکر بدو مفوض و این قطعه را مطلع اینست که قطعه

لِلّهِ دَرَكٌ يَا نَسِيمَ دَبُورٍ * اَلطَّفُ اِلَيْنَا مَرَّةً بِمُرُورٍ

و یکی از فضیلهای نیشاپور قصیده گفته بود بر قافیت با و تیغ ردیف آن، نظام الدین جواب او بگفت و آن اینست، شعر

دی دلبر رسید چو زد آفتاب تیغ

با روی همچو آتش و در کف چو آب تیغ

پیکان تیر غمزه چنان تیز کرده بود

کز شرم همی کشید سر اندر نقاب تیغ

خورشید روی او که ببرد آب آفتاب

همی زد بطنز بر سپر ماهتاب تیغ

گفتم که بوسه بک ای بت بغمزه گفت

هست این سؤال را که تو کردی جواب تیغ

دانی که فلك بقاء دهرت ندهد * يك شربت آب جز بهرت ندهد
معشوقه بیوفاست دنیا هشدار * تا در قدح جلاب زهرت ندهد

شعر

در قصیده میگوید

هست با بجر کف او که گهر پاش سخاست
ابر تر دامن و کان خشک لب و شیدائی
چرخ با همت او لاف علو زد گفتم
مکن ای پیر که با همت او برنائی
آب با طبعش دعوی لطافت میکرد
عقل گفتش که زهی سرزده سودائی
صیت جودش گو پیودن این مرکز خاک
بادرا گفت خهی باوه رو هر جائی
آتش نیز اثر یافت ز قهر و غضبش
زان شدش پیشه جهان سوزی و جان فرسائی

رباعی

و این رباعی از وی نقل کرده اند،

۱۰ سرگشته مرا دو زلف پیمان تو کرد * پر درد مرا امید درمان تو کرد
گفتی که که کرد با تو این بیدادی * هجران تو هجران تو هجران تو کرد

(۶۲) علاء الملک شرف الدین میرک

[صاحب] دولتی که جود او ابر را خشک کردی و فیض کف راد او هفت
دربارا در شش در خجالت انداختی امارت چغانیان او داشت و کاره
۲۰ با نام کرد و ولایت فیروزکوه را مستخلص کرد و در ابتداء کار او را در
زندان خشک خوارزم محبوس کرده بودند و مدتی مدید در آن حبس بماند
تا آخر بیٹی گفت و بمحضرت سلطان رسانیده عرضه داشت،
رباعی

دوشینه گیا خوردم از بی نانی * من هیچ ندارم که ز من بستانی
زندانی را بخش تا باز رهد * زندان تو از تنگ چنین زندانی

(۶۰) ناج الدین الآبی، (۶۱) عماد الدین مؤید بن احمد الاسفراینی، ۱۴۷

این مثل سایرست و نیست شگفت * گر نویسد بزر خردمندش
پیل چون در وحل فرو ماند * جز بیلات برون نیارندش
و این رباعیات که به نزدیک لطیف طبعان مقبولست از وی منقولست
میگوید،
رباعی

لطف تو جفای چرخ را مانع شد * حسن تو دلیل قدرت صانع شد
نه از سر عجزی که نکو نامی را * از دور بیدار تو دل قانع شد

رباعی

مپسند نگارا ز خود این جور و جفا * ناید ز رخ خوب بجز مهر و وفا
داد من مستمند دادی ورنه * أَشْكُوكَ إِلَى مَنْ هُوَ حَسْبِي وَكَفَى
۱۰ [در وفات یکی از عمال این رباعی را بمطایبه گفته،]
رباعی

در مامت آن قوم که خون می بارند * مرگ تو حیات خویش می پندارند
غمناک ازانند که تا دوزخیان * جاوید چگونه با تو صحبت دارند
و بجز او دیدم در سفینه نجیب الدین ابیوردی نوشته بود بیت
دی خواجه نجیب احمد باوردی * گفتا چو تو از باغ هنر با وردی
۱۵ اوراق سفینه مرا تزیین ده * ز آن غنچه که از گلبن طبع آوردی

(۶۱) الصدر الاجل عماد الدولة و الدین مؤید بن احمد الاسفراینی الکاتب،
عماد الدین دبیر که از افراد عهد و امجاد دهر بود در کمال فضل و
بزرگی بدرجه که ورای آن نتوان بود و در رفعت و منزلت و علو منصب
بمکانتی که امرا و وزراء اطراف بعنایت و رعایت وی محتاج بودند و در
۲۰ قربت و اختصاص بحضرت سلطان سکندر اورا آن منزلت مهند شد که
هیچ کس از اقران اورا در آن قرن میسر نگشت و در اسفراین پسر
اورا دیدم که تعلیم میکرد و در آن وقت که داعی آنجا رسید روزی چند
قصیده از فصاید جمال العرب ابوالعباس ابیوردی پیش این داعی بخواند
۲۴ از وی شنیدم که از پدر خود نقل کرد،
بیت

از چشم و دل که منزل وصل تو بود دی
 امروز بی تو بارگه آب و آتش است
 از دیده چون گلاب گل از دل چرا چکد
 گر چشم و دل نه کارگه آب و آتش است
 وله ایضاً

بخدائی که ذوق توحیدش * در جهان خوشتر از شکر باشد
 که چون من دور باشم از در تو * عیشم امر زهر تلختر باشد
 گر تو صاحب دلی ز روی وفا * بایدت زین سخن اثر باشد
 در حدیث آمده است کردل دوست * بدل دوست رهگذر باشد
 ۱۰ پیش خالك درت نثار کنم * گر بخروارها دُرر باشد
 دل و جان پیش خدمت وصلت * تحفه سخت مختصر باشد
 این تفاخر نه بس مرا که مرا * هر کجا پای نست سر باشد
 در جفاهاات صبر خواهم کرد * سخت نیکوست صبر اگر باشد
 بندگی می کنم بطاقت خویش * نه همانا که بی اثر باشد

قطعه

۱۵

گر زمانه وفا کند با من * عذر تقصیرهای خود خواهم
 ورنه مجرم بدان مرا زیراك * من ز تقصیر خویش آگام
 با ملکشه جهان نکرد وفا * تو چنان دان که خود ملکشام
 مهر و مهرا کسوف [و] نقصانست * خود گرفتم که مهر یا مام
 ۲۰ در غم و رنج این زمانه دون * از فلك بگذرد هی آم

وله ایضاً

راد طبیعی که در غمی افتاد * جز برادران مباد پیوندش
 ز آنک گر التجا کند بلثیم * نگشاید ز سعی او بندش
 که برحمت می کند یادش * گه بحکمت می کند پندش
 ۲۵ آخر الامر چون فرو نگری * زهر باشد نهفته در قندش

دنیا که چین گرم درو شد خواجه * آخر ز چه رو غمزه بدو شد خواجه
باری بنگر بنای عمرت دو نفس * گر بر ناید یکی فرو شد خواجه

رباعی

آئی که رخ ز تو برنگ آییست
دم چشم من و تو صنعت قلابیست
چندانک درین آب دران بی آییست
چندانک دران خواب درین بخیلابیست

رباعی

آنها که مقیم آستان تو زیند
کی مرده شوند چون بجان تو زیند
از آب حیات خوش چنان نتوان زیست
کز آتش عشق دوستان تو زیند

رباعی

این عشق که اشک سرخ [و] رخ زرد کند
گرم بگرفت تا دم سرد کند
زین بیش تر درد خود حکایت نکم
ترسم که ز درد من دلت درد کند

(۶۰) الصدر الاجل فخر الرؤساء تاج الدین الآبی دام رفیعاً،

تاج الدین آبی از رؤساء سرخس و فضلاء خراسان است، نگارخانه
طبع او رونق خورنق شکسته و تصاویر خط موزون او از ارتنگ ننگ
۲۰ داشته متاع اشعار او را در اطراف جهان بازرگانان فضایل سننه می کنند
و خریداران هنر طلب بجان می خرند و آنچه از اشعار او در حفظ است
تحریر کرده آمد، بخدمت دوستی نویسد
قطعه

ای صدر دین ز درد فراق جمال تو

چشم و دلم فرارگو آب و آتش است

فضلا و مزنع علما بودی و اختلاط افاضل بخدمت او بسیار اتفاق افتادی،
وقتی این داعی قطعه گفته بود و در اول و آخر بیت تجنیس خطرا
رعایت کرده مطلع آن اینست،

رَمَانِي زَمَانِي بِالْمَصَائِبِ وَالْآسَى * وَقَدْ خَرَجْتُ حَدَّ النَّيَالِ بِيَالِي

و در خدمت او انشاد کردم گشت مرا غزلی است اما تجنیس آخر مصراع
و آخر بیت را رعایت کرده ام استنشاد کردم فرمود

قَامَتْ قِيَامَةً قَلْبِي إِذْ رَأَى وَتَنَا * قَدْ هَزَّ مِنْ قَامَةٍ صَدْعَ النَّقَا وَتَنِي
وَقَدْ آوَى طَرْفَهُ السَّحَّارَ نُمَّ رَنَا * نَحْوِي سَبَائِي وَ قَلْبِي بِالْهَوَى مَرَنَا
أَمُوتُ صَبْرًا وَ قَدِي بِالْقَوَامِ حَتَّى * فَكَمْ أَكَايِدُ مِنْهُ بِالْقَوَى مِغْنَا
لَمْ أَلْفِ أَحْسَنَ مِنْهُ فِي الْوَرَى بَدْنَا * لَوْ كَانَ مِنِّي وَ إِنْ وَاشِبِهِ رَابَ دَنَا
إِذَا شَكُوتُ أَرَانِي عِنْوَةً مِنْهَا * وَقَالَ مَا ذُقْتُ مِنْ كَأْسِ الْغَرَامِ هَنَا
أَوْ مَاتَ جُوعًا وَ قُلْتُ الشَّهْدَ كُلَّ لَعْنَا * وَ سَامِنِي مِنْ قَبِيحِ الْخُلُقِي كُلِّ عَنَا

و اورا اشعار نازی مطبوع مصنوع و فصول منور لطیف بسیارست فاما
اشعار پارسی ازو بیشتر روایت نکرده اند بدین قدر اقتصار افتاد و از
۱۰ ابراد اشعار نازی او چون بصدد این نیستم عنان بیان باز کشیده آمد،

(۵۹) الصدر الاجلّ زين الدين صاعد الخبوشاني رحمة الله عليه،

صدری باذل با دل سحاب بنان شهاب بیان که در خراسان لقب حاتم
الزمانی بر قامت او چست آمده بود و کلیدار سلطان سکندر بوده و در آن
سال که مالک ما و راه النهر مضبوط شد و رایات دولت شهریار بر آن
۲۰ دبار خافق گشت او رنجور شد و از بخارا اجازت مراجعت یافت و
بخوشان آمد هم در آن موضع بچوار رحمت آفریدگار انتقال کرد و اورا
ایات لطیف است آنچه از افواه رؤاة استماع افتادست ثبت افتاد، می

[و نیز اوراست] شعر

لَهَا سَبَاقِي سِمَطًا لَوْلُو نُظْمًا * مِنْ فِيهِ فِي حَفَّةٍ مِنْ فَصِّ يَأْقُوتِ
وَلَمْ أَجِدْ قُوتَ رُوحِي غَيْرَ رَشْفِهَا * نَادَيْتُ يَا شَفْتِيهِ فِصِيًا قُوتِي
و وقتی از وی استماع افتاد که وقتی باسفر این رفته شد در اثناء راه این
رباعی اتفاق افتاد،

تا رنج درین زمانه آئین آمد * گوئی که برای من مسکین آمد
از جور سپهر سبزه وار این دل من * کوبان کوبان باسفر آئین آمد
سبزوار و اسفرائین و کوبان سه ولایت [است] سخت نیکو نشان داده
است هر چند از راه طبیعت بیان میکرد و چنان مینمود که او را درین معنی
۱۰ فکرتی نبودست اما سخت مطبوع افتادست و هم از وی نقل کرده اند نظم

گر دهدت روزگار دست و زبان زینهار
دست درازی مجوی چیره زبانی مکن
با همه عالم بلاف با همه خلق از گراف
هرچه بدانی مگوی هرچه توانی مکن

۱۰ و از تاج الدین وحید قاضی شنیدم در نیشاپور میگفت این دو رباعی
رباعی
سید صدر الدین گفته است در اوائل ایام جوانی،
ای مهرگسل عشق تو در کینه ماست * آماجگه تیر غمت سینه ماست
حال دل مستمند بیچاره پیرس * از هجرانت که یار دیرینه ماست
رباعی

۲۰ ای از من دل سوخته بزار شک * وی من ز غمت شکسته و زار شک
بفروخته عالم بچفا بر من و من * سودای ترا بجان خریدار شک
و در آخر عمر از شغل استیفا استعفا خواست و بمراد دل بنشست و از سر
منصب برخواست و آن شغل بدر آن درج سیادت و اختر آن برج
سعادت سید اجل عماد الدین حوالت فرمودند و او را معذور داشت و
۲۵ او شب و روز بقریر تاریخ سلطان سکندر مشغول بود وثاق او مجمع

و در وقتی که اورا به نیشاپور برسالت فرستادند به نزدیک اتابک منکلی بیگ و او وی را محبوس و مقید کرد در حبس نامه نبشته است که آن یک نامه بر هزار دفتر ترجیح دارد و آن نامه مشهورست اما این بیتی چند که مطلع آنست نوشته آمد،

قسم

بخدائی که بذل جان اورا * پایه اولین احسانست
 کترین مایه لطف صنعش را * باد نوروز و ابر نیسانست
 که مرا در فراق خدمت تو * زندگانی و مرگ یکسانست
 از هر آسایشی که بی تو بود * خاطر و طبع من هراسانست
 می کشم در فراق سختیها * هیر یاران بگفتن آسانست
 نه هانا که هیچ رنج دگر * که بر انسان بود برین سانست
 دل و جان در نعیم خوارزمند * وای بر تن که در خراسانست
 خوشدلی در جهان طمع کردن * هم ز سودای طبع انسانست

(۵۸) الصدر الاجل صدر الملة و الدين ملك السادات النيشابوری

رحمة الله عليه،

۱۵ سید اجل صدر الدین از معارف سادات و صدور کبار و فضلاء روزگار بود، صاحب دیوان استیفاء نیشابور بود و در فضل بغایتی که جملگی افاضل خراسان بتقدم او اعتراف میکردند و از دریای فضل او اغتراف می نمودند و تاریخ خوارزمشاهی نبشت عبارتی که روان عتبی از نخلت بیینی در عرق غرق می شد و اورا اشعار تازی بغایت لطیف است و مصنوع و بند گاه گاهی بخدمت او رفتی و از وی اقتباس فوائد کردی، ۲۰ چند شعر تازی از وی شنید آمد است و این دو بیت در قطعه می گوید و مثلی معروف را در آن تضمین میکند،

لَوْ كُنْتَ نَعْلًا مَا تَلَقَاةً عَنِ كَتَبٍ * أَمْ تَبْتَسِمُ قَرَحًا فِي هَذِهِ الدَّارِ
 أَلَسْتَ تَذَكَّرُ مَا قَدْ قَبِلَ فِي مَثَلٍ * الْعَيْرُ يَضْرِبُ وَ الْبِكْوَاةُ فِي النَّارِ

بقر خصم ترا هست دست رس لیکن * تو خود ز ننگ بدو دست می نیلایی
خدا یگانا آنم که کردم از دل و جان * فدای خدمت تو روزگار برنایی
بسا که کردند این بلبلان خاطر من * بیباغ مدح تو چون طوطیان شکرخائی
فضائی که مرا هست در فنون هنر * اگر بگویم نوعی بود ز رعنائی
۱۰ مرا ز دانش من نیست حاصلی جز غم * چو بخت یار نباشد چه سود دانائی
اگر بدانی احوال من یقین دانم * که رحمت آری و بر حال من بخشائی
درین تموز که تا ذکر شب کنی برسد * شبان محنت من میکنند یلدائی
ز رخ واقعه یکبار سرگرای شدم * چه باشد از بکریم سوی عفو بگرائی
گشاده دارم دایم مدحت تو زبان * سزد که از رخ رحمت نقاب بگشائی
۱۰ نتیجه سخطت چون تمام بنودی * لطیفه کرمت وقت شد که بنفائی
نصیب بخشش و بخشایشم به چو ترا * بجزم بخشش نامست و بنه بخشائی
روا مدار که در سوگ من کبود کند * لباس طفلی چند این سپهر مینائی
اگر قبول جناب ترا نشام من * چنین گرفتم آخر تو عنورا شائی
اگر چه رد کنیم بندگیت خواهم کرد * که هم بگوئی آخر که بنده مائی
۱۰ چو آفتاب یقینت شود که بجزم * گر آفتاب بگل بیش ازین نیندائی
مرا بزرگی و شغل و خطر نمی باید * به ترک جمله بگفتم مرا تو می بائی
ز عادت تو عجب نیست رحمت از نکند * سپهر و بخت بد تیره رای بد رائی
دغاء بخت و جفاء سپهر هم برسد * ترا سعادت بادا مرا شکیبائی
همیشه تا که بیغا برند دلهارا * بتان یغا از راه حسن و زیبائی
۲۰ حسود جاه ترا جان بدست یغا باد * تو می بنوش ز دست بتان یغائی
برید بخت دلیلت بهر کجا که روی * بشیر فتح رفیقت ز هر کجا آئی
و قضیه دیگر میگوید هم درین معنی مطلع آن اینست،
تا کی ز روزگار بجانم رسد گرند * آخر ز جور چرخ و جفاء زمانه چند
آخر چه کرده ام من بیچاره ضعیف * و آخر چه برده ام من رنجور مستمند
۲۰ از بهر من سپند همی سوخت روزگار * و اکنون مرا بر آتش غم سوخت چون سپند

دریغ رفت جوانی و یادگار نماند * ازو نه طاعت دینی نه مال دنیائی
 کنون که موسم برنائی و جوانی رفت * فرو شوای نفس من چنانک بر نائی
 چونبست سودی ای زندگانی از تو مرا * تو هم برو چو جوانی بشد چه ی پائی
 زهی زمانه نکردی بجای من تقصیر * تمام گشت سزد گر برین نیفزائی
 لطیفهای تو در باب من پیایی شد * توفقی کن تا یک زمان بر آسائی
 بترک یاران گفتم ز خانه دور شدم * ز پیش شاه فتادم دگر چه فرمائی
 علاء دولت و دین خسروی که طبع عظیم * ز فرّ مدحش چیرست بر سخن زائی
 خدایگان قدر قدرتِ قضا فرمان * که پیش او نبود چرخ را توانائی
 کمال همت او بر مثال رفعت خویش * بداد قوس فلک را محلّ طغرائی
 سپهر خواهد تا پای قدر او بوسد * و لیک ی نتواند ز پست بالای
 برای خدمت او عقل جست هشیاری * برای طلعت او خواست چشم بینائی
 زهی بساط ترا بخت کرده فزائی * زهی سپاه ترا چرخ کرده صحرائی
 سحاب مکرمتی و آفتاب مملکتی * جهان مقدرتی و آسمان آتائی
 بگاه بسطت مولای بحر فیاضی * ز راه رفعت بالای چرخ اعلائی
 توئی که ناید ازین هفت طاق فیروزه * عریض جاه ترا نیم بند یکنثائی
 زمانه چشم گشادست تا چه حکم کنی * سپهر گوش نهادست تا چه فرمائی
 اجل بعد تو فارغ ز کیسه پردازی * فلک بدور تو ساکن ز عمر فرسائی
 بوقت بخشش گوهر به تیغ نگذاری * بوقت کوشش رُفح از سماک بر بائی
 ز دور بینی رای تو بیم آن افتاد * که بگر فکر در افتد بذل رسوائی
 نکرد جلوه حسن آفتاب تا نستد * ز نور رای تو منشور عالم آرائی
 بمحفلی که رود ذکر طبع فیاضت * محال باشد بر قلزم اسم در بائی
 چو دست تو همه سرمایه بحار بداد * چگونه بحر زند با تو لاف همتائی
 اگرچه سود نیاید ز ذره خورشیدی * اگرچه خوب نباشد ز صعوه عنقائی
 اگر حسود تو جوید برابری با تو * عجب مدار که جوید ثری ثربائی
 ملوک بر در حکمت چگونه سر نهند * چو روزگار ترا خط دهد هولائی

وله،

اگر سفیدی بنا تو طریق جور سپرد
جنات گنت و بیازردت از جنون و عته
بعاقبت نظری کن بعاقبت میزی
مقابله چه کنی مر سفیرا بسفه

(۵۷) الصدر الاجلّ بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی رحمه الله،

فضل مجسم و لطف مصور خورشید آسمان معالی و نادره ایام و لیلی بود
با طبعی وقاد و ضمیری نقاد و خاطری مفاد و نثری مصنوع و دلگشای
و نظمی مطبوع و جان افزای و مجبوع رسالات او که موسومست بالتوسل
۱۰ الی الترسل بحرست محیط مملو بدرر معالی و سپهری بسیط مشخون بدراری
غرایب و کمال فضل او در آن پیداست که گذشتگان را در خجالت انداخته
است و آیندگان را در نگاهبوی طلب افکنده و افاضل کتاب و امائل
حجاب و اصحاب صنعت و ارباب حکمت را سرمایه کامل بدست داده و
برای مذکران عالی سخن ذخیره شگرف نهاده و با این غزارت فضل و
۱۰ سماحت خلق پیوسته کوفته صدمات حوادث و خسته نکبات ایام بودی،
وصاحب اجل شمس الدولة و الدین مسعود وقتی از وی کوفته شد بود
قصدها شگرف کرد تا او را بچند شهر بند کردند و او قصیده میگوید و
چون در غایت لطف بود تمامت آن ایراد کرده آمد، و قصیده این
قصیده است،

۲۰ در یغ روز جوانی و عهد برنائی * گذشت در غم دوری و رنج تنهائی
ز بس که گشتم از جور چرخ جای بجای * شدم چو هرزه روان هر دری و هر جائی
برنج هجر خرد گویدم شکبیا شو * نه دل بدید و نه جان چون کم شکیبائی
ملامتم مکنید از زغم شوم شیدا * که از غریب نباشد غریب شیدائی
۲۴ ز بس که بر من بیچاره چرخ صنرا کرد * ز آهنت دلم گر نگشت سودائی

از بحر طبع خویش گهرها شب چراغ
 بهر ثنات در صدف دل نهفته‌ام
 دانی بزرگوارا کز جور روزگار
 شبها چو بخت تو نفسی من نرفته‌ام
 تا در جناب جاه و جلالت نرفته‌ام
 گرد محن ز ساحت سینه نرفته‌ام
 دارم طمع ز لطف تو نا سفته گوهری
 زیرا بسی گهر بمدیج تو سفته‌ام

چون ملك تاج الدين رحمه الله اين قطعه بر خواند كينك بچه هندی بكر
 ۱۰ که زنگیان زلف او روی آفتاب را طبايحه غیرت می زدند به نزدیک
 او فرستاد و این قطعه در عذر آن نشست،
 قطعه

چون بالماس طبع دُر سفتی * دُر ناسفته فرستادم
 قوت ده خدای عز و جل * که ز بی قوتی بفریادم

و چون سید بافتضاض بکارت او داد قضا شہوت بداد و بیاقوت از
 ۱۰ عقیق آن شبہ شبہ مهر بر داشت بحکم صغرسن و ضیق محل و کبر آلت
 آن کینک رنجور شد و هم در آن زودی فوت گشت و چون ملك تاج
 الدين را ازین حال علم شد این دو بیت به نزدیک او فرستاد قطعه

علوے کافران ہندی را * زود از اسلام سیر خواهی کرد

پدرت غزو کردی از شمشیر * تو غزا هم بگیر خواهی کرد

۲۰ و سید دو بیت دیگر در جواب این قطعه بفرستاد بلك تاج الدين، نظم

وعدہ کردہ مرا شاہا * بسخن دور و دیر نتوان کرد

بیقین غزو کافر مادہ * جز بشمشیر کبر نتوان کرد

و این رباعی چند از وی نقل کرده اند، میگوید
 رباعی

يك ذره چو نیست در منت بستگی * منای دل ریش مرا خستگی

۲۰ کم کن ز جفا و جور چندانک دلر * خو باز کسد اثر تو باهستگی

میخواستم که خواسته باشدم نبود
آری نه خواسته همه کس را بخواستست
سین یافت تاج سر چو کزی دارد و الف
بی دستگاه ماند ازیرا که راست
و از دوستی گاه خواسته بود مدتی بگذشت و آن وعده وفا نشد، این
قطعه در آن معنی میگوید،

زهی یگانه عالم که چرخ را رایت
بگاہ نزد کفایت سه ضربه داد ببرد
ز شه مرا بکه و جو نوید دادی باز
چه شد که بخت منت این سخن ز یاد ببرد
گذشت سالی و ز آن گه جوی نشد حاصل
مگر حدیث جوت را چو گاه باد ببرد

(۵۶) السید الاجلّ ظهیر الدین تاج الکتاب السرخسی رحمه الله علیه،

کان سیادت و جان سعادت بر آسمان علوم ماه تابان و بر فلك عاؤ
۱۰ خورشید رخشان مدتها دیوان انشاء سلطان شهید برسم او بود، منشآت
او مقبول فضلا و مکتوبات او پسندیده علما چنانکه نثره نثار نثر او
سزیدی و شعری شعار شعر او شایستی و از اشعار او داعی را بیشتر سماع
نیفتادست فاما شنیدم که بحضرت ملک کبیر تاج الدین تیران رحمه
الله قطعه فرستاد و از وی کنیزکی بکر التماس کرده و آن قطعه اینست،
قطعه

صدرا بذات پاک خداوند انس و جان
کز جان و دل ثناء جلال تو گفتم
جانم ز خار حادثه هر چند خسته بود
لیک از نسیم لطف تو چون گل شکفته ام

ی روم افسوس ازین آتش که هجرش بر فروخت

صد هزاران داغ مهجوری بدل بر می برم

و صدر اجل فخر الدین ملک الکلام مبارک شاه از وی مسوده اشعار او
التماس کرد و این قطعه در جواب آن بخدمت او فرستاد، قطعه

۵ فرموده که دفتر شعرت بمن فرست * در خط مشوسر از خط فرمان نی برم

امر ترا بطوع مطیع ز جان و لیک * خُرما ببصره زیره بکرمان نی برم

از چشم کور آب ز کوناه دیدگی * قطره بسوی چشمه حیوان نی برم

نور چراغ کاسته نیم تاب را * در آفتاب نور درفشان نی برم

گیل مهره ایست نظم و یا سنگ ریزه * یاقوت و لعل گیر سوی کان نی برم

۱۰ انگار درج گفته من درج گوهرست * درج گهر بضاعت عبان نی برم

بر من بدیوی ارچه گواهی دهی بد * پای ملخ به پیش سلیمان نی برم

از ملک تاج الدین جو میخواهد

نظم

ای خسروی که رخس جلال ترا سزد

طوق ستام و نعل ز برجیس و ماه نو

در موکب تو چون بخرای دو بنده اند

۱۵

خورشید شهسوار و سپهر پیاده رو

در دست بنده گاه دریغی دو مانده اند

دل روز و شب بدست جو و کاهشان گرو

فرمای تا بنام من آخر سلاز خاص

بر کاهدان خاصه برائی کند بچو

۲۰

وله

هر که چون گل بزر فریفته شد * در عمل آب روی داد بیاد

دست کوتاه باش و راست چوسرو * تا سر افراز باشی و آزاد

وله گر در میان سفله مرا دستگاه نیست

از راستیم دان نه افزون نه کاستست

۲۵

- شعر من سحرست و وه نادانی من بین که سحر
بر گرافه سوی موسی پیمبر می برم
او چو خورشید از بزرگی نور بر می افکند
من چراغ نیم مرده در برابر می برم
رسم ابرست این و بر من عقل میخندد چو برق
کین چنین قطره سوی دریای اخضر می برم
و ه چه عذری هست کان راهی بجائی می برد
ذره پیش آفتاب نور گستر می برم
او سلیمانست و من در جنب او مور حقیر
عذر مقبولست اگر هدیه محقر میبرم
ذکر من در حضرت سلطان بخوبی باز راند
تا بدان گردن فرازی بر فلک سر میبرم
دست بر پشتم گرفت از تربیت تا لا جرم
پشت زیر بار این منت چو چنبر میبرم
چون خط جدول که از شنگرف بر کاغذ کشی
بر رخ از خونابه خط خط همچو مسطری می برم
همچو یوسف حبس چاه جیم از اخوان خویش
زین سبب دید بر آب و دل پر آذری می برم
گرد اشکم نیستان دل چون صراحی خون صرف
بر میان زنار ترسائی چو ساغری می برم
گرچه از آزار ایشان با لب خشک آمدم
شکر ایزدرا که از شکرش زبان تری می برم
بیشتر خواهم که آم سوی او زحمت و لیک
خدمتی میدانم این کابرام کتر می برم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بر ممش چون بوسه دادم نام رخس روستم
 زیر لب در چون دریغی سست و لاغری برم
 نی که بر یک خلعت معهود مقصورست و بس
 ز اصطناعش صد هزار انعام دیگری برم
 گر مهستی بود از احسانش مکفی می روم
 و مرادے بود اسبایش میسر می برم
 میل یارام بشکر بود و اینک بهر شان
 شعر فخر الدین براه آورد از ایدر میبرم
 اتفاق رجعت از فیروز کوم می فتد
 من بضاعت بار خوزستان و عسکر میبرم
 خستگانی را که زخم مار هجرش خورده اند
 از دم جان بخش او تریاک اکبر میبرم
 نشنگان راه عشقش را که بس دل تفته اند
 شربتی از چشمه حیوان و کوتر میبرم
 یوسف دلهاست او و یک جهان یعقوب او
 بوی پیراهن سوی یعقوب غنخور میبرم
 در سخن دریای طبعش موج معنی میزند
 من بکشتیها ز مدحش دُر و گوهر میبرم
 او زبان شکرین بگشاده چون طوطی بنطق
 من طبرزدها از آن لفظ چو شکر میبرم
 هم ز رای نور بخشش هم ز خلق مشک پاش
 عالم جان هر متوسر هر معطر میبرم
 صد هزاران آهوی چین را بناف اندر میدان
 آن نسیم خوش کران خلق معنبر میبرم

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

باز این دل دیوانه هوا خواهد کرد
هر لحظه بهر موی ندا خواهد کرد
روزی دو سه از عشق مگر آسوده است
آنرا بیلا کنون قضا خواهد کرد
وله ایضاً،

دل در سر زلفت آرمیدن خو کرد * هر لحظه بهر سوی دویدن خو کرد
چون موی شدم نزد منش باز فرست * اکنون که بوی بر دویدن خو کرد

(۵۵) الامیر الاجلّ ظهیر الدین [نصر] السموری السجزی،

امیر نصر از اماتل عصر بود و واسطه عقد نیروز و بر افاضل زمان
۱۰ بنون فضایل فیروز خطّ او از خطّ دلبران عبیر زلف خوشتر و شعر
او از لفظ معشوقان مهر پرور دلکشت و در آن وقت که وی را از
حضرت سیستان برسالت غور فرستادند چون بحضرت اعلیٰ غیائی رسید
رسالت ادا کرد و بتشریفات بسیار مستظهر گشت، صدر اجلّ فخر الدین
مبارک شاه او را بسیار دلداری کرد او شکرانه آن اکرام را بدین قطعه
۱۵ مقابله کرد،

از اداء شکر انعامش چنان عاجز شدم
کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم
پیش تختش نامه اندر سر چو هدهد آمدم
طوق بر گردن ز شکرش چون کبوتری برم
تا بتشریفم سر و تن کرد چون صبح و شفق
۲۰ سر از آن صبح و شفق بر چرخ و اختر می برم
اسپ کم فرمود کوهی دان که با رفتار او
ننگ می دارم که یاد یاد صرصری برم
۲۲

بادبان کشتیِ عمرم سری پر باد بود
 کرخم پشتم سوی پستی چو لنگری رود
 در نکوئی دلبرا نظم ترا اندازه نیست
 لیکن اندر کسوت خطت نکوتر می رود
 پرورش از خدمت شه ناصر الدین یافتی
 آفرینها بر دل آن بند پروری رود
 حسن اخلاقش چو برگزینی شه گردون ز شرم
 روزها شد تا که اندر زیر چادری رود
 آفتاب اندر حجاب ابر پنهان می شود
 چون سخن اکنون هم از آن رای انوری رود
 عود مدحش در دل مجنون من آتش گرفت
 بر زبان نام دلم همواره مجهری رود
 مهر گردون باد بر روی چو ماه او مدام
 مهر و ماهش امر حق را تا مستغری رود

۱۵ و این غزل که از لذتِ امان و حصولِ امانی خوشتر است اوراست، غزل

آنکه که خواب بود ترا دل بخواب دید
 در تیره شب بدید جان آفتاب دید
 جانی پُر از نشاط ترا در کنار یافت
 گوشه پیر از سماع بکف بر شراب دید
 فریاد از آن مقام که بیدار گشت دل
 و آگاه شد که این همه دولت بخواب دید
 زلفش ندید در کف و از دست روزگار
 نزدیک شد که بگسلد از بس که تاب دید

و رباعیات او در اطراف جهان مشهور است و بر زبان فضلا مذکور

رباعی

۲۵ از برای زینت کتاب بیستی چند تحریر کنم،

بند کاغد از کلام تو چو بیند فاضلی
گوید اندر بند کاغد تنگ شکر می رود
میرود چون باد نظم تو ز بس خفت چو آب
ز آن حسود خاکسار تو در آذر می رود
روشن و پاک و بلندت شد سخن چون اختران
تا ز طبیعت این سخنها بر چه اختر می رود
با جمال خط معانی لطیف شعر تو
چون شود دیده هم از دیده بجان در می رود
بکر طبع تو در اقصای جهان گاه نبرد
مردی اندازد و همواره دختر می رود
دل بر نظم تو می آید نمی پاید برم
هیچ نتوان گفت دل نزدیک دلبری رود
جز ترا که هر سخن گوی مراتب برده
مرکه را اندر جهان این چرخ گوهر می رود
تا حدیث رفتنت از گوش آمد در سرم
از سرم بگشاده آبی کآن بر آذر می رود
ماند خدمتکار در حبس غم هجران تو
دل ازین غم بیخبر با تو برابری رود
بی دل و بی تو اگر در باغ جنت میروم
با جزع گوئی که عاصی روز محشر می رود
اشک من از دولت عشق تو شد باقوت سرخ
دولتی دیگر نگر باقوت بر زری رود
از بلندی سخن فارغ شدستم کین زمان
از سپهر چنبری سرورم چو چنبری رود

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در ره من رنجها دیده فزون از قیاس
ز آخر من فاقها خورده فزون از شمار
خنک همایون من در همه کاری مرا
رخش مهنت بدی شولک اسفندیار

قصه نشاید دراز دزد ببرد اسپ من
من چو خراندر خلاب مانده ز غم دل فگار

خاطرم از بند اسپ زود گشاده شود
بستهام امید خویش در نظر شهریر

تا که بود بر فلک هیچ ز انجم نشان
تا که کند بر زمین هیچ ز مردم قرار

انجم و مردم مقیم تابع فرمانت باد
بر غرض و کام تو چرخ فلک را مدار

و امیر اجلّ ظهیر الدین نصر سموری نزدیک او قطعه فرستاد وقتی که از
حضرت سیستان برسالت آمده بود چنانکه بعد ازین تقریر کرده آید و
۱۵ مطلع آن اینست
شعر

از ادای شکر انعامش چنان عاجز شدم

کین زمان صد شجرت از طبع سخنوری برم

جواب این قطعه بفرستاد و این قطعه بجایگاه خود نامت آورده خواهد
شد،

۲۰ ای سخا گستر سخن پرور ظهیر دین حق

چشمه حیوان ز لطف در عرق تری رود

در زمین نام تو بیشک نصر اعظم می سزد

نام برجیس فلک گر سعد اکبر می رود

آب کوثر می رود ز الفاظ تو اندر جهان

هم نوعی دیگر آری آب کوثر می رود

غیبت سلطان ز غور گرچه بسی فتنه زاد
 هست در آن نکته معنوی و خوشگوار
 چرخ نمیدید آنک حاسد ملک تو کیست
 گشت بدو بر کنون سر همه آشکار
 از پس این در بین تا چه کند آسمان
 با سر هر کس که هست از تو بدل کینه دار
 طالع مسعود تو گشت بری امر نخوس
 میکند از جزو او کل فلک افتخار
 نهضت تو بعد ازین باشد در بین و یسر
 فتح بین بوسدت بخت مساعد یسار
 هست ترا کار ساز آنکه همه کار ازوست
 کار تو پس دیگرست با تو کسی را چه کار
 از همه چیز جهان بند یکی اسپ داشت
 خوب شیت گش خرام نیز نگ و راهوار
 خرد سر و ضخم یال گرد کفل پهن بر
 سخت سم و نرم دست گام زن و کامکار
 برق بچستن بدی پیش نگ او گران
 باد برفتن شدی در ره او شرمسار
 درگه وقفه چوکوه در دم حمله چو باد
 سوی نشیبی چو آب سوی فرازی چونار
 از بر سمین بران پیکرش آورده رنگ
 وز تن آهن دلان هیکل او برده بار
 بوده من اورا مقیم خواجه نا مهربان
 او من دیوانه را راهبر هوشیار

شاه جهان سیف دین سایه داد آفرین
 عادل عالی نسب قاهر دشمن شکار
 خسرو انجم سپاه مقبل خورشید راے
 صفدر گردون توان مُعْطِی دریا بسار
 هیبت او فتنه سوز خدمت او دل فروز
 دولت او بخت بخش خنجر او خصم خوار
 چرخ بدو منتهی دهر بدو مفتخر
 تاج بدو ارجمند تخت بدو بختیار
 دیده اقبال را هست تر رویش صفا
 چهره خورشید را هست ز رایش عیار
 ای شده از فرّ تو پیکر دولت سمین
 وی شده از عدل تو هیکل فتنه نزار
 مرتبه عزّ تو گشته ز نصرت بلند
 قاعده ملک تو گشته بعدل استوار
 خسرو گیهان نوئی هست جهان ز آن تو
 آنک جهان آفرید کرد ترا اختیار
 حاسد نوگر ازین رنجه شود باک نیست
 قلب نگردد بدین آنچه کند کردگار
 پیش سر تیغ تو فتنه نیاید که نیست
 حمله خورشید را سایه شب پایدار
 تیغ محرف زنی کتف چپ خصم را
 سازد بر ران راست ضربت تیغ گذار
 مرد مربع صفت چون دو مثاک شود
 جز تو که داند چنین هندسه کارزار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دی ز بنفشه بسی بر دم نزدیک دوست
 تا که بیادش دم حال دل سوگوار
 گشت ز عکس رخس رنگ بنفشه چو گل
 سوگ بنفشه شکست رنگ رخ آن نگار
 بر غزل عندلیب شاخ در آمد برقص
 کرد شکوفه بنقد خرقه خود پاره پار
 مل بگل از دیر باز داشت بسی اشتیاق
 موسم گل چون رسید جانب مل گوشدار
 بی رخ گل مل میخواه بی مل گل را میین
 کونه عمرست گل عمرش با مل گذار
 روزی و عشرتست وقت نشاط و سماع
 نوبت هو و طرب موسم بوس و کنار
 سایه گل به کنون با بت خورشید روی
 جام طرب در میان کرده ز انده کنار
 در دل او تاب مهر در لب او آب لطف
 باغ ارم بر رخس چنگ ارم بر کنار
 منزل لشکر همه روضه رضوان شده است
 خواه به بین روی دشت خواه بین رودبار
 خیمه هر لشکری پر ز بت قند لب
 برده بزیب و گشی آب بت قندهار
 طبع جهان کرده خوش روی گل و دل نواز
 گوش فلک کرده کر کوس شه می گسار
 لشکر منصور شاه جمله بدان خرمند
 داده ز اقبال شاه داد همه روزگار

بامداد که بدست صبح در آسمان گشاده شدی و خوان سالار تقدیر این
قرص گرم خورشید را بر سبز خوان آسمان نهادی فراشان در سرای کرم
او باز کردند و خوان سالاران مواید غریبا ترتیب کرده و اصناف
اضیاف علی اختلاف طبقاتهم روی بدان منبع کرم آورده همه روز از لطف
○ ضیافت و حسن خلق او آسایش گرفت و در حضرت سلطان سعید
غیاث الدین و الدین اسباب همه بساختی و تعریف جمله بواجبی بکردی
و ادرار و انعام فراخور حال هر کس بستندی و قصاید و رباعیات او
بلطافت و سلاست مشهور است و این قصیده در مدح ملک سیف الدین
خسرو جبال گفته است درین جا صفت اسپ میکند، شعر

دست صبا بر گشاد روی عروس بهار

۱۰

بر سر او چشم ابر کرد ز ژاله تشار
برق بر آورد تیغ رعد فرو کوفت کوس
سرو علم بر فراخت لشکر گل شد سوار
سوسن کین حال دید کرد بنرگس ندا
خواب چه باشد به بین تعیبه نو بهار
نرگس گفتا که خواب گشت ضرورت مرا
ی نبرد از سرم ساغری می خمار
ستر عمارت گل کرد صبا باز و گفت
بلبل بیچاره را چند دهی انتظام
بس که شکوفه شگفت انجم گوئی برینخت
انرا کمر آسمان بر کله کوهسار
باغ چو دید آبنجان گفت نه نیکو بود
سرو قبا بی علم کوه کله زر نگار
ز آنکه بلاله گان شعله آتش برد
شیر نیارد گذشت بر طرف لاله زار

۱۵

۲۰

۲۵

است و نگاه داشت عروض او بغایت دشوار میگوید شعر
حبّذا بنظی کان شفاء جان شد * همچو راح روحش راحت جنان شد
آفتاب نوری کز طریق حاجت * یک رفیق راهش ماه آسمان شد
حور منظری خوش خوب دلکشی گش * کز کمال خوبی دلبر جهان شد
کار دل که از دل گشته بود بی جان * جان و دل شد اما جان دل ستان شد
در تنی که از تن مانده بود بی دل * ناگهان در آمد یار مهربان شد
کلّ او چو دیدم کان نمود ز اوّل * چو نش جزو کردم زادهای کان شد
وقف از نثارش طبع بر بدایع * حالی از نگارش دیدک بوستان شد
گفتمش کرائی گفت من ترا ام * گتم از کجائی زود پیش خوان شد
۱۰ هر خطر که آمد از قضا ایزد * در ضمیر مردان صدق کن فکان شد
دفع آن خطرا ز آسمان معنی * اعدل سلاطین خسرو زمان شد
خسروی که اکنون از کمال عدلش * گرگ خون خورند بر ربه شبان شد
بر عدوی ملکش خار خشک اوّل * گشت نیز پیکان بعد از آن سنان شد
ملک رای و خان را آب داد لطفش * باز باد عنفش هلك رای و خان شد
۱۵ در زمان عدلش بر ستم رسیده * گشت خار خرما خاره پرنیان شد
و این قصیده برین ابیات اختصار افتاد،

(۵۴) الصدر الاجلّ الاکرم فخر الدولة و الدین مبارک شاه بن الحسین

المرورودی رحمة الله علیه،

صدر سحاب بیان دریا بنان که فناء او محطّ رحل افاضل و مرجع و
۲۰ مآب امثال بود مائت انعام او برای غربا نهاده بود و در سرای او بر
اصناف فضلا کشاده فیروزکوه بوسیلت اکرام و انعام او کعبه زوّار و
قبله کبار شد بود یکی از کرام عادات و محاسن صفات او آن بود که بر
در سرای او دربان نبود و بر مائت کرم او میان عفاة و کفاة و صوفی
۲۴ و کوفی و کله دار و عمامه پوش و قلندر و زرق فروش تمییز نبود هر

آفتاب سایه دار است او جهان را گاه عدل
 سخت نادر باشد الحق آفتاب سایه دار
 سایه پروردست خصمش ز آفتاب تیغ او
 همچو سایه ز آفتاب از بهر آن جوید فرار
 از برای سایه او خاک را خدمت کند
 آفتاب اندر مسیر و آسمان اندر مدار
 امر پی فخر آسمان هر دم وصیت میکند
 کافتابا سایه رایات او را سجده آمر
 ور مثل صد شهریارش باشد اندر روز کین
 ز آفتاب او را بسایه کی گذارد شهریار
 همچو سایه از هما آمد همایون بر جهان
 آفتاب دولتش کابین بماندست از غبار
 پیش راه آفتاب آیینش خصم مملکت
 سایه سنگی ندارد زان چنان ماندست خوار
 ور همی خواهی قیاس شاه و خصم شاه کرد
 سایه شبر را به پیش آفتاب روز دار
 گر بصورت آفتابی گردد آنکش دشمن است
 سایه اعلام منصورش بر آرد زو دمار
 تا بود تفسیر سایه و آفتاب اندر سخن
 طره گیسوی لیل و غره روی نهار
 زیور بزم تو باد و خاک روب مجلس
 آفتاب روے چرخ و سایه زلفین یار

جواب معارضه رشید الدین تاجر گوید از زبان فخر الدین مبارک شاه بر
 منوالی که در آن بحر شعر کم گفته اند اگرچه این قصیده از دایره متفق
 ۲۵ است فائماً بر تقطیع فاعلن فعلون پیش شعر کمتر گفته اند و سخت مصنوع

نتوان کشید یا توارد خاطر است یا موافقت طبیعت و اگر مخول است
کتاب را انحال عیب نباشد این معنی آورده شد تا خواننده ازین دقیقه
غافل نباشد و این قصیده که مزاج چشمه نسیم دارد و طراوت شمال و
روح نسیم در مدح سلطان جهان غیاث الدنیا و الدین نعمده الله برحمته
و غفرانه گفته است و در هر بیتی از ابیات غزل گل و ی که راحرا
رُوح رُوح خوانند و گل را قوت دل لازم داشته و در ابیات مدح در
هر بیتی آفتاب و سایه مراعات کرده چه آن آفتاب سلاطین بحقیقت سایه
رحمت رب العالمین بود و این يك قصیده بر کمال فضل و علو سخن او
گواه تمام است، شعر

۱۰
ای گل و می را برخسار و لب تو افتخار
چون گل میگون بیار آمدی گلگون بیار
شکل گل چون شکل جام و رنگی چون رنگ گل
هست گویی هر دورا از م صفتها مستعار
باغ را بی گل کجا باشد درین هنگام قدر
۱۵
جام را بی می کجا باشد درین موسم قرار
گل بمطرب چون می گوید که از دستم منه
می بساقی چون می گوید که بر دستم مدار
گل ز می جوید شعاع و می ز گل گیرد فروغ
با گل و می عیش کن بی زحمت خار و خمار
۲۰
خاصه چون سلطان اعظم گل به پیش و می بدست
مطربان را خواند پیش و بندگان را داد بار
سایه یزدان غیاث دین و دنیا کافتاب
ز آن بیاراید چمن کز رای او دارد شعار
شهریاری کافتاب از سایه اقبال او
۲۵
بر سپاه سعد و نحس اختران شد کامکار

خریطه بیاورد و نامه بخط فرید الدین که جواب مکتوب او نوشته بود برون آورد، الحق خطی که ابن مؤله آنرا بر مقله نهادی و ابن البواب بدربائی او تن در دادی، مطلع آن يك قطعه تازی بود و بیت پس آن قطعه پارسی نوشته،

۵ آمد بیام عاشق مهجور مستهام
 مرغی نر آشیانه معشوق نامه نام
 لفظش چو لعل منجمد انر خنده هوا
 خطش چو دُرّ منعقد انر گریه غمام
 پرسیدم از عطار دکن نامه زان کیست
 ۱۰ وز اهل فضل منشی این درج دُر کدام
 گفت آنکه مبدعان نکات براعتند
 با من که خواجه همام پیش او غلام
 گفتم جواب نامه نویسم بطتر گفت
 اقرار تو بعجز جوابست و السلام

۱۰ و چون حضرت فیروز که محط رحال و مهبط انوار فضل و افضال شد و شعراء عالی سخن قبله حاجات خود آنرا دانستند و فضلاء سالی مرتبت روی بدان آوردند هر چند شرف الدین فرید بفتی دیگر موسوم بود و کمال فضل او همکنان را معلوم گاه گاه از برای امتحان طبع و تشخیص خاطر قصیده گنتی و بالماس بیان گوهر معنی سفتی و در بارگاه فلک پناه
 ۲۰ عرش و کرسی پایگاه آن قصیده بشرف احمد مشرف گشتی و این بیت که مطلع این قصیده است و تحریر [خواهد] افتاد در ظن بنه آن است که قاضی منصور راست و قصیده سخت غزا و ایاتی بغایت مطبوع در آن قصیده ایراد کرده است و خاطر او بدان مسامحت نموده و در فصل علماء وائمه آن قصیده آورده خواهد شد و هر دو بزرگ در يك عصر بوده اند
 ۲۰ و در فضل و هنر آیتی و در لطف طبع بغایتی که رقم انخال بر ایشان

اندر هر فن که باز جوئی اورا * گوئی که بیامده است آن فن اورا
 و صاحب دیوان انشاء سلطان سعید غیاث الدین و الدین محمد بن سام
 نغمده الله برحمته و غفرانه بود و مکاتباتی که بمواقف مقدسه امیر المومنین
 الناصر لدین الله الذی لا امام للمسلمین سواه نبشته است در آن حضرت
 مقدسه آنرا شرف احمد ارزانی فرموده اند و باحسان و تحسین اختصاص
 داده و میان او و صدر اجل جمال الدین افضل العصر [افتخار الملک]
 مکاتبات و مشاعرات بوده است و وقتی که افتخار الملک [از شغل استیفا
 معزول گشت نامه نبشت بنزدیک او و این قطعه در اثناء آن نامه درج
 کرد و این در در آن درج مدفون گردانید،
 قطعه

۱۰ ای فاضل زمانه و معروف روزگار * هرگز بقصد جاهل مجهول کی شوی
 در شغلت ار کشید جهاندار خط عزل * در عزل جز بدحش مشغول کی شوی
 از شغل بر وقایع معروف گشدی * از فضل بر بدایع معزول کی شوی
 افتخار الملک سه بیت جواب این انشاء کرد و بخدمت او فرستاد، بیت
 تشریف فضل تو که طراز مکارمست * جائی عریض داد مرا در مقام عزل
 ۱۰ هر چند اهل دولت در دور روزگار * پیوسته بدگوار شناسند جام عزل
 با ذوق سلوئی که رسانید قاصدت * در کام عقل تلخ نیامد فطام عزل
 و هم شرف الدین فرید کافی راست
 نظم

من آخته قد بودم و با قوت و چُست
 گم گشت جوانی و دوتا گشتم و سُنست
 جوان جوانیست قد من بدرُست
 مر گم شکر را بجز دوتا نتوان چُست

۲۰ و وقتی در نیشابور در مصاحبت سید الکتاب جمال الدین علی لاهوری
 که صاحب دیوان انشاء ملک موید بود بساط سخن بسط کرده بودیم، در
 ۲۴ اثناء آن ذکر فرید الدین کافی رفت او بغلام دواتی اشارت کرد تا

چو صاحب سخن زنده باشد سخن * بنزد همه رایگانی بود
یکی را بود طعنه در لفظ او * یکی را سخن در معانی بود
چو صاحب سخن مرد آنکه سخن * به از گوهر نغز کافی بود
زهی حالت خوب صاحب سخن * که مرگش به از زندگانی بود

و این رباعی هم او گفته است،

گفتم خون شد دلم چو شد منزل غم * گفتا الحق همین بود حاصل غم
گفتم ریحی بکن که وقت آمد گفت * کم گو غم دل که من ندارم دل غم
همراست،

ای لطف تو در خامه تقدیر هنوز * حسنت نشده تمام تصویر هنوز
۱۰ خون دل من مخور که خونی گردی * ناشسته لب چون شکر از شیر هنوز
همراست،

زان زلف که از حلقه همه زنجیرست
عمریست که بر من غم و سودا چیرست
هجران تو چون تیره بکرد آب سرم
نا بشناسم که آم اثر سر تیرست

همراست،

ای زلف تو زنجیر دل برده من
عشق تو دریده ناگهان پرده من
پرسید دل از دیده که این فتنه چیست
ی گفت گری دیده که از کرده من

(۵۲) الصدر الاجل شرف الدولة و الدین سید الکتاب فرید الزمان
احمد بن محمد ایزدیار الکافی يعرف بفرید الکافی،

در فنون هنر کافی بود و با فضلی وافر وافی بجزی در هنر بی پایاب و
۲۴ قطعی در بزرگی مدار الباب،

بیت

بر بساط بارگاه و ساحت درگاه اوست
گاه قیصر بار خواه و گاه خاقان داد خواه

و هم اوراست در صفت اسپ،

گاه در جولان بدارد خیره نکبارا بجای
گاه صرصررا بتگ پیشی دهد یکساله راه

بگذرد از روی دریا بی فتوری همچو برق
گر شی تازی پلی سازند از موی سیاه

در چراگه آگهی یابد چو گوش از بانگ رعد
گر یک فرسنگی از بادی بچسبند یک گياه

گه چو هم از گام بنوردد جهانی بی قیاس
گه چو کوه از پشت بر سازد حصاری با پناه

هم بر رمز خاطرش بجهانی از اوج فلك
هم بتار عنکبوتش داری ار خواهی نگاه

عرصه افلاك باید ساختن میدان او
چون عنان او بگیرد دست راد پادشاه

و هموراست در صفت تیغ،

چون عروسان بیسته زیور لیک * زیور دست پادشاهانست
آسمان رنگ پیکری که ازو * روض روشن ستاره تابانست

خورشش آب و آتش است و لیک * آتش زیر آب پنهانست
اشک خون بارد و بخنده مدام * تازه روی و سپید دندانست

جمله تن شد زبان که روز و غا * شاه را مادح و ثنا خوانست
و هموراست،

نه هر کو کلک بر دارد دیرست * که هم کلکست دست افزار جولاه
ز آهن آلت حجام سازند * هم از وی تیغ در دست شهنشاه

و هموراست، ۲۰

خداوندی شهبی گیتی ستانی * که شاهان جهانش بندگانند
 گهی آثار او در هند بینند * گهی فرمان او در روم خوانند
 چو خصمانرا ز باس او یقین شد * هم از هستی خود اندر گانند
 گهی در خدمتش قام چو تیر اند * گهی نالان ز بیش چون گانند
 ندارند از جنایت مجرمان باک * اگر از رحمت و عفویش بدانند
 و هو گوید در قصیده،

آن مظفر کامکار و آن مؤید نامدار
 آن مکرم شهریار و آن مبارک پادشاه
 عالی در صدر مسند لشکری در خم زین
 آسمانی در قبا و آفتابی در کلاه
 صورت بختش چو بر تخت مبارک دید گفت
 اینت روشن رای ذات و اینت زیبا روی شاه
 آنکه حلم طبع او وقت طلوع آفتاب
 زرد رخ دارد ز خجالت کوهرا مانند کاه
 آخر ماه از شعاع روی او پنهان شود
 اول مه رخ نماید سر فرو افکنده ماه
 فرط عدلش آهوان را پاسبان خواهد ز شیر
 فیض اقبالش ز سنگ خاره رویاند گیاه
 باس او گر شعله در عرصه عالم زند
 آتش فتنه بظلمت رحمتش جوید پناه
 ور بدانند لذت عفویش که چند و تا کجاست
 هر زمانی تازه گردد مهر جانی بر گناه
 چون بقوت پای قدرت بر سر کیوان نهاد
 گنبد آئینه گون کرد از زبان صبح آه

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او نیز بدیهه بی هیچ تأمل و توقف گفت
 زین پیش ز ما بود اگر بخشیدن * هر بیتی را خانه زر بخشیدن.
 اکنون چودل و خزینه پرگشت و تپی * مائیم و زبان و کیر خر بخشیدن

(۵۲) الصدر الاجل افتخار الملك افضل العصر جمال الدین محمد

بن نصیر رحمة الله علیه،

قطبی بود بر فلک فضل و بزرگی و ماهی بر سپهر مجد و بزرگواری در
 کمال فضایل عظیم المثل و در فنون هنر منقطع النظیر در مضار بلاغت
 و براعت از اقران و اکفا قصب سبقتی ربوده و گوی تقدّم را بحال جای
 کمال رسانیده سالها در دولت ملوک جبال قوی حال بود و از اقبال
 ۱۰ سلطان سعید با عیثی حمید روزگار گذاشت و مؤلفات او در اطراف
 جهان چون نسیم شمال مقبول و جان افزایست و منشآت او چون مشاهد
 کواعب و انراب دل گشای،

سیر به من لا یسیر مشهرا * و غنی به من لا یغنی مغردا
 و مجلس آرای شهبانی که تألیف اوست اگرچه صغیر الحجم است فاما متضمن
 ۱۰ فواید بسیار است و کمال فضل و بزرگی او در آن ظاهر و پیدای شود
 و ابیات و اشعار او شعار لطافت و فصاحت دارد و بهر دو زبان اورا
 شعر است و در هر دو میدان سواری کردست و این غزل در تهنیت
 قدوم بهار او گفته است،

گل که شایان باده بود رسید * آمدن وعده داده بود رسید
 ۲۰ جنگ لاله گذشت و لشکر گل * گرچه پستر فتناده بود رسید
 سرو آزاده بهر سوسن راست * منتظر ایستاده بود رسید
 لاله رفت ارچه پای در گل بود * گل اگرچه پیاده بود رسید
 آرزو بیش ازین بسیر نخواه * کآنچه یزدان نهاده بود رسید

۲۴ و هم اوراست در مدح سلطان شهید سقی الله ثراه،

مدح

الْبِلَادَ وَ رَوْحَ الْعِبَادِ وَ أَمَّ شَعْتَ بِلَادِ الْهِنْدِ وَ صَحَّحَ سَيْبَهُ وَ وَشَّحَ أَعْنَاقَ
 مَنَابِرِهَا بِأَخْطَبِ الْعَبْرَةِ بِالْقَابِ النَّاصِرِينَ الْإِمَامَ وَ قَسَيْبَهُ وَ أَعْجَبَ بِهِذِهِ
 الدَّوْلَةَ الْغَزَاءِ بَانَ صَارَتْ فِي مِيدَانِ السَّبَاقِ مُجَلِّبًا وَ [سَائِرُ الدَّوْلِ] يَعْقُودُ
 مُطَاوَعَتَهَا مُتَحَلِّبًا وَ هَذِهِ وَفُودُ غَزَنَةَ قَدْ أَقْبَلُوا وَ الْمَرْدُ أَقْبَلُوا وَ أَخْبَرُوا بِأَنَّ
 أَهْلَهَا قَدْ أَظْهَرُوا شِعَارَ الطَّاعَةِ وَ أَحْكَمُوا أَنْتَصَارَ التَّبَاعَةِ وَ الْيَوْمَ هَذَا
 السُّلْطَانُ فَاعْتَبِرُوا أَيُّهَا النَّاسُ مِنْ صُنْعِ اللَّهِ الْكَرِيمِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
 مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، اکنون طرفی از لطایف او بیان کرده
 آید، از لفظ او استماع افتاد [که] سه غلام ترك من که ماه را با کلاه
 داری ایشان قباء حسن تنگ می آمد و آفتاب را با تاب جمال ایشان
 ۱۰. از شعاع خود ننگ یک روز از شکار باز گشته بودند و هر سه برابر
 می آمدند عقل در مشاهده این سه یگانه دو دله شد تا بکدام عشق باز
 بر فور این رباعی در پیش خاطر آمد،
 رباعی

میران ز شکارگه چنان می آیند * چون ماه دو هفته هر سه بس رعنا بند
 رخشان رخشان بروز چونانک بشب * گوئی که نگین کمر جوزا بند

۱۰ و هم از او شنیدم که خدمت ملک شهید قطب الدنيا و الدین سقی الله ثراه
 رانه بناری که در آخر صاحب برید شده بود و بو بکر مبشر امیر حاجب
 هر دو قاصد من بودند رباعی گفتم و الحق مطبوعست و لطیف، رباعی

پیش کار تو ای مبارک ایام * وی مقبل روزگار شادی فرجام
 میپسند که رانه و مبشر باشند * کز تیغ تو صد رانه مبشر شد نام

۲۰ حمید قهندزی گفت در آن وقت که بدلی می آمد بخششها کرده بود و در
 خزانه نقدی نمانده روزی شراب میخورد و مست خراب نشسته بود،
 خواستم که او را رباعی گویم مگر از انعام او نصیبی یام این رباعی انشا
 کردم،
 رباعی

۲۴ ای قاعده دست تو زر بخشیدن * چه زر که بگجها گهر بخشیدن * * *

ناگاه کشند کسی از قصد ایشان اورا در سِرِّ اعلام داد هم از مجلس شراب بیرون آمد و بلشکرگاه خود پیوست و جملگی امرارا بخواند و بنواخت و گفت معلوم همکنان است که ولایت هندوستان را ملک شهید قطب الدنيا و الدين نغمه الله برحمته گشاده است و این بلاد بطریق اِرت خداوند زاده جهان ملك معظم علاء الحق و الدين ملك ملوك الشرق خلد الله ملكه را می رسد و من پرورده این دولت و رضیع آن حضرت تمامت هندوستان را بجهت آن شاهزاده مستصفا و مستخلص خواهم کرد و از تمامت امرا که در خدمت او بودند بیعت بستد و مال هندوستان فرو گرفت و بهراج بستد و مال آن بحاصل کرد و در تمامت ۱۰ بلاد هند تا باقصی ساحل بحر محیط خطبه و سکه بنام سلطان معظم ناصر الدنيا و الدين سلطان الشرق ملك البر و البحر خلد الله سلطانه شد و قاصدان او آخر ماه رمضان سنه سبع عشرة و ستمایه بحضورت اعلی رسیدند و از صدق بندگی او اعلام داده با تشریفات فاخر مراجعت نمودند و باسم ملكی اورا مشرف گردانید چون انتها بدین حضرت دارد امیدست ۱۰ که عن قریب تمامت بلاد هند را مستخلص گردانند و داعی دولت در خطبه روز عید در شهر سنه سبع عشرة و ستمایه این معانی را درج کرد و فصلی در معنی قهر خصمان و ضبط ولایت و موانات اقبال و دولت و مایلت ملوك اطراف ببندگی حضرت ناصری تضمین کرد و آن فصل اینست، **اَيُّهَا النَّاسُ اَعْتَبِرُوا فِي هَذِهِ الشُّهُورِ وَ الْاَحْوَالِ مِنْ تَقَلُّبِ الْاُمُورِ وَ الْاَحْوَالِ فَاِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَ الْغَالِبَ مَغْلُوبًا وَ السَّالِبَ مَسْئُوبًا وَ النَّائِبَ مَكْتُوبًا وَ مَوَادَّ قَسَادٍ اَعْدَاءَ مُنْقَطَعَةٍ وَ رَايَاتٍ اَوْ لِيَايَاهُ مُرْتَفَعَةٍ فَلَمَّا بَدَلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ كُفْرًا وَ اَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبِوَارِ اَمَطَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ سَائِبًا اَمَطَارَ الْاَدْبَارِ فَاقْبَلُوا صِيْدًا عَامِدِينَ وَ لَوْا حَصِيْدًا خَامِدِينَ اَمْ بَلُوْا عَدَدَهُمْ وَ عَدِيْدَهُمْ وَ جَزَعُ عَلَيْهِمْ خَوَاصُّهُمْ وَ عَيْدُهُمْ عِبْرَةٌ لِلنُّظَارِ وَ تَذَكُّرَةٌ لِاَوْلِيِ الْاَبْصَارِ فَهَذَا اَبْنُ اَلْجَاجِيِّ خَرَجَ كَقِدْحِ اَبْنِ مَنِيْلٍ وَ بَنَاتُ الدَّهْرِ مَحْبَلٌ فَدَوَّخَ**

که امروز در بلاد هندوستان هیچ رائی ازو قوی تر نیست از سراین
 مملکت تا دار الملک او براند و او هفتصد پیل داشت و ده لک پیاده
 و يك لک سوار و آن استعداد که او داشت کس را نبوده است با این
 همه استعداد که او داشت تاب يك حمله او نیاورد با صد و پنجاه سوار از
 ۵ اقارب و بندگان خود تنها بروی حمله کرده چند پیل را خسته کردند و
 ایشان را منہزم و مقهور گردانید و جاجنگرا فتح کرد و چندین هزار سر
 بریک غنایم حلال بیاورد و ثمره آن خدمت آن بود که او را مہتم کردند
 که تو خطبه بنام خود کرده و چتر و دورباش بر گرفته و قریب بیست
 لک تنگه از وی بدین بهانه بستند و مدتی مقید و محبوس بود و آخر الامر
 ۱۰ چون ملک شمس الدین بر ملک تاج الدین یلدز ظفر یافت و او را بگرفت
 و چنان فتحی که در ضمیر او نگذشته بود بموانات دولت او را روی داد
 صدر اجل کبیر مجد الملک رباعی انشا کرد و بتزدیک او فرستاد و آن
 رباعی اینست،

چون ملک تو شد یکی بصد بخش مرا * امید تو حق نکرد رد بخش مرا
 ۱۵ هر چند شفاعتم کسی می نکند * شکرانه این فتح بخود بخش مرا
 چون این رباعی استماع کرد او را اطلاق فرمود و تشریف داد و همچنین
 مدتی در خدمت او بماند، آخر الامر امیر دادی بداون او را دادند و
 در آن وقت بهراجرا که سالها بود نا نمرّد و عصیان آورده [فتح کرد و]
 بیست و پنج لک مال از قنوج بستد که در مدت ملک ملک شمس الدین
 ۲۰ هرگز کس دولک از آن ولایت بجزانه نرسانید بود، چون این خدمت با
 نام بکرد ثمره آن این بود که او را بنهت مخالفت بار دیگر مقید کردند
 و مدتی در بند بداشت آخر الامر چون یکباری خلاص یافت بیهانه آن که
 ترا بسر حشمتی هندوستان می فرستیم او را از پیش تخت دور کردند، چون
 بهندوستان رفت لشکرها را جمع کرد و بنارس را فتح کرد و کارها بسیار
 ۲۵ با نام بکرد، قصد کشتن او کردند خواستند که چنین ذاتی بی نظیرا

قطب الحق و الدین نعمتہ اللہ برحمتہ حاصل شد و لیکن آن بزرگ زاده مردی مسرف و پریشان کار بود در آن نگجید و کار خود را بزبان آورد بهندوستان رفت و مدتها برین بگذشت و علاء الملک را وزارت مالک غور و فیروزه کوه و امارت اسفزار دادند شمس الدین رضی از حدود مکران و سیستان بخدمت او پیوست و خواست که هم بر آن شیوه زندگانی کند اما زمین خراسان آن نوع حرکات بر نتابد علوفه فراخور حال او از دیوان اطلاق میکردند و انعام و تشریف خود پیوسته بودی، چون رکاب مبارک او از فیروزکوه باسفزار حرکت فرمود شمس الدین رضی قصیده انشا کرد در تمهیت قدم وی که مطلع آن این بود، مطلع

۱۰ رخشند گوهری ببران رسید باز * رخ تازه گلبنی بگلستان رسید باز
و او ترجمه انشاد قصاید [بکس] نگذاشتی و خود هم بخواندی بیاض
بستد و قصیده را تمام فرو خواند و بر ظهر آن بیاض بی هیچ فکر و
تأمل این ایات نبشت،
قصیده
شمس رضی ز سوی سمجستان رسید باز * دید حدود پارس و مکران رسید باز
۱۵ با خط نیک در هم و الفاظ بس تباه * با نثر ژاژ و نظم پریشان رسید باز
گرچه بوقت رفتن چیزی نداشت هم * برگشت گرد عالم و عریان رسید باز
گفتی همیشه کفر و مع الکفر زندقه * معلوم من نشد که مسلمان رسید باز

(۵۱) الصدر الاجل مجد الملک بهاء الدولة و الدین علی بن احمد الجاجی،
آن علی نام عالی همت که از اوایل ایام جوانی در ارتقاء مدارج ملک و
۲۰ دولت و ارتفاع اعلام حشمت مجهود خود مبذول فرمود تا آخر باوایلین
پایه از مراتب دولت که همت باکسباب آن مصروف داشت برسید آنچه
درین ایام شهامت او کنایت شد هرگز در بلاد هند کسی نشان نداده
است و در ضمیر هیچ کس نگذشته و یکی ازین جمله فتح جاجنگرست که
۲۴ با فوجی از حشم بیک تاختن تا بساحل بحر محیط بکشید و رای جاجنگر را

اشعار آن صاحب که صاحب قران قرن خود بود ایراد کنیم، در وقتی که وزارت سیستان بوی تفویض فرمودند و عزم آن طرف کرد رباعی میگوید،

ای دوست مرا درد نواز درمان به * یکساعت دیدار تو از صد جان به
از سبب زنجندان تو يك شفتالو * نزدیک من از هزار سیستان به
و هم او فرماید،

هر چند چو من هزار عاشق هستم * کس را نرسد دست بزلف شستت
جز زهره کرا زهره که بوسد پایت * جز یاره کرا یاره که گیرد دستت
و در آن وقت که در خدمت سلطان سکندر بود در طراز با تاینگو
۱۰ مصاف کردند و با حشم بسیار مردانگی کردند و آثار شهامت او ظاهر
شد و سلطان سکندر او را بستود چنین که بارها بر لفظ راند که من از
آثار تازیگان پر دل تر از علاء الملک جامعی ندیدم و سرخس نامزد او
فرمود اما او را هواء اسفزار در سر بود این رباعی گفت،

ای تیغ تو کرده بر خطا تنگ زمین * وز خون حسودت شد گلرنگ زمین
۱۰ بخشای برین بنده که آورد او را * صیت کرمت هزار فرسنگ زمین
و از نقه شنیدم که روزی قوام الملک خواجه را بارز و در وثاق آورد چون
بازی گشت برین رباعی عذر تجسم اقدام تمهید کرد،

گردی که براه از سم اسپ تو بخاست * گر سرمه دیده کندش چرخ رواست
مر بنده خویش را تفقد کردی * عذر قدمت هم کرمت داند خواست

۲۰ و پسر خواجه رضی الدین مستوفی از بخارا وقتی بحضرت دهلی رفت و
چون مولد و منشاء پدر او نیشابور آمده است از آنجا که کمال اعتقاد
او بود در رعایت ائمه و علماء پنداشت که مگر از فرزندان استاد علماست
او را اعزازی هرچه نامتر کرد و بشجیلی هرچه خوبتر در شهر آورد و اسباب
۲۴ او مهیا کرد و بسی جمیل او هم در مدت نزدیک او را قربت ملک عمید

(۵۰) الصاحب الکبیر علاء الملک ملک الامراء ضیاء الدوله و الدین و

الوزراء ابو بکر احمد الحاجی رحمه الله علیه،

صاحب صدری که تیغ امارت و قلم وزارت در تصرف کف و بنان او بود و سیرائی کشت زار امل از قطرات باران احسان او این لفظ که گفته اند عاش حمیداً و مات شهیداً قبائی است بر قدر دولت او برین و طرازی بر لباس اقبال او دوخته همگی همت او تربیت فضلا و تقویت علماء و دستگیری افتادگان و پایردی آزادگان بود و در نوبت امارت در دهلی آنچه از بذل و احسان او کرد تاریخ روزگار گشت و کرم حاتم و معن زابده و آل برمک را يك ساعته بذل او منسوخ گردانید و در آن وقت که مؤلف این مجموعه در آسفزار بحضرت او رسید الحق حضرتی بود که شجره فضل را در آنجا حضرتی بود ارباب علم و اصحاب هنر در آن دولت آسوده بودند و از حوادث ایام در مهد آسایش غنوده و داعی را کمال تربیت او پایردی کرد تا در خدمت او بماند و هر هفته روز آدینه نوبت تذکیر عقد کردی و او شرف استماع ارزانی داشتی و ۱۰ تشریفات و انعامات او متواتر و مترادف بودی و وقتی در خلوت میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النهر و خراسان را به بینم و مجلس وعظ ایشان استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در بلاساغون رفتم و هر جا که بزرگی بود بخدمت جمله تقرب کردم و تذکیر ایشان بشنودم و هیچ ذخیره ندارم مر آخرت را [بجز] دوستی علما و این ۲۰ خصلت مرا از صدر شهید پدر خود میراث است و امیدى دارم که دوستی ائمه دین مرا فردا دستگیر باشد ایزد سبحانه و تعالی آن ذات بی نظیرا غریق رحمت و غفران گرداند و صدر وزارت و مسند دولت و متکاء اقبال را بنف و شکوه وزیر الوزراء عین الملک ضاعف الله جلاله که وارث ۲۴ اعمار وزراء کبار است تا دامن قیامت آراسته دارد، اکنون طرفی از طرف

و هم در آن نامه نویسد و او را استدعا کند،
 بیت
 اگر بحضرت غزنین که هست مقصد تو * روان شوی همه مقصود تو روا باشد
 ولیکن ای پسر آخر ازین لطایف مهر * به جان مادر و جان پدر کجا باشد
 و هم در جواب مفاوضه

دوست میخواست تا سواد نیاز * بر رخ این بیاض بنگارد
 شبه ز آنچه هست در دل او * از ره شرح در قلم آرد
 عقلش از آب چشم و آتش دل * داد اعلام تا یقین دارد
 کآن قلم را بسوزد اندر حال * وین ز کاغذ اثر بنگذارد

(۴۹) الصاحب الاجلّ الکریم فخر الملک مؤید الدولة و الدین ابو بکر عمر

الترمذی رحمة الله علیه،

۱۰

کان کرم و بجر نعم و مجاً افاضل و مقصد امائل صاحب دولتی که بین
 کان یسار او غیرت بجر محیط بود و خاطر و ضمیر منیر او بتامت مصالح
 کئی و جزوی ملک و دولت محیط و او را دیوان مداحی است که اکثر این
 افاضل که اسامی ایشان درین مجموعه مذکور است در مدح [او] از رگ
 ۱۰ اندیشه خون چکانید اند و در آن وقت در خدمت شمس الدنیا و الدین
 ملک الجبال وزیر بود و زیر جمله خلائی خُصرت ربيع او بود و بجهت
 زینت کتاب آنچه از افواه ثقات از نتایج طبع منیر او استماع افتاده است
 در قلم آمد از اجلّ محترم منجب الدولة و الدین کریم و شهسور خراسان
 که دُرّ آن صدف و دُرّی آن شرف است استماع افتاد، رباعی
 ۲: ابرا ز نوگر کسی حکایت کردی * طوفان گفنی گرنه عنایت کردی
 مقصود نوگر غرق زمین بود از آب * خود چشم من این مهم کفایت کردی
 و له ایضاً

گر همچو گل از سحاب رخ نر کنی * مانده سزه خاک منبر کنی
 ۴: ای کاش مرا چو سزه عمری بودی * تا هر سالی ز خاک سر بر کنی

سپهر دولت و دین شمس مملکت ناصر * که نور رأیش خورشید را شعار آمد
پچشم همت اگر در سحاب کرد نظر * قطار فیضش چون دُرّ شاهوار آمد
برزم تیغش برق شهاب صولت شد * ببزم کفش ابر ستاره بار آمد
خیال رمحش یک روز در مصاف بدید * سپهر سرکش توسن بزینهار آمد
دماغ فتنه بیدار را مهابت او * بخاصیت عوض نخر کوکار آمد
حسام فحش در ضربت اعادی ملک * بمرتبت بدل باس ذو النقار آمد

(۴۸) الصدر الاجل شهاب الدوالة و الدین شرف الملک صاحب الاستیفائی،

صاحب صدری که در علم استیفا بدرجه بود که عطارد در خدمت او
تحریر کردی و در فنون فضل یمثابتی که مشتری فصل فضل او تقریر
۱. نمودی و استکفافی در علم استیفا ساخته است [دستبایه است] مرجمه
حساب را و قدوه مرجمه کتاب را و کمال فضل او در علم حساب
بدان تألیف روشن و مبرهنی شود و اشعار و آیات او از لطف طبع
بهره دارد، در شکایت روزگار میگوید
قطعه

هر چند کر زمانه سراسر بلیتست * وز گشت روزگار پیایی نکایتست
۱۰ از فضل کردگار همه شکر و منت است * فی جای ناسپاسی و خشم و شکایتست
در جمله رفت عمر بهره چنانکه رفت * این است اصل واقعه دیگر حکایتست
و در وقت واقعه گوید
قطعه

بخور عودی باشد درم نه * چنین باشد کسی کورا درم نه
روا دارم اگر بی برگ باشم * تقاضا غریبان بر درم نه
۲۰ دو پهلوی من از خشکی بسودست * چو آن اسپه که اورا آدرم به
اگر گیتی بکام من نگردهد * چه گوئی پرده خود بر درم نه

و هو نویسد پیسر خود امیر عمید بدر الدین سید الکتاب، بیت

نیست از بند بندگی آزاد * هیچ آزاده در غریستان
و گر از بند بندگی آزاد * هست آزاده غریبست آن

تا خط و تا خطاب عزیزت بدیده‌ام
در روضه مبارک رضوان بمانده‌ام

و در مدح شمس الملک امیر ناصر گفتست،

جانا جفا مکن که جنارا نه در خوریم * آن به که در زمانه وفارا پیوریم
تا کی برای وصل تو دل در فنا نهیم * تا کی ز دست هجر تو خون جگر خوریم
در ما چه دیده که هی ننگری تو بیش * بگذار تا بروی تو یکبار بنگرم
چری دگر ندارم آخر چه شد که ما * بر درگه مراد تو چون حلقه بر دریم
در وصل تو ز لطف زبانیت عاجزیم * در هجر از سرشک نهانی توانگریم
از خود روا مدار که در راه عشق تو * بی رهبر وصال در آئیم و بگذریم
۱۰ ظلم فراق از ما کوته کن ار نه ما * این مظلمت بحضرت صدر جهان برم

(۴۷) الاجل المحترم امیر حمید الدین احمد بن الحسین المستوفی الکشافی،

حمید مستوفی که هر فاضلی که سخن او مستوفی بشنیدی مست و فاء او
شدی عارض نیسانی چون بعقود منظوم آن مستوفی ناظر گشتی از حیا
حیا خود در عرق غرق شدی در آن وقت که روضه جلال شمس
۱۰ الملک امیر ناصر بشکفتن گل فرزندی ناصر شد حمید الدین بر سیل
تهنیت این ابیات بخدمت او آورد،
قطعه

ز شاخ طوبی رفعت گلی ببار آمد * خزان دولت اسلام را بهار آمد
یگانه دُری از بحر ذات شمس الملک * بفضل باری در سلك اختیار آمد
جمال طلعت خورشید زندگانی شد * طراز جامه اقبال روزگار آمد
۲۰ همه خلف را تاج سر جلالت شد * همه سلف را فهرست افتخار آمد
گل پیاده مدانش که از کمال شرف * کمیت سرکش اقبال را سوار آمد
سرش بقدر اگر بر فلک رسد شاید * که رفع قاعده عمرش استوار آمد
چو بخت چهره خوبش بدید گفت مگر * جمال یوسف مصری بخت بار آمد
۲۴ نجسته باد و مبارک قدوم میمونش * بدانکه بهجت او ملک را مدار آمد

از تیغ طمع مفسد مُهْلِك مرقم • وز تیغ حرص قاطع قائل مسلم
ملکم ز کلّ دنیا ملک قناعست • در عزّم اگرچه که گم کرده خاتم
از حضرتی که جنت عدنست بر زمین • بیرون فتاده ناگه مانند آدم
خواهم که بی تلهّف یک لحظه دم زخم • بری نیاید از غم بیارسان دم
• عمرم باخر آمد و هیچ آرزو نماند • جز آرزوی حضرت شاه معظم

و هموراست،

رنجور دل شکسته و حیران بماندهام
کر حضرت مبارک سلطان بماندهام
ز آن گرد من نگرده شادی که سال و ماه
در تبه من چو موسی عمران بماندهام
از دوستان مشفق و یاران مهربان
بر گوشه ز عالم نسیان بماندهام
بی مجمع ملایک اعیان نه بر مراد
اندر میان مشتی شیطان بماندهام
در صف کارزار نحوست بهر مقام
بی مغر سعادت و خفتان بماندهام
گه در هیوط عزّم و گه در صعود ذلّ
با انتشار حال پریشان بماندهام
من یوسف و لیک چو یعقوب روز و شب
در پیشگاه خانه احزان بماندهام
پیدا چو آفتابم در هر هنر و لیک
در زیر ابر عظمت پنهان بماندهام
پائی ز جای رفته و در دست اکتساب
چیزی نمانده بی سر و سامان بماندهام

۱۰

۱۰

۲۰

۲۴

(۴۶) الامیر العیید ثقة الدین جمال الفلاسفة یوسف بن محمد الدربندی،
 بوفور فضایل مشهور و بصنوف محامد مذکور و کمال براعت و تقدّم او
 بر اصحاب صناعت مخصوص و قصر فضل و بزرگی او را بنیان مرصوص،
 در دولت خسرو ملک آسایشها دید و مناصب خطیرا منتقل شد، آخر
 ۱۰ الامر چون دید که گلِ دولتِ دنیا بی زحمتِ خار نیست و مُل لَدَتِ او
 بی محنتِ خمار نی،

یک شب بهراد دل کسی زیست بگو * کو روز دگر بدرد نگر است بگو
 دست از اشغال سلطانی باز کشید و پای در دامن قناعت آورد و انزوا
 و عزلت را بر عَزَّ و دولت اختیار کرد و مقامی عالی یافت و یکی از مزارهای
 ۱۰ متبرک در خطّه لوهور تربت اوست و هر که در بند گشایش کارست
 تربت در بندی او را در آن معنی یارست و در اوایل ایام جوانی او را
 قصایدست از مغانی غوانی خوشتر و از ایام جوانی در نعیم و کامرانی
 دلکش تر و این چند بیت لطیف را تخلص بحضرت سلطان خسرو ملک
 کند و بعزلت خویش در اینجا اشارتی راند و رمزی بر آن دارد، شعر
 ۱۰ چون گردبادم از دل [و] با چشم پر نم * در عین رنج دایم و خوف دمام
 حیران و دل شکسته و رنجور و ناتوان * بر اوج موج همم و مهجور و در هم
 گویم که در هم ز هموم بلا و لیک * در هم نه ام ز محنت دینار [و] در هم
 مبرم نه ام و لیکن در هجر روزگار * موقوف حادثات قضاها مبرم
 کم و کم بتزد کسی اختلاف از آنک * در کنج بیت احزان چون کنج بر همم
 ۲۰ پارار بصیر بودم امسال آغیم * دی گر فصیح بودم امروز ابکم
 از من همی چه خواهد چرخ ستیزه کار * کر تیر نائباش چون قوس پر چم
 فی من عزیز مصرم و فی قیصرم نه خان * فی کسری و قبادم و فی سام و رستم
 در ملک حق تعالی بر روی این زمین * یک بنده ضعیف و کمتر ز هر کم
 ۲۴ اقدام دهر دانی بر من ز بهر چیست * داند که در طریق صیانت مقدم

ورنیز عادتست جنافات بعد ازین
 جز بندگی سید از من مدار چشم
 آن سروری که از پی فرخنده ذات او
 با اعتداد جان شد و با افتخار چشم
 هر شب گشاده چشم در ایوان فضل اوست
 این سایبان ازرق با صد هزار چشم
 چون دید آفتاب جمالش نگاه کرد
 در چشمه خور امر نظر احتقار چشم
 ای سرور جهان ز رخ فرخ تو کرد
 در گوش عقل و جان ز شرف گوشوار چشم
 عزّ نسب تراست تویی شهریار نطق
 چونانک بر حواس بود شهریار چشم
 مقدار فضل تو که شناسد درین دیار
 چون مور کور دارند اهل دیار چشم
 روز کرم گذشت و کرم را بیوستان
 اندر میان سبزه کند انتظام چشم
 ما معتقن شدیم بنا مردمان چنانک
 ظلمت بجای نور کند اختیار چشم
 چون مردی و مردم اندر جهان نماند
 از پلک مردمان را سازد حصار چشم
 تا هست مرسخن را جای ثبات گوش
 تا هست مر بصر را جای قرار چشم
 خرم بزی که از دل و دست تو بجزو کان
 نعمت کند توقع و دارد یسار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گلها شدند گوئی در لعب طاق و جفت
 کاین جفت می نماید و آن طاق می کشد
 بر طاق نه هوا جهان را که در هوا
 قوس قزح ز ایوان صد طاق می کشد
 در ده می که در قدح او فروغ آن
 در شام تیره صبحی براق می کشد
 آبیست در قینه و لیکن چو آتش است
 کر غایت فروغ باحراق می کشد
 مستی ز هوشیاری خوشتر مرا از آنک
 مستی بمدح خسرو آفاق می کشد

۵

۱۰

همراست،

ای دیده در خزان ز جمالت بهار چشم
 دارم ز حسرت تو چو ابر بهار چشم
 از بس که از بهار جمال تو بهره یافت
 هست از سرشک رنگین چون لاله زار چشم
 ای دو لب و رخ تو چو گلنار و ناردان
 دارم ز هجر تو چو کفیده انار چشم
 گریبان از آن کرشمه هاروت جزع تو
 پر خواب عمهرست آن یا پر خمار چشم
 بی دیدن جمال تو ای نور چشم من
 ندهد حیات زیب و نیاید بکار چشم
 خوش بود با توام صفا ناگهان رسید
 آیار وصلهارا امر روزگار چشم
 بکارگی جفا مکن از ما تو شرم دار
 کاخر دو چشم گردد روزی چهار چشم

۱۵

۲۰

۲۵

نو بهار از بهر آن شه بارگاش ساخته است
 تا دهد هر روز از جام صبحی بار گل
 چون بخواند فاخته از نغمه موزون عروض
 روزگار انشا کند در مدح شه اشعار گل
 غزوه فهرست شاهان تاج دین خسرو ملک
 آنکه تابان شد ز آنش گوهر شهوار گل
 نقطه پرکار دولت آنکه در اوقات بزم
 زهره بر جامش نگارد نکته اسرار گل
 بر سریر ملک تا بگرفت در کف تیغ و جام
 کند شد دندان فتنه تیز شد بازار گل
 تا بتابد در هواء آسمان انوار چرخ
 تا بماند در فضاء بوستان آثار گل
 شاهرا در بوستان زندگی همواره باد
 جام عشرت خون صها شاخ نهمت بار گل
 با ظفر نوشید رنگین باده هر بامداد
 وز طرب بغنوده از ی مست و برخوردار گل

هوراست،

روزی خوشست و ابر در آفاق می کشد
 دل سوی ساقیان بمن ساق می کشد
 دستان مرغ پرده عشاق می زند
 عشرت گرفته دامن عشاق می کشد
 چون دیدبان خوش کله این ابر سیم ریز
 نور درخش زرین مزارق می کشد
 باد صبا ز کله فیروزه گون باغ
 خندان هزار لعبت خنجاق می کشد

(۴۵) المولى الاجلّ الكبير شهاب الدولة و الدين محمد بن رشيد الرئيس
 خواجه محمد رشيد از افاضل آن ديار و فضلاء نامدار بود با جاي
 عريض و فضلى مستفيض و طبعى زاینده و خاطرى در ذکا چون ابن ذکا
 تائبه و خطى چون دُر منثور و شعرى چون عقده منظوم و از شيخ الاسلام
 رکن الملة و الدين [شنیدم که] دوستى بنزدیک او قدرى گل و نرگس
 فرستاد فى البدیهه این دو بیت گفت،

شاخکی چند نرگس رعنا * گلکی چند تازه [و] چیده
 آن همه دیده‌ها بی چهره * وین همه چهره‌ها بی دیده

لطافت این سخن و طراوت این لفظ بر حسن بیان و لطف طبع آن
 یگانه جهان گواه عدل و مخبر صادق است و وفات او در شهر سنه ثمان
 و تسعین و خمسمائه اتفاق افتاد و آفتاب فضل برفتن او منکسف شد و
 ماه هنر او زحمت محاق دید و این ابیات در ملک ابو الملوک سراج
 الدولة و الدين خسرو ملک گفت،
 شعر

ساقیا در ده قدح بر لذت دیدار گل
 ۱۵ وز طرب رخسار خود بفروز چون رخسار گل
 باده را چون آفتاب از مشرق ساغر بر آر
 لهورا بنامه صبح امر مطلع دیدار گل
 ساقیا چون حق گل را جز می نتوان گذارد
 گل نمود از پرده رخ و ده مخواه آزار گل
 مدح سلطان گوی تا لذت دهد بر دست تو
 ۲۰ باده مشکین درین ایام عنبر بار گل
 هر زمان از نارون قمری همی منبر کند
 تا بیاغ خسروی املا کند اخبار گل
 ۲۵

زهی رماح نو بر فرق پادشاهی ناج
سریر ملک چو نو ناجور نی یابد
زره چو جوشن ماهیست پیش نیزه نو
امان ز خنجر نیرت سپر نی یابد
اگر فریشته خوانم ترا سزا باشد
که کس نظیر تو اندر بشر نی یابد
سریر ملک تو در زیر گنبد اخضر
بساط کثرت از بحر و بر نی یابد
چو ساخت باز نشین بدست چون ابرت
خروس چرخش در زیر پر نی یابد
های حرمت تو بر جهان چو پر بکشد
ز چنگ بازی کبکی ضرر نی یابد

هم اوراست،

آن ماه مشک طره و آن سرو گش خرام
بر من بیاده غم دل را کند حرام
روشن شود چو روز شب قیروام من
چون او بزم جلوه کند آفتاب فام
از خری ندانم چون ی دهد مرا
کان دولب چو نوش کدامست وی کدام
چون لام الف گرفته من اورا کنار واو
پیراسته دو زلفک چون دال کرده لام
او دام دل نهاده از آن زلف پر شکن
من مرغ دل فتناده در آن زلف او بدام
خسته کنند جانها هر دهر دو جزع او
گوئی همی که تیغ بر آرند از نیام

۱۵

۲۰

۲۵

- گل اتم کمال بقا بهره نمیدارد
مدد ز نور جمالت مگر نمی یابد
چو پرتوئی از روی می دمد خط تو
که سبزش آب جز از گلشکری یابد
- تذرو حسنی و عشق تو هست آن بازی
که جز به بازی دل زیر پر نمی یابد
چنان حجاب تو آمد شعاع طلعت تو
که بهره ز جمالت نظر نمی یابد
بزیر آینه چرخ بی شراب لب
صفا راحت جان را صورتی یابد
- چگونه گویم وصف جمال تو مجمل
که عقل حسن ترا مختصر نمی یابد
دل ز آفت تیر دو نرگست سپری
جز آن دو سنبل لاله سپر نمی یابد
مفر نیابد دله از غمزه تو چنانک
عدوی شاه ز تیغش مفر نمی یابد
سراج دولت خسرو ملک که شمع فلك
ز کان شاهی چون او گهر نمی یابد
درخت عدلش هر جا که سایه گسترده
ز باد چینی روی شمر نمی یابد
- بهر مکان که بیفتند خیال هیبت او
نما عروق نبات و شجر نمی یابد
جز از حسام و ز تیرش که ابرو برق شدند
سپهر دولت شمس و قمر نمی یابد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

سوار شیرگردون را می مانست و شد ظاهر
چو جرم زهره و شکل مه نو گوی و چو گانش
ز برقی بود چابکتر که ابری بود شب‌بیزش
ز مهری بود زیباتر که چرخ بود جولانش
ز خط زمردی بر لعل او قوس قرخ پیدا
ز چشم پیش او ابری که جز در نیست بارانش
بزیر آن نگین لعل آید چرخ فیروزه
اگر مهری کند قرخ ز عالی نام سلطانش

در مدح سلطان میگوید م درین قصید

بگیرد شهپر شاهین نذرو از قوت عدلش
بروید در دل خارا گیا از ابر احسانش
رباید ز آسمان در حین ستانش عقده پروین
اگر ناگه سرافرازی کند رخ چو ثعبانش
اگر جویند در عالم ز صحف مکرمت آیت
نماید از بد بیضا چو موسی زود برهانش
هر آن سرور که او دامن کشد از فخر برگردون
ترا گردن اگر نهد اجل گیرد گریبانش

قصید

و این قصید جواب شعر اُستاد الشعرا عمادی گوید،

دهان تنگ ترا و هم در نمی یابد
بصد فسون سخن زو گذر نمی یابد
خمبک مشک تو دها همه بسوخت چنانک
دلی نماند کش اندر جگر نمی یابد
میان تو ز نحیفی چنان لطیف آمد
که در کنار مرا اورا کمر نمی یابد

در پایه او چشم فلک یابد خواب
 در سایه او قرار گیرد سیماب
 اکنون که چو آفتاب از شرق رسید
 بگشاد پهر جای که آبت و شراب
 راز دل لعب دید از راه صواب
 امر جود سوال آزا داد جواب
 بر خلق یغشود و جهانی بخشید
 در بزم چو بار داد با باده ناب

و این قصیده که برهان فصاحت و گواه لطافت طبع و بست در جواب
 شعر رشید میگوید،

شعر

ز ماه آن رُخش لعلیست در سیمب زخندانش
 ز جام آن لبش مستیست در زلف پریشانش
 لبش گر نیستی یا قوت خود بگداختی بیشک
 ز تاب مشعل رخسار چون خورشید تابانش
 دل هر شور بختی را که یابد رخ زهر غم
 شفا باشد از آن شکر که هست اندر نمکدانش
 بود پر سوسن و سنبل شود پر ضمیران و گل
 کنار مردم دیده از روی همچو بستانش
 نگردد و همرا پیدا نشانی امر دهان او
 که نقاش طبیعت کرد از بس لطف پنهانش
 چو چشم کبک چشم من ز گریه پر ز خون گردد
 چو بینم با لب پر خند چون کبکی خرامانش
 چو ماهی دیدمش دی من بر آن شب بیز در جولان
 که در ناورد کوهی بود سخن چرخ میدانش

۱۰

۲۰

۲۴

چون بردهٔ باز روز شد پر غراب
دریاء فلک نمود دره‌ء خوش آب
همچون ماهی که گردد از ابر پدید
بنمود رخ آن سرو سمن زیر نقاب
در سوسن جام کرد گلرنگ شراب
گوئی که نمود آتشی اندر آب
یا لعل مذاب ریخت در مروارید
یا شعلهٔ برق بود بر روی سراب
می داد مرا زان لب نوشین بشتاب
بر آب عنب نقل شکر از عناب
از بس که بن بر رخ گل داد نیند
چون نرگس خود کرد مرا مست و خراب
رفت از بر من چو تیر اندر پرتاب
بگداخت مرا چو توزی اندر مهتاب
چون دید که گشت زلف شب باز از تاب
مهرست و سپهر و ابر و دریا و سحاب
از صبح چو تیغ شاه مشرق خندید
خسرو ملک آن شاه که اورا القاب
گردون بهزار دید چون او بندید
اندر صد قرن بل که افزون ز حساب
اوراست سپهر مرکب و ماه رکاب
بر دیو کند جمله بتیغ چو شهاب
جائی که همای عدل او سایه کشید
خرگوش بچسپد اندر آغوش عقاب

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ای ستمگار بهنگام جفا و گه جور
 دله امر رخ گرانبار مکن گو نکم
 ای میان تو چو تار قصب از باریکی
 تن زارم چو قزین زار مکن گو نکم
 ای دل اندر پی بیهوده مشو گو نشوم
 خرد و صبر خود آوار مکن گو نکم
 گر ترا صبر و خرد هر دو بهم یار شوند
 بیش فرمان چنان یار مکن گو نکم

(۴۴) الصدر الاجلّ ملك الکتاب افضل العالم جمال الدین ابو المحاسن

یوسف بن نصر الکاتب،

یوسف نصر افضل عصر خود بود، چون جمال یوسفی فضل او بر
 جهانیان ظاهر شد همه مدعیان عصر چون لائیات مصر دست لاف
 بیریدند که وَقَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَبَتَقَدِمْنَ وَبِرَاعَتِ أَوْ مَعْتَرَفِ گشتند و قُلْنَ
 حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ بر نخت فصاحت سلطان و
 ۱۰ بر ولایت براعت قهرمان و اورا بدو زبان دو دیوان است و هر قصیده
 از قصاید تازی او بمنابقی است که بلاغت بو تمام بمقابله آن نا تمام است
 و اشعار ذُو الرِّمَّةِ وَبُحْتَرِي بَاوَلِ پایه قدر آن نرسد، جزالت عرب با
 لطافت عجم فراهم آورده است و معانی دقیق با الفاظ رقیق امتزاج داده
 و از افاضل خراسان و غزنین بر سر آمدن چنان عالی همت بود که جز
 ۲۰ سلطان را سزاوار مدایح خود نداشتی و اگر اشعار تازی او بیاریم باطالت
 انجماد از شیخ الاسلام زکی یُدِیْمُ اللهُ بَرَكَةً شَنِيدِمُ که این قصیده بسیط
 از بحر هزج که مخصوص است بر باعیات در مدح سلطان خسرو ملك
 ۲۲ گفته است و کس پیش از وی برین منوال نگفته است،
 قصیده

چون دهان تو همیشه دیده بیدار من
 آن بخنده وین بگریه پرز گوهر هست هست
 ای بهار ماه منظر وی نگار باغ چهر
 گر هی پرسی که روزی باغ و منظر هست هست
 ای رخ تو همچو خور نا چند پرسی کاین رخ
 بزمگاه پادشاهان نیک در خور هست هست
 شاه مسعود آنکه گر گویند طبعش گاه جود
 مقتدا و اوستاد بحر اخضر هست هست
 تاج او تاج سماک و فرق فرقد گشت گشت
 رای او نور سپهر و مهر انور هست هست
 قدر او قدر خطا و خان خانان برد برد
 ملک او ملک فریدون و سکندر هست هست
 نا همیشه از میان و از کبر باشد مثل
 این یکی گرنیست گردد و آن دگر گر هست هست
 ذات او قطب جلال و کان رفعت باد باد
 نام او زین طراز و فخر منبر هست هست

هم اوراست،

فتنها بر دلم انبار مکن گو نکم
 بارها کرده این نار مکن گو نکم
 دیده ام را چو لب خویشتن ای دیده و دل
 همه پر اولو شهوار مکن گو نکم
 علم وصل مرا ای شده در حسن علم
 چون سر زلف نگونسار مکن گو نکم
 خسته غمزه غمازم و با خستگیم
 بسته طره طرار مکن گو نکم

بجام باده جان پرور که امروز * نشاط دل ز نوعی دیگر آمد
 گشاده رایب اقبال ناگاه * بهار خرم میمون در آمد
 بتان خوب روی بوستان را * نسیم باد گوئی آزر آمد
 گل از مهد زمرد شاد و خندان * چو روی آن نگار دلبر آمد
 رخ گل با تم باران عروس است * که دُر شاهوارش زیور آمد
 نگه کن برگ بید و غنچه گل * که هر دو باغ را چون درخور آمد
 ز بهر قهر خصم ملک سلطان * یکی پیکان و دیگر خنجر آمد
 از آن نیلوفری تیغ چو آتش * ز جان دشمنان آتش بر آمد
 که دیدست ای عجب آبی مجسم * که در وی جرم آتش مضمهر آمد

(۴۲)

در کمال بزرگی و جمال بزرگواری از فلک آفتاب و آفتاب فلک در گذشته
 و فصاحت و بلاغت او بساط فضل سبحان و حسان در نوشته، چند
 کُرت سلطان بین الدولة بهرامشاه نعمت الله بر حمته مسند وزارت را بدو
 مفوض گردانید و آن منصب عالی بر وی عرضه داشت، قبول نکرد و
 ۱۰ بدان التفات نمود و گفت عاقل در عواقب امور نگردد و چون بعد از
 هر عزّ شغلی ذلّ عزلی است واجب نکند خود را در معرض مخافت و
 تعرض صد هزار آفت آوردن و بسبب آن علو همت منصب او از فلک
 هفتم رفیع تر بود و حضرت رفیع او مقصد فضلا و مرتع علما، و او بر
 هر دو زبان قادر بود و در هر دو میدان در سواری [ماهر] تازی و
 ۲۰ پارسی اورا ملکه و این چند بیت از منشآت او مصداق این دعوی و
 برهان این معنی است، در مدح سلطان علاء الدولة مسعود بن ابراهیم
 گفت،
 مشك سنبل شكل نو بهتر ز عنبر هست هست
 لعل لؤلؤ بار تو خوشتر ز شکر هست هست

نظم

وسعی ساعیان بخت او برگشت و اختر اقبال [او] در وبال افتاد و رایت دولت او منکوس و طالع او مخوس شد و از جور زمانه مقید و محبوس گشت و خسرو ملك اورا حبس فرمود و در حبس این رباعی گفت و بخدمت او فرستاد،
رباعی

۵ ای شاه مکن آنچه پیرسند از تو * روزی که تو دانی که نترسند از تو
خرسند نه بلك و دولت ز خدای * من چون باشم ببند خرسند از تو
و چون ایام محنت او امتداد پذیرفت و تیر قصد اعادی بر هدف آمد
و شفاعت فضل و هنر مقبول نیامد خواستند که اورا هلاك کنند و آن
عطار د زمین را که خاطر تیر بود چون گمان از خانه غم بر آرند و او
۱۰ آثار آن مشاهده کرد و در وقت وداع جان این بیت بر زبان راند، رباعی

از مسند عز اگرچه ناگه رفتیم * حمدًا لله که نیک آگه رفتیم
رفتند و شدند و نیز آیند و روند * ما نیز نَوَكَلْتُ عَلَى اللَّهِ رفتیم

و این رباعی در بیان منانت سخن و قوت الفاظ و رقت طبع خود
گفته است
رباعی

۱۵ طبعم که ز لشکر هنر دارد خیل * باقوت بمن بخشد و بیجاده بکیل
دُرِ سختم که جان بدو دارد میل * پرورده دریاست نه آورده سیل

* * * * * (۴۲)

صاحب دیوان رسالت و صاحب اذیال بسالت دیوان سلطان خسرو شاه
بجمال او آراسته و منشآت او چون چمن پیراسته، فارس میدان بیان
۲۰ فارسی و سوار مضمار اشعار نازی و این چند بیت از قصیده که در مدح
تاج الدولة خسرو شاه گفتست ایراد کرده آمد
شعر

مبارك ماه فروردین در آمد * نوای بلبل از گلبن بر آمد
۲۲ بخواه از دست ساقی ساغری * که روز خری را ساغر آمد

راحت جنان و آن تصانیف بتمام و کمال درین بلاد و دیار کم مطالعه افتاده است و این شعر از انشاء اوست،

نظم
 ملك بر پادشا قرار گرفت * روزگار آخر اعتبار گرفت
 بیخ اقبال باز نشو نمود * شاخ انصاف باز بار گرفت
 ممتی ملك در تزلزل بود * عاقبت بر ملك قرار گرفت
 آنکه گنجی بیک سؤال بداد * و آنکه ملکی بیک سوار گرفت
 عکس بزمش چو بر سپهر افتاد * خانه زهره زو نگار گرفت
 صبح تیغش چو از نیام بتافت * آفتاب آسمان حصار گرفت
 ملکا خسرو خداوندا * این سه نام از تو افتخار گرفت
 پای ملك استوار گشت اکنون * که رکاب تو استوار گرفت

وله ایضاً،

ای یمین تو مشرب آداب * وی یسار تو مکسب آمال
 در بنانت ائمه فضا * در بیان لطفه افضال

(۲۱) صاحب نصر الله [بن] عبد الحمید،

۱۵ که صاحب و ابن العیدرا در میدان بیان باز پس بگذاشتی و در فنون فضایل رایت افتخار بر اوج فلک اثر بر افراشتی نظم و نثر نصر فِ قلم اورا گردن نهاده و دقایق حقایق در پیش خاطر او ایستاده و توسن بیان رام طبیعت او گشته و تا دور آخر زمان و انقراض عالم هر کس که رسالتی نویسد یا در کتابت تنوّقی کند مقتبس فواید او تواند بود چه ترجمه
 ۲۰ کلّیله و دمنه که ساخته است دستمایه جمله کتاب و اصحاب صنعت است و هیچ کس انگشت بر آن نهاده است و آنرا قدح نکرده و از منشآت پارسیان هیچ تالیف آن اقبال ندیده و آن قبول نیافته و با این همه فضل و بزرگی و علو منصب و رفعت منسب و جمال حسب و جلال
 ۲۴ نسب آیام با او نساخت و حق فضل او نشناخت و بسعایت قاصدان

و اکنون همی بترسم ز آن گفته خطا
زین جرم جز دو چیز نه بینم امان خویش
و این قطعه هم اوراست در وعظ یاران و احتراز از مصاحبت
بدکرداران،
نظم

بی درستی دوستی با کس نشاید داشتن
یا کسی را از گزافه دوستدار انگاشتن
اعتماد دوستی بر هر کسی مشکل بود
احتمق باشد درین معنی خطا پنداشتن
بر امید آب خوش در شوره گر چاهی کنی
آب او چون شور آید بایدش انباشتن
دوستی با جنس دار و تجریت گیر از نخست
تا بازارش نباید باز پس بگذاشتن

(۴۰) الصدر الاجلّ ظهیر الدین [و] الکتاب محمد بن علی

السمرقندی الکاتب،

۱۰ آنکه مرقد فضل او از اوج فرقد گذشته بود و زبان بیان او بساط ذکر
حسان را در نوشته سوار مرکب بلاغت و سلار موکب فصاحت بود،
مدتی صاحب دیوان انشاء قلع طغاج خان بود و اکابر آن زمان از بحار
فضایل او مغترف بودند و بتقدیم و پیشوائی او معترف و سندبادرا
بحلیت عبارت تزیینی دادست و آن عروس زیبارا مشاطه قریحت او
۲۰ بخوبترین دستی بر آورده و اعراض الریاسة فی اغراض السیاسة از منشآت
اوست، بحری زاخر موج او جواهر فاخر، از ابتدای دولت جمشید ملک
تا بعد سلطنت مخدوم خود لطایف کلام جملگی ملوک بیاورده است و
آنها شرحی زیبا بعبارتی دلربا داده و سمع الظهیر فی جمع الظنیر تألیف
۲۴ اوست و آن روضه ایست از ریاض جنان و بستان انوار و ازهار او

با ورد هر نشینم و با دود هر قرین
 با زهره هم فرام و با ماه مجاورم
 هم در جوار مشکم و هم در پناه گل
 هر مایه عیبرم و هر رشک عنبرم
 زنجیر دل ربایم و شمشاد جان فزای
 ابر زمره نمای و بخار معبوسم
 ابا و زرد هم نبردم و با عاج در لجاج
 جز ارغوان نسایم و جز لاله نسپریم
 هندو نیم مجاور آن خال هندویم
 کافر نیم مرافق آن چشم کافریم [۱۰
 همچون دل مخالف صاحب شکسته ام
 مانند عیش دشمن و عمرش مکدرم
 [رخ تیره سر بُریده نگونسار و مشکبار
 گوئی که نوک خامه دستور کشورم]

۱۵ و از ثقه شنیدم که عمید کمالی در فضل کمالی داشت و در هنر جمالی چون
 خط نبشتی دبیر فلک شرمسار شدی و چون بریط نواختی زهره از رشک
 بر فلک بیقرار شدی و از ندماه سلطان سعید سبخر نغمه الله برحمته بود
 و سلطان را بدو نظری کامل، شبی در مجلس بزم سلطان مست شده بود
 و معاشرت عفار مرکب اورا عفر کرده و رحم فکرت اورا عافر گردانید،
 ۲۰ سلطان فرمود که بریط بزن، از غایت مستی گفت نی زخم سلطان ازین
 معنی متغیر شده بفرمود تا اورا باستخفاف از مجلس برون کردند، بامداد
 این ابیات انشا کرد و بمحضرت فرستاد،
 قطعه

امر فضلۀ نینذ بعالی بساط شاه
 آگه نبود بنده ز سود و زیان خویش

سرخ و سپید نوش لب و پاك ساعدت
 این از عقیق گنجست آن از بلور کان
 دارد همیشه پسته و بادام تو دو چیز
 این شهد و نوش دارد و آن ناوك و سنان
 جعد زره نمائے تو و زلف جعد تو
 این همچو چنبر آمد و آن همچو صولجان
 گوئی که قد خصم خداوند ما شدست
 این کوژ همچو دالی و آن خفته چون کمان
 عدل و عطای اوست جهان را و خلق را
 این چشم را چو دیده و آن جسم را چو جان
 مایه ز طبع و حلم تو بردند باد و خاک
 این زین سبب سبک شد و آن زان قبل گران
 جان و روان صاحب و صابی به پیش تست
 این تیره از بنانت و آن عاجز از بیان
 پاکیزه خصلت تو و فرخنده راهے تو
 این را نجات ذاتست آن را ثبات کان

هم او گفت،

زلف نگار گفت که امر قیر چنبرم
 شب صورت و شبه صفت و مشک پیکرم
 ترکیب امر شبست و نر روزست مرکبم
 بالینم از گلست و زلاله است بستم
 یا در میان ماه بود سال و مه تم
 یا بر کران روز بود روز و شب سرم
 جنبان نر از هوام و لرزان نر ز آب
 تیره نر ز خاک و همیشه بر آذرم

ز انك دارد شرم از احسان و حسنت نو بهار
 گیرد اندر سر ز میغ و سبزه چادر باد و خاك
 باد و خاك ار حلم و انصاف ترا منكر شوند
 بیند از آب و زآتش رخ منكر باد و خاك
 بر هول و بر زمین گر مدح تو خواند کسی
 گردد از قوت سخنگوی و هنرور باد و خاك

م او گوید،

پیشانی و فنای تو اے ترك دلستان
 این زهره زمینست و آن ماه آسمان
 کردند روی و موه تو طیره برنگ و بوی
 این برگ لاله و گل و آن شاخ ضمیران
 روز قطیعت و شب وصلت هر اینه
 این محنت حجیم است و آن راحت جنان
 بر رفته قد و آن لب همچون عقیق تو
 این رشك نارون شد و آن رخ ناردان
 زلفین تابدار و رخ آب دام تو
 این چون بنفشه آمد و آن همچو ارغوان
 روی تو روز وصلت و زلف تو گاه هجر
 این راحت دل آمد و آن آفت روان
 زلفین جان فزای و خط دلربای تو
 این ساده ساج [و] قیرست آن سوده مشك و بان
 رخسار و عارض تو ز خوشی و خرمی
 این نازه نو بهارست آن طرفه بوستان
 گشته است روز روشن و عیش فراخ من
 این تیره چون دو زلفت و آن تنگ چون دهان

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

- چون نشیند گرد میدان بر جبین و جعد او
 گر بپشاند شود پر مشك و عنبر باد و خاك
 موی و روی او همی دارد ز رنگ و بوی خویش
 هم معطر آب و آتش هم منور باد و خاك
 ۵
 و ز زلف و دولب و دندان او یابند اثر
 گردد از جیم و ز میم و سین مصور باد و جاك
 قدّ او را گر بدیدی خاك و باد از ابتدا
 در چمن هرگز نپروردی صنوبر باد و خاك
 گر هوا و گرد بر زلف و لیش یابد گذر
 ۱۰
 گردد اندر حال پر شمشاد و شكر باد و خاك
 ز آنك چون اندام او دیدست سوسن را بیاغ
 بر سر سوسن نهاد از سیم افسر باد و خاك
 و ز زمین را پیش شاه خسروان بوسه دهد
 از لب و دندان کند پر لعل و گوهر باد و خاك
 ۱۵
 آنك گر موجی زند بجز دلش نبود تمام
 ز ورق انعام او را بیل و لنگر باد و خاك
 چون خدنگ اندازد و شببیز نازد روز رزم
 منہزم گردد ز پیش شاه صندر باد و خاك
 ای خداوندی كه از رای تو و روی عدوت
 شد مصفاً آب و آتش شد مكدر باد و خاك
 ۲۰
 هست خصم و حاسد و بدگوی و بدخواه ترا
 در دل و چشم آب و آتش بر كف و سر باد و خاك
 بر هوا و بر زمین گر مدح تو عرضه کنند
 ۲۴
 مشك بارد در زاید نا بمحشر باد و خاك

شده متابعت تو نجات را توفیق * شده مشایعت تو حیات را منشور
 نتیجه ز خلاف تو در دم کژدم * لطیفه ز وفاق تو در سر زنبور
 همه نهاد تو مجد و بمجد نا معجب * همه سرشت تو جاه و بجاه نا مغرور
 فضایل تو بر انعام طالبان موقوف * شمایل تو بر اکرام سایلان مقدور
 بزیر پایه قدر تو ساحت جنت * بزیر سایه صدر تو راحت رنجور
 ز دام کین تو نا دیده هیچکس صحت * ز جام مهر تو ناگشته هیچ کس مخمور
 بحسن سعی تو در شرع صد هزار فتوح * ز حد تیغ تو در شرک صد هزار فتور
 و این قطعه بشهاب الدین ادیب صابر نوشته،

شهاب الدین سپهر فضل صابر * فضایل هست ذانت را بفرمان
 ۱۰ خرد با جان تو جسته است وصلت * هنر با طبع تو بسته است پیمان
 شعار تست عز اهل دانش * دثار تست حرز اهل ایمان
 ترا در نظر لعبتاه آزم * ترا در نثر حکمتاه لقبان
 تن مطروح را جاه تو قوت * دل مجروح را لطف تو درمان
 سخن فرمانبر طبع تو چونانک * پری فرمانبر امر سلیمان

(۴۹) امیر عمید کمال الدین جمال الکتاب کالی البخاری،

۱۵

کمال اعجوبه دهر و نادره ما وراء النهر بود، بساحری در شاعری مشهور
 و در صیانت زر سخن چون سامری مذکور جودت الفاظ و لطاف معانی
 او از اولانی پر از رحیق دلگشتر این قصیده که [عقل] در حسن آن متخیر و
 خاطر از درک او عاجز است در مدح سلطان سعید معز الدین و الدین
 ۲۰ ابو الحارث سنجر بن ملکشاه انار الله برهانه گفته است شعر

گر زند آسیب زلف ترک من بر باد و خاک
 از خوشی با مشک و با عنبر زند سر باد و خاک
 رنگ روی و بوی مویش گر بیابد خاک و باد
 گردد از شکش قرین چین و چنبر باد و خاک

۲۴

چشم من در غمت ای گوهر دریا، جمال
 گوهر افشان چو کف شاه مظفر گشته
 قطب دین اُنسز غازی که برفعت قدرش
 هست با کنگره چرخ برابر گشته
 در هنر وقت مجازات چو صاحب بوده
 در و غا روز ملاقات چو حیدر گشته
 از غبار سپهش چشم فلک کور شده
 وز صهیل فرسش گوش جهان کر گشته
 ای یک اقبال تو صد سایه طوبی برده
 وی یک انگشت تو ده چشمه کوثر گشته
 نام فرخنده و القاب بزرگ بجلال
 فخر خامه شده و زینت منبر گشته
 آفتابی تو و از رایت فرخنده تو
 منہزم دشمن جاه تو چو اختر گشته
 مملکت چون فلک و رای تو خورشید شد
 مکرمت چون عَرَض و جاہ تو جوهر گشته
 تو چو خورشید منور گوہ جولان بکران
 زیر ران تو چو گردون مدور گشته
 تیغ بُرآن تو مرگیست مجسم گشته
 شخص میمون تو جانپست مصور گشته

م اوراست،

زهی بچود تو ایام مکرمت مشهور * خهی ز جاہ تو اعلام محمّدت منصور
 بہر بلاد علامات عدل تو پیدا * بہر دیار مقامات تیغ تو مذکور
 ستارہ قدر رفیع ترا شد بند * زمانہ صدر بزرگ ترا شد مأمور
 ۲۵ پایگاہ تو در جمع خسروان قیصر * بیارگاہ تو در صف صفدران فغنور

چرخ ذکر ترا نپوشاند * دهر عزّ ترا نفرساید
 تو ستودی مرا و مثل ترا * بتفاخر زمانه بستاید
 هرکه پیش تو یاد نظم آرد * یقین دان که باد پماید
 خامه من که هست بسته میان * بسته مشکلات بکشاید
 ۵ علمهائست بس شریف کران * طبع من بک زمان نیاساید
 جز برای ریاضت خاطر * هبتم سوک نظر نگراید
 ی ندانی کمال فضل مرا * دیر عهدی ندیدم شاید
 منم کرده مرا بحسد * از چو من کاملی حسد ناید
 تا جمال کمال من بیند * تیز بین دیده همی باید
 ۱۰ طبیعتی کردم این معاذ الله * تا ز من وحشتی نیفزاید
 و هو گفته است،

ای جهان از سر زلف تو معطر گشته
 همه آفاق ز روی تو منور گشته
 خوب چون یوسف پیغمبری و بیتو مرا
 دیده چون دیده یعقوب پیهر گشته
 ۱۵ دهن و چشم تو چون پسته و بادام شده
 زلف و بالات چو شمشاد و صنوبر گشته
 چهره من ز فراق تو و دیده ز غمت
 معدن زر شده و موضع گوهر گشته
 ۲۰ روی تو قبله شد و از قبل دیدن تو
 بر سر کوی تو عشاق مجاور گشته
 بوده ام صاحب زهاد و کون در عشقت
 مصحف انداخته و بنده ساغر گشته
 لب تو آب حیاست و مرا در طلبش
 ۲۵ حال تاریکتر از حال سکندر گشته

شدست لفظ مرا بنده بی خلاف گهر
 شدست طبع مرا سخره بی گمان آتش
 مراست آب بلاغت مطیع آتش طبع
 که دید آب برو گشته قهرمان آتش
 در تو شاها محراب مدح خوان گشته است
 چنانکه باشد محراب زند خوان آتش
 بآب غربت دادم بطوع طبع رضا
 زدم ز مهر تو در جان خاتمان آتش
 ز حضرت تو مرا گشت آبروی قرین
 و گرچه با دل من بود هم قران آتش
 ازین سپس ننهد در تنم بلا گیتی
 وزین سپس نکند در دلم مکان آتش
 خدای داند کز تو بدودمان نروم
 و گر بر آرد دودم ز دودمان آتش
 همیشه تا که فرزند بیباغ و راغ بهار
 ز برگ لاله و از شاخ ارغوان آتش
 بر اهل عالم شاها خدایگان بادی
 چو بر طبایع عالم خدایگان آتش
 مخالفان ترا همچو هاویه جنت
 موافقان ترا همچو ضمیران آتش

در جواب شعر ادیب صابر گوید

علمت ای صابر ابن اسماعیل * رومی عالمی بیاراید
 رنبت قدر تو پهای شرف * نارك مشتری همی ساید
 نوی آن کس که در بدایع نظم * مثل تو روزگار ننماید
 همه دانش ز طبع تو خیزد * همه معنی ز لفظ تو زاید

تو چرخ فنج و کمان ترا چو آتش تیر
 عجب نباشد بر چرخ در کمان آتش
 دهد بدست کرامات تو زمام نعیم
 دهد بدست سیاسات تو عنان آتش
 اگر تو قُدِّ عزم تو داشتی خورشید
 شدی جواهر اندر صمیم کان آتش
 هی کند ز شرر هاء خویش وقت فروغ
 بزیر پای تو بر خاک زرفشان آتش
 چو باد گشت عدو خاکسار تا بردش
 بزخم خنجر چون آب در روان آتش
 اگر هلاک قصب اندر آتش است بطیع
 چراست در قصب رخ تو ستان آتش
 نعوذ بالله اگر هیبت تو شعله زند
 ترا قندهار بگیرد بقیروان آتش
 بهر رمی که خرامد بفتح و فیروزی
 عزیمت تو که جوید ازو کران آتش
 کلیم وار کند همچو رهگذر دریا
 خلیل وار کند همچو بوستان آتش
 رسید قاعده عدل تو بدان درجه
 که پنبه را شود امروز پاسبان آتش
 اگر چه آتش دوزخ مهابتی دارد
 به پیش هیبت تو آب گردد آن آتش
 بروشنی و بلندی چو نظر پردازم
 رفیع خاطر من هست در بیان آتش

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چو باد میگذری بر من و مرا در راه
هی گذاری چونانک کاروان آتش

بجوی مهر من ای نو بهار حسن که من
بکارت آمم همچون بهرگان آتش

من همیشه در آتش ز انده تو ولیک
مرا ندارد با مدح شه زبان آتش

ابو المظفر خورشید خسروان انسر
که از صواعق خشمش کند کران آتش

ز کف اوست ببخشش نگین اثر دریا
ز تیغ اوست بکوشش نگین نشان آتش

از آن زبانه آتش بود بشکل زبان
که از سیاست او هست ترجمان آتش

خداگانا از چشم و دل عدوی ترا
نتیجه هر نفس آبت و هر زمان آتش

رود خدنگ تو سوی مخالفان ز کمان
چنانک سوی شیاطین ز آسمان آتش

بجنب خاطر تو کی دهد ضیا اختر
پیش همت تو کی شود عیان آتش

نهاد لطف تو در در شاهوار صفا
فگند جود تو در گنج شایگان آتش

دماغ خصم تو تیره است همچو رنگ دخان
شدست تیغ تو در ضمن آن دخان آتش

کسی که نقص تو خواهد که بر زبان راند
شود زبانش هان لحظه در دهان آتش

یگانه پرداخته، قطعه

نجر گردون محبت محمود * زیر ابر اجل جمال نهفت
او چو جان بود و جان نمیرد و من * زنده را مرثیت ندانم گفت

(۲۸) الصدر الاجل رشید الدین ملک الکتاب محمد بن [عبد الجلیل]

الکاتب البلیغ المعروف بالوطواط رحمه الله،

صاحب دولتی که کمال فضل و وفور ادب او دلاء ملوک زمان و ارباب دولت را صید و قید خود کرده بود، بناء فضلی که مهندس خاطر او نهاد تا انقراض عالم منهدم نخواهد شد و هر کس که در صنعت کتابت تکلیفی تکفل نماید ... ما یتوفی واجب ببند، همه شاگرد سخن اویند و هیچ ذاتی را ۱۰ نظم و نثر در غایت کمال و نهایت متانت چنان دست نداده است که او را و قصاید او در اطراف جهان مشهور است و مآثر آن با نور و این قصیده که با امتحان گفته است و با طبع چو آب جواب شعر ادیب صابر پرداخته است و ردیف آتش ساخته خاک در چشم جمله باد پیمایان میزند و میگوید،

قصیده

زهی فروخته حسن تو در جهان آتش

۱۵

زده مرا غم تو در میان جان آتش

اگر بر آرم از اندوه عشق تو نفسی

بگیرد از نفس من همه جهان آتش

نماند از آتش دل آب چشم و ترسم از آنک

بجای آب ز چشم شود روان آتش

۲۰

بَر تراست ز بیداد در میان خارا

دل مراست ز تیار در میان آتش

اگر به خاره در آتش نهان بود چونست

دل تو خاره و در بر مرا نهان آتش

۲۴

از اغصان منصب نشکفته بود و در شیوه کتابت مرا نهی نیتاده در دیوان انشا بنیابت کاری میکردم و هرچه نبستی استاد و مخدوم من آنرا تزییف کردی و مرا برنجاندی تا روزی که معسکر منصور بظاهر مشهد طوس خيام دولت نصب کرده بودند اتفاق افتاد که مخدوم من مرا نامه فرمود و چون آنرا تخریر کردم و بخدمت او آوردم مرا سخت بسیار برنجاند و جفا گفت و آن نامه را بدرید و فرمود که بار دیگر نویس، من از غایت ضحرت و تنگ دلی بمشهد مبارک امیر المؤمنین علی [بن] موسی رضا رفتم و از روح پاک او استمداد طلبیدم و بتضرع و ابتهال در آن موقف متبرک بنالیدم و تسهیل این شیوه از حضرت صمدیت در خواستم، آفریدگار ۱۰ سبانه و تعالی دعاء مرا اجابت گردانید و درهائ لطایف غیبی بر ضمیر من کشاده گشت و آن نامه را باز نبستم و بخدمت مخدوم بردم، چون آنرا مطالعه کرد در آن بسیار تأمل کرد و گفت نه هانا که این انشاء تو باشد، پس احسان و تحسین ارزانی داشت و تشریفی خاصه از جامه خانه بیاوردند و در من پوشانیدند و از آن روز باز توسن بیان رام طبیعت ۱۰ من شدست بعد از آن هرچه نبستم هم پسندیده فضلا بود و مدتی مدید دیوان رسایل سلطان سعید سبخر نعمه الله برحمتها تقلد نموده در آن دولت روزگار بختری گذرانید و از صدر اجل سعد الدوله و الدین مسعود بن المنتجب که در آن صدف و دُرئی آن شرف بود چنین شنیدم که این ابیات از پدر خود روایت کرد،

غزل

۲۰ ازین با آب تر روئی نباشد * وزین پر تابنر موئی نباشد
 چو رنگ خد تو رنگی نمخیزد * چو بوی جعد تو بوئی نباشد
 در آن خطه که نام او بهشت است * بسان کوی تو کوئی نباشد
 چو چشم من بعالم هیچ کس را * ز خونابه روان جوئی نباشد
 ز عشقت در نگاپوم تو دانی * که عاشق بی نگاپوئی نباشد
 ۲۰ و این دو قطعه در مرثیت دوستی گفته است و این دو بیت در تعزیت

باعزاز تمام بوطن خود باز فرستاد و آنکه گفته اند که بیک نامه کار
لشکری کفایت کند اینست و شعر از وی کم روایت کرده‌اند این دو
قطعه را نسبت بدو کرده‌اند یکی آنکه در معنی شیب و تأسف بر فوات
نعت شباب میگوید،

نظم

۵
هی ترسیدم ای پیری که آبی نزد من روزی
نخواندم مرترا نا خوانده زی من زحمت افگندی
کنون بیش است ترس من که روی از من بگردانی
مرا ضایع فرو مانی و ناگه رخت بر بندی

وله ایضاً،

۱۰
سگ درین روزگاری فرجام * بر چنین مهتری شرف دارد
در قلم داشتن فلاح نماید * خنک آنرا که چنگ و دف دارد

وله ایضاً،

هر چند که کار تو درین گنبد گردان * چون قد الف تاب خم و پیچ ندارد
امروز ممکن تکیه برین حرف که فردا * معلوم تو گردد که الف هیچ ندارد

۱۵ (۲۷) الصدر الاجل متعب الدین بدیع اتابک الخوئی رحمه الله،

سر جرید زمره کتاب و مصحف اقبال را ذات او أم الكتاب دیران
عصر و افاضل دهر انصاف داده‌اند که در میدان بلاغت سواری شهم‌تر
از بدیع اتابک جولان نکرده است و بکران سبقت را در موبک نظم و
نثر مثل او بر روی مدعیان بر نتاخته و او را در شیوه ترسل و صنعت
۲۰ کتابت چند تزییف مرغوب است یکی از آن جمله رقیه القلم است که او
ساخته است و عبرات الکتبه که او پرداخته و تفضیل نیشاپور بر جرجان
داده، از جمله مقبول فضلاء عالم است بلکه در اطراف آفاق از کبریت
احمر و یاقوت اصغر عزیزترست و در شهر نیشاپور رقیه القلم را مطالعه
۲۴ افتاد در آنجا گفته است که در اوایل عهد کتابت که هنوز اکام فضایل

نصیر الدین بن ابی توبه است و از قاضی شرف محمد بن عمر الکرکوتی شنیدم که قاضی بَایَنکُرو از جدّ خود روایت کرد که در آن وقت که او را در بَایَنکُرو حبس کرده بودند کونوال دوست من بود مرا منع نکردی بسر چاه او رفتی و او را نسلی دادی و آنچه بایستی از نهد او بجای آوردی و پیوسته این آیات گفתי و می گریستی،

از دولت و جاه او فنادم * در سایه چاه او فنادم
چون یوسف در غیابتِ الحُب * بی هیچ گناه او فنادم

رحمة الله علیه،

۱۰ معین اصمّ که طنین صیت فضایل او گوش عالم را بصم مبتلا میکرد گران [گوش] سبک روحی که در کمال فضل و غایت بزرگی بود نوك اقلام او نکایت حدّ حسام را دفع کرده و قصب قلم او در کتابت کتاب را بی زحمت رماح و سیوف مهزوم گردانید، رسایل او که وسایل حصول فضایل است بر کمال بزرگی او گواهی میدهند و از علو سخن او آگاهی و اگر او را هیچ
۱۵ نامه نیست جز آن يك نامه که در جواب نفیر نامه اساری روم نبشته است تمامست و اثر آن ظاهر و آن نامه مشهور است و در کتب مسطور تعرض کتابت آن کرده نیامد، اما سبب آن بود که رعایا امید و میافارقین نفیر نامه نبشتند که قیصر روم با جماعتی ترسایان شوم برین بلاد و دیار ناختن آورده چندین هزار مسلمان را باسیر بردند و بدّل کفر مبتلا گشتند
۲۰ و از عبادت ربّانی بخوک بانی افتادند، معین الملک از دیوان اعلیٰ سجری نامه نبشت نزدیک قیصر روم که چون آن را بخواند از هیبت خواب ازو برمید و فرار او فرار پذیرفت و آرام با او مقام نکرد و ضحرت و هیبت بروی استیلاء یافت و فرمان داد تا تمامت مسلمانان را که از ولایت آمد
۲۴ و میافارقین آورده بودند همرا لباس دادند و توشه فرمود و جمله را

معزی و این نامه مشهور است و در آنجا در ترجمه این بیت
 أَلَا مَوْتُ يَبَاعُ فَاشْتَرِيهِ * فَهَذَا الْعَيْشُ مَا لَا خَيْرَ فِيهِ

[داد سخنوری را داده] هم در آن رساله این رباعی ایراد کرد، رباعی

در آب نشسته تشنه حلقی دارم * افکنده بزیر خویش دلقی دارم
 زبینه کسی نیست مرا در غربت * گرینده بشهر خویش خلقی دارم

و این يك رساله بر کمال فضل و براعت و تقدم صنعت او شاهد
 عدل است و از بزرگی استماع افتاد که شبی در اثناء محاوره یکی از ندیمان
 او این ابیات که ابو نواس گفته است انشاد کرد، شعر

و [خود] أَقْبَلْتُ فِي الْفَضْرِ سَكْرِي * وَ لَكِنَّ زَيْنَ السُّكْرِ الْوَقَارُ
 وَ هَرَّ الرَّبْحُ أَرْدَا فَا نَقَالًا * وَ غُصْنَا فِيهِ رُمَانٌ صِفَارُ
 وَ قَدْ سَقَطَ الرِّدَا عَنْ مَنْكِبَيْهِ * مِنْ التَّجْبِيشِ وَ اسْتَرْخَى الْأَزَارُ
 فَفُلْتُ الْوَعْدَ سَيِّدَتِي فَقَالَتْ * كَلَامُ اللَّيْلِ بَعْوَهُ النَّهَارُ

چون استماع فرمود ساعتی تأمل کرد و این قطعه را بدین ابیات ترجمه
 فرمود و بغایت لطیف است، نظم

مست آمد پیش من در کوشک آن زیبا نگار
 از خرد و آهستگی گفتمی که هست او هوشیار
 از سرین او نموده باد از سرین دو تل
 وز بر چون عاج او انگیزنه سیمین دو تار
 آستینش را گرفتم در کشید از دست من
 معجزش از سرفتاد و سست شد بند ازار
 گفتم ای جان وعده دوشین خود را کن وفا
 گفت نشنیدی کلام لیل بعهه النهار

۲۲ اگرچه این قطعه را بر هر کس بندند فاما از بزرگی شنیدم که این نظم

آدم اورا خورد و گندم خلق را زان سان بخورد
کاو دو نیم و عالمی را کرد او از غم دو نیم
آنکه نامش خوار بار و زیر بارش خلق خوار
خُرد چون دندان مار و کرده شهری چون سلیم
آن زمرد بوده و خورشید اورا کرده زر
زر همه گشته صدف آگده پر دُرِ یتیم
آن صدفها پُر سنان و هر یکی با نیزه
تا نیارد هیچ کس گشتن بگرد آن حرم

رباعی

و این رباعی اوراست،

۱۰ اندر سفرم خیالت ای دلبر من * تا روز بُدی بهر شبی غم خور من
بیداری را گماشتی بر سر من * تا باز خیال تو نیاید بر من

(۳۵) صاحب الاجل نظام الملک نصیر الدولة و الدین محمود بن

ابی توبه رحمة الله علیه،

صاحبی بی نظیر بلقب نصیر ریاض فضایل از باران احسانش نصیر کان
۱۵ کرم و جود آسمان محامد و مفاخر محمود اگر صاحب عباد سیاحت سخن
او بشنیدی سخن سیاحت نگفتی و اگر ابن العمید و عبد الحمید کفایت
و شہامت او بدیدندی بر خویشتن خندیدندی و روایت کرده اند که
اورا [دو] دوات بود چون در صدر دیوان بنشستی یکی دوات چوبین که
فتاوی را جواب کردی و یکی زرین بود که توقیع ملک کردی و با کمال
۲۰ حسب و علو نسب بغزارت فضل و براءت سخن از صدور زمان و فضلاء
گیهان در گذشته بود فاما روزگار عادت خود با او آشکارا کرد و سیر
غیب عربک بکشاد از زمانه دست بردهاء عظیم دید و کوفته و پامال
محن آیام شد و از پس چندان دولت و جاه در قلعه بایکرو در زندان
۲۴ چاه محبوس شد و استغاثت نامه نوشت از حبس بتزدیک ارکان دولت

آمده و رنج بسیار کشیده این قصیده در مدح سلطان پرداخت و الحق هر
بیتی در مقابله دیوانی است از غایت لطف لفظ و حسن معنی، قصیده
اینست،

مست و شادان در آمد از دَرِ تَمِیم * کرده بیحاده درج در دَرِ بَیْتِیم

۰ زیر خط زبرجدش میمی * زیر زلف معتبرش صد جیم

زیر این جیم طوبی و فردوس * زیر آن میم کوثر و تسنیم

گشتم از جیم او چو جیم دونا * بر من از میم او جهان چون میم

امر نسیم گل و کلاله او * گل سوری همی ربود نسیم

چشمکانش چنانک یوسف گفت * اِنَّ رَبِّي يَبْكِي دِهِنًا عَلِيم

۱۰ زلفکانش بچنگ من چون شست * من چو صیاد و او چو ماهی شیم

گه بیوسه در مسیح نمود * گه بعارض نمود کف کَلِیم

از پی سی و دو ستاره او * رُخ از خون چو جدول تقویم

گفت مزده ترا که عدل ملک * کرد عالم بخلق خویش و سیم

زان براهیم باغ گشت آتش * زین براهیم خلد گشت حجیم

۱۵ بی گنه مانده هشت سال بهند * چون گنه کار در عذاب الیم

دل چو کانون و دیده چون آتش * کار نا مستقیم و حال سقیم

چه کنی حال خویش را پنهان * چه زنی طبل خیره زیر گیم

حال خود شاهرا بگوی و مترس * و توکل علی العزیز الرحیم

ملک تاج بخش قلعه ستان * با ظفر بو المظفر ابراهیم

۲۰ زخم او کوهرا دو پاره کند * عدل او موی را کند بدو نیم

خشم او کُلُّ مَنْ عَالِيهَا فَاَنْ * عَفُو بِيحِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيم

فتح با رایتش قریب و قرین * جود با [حضرتش] قدیم و مقیم

و این چند بیت در صفت گندم گوید و بغایت لطیف است، نظم

آنکه آدم را برون افگند از خلد نعیم

صد هزاران خلق را افگند در قعر حجیم

و در سنه احدی و تسعین و اربعهائت داعی حقرا اجابت فرمود و بسرای
آخرت نقل کرد و از قصاید پاریی او وقتی قصیده مطالعت افتاده
است و بیتی چند از آن بر خاطر بود بی ترتیب و سبب این قصیده آن
بود که سلطان رضی ابراهیم قصری رفیع و سرائی بدیع بنا افکنده بود و
در آن وقت مر عید عطارا بهندوستان بشهر بند فرستاده بودند بسبب
تقلد شغلی که کرده بود و از آن معزول شده او این قصیده انشا کرد
مطلع آن در تهنیت آن بناء میمون و مقطع آن شرح حال دل محزون خود
کند میگوید

بر آورد سلطان ابراهیم از زر * یکی کعبه همچون ابراهیم آزر
بماند بخانه چین منقش * بکردار ارزنگ مانی مصور
نماز آردش کعبه هر روز و گوید * بنیت کعبه شاه الله اکبر
در اثناء آن میگوید

بهند او فتادم چو آدم ز جنت * بتأویل و تلیس بهتان منگر
نه گدم چشیده نه آورده عصیان * نه من قول ابلیس را کرده باور
اگر گندی بد همی جرم آدم * همه جرم من از جوی هست کبتر
بلائی من آمده همه دانش من * چو روباه را مو و طاوس را پر
دومه شغل راندم چو کشتی بخشکی * همه سال ماندم بدریا چو لنگر
کند بر من این فضل هر روز غمزی * کشد بر من این علم هر روز لشکر
گهی باز دارد چو مشکم بنافه * گهی خوش بسوزد چو عودم بمجهر
و از لطایف ابیات نازی او این دو بیت که در ذم یاسمین میگوید بغایت
لطیف است،

إِلَيْكَ يَا سَمِينَ الْغَضَّ عَنِّي * إِلَيْكَ فَإِنَّ فِيهِ شَرٌّ قَالَ
فَنَصَفْتُ مِنْهُ يَا سَمِينَ مِنْ وَصَالِي * وَ نِصْفٌ مِنْهُ مِنْ خِيَالِي
و در آن وقت که ربایات دولت سلطان رضی ابراهیم نغمده الله بر حتمه
بهندوستان آمد او در لوهور شهر بند بود و مدت هشت سال بر آن بر

هان روز که نام وزارت بر وی نشست رقمِ صحت از نهاد او برخاست و
بر بستر ضرورت بخت و در آن حال این دُرّ آبدار را بالماس بیان
بسفت،
نظم

دریغا گوهرِ فضل که در ضدّم و بال آمد

پچشم حاسدانِ لعلِ همه سنگ و سفال آمد

چو کلک اندر بنان من بدیدی خاطر نحوی

مراتب را خبر دادی که هان عزّ و جلال آمد

چو زخم تیغ من دیدی شه هندوستان در هند

بدستور از غمان گفتمی که سام پور زال آمد

نماز بامدادی مر نظای را کمر بستم

نماز شام فرزند مرا نعت زوال آمد

(۳۴) العید الاجلّ افضل العصر ابو العلاء عطا بن یعقوب الکاتب

المعروف بناکوک رحمة الله علیه،

عید عطا که برین بساط جهان یکی از عطایای سپهر گردان بود عیدمی بر

۱۰ ولایت فضل والی و گوش و گردن معانی از لائى معالی او حالی، شعر

وَالِي بَيَانٍ مَتَى يُبْلَقُ أَعْيُنَهُ * يَدْعُ [خَطِيبًا] إِبَادَ رَهْنِ أَفْيَادِ

و اورا دو دیوانست و هر دو مقبول فضلی عرب و عجم و متمنی اصحاب

و ارباب هم و در دیوان تازی او يك قصیده است که در نعت سید

المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و التحیات پرداخته است بر

۲۰ منوال قصیده که اعشی انشا کرده است و این مصراع از آن قصیده

أَمْ نَغْتَيْضُ عَيْنَاكَ لَيْلَةَ أَرْمَدَا

کافیست و مطلع قصیده خواجه عید عطا اینست، شعر

أَعْبُدُ لِلدُّنْيَا الدِّينِيَّةَ أَعْبُدَا * وَ فَضْلُ إِلَهِي مَا جَ كَالْبَحْرِ مَزِيدَا

عَطَاءُ حَبَانَا لَا يُحِيطُ بِعَدِّهِ * حِسَابُ عَطَاءِ أَلْفِ عَامٍ مُرَدَّدَا

و در آن وقت که حیات مستعار را وداع میکرد و نفس باز پسین در مهبت
حلقی او تردّد میکرد در آن حالت بی حیلت این رباعی بسوز دل و درد
جان گفته است،

من می بروم بیا مرا سیر به بین * وین حال بصد هزار تشویر به بین
سنگی زبر و دست من از زبر به بین * وز یار بریدنی بشمشیر به بین
و چون ازین بناء فنا رخت بعالم بقا برد عیاضی در مرثیت آن کان مرثیت
این ابیات برداخت،
شعر

مسکین علی حسن که از آن شوم کارزار
بی جرم چون حسین علی کشته گشت زار
شیری بُد او که بود ادب مرغزار او
گر کشته شد عجب نبود شیر مرغزار

۱۰

(۲۳) الصاحب الکبیر قوام الملک نظام الدین ابو نصر هبة الله
الفارسی رحمه الله،

وزیری صاحب کفایت فایض درایت وافر فضل شامل بذل در دولت
۱۰ سلطان رضی ابرهیم رحمه الله کاره‌ها بزرگ کرده و بفضل و کفایت معروف
و مشهور گشته، خانقاه عمد در لوهور یکی از خیرات اوست و چون بر
رای او آن شغل ممکن گردانیدند و زمام مصالح خاصّ و عامّ در کف
کفایت و قبضه شہامت او دادند او چون آفتاب بر سمت سمای ملک
نور پاشیدن گرفت اما چون آن خورشید بحدّ کمال رسیده بود زود در
۲۰ گشت و از جهان فضل و هنر بعالم بقا رفت، بلی کار زمانه غدار
همین است،
مثنوی

دهد بستاند و عاری ندارد * بجز داد و ستد کاری ندارد

۲۲ کدامین سرورا داد او بلندی * که بازش خم نداد از دردمندی

وله ایضاً

خال ماشورهٔ سپین تو دیدم صنایع * بزدم از طرب و شادی صد نعره برو
ظن چنان بردم کز غالیهٔ سنبل خویش * بچکانید سر زلف تو یک قطره برو
و اورا طرب نامه ایست رباعیات بر حروف معجم و معروفست، وقتی در
بخارا در کتاب خانه سرنیدی این نسخه در نظر آمد است و بیتی چند
از آن یاد بود نوشته آمد

رباعی

پیرامن روز قیرگون شب دارد * زیر دو شکر سی و دو کوب دارد
بر سرخ گل از غالیه عقب دارد * و از نوش دو تریاک مجرب دارد
هوراست

رباعی

۱۰ بر گردن خویش بسته عقد گهر * و از گوش ییاویخته حلقه زر
گوئی غم عشق جلوه کرد ای دلبر * ز اشک و رخ من بگردن و گوش تو در

رباعی

بر ماه دو هفته مشک پرتاب تراست * ماشورهٔ سیم سر بعناب تراست

* * * * *

رباعی

۱۵ ز آن می خواهم که خرو را سبب است
نامش می و کیمیای شادی لقب است
سرخست چو عناب وز آب عنب است
آبی که برخ بر آتش آرد عجب است

رباعی

۲۰ ای غالبه شورید ماشورهٔ سیم * وز غالیهٔ تو سیم را رنگ و سیم
بر رخم مرا نهادی ای دُرِ بتم * ده تاج سیه بر سر ده ماهی شیم

رباعی

۲۵ خصم تو اگر باز ندارد ز تو چنگ * صد گونه برای تو بر آمیزم رنگ
بنشینم اگر کار بنامست و بنگ * بر آتش چون کباب و بر تیغ چو زنگ

با پیوند والی بخاز که نام آناه بود بدو پیوندی افتاد، بیت
 عشق آمد و کرد خانه خالی * بر داشته تیغ لا ابالی
 و آن پیوند بند راه عاقبت او شد و عاقبت سر در کار دل کرد و تیغ آن
 ظالم بخون او رنگین شد و چنان هنرمند نیک سخن را چشم بد در یافت و
 ماه آسمان هنر او بخسوف مبتلا شد و حدوث این حادثه در تاریخ سنه ثمان
 و ستین و اربعمیه بود و اشعار نازئی او بسیار است در غایت سلاست
 و نهایت لطافت و درین وقت در خدمت صدر اجل کبیر ناج الملک
 شرف الدولة و الدین عمدة الوزرا محمد بن حسن رفع الله قدره بودم که
 دیوان شعر نازئی او که موسومست بالاحسن فی شعر علی بن الحسن
 ۱. مطالعه افتاده بود و از آن لطایف اقتباسی می رفت که ناگاه آفتاب جلال
 صدر کبیر ملک النواب نصیر الملک طلوع کرد آن نسخه بخدمت او پیش
 کشید و از آنجا بیتی چند نازی بر خاطر مانده بود در قصیده می گوید در
 مدح طغرل بک،

سِرْنَا وَ مِرَاةَ الزَّمَانِ بِجَالِهَا * فَالآنَ قَدْ مُحِيتْ وَ صَارَتْ مُنْجَلَا
 ۱۰ [مُحَدِّد] الزَّكَاةِ فَلَا تَعُوجُ بِنَا عَلَي * طَلَلِ الْحَبِيبِ وَ لَا تُحِبِّي الْهَنْزَلَا
 وَ تُحَرِّكِ الْأَعْطَافَ تَشْمِيرَا بِنَا * تَتِيمَهُمُ الْهَلِكِ الْهَظْفَرِ طُغْرُلَا
 و در قطعه می گوید،

وَ لَقَدْ جَذَبْتُ إِلَيَّ عَقْرَبَ صُدُغِهَا * فَوَجَدْتُهَا جَرَارَةً مَجْرُورَةً
 وَ كَشَفْتُ لَيْلَةَ وَصْلِهَا عَن سَافِهَا * فَرَأَيْتَهَا مَكَارَةً مَهْكَورَةً
 ۲۰ و از عربی پارسی می گوید،

چون تو یارا گزید یار که دید * هیر روی تو نگار که دید
 مشک بر برگ تازه گل که شنید * ماه بر سرو جویبار که دید
 صدفی خردک از عقیق یمین * سر بسر دُر شاهوار که دید
 و افتاده نگون بر آتش نیز * زنگی سست و بی قرار که دید
 ۲۰ نرگی نا چشیده هرگز خمر * روز و شب مانده در خمار که دید

و اورا کبیرکی ترک بود ینال نام چنانکه جمال او رشک بتان چین و فرخار بود و دل او بسته مهر و معتکف چهر او بود لغز در معنی او گفت و اگرچه مشهور است اما ایراد کرده آمد چه درغایت لطف و نهایت طَرَف است،

علینا نقش کن بر زر بکن حرفی ازو کمتر
پس آن لامش باختر بر بگفتم نام آن دلبر

(۲۲) الرَّئِيسُ الشَّهِيدُ أَبُو الْقَسَمِ عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي طَيْبٍ الْبَاخْرَزِيُّ
رحمة الله عليه،

رئیس علی حسن حسن خلق و عالی سخن بوده است، آسمان مجد و بزرگی و آفتاب آسمان فضل و بزرگواری، عرصه فصاحت او با فساحت و شیوه دست راد او بذل و ساحت، نظر او از نظام ایام جوانی خوشتر و نثر او از طراوت عهد شباب دل کش تر، در میدان بیان سابق و بر فضلاء جهان فایق، در هر دو قلم در عالم عالم گشته و بهر دو زبان از فضلاء زمان قصب سبق در ربوده و برهان فضل و شاهد بزرگی او کتاب دُمِيَّةُ الْفُضْرَسْتِ که جمع آورده است بلغت عربی و در معنی این تألیف داد سخن داده است و از رگ اندیشه خون چکانید هر خاطری که سکندر وار در سواد حروف آن بیاض جولان کند همه پر درر و جواهر گردد و هر ناقد که آن نقود را بچرا بر محک سواد قلب زند همه عیار آب زر یابد و در اقبال سن شباب کاتب حضرت سلطان رکن الدین طغرل بك بود و در آن خدمت محلی عالی و رتبتی سالی داشت اسبابی مهیا و عیشتی مهتا و چون ببصر ناقب و بصیرت ناقد بدید که همه سعادتها در عزلتست که تمامت عزّ و تتمه دولتست انزوا اختیار کرد و عزلت گیرد و دست از کار بکشید و روز و شب با حریفان اهل و ظریفان با فضل بمعافت عقار و معاشقت دلدار مشغول شد و میان او

آکنون ز من پیر چه هشیار و چه مست
ایمن بنشین که هر دو آتش بنشست

و هم اوراست،
رباعی
تا از شب من سپید دم بر زد دم * معشوق ز شب کشید بر روز رقم
شد آمدن نگار من اکنون کم * زیرا که شب و روز نیابند بهم

(۲۱) الوزير مؤید الملک ابو بکر بن نظام الملک،

صاحب دولتی میمون لقیبت محبوب طلعت که فرع دوحه جلال و غصن
آزومه کمال بود بر شاخ درخت جلال نهالی ازو شاداب تر نرسته و بر
دست سیادت صاحب صدری ازو مکرم تر نه نشسته بود،
شعر
۱۰ فِي الْمَهْدِ يَنْطِقُ عَنْ سَعَادَةِ جَدِّهِ * أَثَرُ النَّجَايَةِ سَاطِعُ الْبَرْهَانِ
و در اقبال سن شباب و اوایل ایام صبی بود که بنسیم صبا لطف طبع
او بر گلبن فضل ازهار نظم می شکفت و وقت وقتی خاطررا امتحان کردی
و لطایف ایات که نتایج قریحت پاک او بودندی از ورای ضمیر باظهار
رسانیدی، وقتی بر خازن پدر خود براتی اطلاق کرد، خازن نعل نمود
۱۰ و گفت نشان مبارک مخدوم باید، این رباعی انشا کرد و بخدمت حضرت
وزارت فرستاد،
رباعی

ای رای تو بر کل مالک مالک * اعدای تراست کل شی هالک
این بند خطی نوشت بر خازن تو * آراے بتوقیع صحیح ذلك

رباعی

۲۰ دوشم بوصال خویشان داد نوید * تا روز بدم نشسته دل پر ز امید
چون ماه فرو شد و بر آمد خورشید * بر من چو شب سیه شد آن روز سپید

رباعی

رفتم بوداگاه و کردم طلبش * ز آن پس که بسی کشید بودم تعبش
۲۴ فریاد بر آمد از لب چون رطیش * فریاد ببوسه در شکستم بلبش

منتظم گشتند و این همه اثر کفایت و شہامت خواجہ نظام الملک بود کہ صاحب تیغ و قلم باتفاق در آفاق او بود و نمائی بلاد شام و جزایر را فتح کرد و چون نوبت دولت و تخت سلطنت بسطان ملکشاہ سقی اللہ ثراہ برسید آن صاحب عادل بساط عدل و نصفت در جهان بگسترده و چنانک در ایام دولت پدر داد جهانگیری داده بود در نوبت ایالت پسر قاعدہ جهاننداری را استخکای تمام داد و تمامت مالک روم با خراسان و عراق و ما وراء النہر مضبوط گشت و آن صاحب قران دست بذل و احسان بر کشاد و وفود مدایح فضلا بر امید مناج و عطایا بحضرت او آمدن گرفتند و ارباب هنر باسم او دفترها ساختند و تالیفات پرداختند ۱۰ و مدایح او کہ شعرا گفته اند در کتاب دُمیۃ النَّصْر بر علو رتبت و سمو منقبت و شمول عدل و وفور بذل او شہود عدول اند و فرایند قصاید کہ بزبان فارسی گفته اند و آنرا فلاید بجزر محامد او ساخته آنچه از آن مسموع است درین مجموعہ بجایگاہ خود آورده خواهد شد، اکنون عروس این تالیف را از دُرر رباعیاتیکہ زادہ بجزر خاطر اوست زبور بندیم و بیتی ۱۰ چند ایراد کنیم تا این مؤلف بدان مشرف گردد،

چنبر زلفی کہ ماہ در چنبر اوست * فرمان ده روزگار فرمان بر اوست
ترسم کہ بناگاہ بریزد خونم * کین شوخ دلم بخون من یاور اوست

رباعی

هر چند ز تو جراحت غم یابم * از دست خیال باز مرهم یابم
۲۰ وین طرفہ طیبی کہ چو بیدار شوم * هر چند کہ بیش جویش کم یابم
و این رباعی وقتی گفته است کہ کاتب تقدیر بر ورق دیباچہ روی شاهد او خط نسخ تحریر کرد و بسبب خجالت آن شاهد از خدمت او متقاعد گشت،

رباعی

من پیر شدم خط تو درم زد دست

بازار من و تو زین دو معنی بشکست

همه بصلح گرای و همه مدارا کن
که از مدارا کردن ستوده گردد مرد
اگرچه قوت داری و عدت بسیار
بگردد صلح گرای و بگردد جنگ مگرد
نه هرکه دارد شمشیر حرب باید رفت
نه هرکه دارد پازهر زهر باید خورد

(۲۰) الصاحب الاجلّ قوام الدین نظام الملك ابو علی الحسن بن علی بن
اسحق رحمة الله علیه،

اتفاق جمهور فضلا و اجماع زمره عقلاست که نظام الملك واسطه عقد
۱۰ دولت و درّه قلاده سلطنت آل سلجوق بود و مُتَجَوِّق عَمَّارِی رفعتش فرق
فرقد و عیوق می سود تا صدر وزارت بکمال او آراسته شد دامن آزیتهی
دل پر خواسته گشت، بزر فانی ذکر باقی خرید و بعرض زایل سعادت
ابد حاصل کرد، گردون بسته کمر کشاده دستی چون ندید و فلک هزار
چشم پر چشبی چون او مشاهده نکرد و خلاصه این معنی را نظم کرده
۱۰ آمد،
بیت

هزار سال بباید که تا خردمندی * میان اهل کفایت نظام نام شود
و در عهد مملکت سلطان شهید الب ارسلان رحمة الله علیه بساط دولت را
بسط کرد و معار رأی او قصر مشید ملک و دولت را چنان اساس نهاد
که شرف آن از شرف اوج زحل در گذشت و قاعده آن سلطنت هر روز
۲۰ محکم تر گشت و بحد رأی روشن خصمان ملک را باز مالید و شمشیر نافذ
سیاست را از رقاب متعدیان قراب ساخت و ملوک زمان و امراء نافذ
فرمان که در ممالک خوارزم و خراسان و ما وراء النهر و ترکستان و
هند و سند و غزنه و سجستان و کرمان و مازندران و عراقین بودند
۲۴ جمله سر بر خط عبودیت آن حضرت نهادند و در سلك خدام آن درگاه

وَمُهَنْهَفٍ لَدُنَّ الْمَعَاظِفِ نَصْبِهِ * فِي حُسْنِ طَاوُوسٍ بَدُورٍ بِيكَايِ
عَانَقْتُهُ مَمْنُطَقًا يُوَدِّعُنَا * لِحَسَنِ بَه مِنْ زِينَةٍ وَ لِبَاسِ
فَتَمَايَلَتْ أَعْطَافُهُ مُتَبَجِّحًا * فَوَقَعْتُ بِالْأَوْسَاسِ فِي الْاَوْسَاسِ

و از نظم پارسی او از بهر زینت کتاب و انتظام کلام و تزیین دفتر این
قطعه ثبت افتاد که در معنی پیری و موسم بی تدبیری گفته است و گنج
معنی در وی نهفته،
قطعه

این جوانی مرا نگر که چه گفت * گفت ای پیر من چه فرمایی
گفتم ای دوست ساعتی بنشین * گفت من رفتم و تو زود آیی
بشراب و کباب و رنگ خضاب * باز ناید گذشته برنایی

۱۰ (۲۹) صدر الافاضل و الکتاب ابو الفتح البستی رحمه الله،

صاحب تحسین و بلاغت و والی هنر و براعت نور حدیقه کفایت و
[نور حدقه] درایت نظم خوب او ذوق آب حیات داشت و نثر روان
او محبوب روان بود، مدتها در دولت امراء بست فارغ البال و مرفه الحال
زندگانی کرد و چون امیر ناصر الدین سبکتگین آن شهر را بکشاد و آن
۱۰ مملکت را مستخلص و مستصفا کرد از صفاهاء آن فتح ابو الفتح بود که چون
کمال بزرگی او بدید و کفایت ذات او بدانست او را ناصر الدین برگزید
و بمجلسی عالی رسانید، اشعار تازئی او که در لطافت از آب زلال و در
سلاست از باد شمال حکایت میکند مدون است و عرصه فضایل بدان
مزین و او را دو دیوان است بدو زبان یکی تازی و دیگر پارسی و
۲۰ من هر دو دیوان فاما چون درین بلاد دیوان شعر پارسی او موجود
نیست بیش ازین يك قطعه پارسی بر خاطر نمانده بود ایراد کرده آمد،
قطعه

یکی نصیحت من گوش دار و فرمان کن
که از نصیحت سود آن کند که فرمان کرد

تا نفع صور نقش طراز جلال باد
صدر جهان حسین ابو بکر آشعری

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء عالی رتبت و صدور سالی منزلت،
ابتداء این فصل بذکر وزرا و کفاة عجم کرده آمد و مفتوح آنرا بمحاسن
صدور دولت سلطان یمن الدولة و امین الملة محمود سبکتگین انار الله
برهانه تربین داده شد، پس بعد از بیان لطایف وزرا ذکر صدور و
علما در قلم خواهد آمد و غرر درر الفاظ ایشان را نثار حضرت عالیہ
گردانید،

(۲۸) الوزیر شمس الکفاة ابو القاسم احمد بن الحسن رحمه الله،

۱۰ وزیر ستوده خصال و صاحبی با اقبال بود در کمال [رتبت] بزرگی مشار
لیه و در جلال قدر قطبی مدار علیه، در اوایل ایام دولت سلطان یمن
الدولة محمود بخراسان صاحب دیوان رسایل بود و بفصاحت قلم و سماحت
شیم از اقران و اکفا در گذشته و بدست همت بساط رفعت فلک اثیر در
نوشته در فضل بمانی که صاحب عبادرا با او امکان عناد نمودی و
۱۵ صابی در خدمت او صبی نمودی و چون دولت سلطان بالا گرفت و کار
ملك قرار یافت اورا عارض ملك خود کرد و وقتی که عارض بود کف
او معارض عارض بود یعنی ابر و چه جای ابرست که ابر کف دریاست
و دریا کفرا با کف دریا چه نسبت توان کرد و چون ابو العباس
فضل احمد که وزیر سلطان بود در بند و زندان و رنج و احزان این
۲۰ دنیای فانی را وداع کرد و نداء اجل را سماع نوبت وزارت بابو القاسم
رسید طراوتی بروی ملك باز آورد و بدست کفایت حلقه در گوش
فلک کرد، و اورا بتازی و پارسی ابیات است و اشعار نازئی او در
یتیمه الدهر مسطور است و ابو النصر عتی ذکر او مستوفی در بمینی مقرر
۴: کرده و از شعر نازئی او این [سه] بیت آورده شد،
قطعه

- بدریاء تفکر عقل فیاض * شده غواص معنیها مضمهر
 ندا آمد سوی شمس ضمیرم * ندای دل پذیر روح پرور
 که ای مقصود موجودات شبیان * که ای مقبول ابراهیم آذر
 اگر خواهی مراد هر دو عالم * که گردد مر ترا يك يك میسر
 ۰ هی خواهد خرامیدن بتحقیق * بعزم صید شاه هفت کشور
 بوجه بندگی پس زود بشتاب * چون بخت اندر رکاب شه برابر
 بهاء الدین و الدنیا ملک سام * خداوند فلک قدر ملک فر
 بدور عدلش اندر آتش و آب * مکان سازند ماهی و سمندر
 سمندر را غذا آید ز دریا * چو ماهی را مفرح گردد اخگر
 ۱ اگر بر شعلها آتش چرخ * کند عرضه نهیب آب خنجر
 چو خون اندر عروق زهر خورده * بدود اندر فسرده گردد آذر
 و اورا ایات و اشعار و قصاید و غزلیات آبدار بسیار است و لیکن آن
 درر [در] صدف است و آن دراری در شرف دست هرکس بدان نرسد
 و تصرف هرکس بدان محیط نشود آنچه بر خاطر بود ایراد کرده آمد و این
 ۱۰ فصل هم بر ذکر این بزرگ ختم کرده شد ایزد سبحانه و تعالی خداوند
 خواجه جهان و دستور صاحب قران را وارث اعمار ملوک و سلاطین
 روزگار دارد و مکاره زمان ازین ساحت عز و جلال دور،
 دستور شه نشان کف خلق عین ملک
 صدری که هست ذات وی از نقصها بری
 آن صاحب ستوده که از دست رفت ظلم
 ۲۰ چون فرق چرخ سود وی از پای سروری
 خورشید همچو ذره نماید اگر زند
 با زای نور زایش لاف برابری
 ای آنکه پاسبانی قصر ترا زحل
 چون ماه و آفتاب بجان گشت مشتری
 ۲۰

قصاید است که قلاید نخور خرایدست و ما بینی چند از هر قصیده بیاریم
تا کتاب بدان مزین گردد در قصیده ی آید که مطلع آن اینست، شعر

ز برج حمل خسرو علوی اجرام * نظر کرد زی حیز سفلی اجسام
از آن يك نظر کل اجسام سفلی * منور شده باز چون علوی اجرام

در اینجا میگوید،

مؤثر شود در زمین نور خورشید * چو عون شهنشاه در شرع و اسلام
بهاء دول شاه جمشید رتبت * خداوند عالم شهنشاه دین سام
قدر قدرتی کز کمال معالی * بفرمانش راند قضا کل احکام
نهد عشرتش زخمه در دست زهره * کشد هیبتش خنجر از چنگ بهرام
ایا خسروی کانتها جلالت * نگجد هی هیچ در حد اوهام
ز آیام نالم بر شه و لیکن * نخستین ز طالع پس آنگه ز آیام
عطار دکه قسمت کند شادی از چرخ * چو زی قسم من آید از کل اقسام
چنان خامه در دست او بسته آید * که گویی که هستش مگردست درخام
کسانی بانعام شاهی غریقند * که ایشان ندانند انعام ز انعام

۱۰ و شنیدم از ثقه که وقتی عرض مرض بجهوهر ذات او قائم گشت، ملک
بهاء الدین بیادت او آمد، این قطعه بر بدیهه دو بیت انشا کرد، قطعه

گر يك نظر بسوی تن ماند در کنی * اشخاص را بتهنیت خصم بر کنی
از چرخ کار بنک علی روزبه شود * گر يك نظر بسوی علی روز بر کنی
و در قصیده این ایات گفتست و در صیدگاه سلطان بهاء الدین خواند،

۲۰ چو از عکس رخ آئینه خور * ملع شد فضاء چرخ اخضر

چنان بد زیر عکس مهر گردون * چو نیلی فوطه در آب معصفر
هی شد روشن از رنگ کدورت * هواء باخترا از نور خاور
چنان چون نفس نادان در تعلّم * بدانند هر زمانی علم دیگر
مرا در نعت این سقف معلق * مرا در وصف این جرم مدور

نَبِيَّهٖ فَأَمَّانُ أَحْمَامِ الْمَطْوِقِ
تَحْتُ عَلَى شُرْبِ الْمُدَامِ الْمَرْوِقِ
بِقَوْلِ أَصْطَبِخٍ وَ أَشْرَبِ وَ أَغْنِقِ مِنَ الْحَوِي
رَقِيقِ فُوَادٍ بِالرَّحِيقِ [الْمَعْتِقِ]

و این دو رباعی هم از وی شنیدم که از گفته‌ها او نقل کرده اند، میگوید

رباعی

ای بر تن من نهاده باری غم تو * وی در دل من فگنه ناری غم تو
گفتی که مگر غم منت چونین کرد * آری غم تو غم تو آری غم تو
و هو گفت

۱۰ کافر بچه که عشق او دین منست * هم جان منست هم جهان بین منست
کس بنده نشد بنده خود را هرگز * این بنده بنده بودن آئین منست
و هم او گفت

از بهر هلال عید خورشید سپاه * بر بام بر آمد و هی کرد نگاه
مردم بشگفت گفت سبحان الله * خورشید بر آمده است می جوید ماه

(۲۷) خداوند زاده اختیار الدین روزبه الشیبانی،

۱۰

از افراد ملوک جبال و امجاد شاهان صاحب اقبال بود، نوسن بیان رام
طبیعت منقاد او و در گردن فلک سرکش طوق و داد او و جلال او در
نوبت دولت سلطان سعید سنجر انار الله برهانه در رفعت و مکانت
بدرجه بود که جوزارا غاشیه بندگی او بر دوش و حلقه محبت او در
۲۰ گوش بود و این خداوند زاده اختیار الدین از گنج حکمت استظهاری تمام
بجاصل کرده بود و از فضل و هنر سرمایه بدست آورده و از نصاب
فضل نصیبی وافر داشت و از جمال علم حظی کامل، مفاخرت او بحسب
بود نه بنسب و مجالست او پیوسته با اهل ادب، شعرارا درگاه او مآب
۲۴ شده و بخت بد ارباب فضل در حضرت او در خواب گشته و اورا

جستم برای فال کتابی و ناگهان
دستم بپهر گوهر سید حسن رسید
با صد زبان چگونه توان گفت شکر این
کآنچه از خدای خواسته بودم بمن رسید

۵ هم اوراست،

دیده ز جمال یار یابد * آن بهره که از بهار یابد
نی نی ز بهار کی توان یافت * هر چه آن ز جمال یار یابد
از بوی چو گلستان او دل * گل جوید لیک خار یابد
گفتم که ببند زلف را گفت * این فتنه کجا قرار یابد
روزی که جفا پرست شد یار * آن روز زمانه کار یابد
چون او نتوان بعرها یافت * هر دم چو من او هزار یابد

۱۰

(۲۵) الامیر سناء الدين ارقم الفارسی،

امیر ارقم که برقم مردی و مردی صفحه دولت او مرقوم بود و کمال شهامت
او همه اقران و آکنارا معلوم برادر انا بک دکلہ که مالک فارس در تحت
۱۰ تصرف و فرمان او بود و از حد مکران تا ساحل عمان در ضبط و امکان
او، اورا ایات است اما این یک رباعی از بزرگی شنیده آمد، رباعی
روی تو بطعنه بر قرمی خندد * لعلت بکرشمه بر گهری خندد
از شیرینی که هست گوئی لب تو * پیوسته چو پسته بر شکر می خندد

(۲۶) الامیر فخر الدولة و الدین مسعود بن ابی الیمن الکرمانی،

۲۰ امیر مسعود که نتیجه سپهر کبود بود فارس هر دو میدان و والی هر دو
بیان، شعر تازی او از لطافت چون در آبدار و شعر پارسی او از طراوت
چون وصل دلدار و از امام هام عالم الدین کرمانی شنیدم که این دو بیت
۲۲ تازی اوراست و خلاصه محامد او همین دو بیت تمام است، میگوید، شعر

جان در بلای تن شده رنجور و بیقرار
 تن در هوای جان شده مهجور و متنحن
 بینی در آن زمان که در آید خدایگان
 چون کوه تیغ دار و چو خورشید تیغ زن
 با دشمنان خدنگش چون دیو و چون شهاب
 نی بل عدو و رمحش چون مرغ و با بزن
 چون عشق نیکوان سپه شاه بر قرار
 چون زلف دلبران صفِ اعداش پر شکن
 ای خسروی که از گل عدل تو ظم هست
 همواره پای مال حوادث چو نسترن
 چون کمترین حرف ز نظر مداحیت
 دُری نشان نداد کس اندر همه عدن
 دشمن بمرگ خرسند از بیم تیغ تو
 تو شاد با زمانه همی تاز در چمن
 قد و رخ هر آنکه نکو خواه جان تست
 رنگین و راست بادا چون نار و نارون
 در جمله از ثنا بدعا آمدم ز عجز
 عمرت دراز باد که کوتاه شد سخن

هم او گفته است، رباعی

۲۰ ای عقل جواهر خجل از نامه تو * مستور جهان فضل در جامه تو
 بحر هنری روان شد در و گهر * چون ریگ بیابان ز سر خامه تو

هم او گفته است، رباعی

هرگز ندیدم لب تو یا رب روزی * با بنده تو نیست مگر لب روزی
 گیسوی تو صد روز شبی کرد و لیک * رخساره تو نکرد یک شب روزی

۲۵ هم او راست،

لون سپهر و صبح بچشم چنان نمود
گفتی که از بنفشه هی بر دمد سمن
گوئی ز مشرق آمد سیمین حوصلی
بر روی آب و بیضه زرینش در دهن
گفتم جو کرد سوی چهارم فلک شتاب
یوسف مگر بمنزل عیسی کند وطن
دامن کشان ز نور چو در روزهای بار
بر تخت پادشاهی پیغو ملك حسن
عادل حسام دولت و دین خسروی که اوست
صف دار و صف پناه و صف آشوب و صف شکن
گویا شود بفر مدیجش مسیح وار
طفلی که نا رسیده بود بر لبش لبن
گر بر خلاف او پسری زاید از جهان
هم در زمانش چرخ برسد هی کفن
در مردی و مردی نا دیگران ازو
چندان تفاوتست که از مرد تا بزن
چون عدل او و مرحمت او بعد ما
یک کس نشان تی دهد از روم نا ختن
نور جمال عدلش بر جمله جهان
تابان چنانکه نور سپهست بر این
آن روز کز درخش ستانها شود زمین
بر هر طرف چو انجم و افلاک انجم
پر خون زمانه بینی و پر گشته دشت و راغ
عالم ز فتنه یابی دریا پر فتن

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چون حسب حال یافت ادا کرد این دو بیت
 زیرا که می نیاید زین خویند فرراز
 زین سان که در نشیب عنا اوفتاد خصم
 از بعد اینش دار بود گر بود فرراز
 گه نیزه‌ها خطی برده پیمانش خط
 گه تیغها هندی آورده ترکناز
 تا بود خواهد از گل و مل در جهان نشان
 از چرخ زود گرد و از آیام دیرباز
 همواره باد رای تو چون گل در ابتسام
 پیوسته باد طبع تو چون مل در اهتزاز
 در مسند سلاطین بر صدری نشین
 بر چرخ کامرانی چون ماه می گراز
 تا نصر نُسْت عیش و بزرگی [و] روزگار
 دشمن کش و نشاط گزین و ولی نواز

۱۰ هم در حق او گوید و این قصیده طراز قصاید جمله شعراء جهان و
 امراء گبهانست در غایت لطافت است،
 قصیده

خندید صبح چون دهن یار سیم تن
 او خنده زد بمن بر و من در گریستن
 خورشید نور صبح بچشم چنان نمود
 گوئی یشت یار رخ خود بخون من
 و آنکه بخون من رخ خود شسته آن نگار
 بر کرد سرز شقه فیروزه پیرهن
 مانند شمع سوزان در آبدان روان
 یا چون درست زری در نیلگون لکن

از دشمن ار چو کوره یک دم خلاف بینی
 از گرز پیل پیکر ساکن کش چو سندان
 بر دشمن تو خندد گردون چو مرد عاقل
 بر هزلهای جتعی بر ژاژه‌ها صبحان
 عمر تو باد چندان تا طُرّه‌ها مشکین
 بر گرد گوی سیمین جولان کند چو چوگان
 و این قصیده در حق خُسِرِ خود طغاخان مرغینان گوید،
 فرمان نافذ او بر حکمها دلیل
 دست تصرف او بر ملکها دراز
 خاقان حسام دین حسن بن علی که هست
 از جمله جهان بهمه چیز بی نیاز
 این شکر لازمست که بکشاد نا گهان
 ایام آنچه در دل افلاک بود راز
 در خاک بارگاه رفیعش چو بنگری
 شکل چنین شاهان بینی که نماز
 در دل عدوش را که چو سیرست پر محن
 غمهای جان شیرین ده نوست چون پیاز
 چون زفتی زمانه بچشم سخا بدید
 خط در کشید در ورق عاجران آز
 شاهها خدایگانا آئی که در خوراست
 بر آستین ملک علمهای تو طراز
 بر چرخ جاه تست بزرگی بلند قدر
 در دهر ملک تست دیارے غریب ساز
 هر چند در قصاید مدح و ثناء تو
 می بود طبع بنده ز تضمین در احتراز

شعر

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

روزی بخواند آخر راوی بصوت دلکش
 این قصه‌ها ما را در بارگاه سلطان
 احمد جلال دنیا سلطان که گفت عالم
 تا هست دورگردان مائیم و عهد و پیمان
 گر دشمنی بیایی اندر زمانه خود
 از تو بما نمودن وز ما نفاذ فرمان
 بر دشمنانش دایم از بیم جان نماید
 هم موی همچو سوزن هم پوست همچو زندان
 نیر شهاب شکش چون رفت سوی دشمن
 چه سود از آن پس اورا بازی دو چو شیطان
 چون عزم نیر کرد او گرشست رستم آمد
 با چرخ زال شکش ز آن پس چه سود دستان
 زود آکه دید خوام از سعی بخت فرخ
 مأمور امر سلطان ایران ستان و توران
 روزی کز آب خنجر روی هوا نماید
 بر فرق شیر مردان چون قطرهاے باران
 عقل از تن دلیران گم گشته بای آن دم
 چون دل ز مرد بیدل چون جان ز عشق جانان
 بر تیغ بر ز گوهر لرزان از آن نماید
 خون عدو جاهش چون لاله در گلستان
 بر اسپ چون بدیدش با رخ گفت گردون
 دیدم پس محمد موسی و طور و ثعبان
 ای کدخدای عالم از دست در فشانست
 در عهد دولت تو پیدا شدست احسان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او شاهی بود که هم قوت فضل داشت و هم فضل قوت آسانی بر زمین
و آفتابی در زین، اشعار او مدوّن است و دیوان شعر او با صغر حجم
چون مردم دیده عزیز و چون دیده مردم گرای و اگر تمامت اشعار
او نقل کرده شود از غرض کتاب باز مانیم، بعضی از طرف او ابراد
کرده آمد،
شعر

ای راحت دل و جان ای آفتاب خوبان
ای جان نواز چون دل ای دل گداز چون جان
ای آهوی نگارین دارد شب دو زلفت
هم ماه زیر دامن هم مشک در گریبان
طبعم بوصف حسنت چون لفظ تو گهر پاش
حالم ز عشق رویت چون زلف تو پریشان
بیم زوال دارم امر آفتاب رویت
از سایه تن خود ز آنم همیشه ترسان
وصل خرد ربایت چون دولتست کم یاب
مهر جفا نمایت چون محنتست ارزان
رویت بخواب دیدم ماهی به پیش انجر
قدت بیباغ دیدم سروی میان بستان
گر صد هزار دیده باشد چو آسمان
چون ابر جمله باشد در مهر تو در افشان
يك دل دو جزع شوخت نستاند هرگز از کس
کان را دو لعل نوشت صد جان نداد تاوان
باشد خیال رویت همخانه با دو چشم
بر وے هی بترسم از بیم موج طوفان
سر در جهان نهادم امر آرزوی رویت
چون عشق و حسن ما را پیدا نبود پایان

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

دیده و بمحاوره او مستعد نا شده و این کمال کرم و غایت سخن دانی و هنر پروری است که از اثر بر مؤثر استدلال گیرد و از سخن بر هنر مرد واقف شود، و اورا ایات است سخت مطبوع و لطیف و این رباعی معروفست که چون در حضرت سلطان نکش نغمه الله برحمته حساد اورا تخیل کردند و عزم پادشاهانه بر گرفتن او مصمم شد مخمسانرا فرستاد تا سر او پیش تخت آرند اموال خطیر مر آن جماعت را تکلف کرد و گفت مرا زنده بخدمت برید اگر فرمان سیاست بنفاز رساند فرمان او بر جان روانست موکلان مال بستند و اورا بخدمت آوردند و آن سلطان جشنی عظیم داشت چون چشم او بر کبود جامه افتاد خواست ۱۰ که موکلانرا سیاستی کند که در انفاذ فرمان تأخیری کرده بودند، کبود جامه رباعی انشا کرد و نبشت و بمحضرت فرستاد

من خاک تو در چشم خردی آم * عذرت نه یکی نه ده که صدی آم
 سرخواستہ بدست کس نتوان داد * می آم و برگردن خود می آم
 پادشاه رقم عنو بر جریمه او کشید و اورا بخود نزدیک گردانید
 ۱۵ و بوس بر سر و روی او داد و تمامت آن مجلس خانه و بنگاه بدو بخشید،
 و ایات او بسیار است اما آنچه حالی بر طبع بود [ایراد کرده آمد] می
 گوید در حق غلام ترک خود،
 رباعی

ترکی که برخ درد مرا درمانست * اورا دل من همیشه در فرمانست
 بخزید امش بزر بصد جان ارزد * جانی که بزر توان خرید ارزانست

۲۰ و هم اوراست،

منم که چون بغضب زی فلک نگاه کنم * جمال طلعت خورشیدرا تپاه کنم
 کبود جامه ام آری ولی بتیغ کبود * رخ عدورا از خون دل سیاه کنم

(۲۴) الملك المعظم پیغمو ملک،

۲۴ در نوبت ایالت او اهل مرغینان و کاشان با عیثی تن آسان بودند و

با دل گفتم دمی فراموش کن
دل گفت دلی ز جان فراموش که دید
و در معنی شکار سلطان غیاث الدین و الدین تغیب الله برحمته میگوید
رباعی

هر روز چنین شهانه کاری میکن * بر چهره ایام نگاری میکن
بر تخت بخوری شرابی میخور * در باغ بخوشدلی شکاری میکن

(۲۴) المعظم نصرة الدين كبود جامه،

که اگر گوشه چشم بخشم بر فلک کبود پوش سرخ کردی روی روز سیاه
شدی و اگر همت او عزم ضبط ملکی کردی از کواکب نو مراقبش سپاه
۱۰ آمدی و وقتی در اثناء دور و سیر مولف این مجموع بمحضرت او رسید
در شهرک نو و بنک صاحب رقعہ بود که قطاع طریق اسپان و قاش
برده بودند و بنک پیاده مانک چون بشهر نو رسیدم چون چرخ کهن
خواستم که بمحضرت او پناه طلب خود صبح و شام او بصبح و غبوق
مشغول بود و از صبح تا رواج با صبحا به مغالزه و معانقه می گذشت و
۱۵ البته فرصت نمی شد که دانشمند او را ببیند و داعی بی برگ و مستعجل یک
رباعی انشا افتاد و بمخدمت او فرستاده شد و آن این بود که رباعی

ای شاه بیدل بحر و کانی دگری * در قالب ملک و عدل جانی دگری
ز آن روی کبود جامه می خوانندت * کز رفعت و قدر آسانی دگری
چون این رباعی را بخواند احسان و تحسین ارزانی فرمود و گفت فرصت
۲۰ تذکیر شمردن ندارم ملتسم چیست مارا اعلام ده، داعی این یک بیت فرو

بیت

نیش

هر چند که بر بساط شطرنج هنر * امروز شهم پیاده [می باید] رفت
در حال بفرمود تا اسپه تنگ بسته بخانقاه آورد و تسلیم کرد و بمواعید
۲۴ بسیار مستظهر گردانید، داعی هم از آنجا سوار شده رحلت کرد او را نا

و در آن وقت که مولف این ترتیب بسجستان بود امیر ناصر الدین برحمت
 ایزدی پیوسته و ولی عهد او ملک یمن الدین بهرام شاه بود که این
 ساعت ممالک سجستان در ضبط اوست و مآثر ناصر الدین عثمان [بسیارست]
 از امام ادیب رشید الدین تاج الادبا عبد المجید شنیدم که وقتی در هری
 زن مطربه زاهد نام در مجلس انس او حاضر بود طوطی سخنی که چون
 شکر از پسته روان کردی تربیت قوت روان کردی و چون ده فندق را
 برای مدد قول و غزل در عمل آوردی غارت گری عقل انس و جان
 کردی، آن امیر این رباعی در حق او گفته و این بدیهه انشا کرد، رباعی
 چشم و رخ تو بدلبری استادند * انگشتان در طرب بکشادند
 ای زاهد زاهدان ز چنگ خوش تو * چون نرگس تو مست و خراب افتادند
 بیش ازین نیفتاده است از اشعار او بدین احتصار کرده آمد،

(۲۲) الملك المعظم تاج [الدین] تمران شاه،

شاهزاده و گوهر آزاده هم نسبتی عالی و هم کرمی متوالی داشت و با علو
 نسب و سمو حسب شعری که شعری شعار آن سزیدی و نثره نثار آن
 شایستی خال جمال کمال او آمده بود و اشعار آبدار او بسیارست و
 تمامت بر خاطر نبود فاما رباعی چند در قلم آمد،
 رباعی

لرزان تم از باد ستیز غم تست * سوزان دلم از آتش تیز غم تست
 مگذار بتا که خاک خواری گیرد * صحرای دلم که آب خیز غم تست

هم اوراست،
 رباعی

آیا بینم بخدمت یاری در * خود را بشروع خوشترین کاری در
 یکبار دگر نشسته با هم دو بدو * بی هیچ سوم بچار دیواری در
 و هم او گوید،

هرگز چو منی عاشق و مدهوش که دید

آزاد چو بنده حلقه در گوش که دید

(۲۰) ملك عليشاه بن نكش، (۲۱) امير ناصر الدين عثمان، ۴۹

از آن تخت شاهانه بگذاشتم * که از بخت وارون ستوه آمدم
ز پیروزه گون چرخ فیروزی * ندیدم پیروز کوه آمدم
هم اوراست، رباعی

پیوسته غمت مرا مشوش دارد
عیش خوش من عشق تو ناخوش دارد
بر آتش چهره زلف جعدت گوئی
امر بهر دله نعل در آتش دارد

هم اوراست، رباعی
مجنون گشتم ز عشقت ای زیبا یار * زنجیرم زن ز آن سر زلفین چو مار
از خویش چو بیگانه شدم در غم تو * آن زلف چو زنجیر ز من باز مدار

(۲۱) الامیر ناصر الدین عثمان بن حرب السجزی،

امیر ناصر که ریاض اقبال بمکان او ناصر بود و دیکه دولت بروی وی
ناظر پسر ملك تاج الدین حرب که از عدل شامل او باز با تبهو صلح
کرده بود و آتش در جوار پنبه قرار گرفته ملکی حلیم کریم ملك دنیارا
او وسیلت حصول ملك عقبی ساخته بود و در تجمل پادشاهی بناء ملاهی
و مناهی را تمام بر انداخته،

شعر
فَلَا هُوَ فِي الدُّنْيَا مُضِيعٌ نَصِيبُهُ * وَ لَا عَرَضُ الدُّنْيَا عَنِ الرَّبِّ شَاغِلُهُ
و اورا بیست پسر بود و ولی عهد او در آن عهد امیر ناصر الدین عثمان
بود جان مردی و کان مردی و آثار او بسیارست و یکی از آن جمله فتح
۲۰ ترشیز است که بیک نهضت صد هزار ملحد جاحدرا بدوزخ فرستاد و
پیش از او کسی را آن میسر نشد بود و چون بدار الملک سیستان آمد
هرکس بر تهنیت این فتح اشعار گفتند و بیک بیت از قطعه که از برای
او امام شرف الدین فری گفته است ایراد کرده آمد،
بیت

۴۴ چنان کز تو شادست حزب محمد * روان محمد ازین حرب شادست

و چشم بخت او از غبار حدنان خیره شد دختر کاشغری که از مغنیات
خاصه بود و در تحریک انامل و تمزیج آهنگ زهره زهرا را در مقام خجالت
نشانیدی و چون زلف چنگ بچنگ آوردی زاهد قبه شمشرا از عشق
روی بروی کردی در مرثیت این پادشاه رباعی گفته است در غایت
لطافتست و در نهایت سلاست ی گوید،
رباعی

از مرگ تو ای شاه سیه شد روزم * بی روی تو دیدگان خود بر دوزم
تیغ تو کجاست ای دروغا تا من * خون ریختن از دینه بدو آموزم
ایزد سبحانه و تعالی این شاه لطیف طبع را غریب غفران گرداناد و صاحب
صاحب قران دستور سلطان نشان را از مکاره زمان و احداث جهان در
۱۰ ضمان و امان عصمت خود دارد بحق محمد و آله الامجاد،

(۲۰) ملك عليشاه بن السلطان نكش،

شاهزاده خوب صورت نيك سيرت علی نام عالی همت که آتش شمشیر
آبادارش بهرام را چون سپید ی سوخت و شعله سنان او قرص آفتاب را
همچون مشعله ماه ی افروخت ازین معالی هیچ باقی نبود اما شجره جد و
۱۰ درخت کوشش سخت او بر دولت و بخت بار نیاورده بسیار در
گریز و آویز عمر گذرانید بسی بکوشید و بعاقبت در حدود فیروز کوه
در زیر خاک شد اورا ایات لطیف است در آن وقت که از خوف
شیران جلادت توأمان از گرگان بتگ آهو بگریخت و بهأمن حضرت فیروز
کوه آمد این رباعی در آن وقت گفته است
رباعی

بر من چو همه نوبت غم میگذرد

۲۰

شادے بیرم چو بخت کم میگذرد

آن روز که بود دولت آن روز گذشت

و امروز که محنت است هم میگذرد

گر ز نان سير نى گردد اين هم نوعيست
 كاشكى ميشودى اين جلب از حمدان سير
 خسرو شرق درين واقعه فريادم رس
 ز آن كه شد خاطر م از فكرت بى پايان سير
 بطريق كرم نقد بده نان چندانك
 ى خورد قرب دو سال اين جلب حيران سير

چون اين قطعه در حضرت ملك طغانشاه عرضه داشت او دوانى و قلى
 خواست و بر ظهر مسوده بنوشت،
 رباعى

حاشا كه زنت را چو تو ما سير كنيم * يا كام دل ميسرش دير كنيم
 ۱۰ تو پاي برون نه از ميان تا وى را * از هر دو بدستورى تو سير كنيم

رباعى

گل دوش بهنگام سحر خاسته بود * خود را چو عروس نو بياراسته بود
 مشى زر ريزه ريزه در كف كرده * زو نيز مگر كه يار زر خواسته بود
 هم اوراست در فصد،
 رباعى

۱۰ دى چون خبر فصد تو اندر دادند * بر جان و دم بار دگر بنهادند
 دست تو چو چشم من مگر عاشق بود * بر چهره تو كه خون ازو بکشادند
 هم او گفته است،
 رباعى

با چشم لبش بطعنه گفت اى سرمست

با لب چشمش خصومتى در پيوست

زلفش بصواب ديد ايشان بر خاست

تا بر روى تو نگويسر آخر بنشست

۲۰

و اورا ابیات و اشعار بسيار است و با ملك تاج الدين تمران مشاعره
 كرده اند و ابیات ايشان شهرتى دارد و چون آن پادشاه داعى حق را سماع
 و ملك دنيارا وداع كرده و آفتاب جمال او بكسوف زوال تيره گشت

۲۴

و غلای داشت سنجو نام این رباعی لغز در نام او گفتست،
 رباعی آن بت که شدم از غم رویش بستوه * و از شکوه من نداشت او هیچ شکوه
 در مانده شدم ز غم بگفتم نامش * دندان و قد من است بردامن کوه

(۱۹) ملك طغانشه بن محمد المویّد،

۰ شاهی که قواعد فضل و اساس هنر بایام هایون او استحکام یافت و سرو
 جویبار ریاست که بدبول جور انحنای پذیرفته بود بروزگار مبارک او سر
 افراشت، اخلاق حمیده او فهرست اعمال پسندیده و آثار محموده او بر
 صحایف اعمال سر دفتر مناقب ستوده و با این همه مکت و دولت او را
 شعری بوده است عذب و دلآویز طرب انگیز و ابیات او مشهورست و
 ۱۰ میان او و میان ملك تاج الدین تمران مکانات و مشاعرانست اما از
 لطایف طبع او یکی آنست که کافی خراسان که او را کافک خوانند او را
 قطعه گفت و از وی نان خواست و این قطعه در غایت لطافت است
 میگوید،
 قطعه

خسرو تیغ تو مانند اجل شد که قهر
 ۱۰ که نگردد شکر پرگهرش از جان سیر
 گرسرهوش بر تیغ گهردارت را
 جان به بیند شکم خاک شود از جان سیر
 بند را زی زنگی با شکی چون دهلی
 جنت افتاده که هرگز نشود از نان سیر
 ۲۰ گفتم ای دول چنین معده نگردد هرگز
 جز بصابون و شخار و نمک [و] اشنان سیر
 معده را که درو سنگ همی بگدازد
 ۲۲ کی توان کرد چنین معده چنان آسان سیر

حاضر بود، خدمت کرد و اجازت خواست که اگر فرمان بود تقریر کرده آید که پیش از آن که بگوئی اختلاف میان این جماعت در آن است که مراد ازین حدّادین آهنگرانست یا معنی دیگر، باری بهمه حال آهنگران نیست، پس بنده گفت قول ابو بکرست رضی الله عنه چون این آیت نازل شد لَوَاحِئُهُ لِّلْبَشَرِ، عَلَيهَا نِسْعَةَ عَشْرَ، ابو الأشدّ که از منکران عرب و متکبران بی ادب بود گفت انا اکتی ثمانية عشر فاكهوني كلكم واحداً گفت از آن نوزده زبانیه که بر در دوزخ باشند من هژده را کفایت کنم شما بجهله عرب یکی را کفایت کنید، چون امیر المؤمنین و خلیفه رسول ربّ العالمین ابو بکر رضی الله عنه این سخن بشنید بر زبان راند لَا يُقَاسُ ۱۰ الْمَلَائِكَةُ بِالْحَدَّادِينَ یعنی ملائکه معصومرا با دربانان عهد قیاس نتوان کرد و حدّاد بواب را خوانند از بهر آنکه معنی حدّ منع است و بواب مانع است مر مردمان را از در آمدن سرای و چون این فصل تقریر افتاده بر آن إحماد ارزانی داشت و الطاف پادشاهانه فرمود و روزی جمال الدین رشید که دبیر خاصّ او بود بجهت کج نکین که خواهر این ۱۰ پادشاه در حکم او بود عنایت نامه نوشته بودند در اثناء آن نبشته که خواهر داند کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است چون بحضرت او آورد کاتب را برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نبود برو و این را باز بنویس و خواست که آنرا بدّانند، بنده بهاء الدین امیر عمید را گفت فرمان باشد که بنده آنرا در نظر آرد، بیند داد کارد بکشیدم و الف را ۲۰ از قرابت حکّ کردم قرابت شد، پادشاه احسان و تحسین ارزانی فرمود و دیوان انشا بر اسم بنده کرد و مدتی در خدمت او بماندم، و این شاهزاده را ابیات و اشعار بسیارست و اما بیتی چند از آن او درین مجموعه بیاریم، در حکمت این رباعی گفته است

ما و تو که هم نمونه پرکاریم * سرگرچه دو کرده ایم یک جان داریم
 ۲۰ چون نقطه نهاده ایم بر دایره پای * تا آخر کار سر بهم باز آرم

دستم چو سحاب آمد و این طرفه که دید
ابری که بیک قطره جهان کرد خراب

(۱۸) السلطان الشهيد نصره الدنيا و الدين قلیج ارسلان خاقان عثمان

بن ابرهیم سقی الله ثراه،

۵ شاهزاده بود که کمال رأفت الهی شکل نور ماہرا در خندۀ او ترکیب کرده بود و سلطان ملاحظت مشک سیاه خال را بر عارض رنگین او ترتیب داده با جمال یوسفی و ملک سلیمانی با بذل و فضل حیدری و حلم و اسم عثمانی در رجب سنه سبع و تسعین و خمسمائه مؤلف این کتاب بسمرقند رفته بود و سلطان طمغاجخان ابرهیم سقی الله ثراه در حیوة بود و خال بنده شرف ۱۰ الزمان مجد الدین عدنان در سلك خدمت آن پادشاه مخرط و پسر او جلال الدین ملك الاطبا صدر الحکما مسعود در خدمت این شاهزاده مرتب و ظن آنست که در آن وقت این پادشاهزاده در سن چهارده سالگی یا پانزده سالگی بیش ازین نبود و جمله سواران میدان مردی انصاف داده بودند که کس گوی به از وی نمیزند و در سواری از وی چست تر ۱۵ نیست و خط او بمثابتی بود که این مقله مقله برای مطالعه آن در باختی و این التواب خود را از ابواب دیوان فضایل او شناختی و ولی عهد پدر بود در ملک سمرقند و بندہ را بدو وسیلت در خدمت او اختلاط افتاد یکی آن بود که روزی در حضرت او میان دو کس از افاضل سخن رفت او از استاد خود بهاء الدین امیر عمید پرسید که کدام بزرگترست ازین ۲۰ دو گفت فلان را با فلان چه نسبت لا یُقاسُ الْمَلَائِكَةُ بِالْحَدَّادِينَ، پادشاه پرسید که این سخن چه بود، گفت ملائکه را باهنگران چه نسبت گفت این چه سخن باشد که با حداد نسبت ندارد با فهاد و قراد هم نسبت ندارند، هانا امیر عمید را این معنی معلوم نبود و سبب این مثل بسمع او ۲۴ نرسیده در آن اندیشه بماند و در آن مجلس از هر کسی پرسید، بنده آنجا

قهر اعادی و برآیادی و جهانگیری هرگز از ابتداء عالم تا این غایت کس نشان ندادست و در هیچ تاریخ مشاهده کرده نیامده و در آن وقت که قمر دولت هلال و شجر سلطنت نهال بود اوایل ایام اقبال و عنفوان جوانی عزّ و جلال هر کس را هوس مقاومت و تمئی مکلفحت در ضمیر^۵ متمکن بود هندو خان که در مردی رستمرا بزالی بر نگرفتی و در کرم بحر محیطرا جدولی شمردی در خراسان جمعیتی کرد و حشی گرد آورد و خواست که خراسان بدست فرو گیرد و نیشابور را که دار الملک پدر او بود مستخلص گرداند بنزدیک این پادشاه این رباعی نبشت، رباعی

گفتار ترا خنجر بُران مارا * کاشانه ترا مرکب و میدان مارا
۱۰ خواهی که خصومت ز میان بر خیزد * خوارزم ترا شها خراسان مارا
سلطان سکندر جواب فرموده است، رباعی

ای جان عم این غم ره سودا گیرد * وین پند نه در تو و نه در ما گیرد
تا قبضه شمشیر که پلاید خون * تا آتش اقبال که بالا گیرد
اگر عاقل درین یک بیت تأمل کند هزار دیوان شعر و هزار دفتر حکمت
۱۵ در یک بیت آخر این رباعی مندرج بیند، کمال بزرگی این پادشاه اگرچه
بجدی است که فکرا امکان اندیشه مقام قدر او نیست فاما برای زینت
کتاب این یک رباعی از سخنان او آورده شد و در شهر نیشابور در دیه
شبتفان [؟ شبرقان] که در اطراف جهان موضعی ازان خوشتر کم نشان
داده اند باغی است ملک خداوند^۱ ملکه ترکان دامت ملکها در آنجا بخط
۲۰ این پادشاه رباعیی دیدم نبشته و جماعتی از ارکان دولت حکایت کردند
که این خط پادشاهست اما معلوم نیست که گفته اوست یا از آن دیگری
باری سخن پادشاهانه است، رباعی

چون دید فلک نماندش قوت و تاب
اندر کف من تیغ چو یک قطره آب

وای چرخ اگر بجمله بیرون نکتم * گاو تو از آن خرمن خرمن باشم
و اورا ایات لطیف بسیار است اما این قدر بر خاطر بود ایراد
کرده آمد،

(۱۶) السلطان المعظم جلال الدنيا و الدين قلی طمغانجان ابراهیم بن
الحسین نغده الله برحمته،

سلطان سمرقند ... ف لفظ او غیرت شکر و قند پادشاهی بود که کمال
حلم او خاک در دیده جبال راسخ میزد و با وقار او جرم زمین سبکسار
مینمود، اغلب و اکثر قوت او از اجرت کتابت قرآن بود پیوسته مصحف
نوشتی بخطی چون دُرّ منثور و آنرا بمجهولی دادی تا بفروختی و قوت خود
از آن ساختی و در آن وقت که بر تخت ملک سمرقند نشست از اطراف
و جوانب فتنه‌ها بر خاسته بود، امام شمس الدین ولوالجی اورا رباعی
گفت،

شاهی که ازو شیر فلک را بیم است
خسرو فر و رستم دل [و] جم تعظیم است
اے دیو ستم رو که سلیمان آمد
و اے آتش فتنه هین که ابراهیم است

او در اوایل جوانی گاه گاه رباعیات انشا کردی و این رباعی از گفته‌ها
اوست،

ای روی ترا ز حسن بازارچه * در من نگر از چشم کرم پارچه
در یاب که تری کند از خون جگر * هجران تو از هر مژه دستارچه

(۱۷) السلطان الاعظم علاء الدنيا و الدين اسکندر الثاني محمد [بن]
السلطان نکش اعلى الله شانه،

پادشاهی که مآثر و محامد شهر یاری او ناسخ رسمهای ملوک ماضی و سلاطین
غابریست و آنچه این پادشاه جهان پناه را میسر شدست از ضبط اقالیم و

درگاه او مزاحمت نمودند و خزاین از بذل کم آمد بود، در مقام حیرت
این رباعی پادشاهانه بر زبان راند

در زین سخا نشست دائم کردن * گر کوه زرست پست دائم کردن
لیکن چو خزانه که می باید نیست * از نیست چگونه هست دائم کردن

(۱۵) السلطان الشهد طغرل سقی الله ثراه،

سلطان ممالک آفاق و خسرو تمامت عراق پادشاهی که توسن ایام رام زین
امکان او بود و ابلق روزگار مرناض حکم و فرمان او چون بر سر بر
ملکت استقرار یافت دانست که دولت معشوقی بی وفاست و عمر حریفی
گریز پاست خواست که [داد] از روزگار بستاند و آن اندک حیاتی
۱۰ مستعار را بخوشی و خوری گذرانند روی بتعاطی [عقار] آورد و شب و
روز با شاهدان تیرانداز [بادام] تیغ زن غمزه [زره] پوش زلف شکر فروش
لب بعشرت و تماشا مشغول شده بزم را بر رزم اختیار کرد لا جرم اختلال
در کار پادشاهی پدید آمد و سلك دولت از نظام بگسست و انابك قزل
ارسلان که از بنده زادگان او بود بروی برون آمد و او را مقید گردانید
۱۵ و ملك فرو گرفت، در آن حالت این رباعی در نظم آورده است سخت
مطبوع و لطیف است میگوید،
رباعی

در بند غیر گره کشایا مپسند * وین کاهش جاه جان فزایا مپسند
وز بنده و بنده زاده چندین ظلم * بر خواجه خویشان خدایا مپسند
و در آن وقت که ملك مؤید بحرب او رفت و ناگاه بسر او رسید و او را
۲۰ اعلام دادند بر فور بسلاح دار اشارت کرد و گفت،
رباعی
آن جوشن من بیار تا در پوشم * کین کار مرا فتاد هم در کوشم
تا در تم است جان و سر بر دوشم * من ملك عراق را بسر نفروشم
و در وقت استخلاص بلاد ارمن و اژان گفت،
رباعی
۲۴ ای دل بهوای ارمن ار من باشم * بیرون نکم ز دل حزن زن باشم

از موسم یاسمین چه خیزد،

از بزرگی شنیدم که چون سلطان سعید سخجرا آن نکبت پیش آمد و
 ملك و دولت اورا چشم رسید و آفتاب اقبال چون بهمت کمال رسید
 بود در گشت و ماه سلطنت چون باوج رفعت رسید بود روی بخصیض
 ° وبال نهاد در بند غزان شی مناجاتی کرد که الهی مرا از تمتع دنیائی هیچ
 باقی نماند است جز سه آرزو، یکی آنست که بهر طریق که باشد یا بمرگ
 یا بحیات از دست این جماعت مرا خلاص دهی که تجرع جام مذلت بر
 من سخت می آید، دیگر آنکه مرا بدار الملک مرو برسانی تا اگر مرغ روح
 قصد مطار سدره کند قفص کالبد هم در دولت خانه مرو بماند، سیم
 ۱۰ آنکه سلیمان شاهرا که برادر زاده منست و پیوسته طالب این مکت
 بوده است از دولت پادشاهی بر خورداری ندی، هر سه دعاء او باجابت
 پیوسته، نوبت امارت سلیمان شاه بود که ترکان اورا بند کردند و در
 قید آوردند بدان محنت در ماند، از طبع راست بهره داشت، این رباعی
 در آن حالت میگوید،

۱۰ از دست تبه کاری این مثنی رند * در کام حیات ماست چون حنظل قند
 ی ایزد بی نیاز آخر مپسند * دیوان همه آزاد [و] سلیمان در بند

(۱۴) السلطان المعظم علاء الدین و الدین نکش بن ارسلان تغدک الله برحمته،

سلطان نکش پادشاهی حلیم و رحیم بود، لطف طبع او از آفتاب تابان
 ظاهرتر است هم در مقام بزم غیثی سابل و هم در موقف رزم لیثی صایل
 ۲۰ و از شهاب الدین مسعود شنیدم در حضرت خوارزم که در اوایل ایام
 دولت و مبادی عهد مملکت که هنوز ازهار مرادات در چمن سلطنت از
 اکام تخمی تمام بیرون نیامد و اشجار حصول مقاصد بلواغ شمول دولت
 بارور نشده آن شاه صواب کار بر صوب خطا نهضتی فرموده و در آن
 ۲۴ سفر خزانهرا ببذل و خطر تمام پرداخت و چون مستحقان و سایلان بر

علاء الدین حسین بن الحسینم * اجل یاریگر نوک سنام
که بادا موج زن گرد سپاهم * که باقی باد ملک خاندانم
همه عالم بگردم چون سکندر * بهر کشور شهری دیگر نشانم
چو بر گلگون دولت بر نشینم * یکی باشد زمین و آسمان
و در آخر این قصیده میگوید

بدان بودم که هم از اوج غزنین * بتیغ نیز جوی خون برانم
و لیکن گنگ پهراند و طفلان * شفاعت میکند بخت جوانم
بخشیدم بدیشان جان ایشان * که بادا جانشان پیوند جانم
و در آن وقت که سلطان سعید سنجر بن ملکشاه نغمه الله برحمته لشکر کشید
و با او مصاف کرد و لشکر او را شکست و او را اسیر گرفت و بحضرت
خود آورد و چون خدمت کرد و تراب جناب اعلی بیوسید رقت پادشاهانه
و رأفت ملکانه در کار آمد تا رقم عنو بر جراید جرابم او کشید و او را
بفیض عنایت مخصوص گردانید و هم آن شب بشرف حریفی مشرف شد و
چون شاه سنجر ظریفی او در مقام حریفی بدید او را یک طبق مروارید و
۱۰ جواهر بخشید او بر بدیهه این رباعی انشا کرد،
رباعی

بگرفت و نکشت شه مراد در صف کین * با آنکه بدم گشتنی از روی یقین
اکنون بطبق میدهدم در تین * بخشایش و بخشیش چنان است و چنین
و اشعار او از غایت لطافت شهرتی دارد در اطراف بلاد هند و دیار
غزنی اما بدین قدر اقتصار افتاد،

۲۰ (۱۲) السلطان جلال الدین سلیمان بن سلطان محمد السلجوقی،

سلطان سلیمان شاه برادر زاده سلطان سعید سنجر بن ملکشاه بود، شاهزاده
بکمال جمال و جمال کمال و گل ذات او بر چمن سلطنت از زحمت خار
قباج برسته اگرچه در چمن ملک نرگی شگفته بود اما چون گل کوتاه
۲۴ عمر افتاده بود مدت ملک او چون ایام یاسمین کوتاه بود، مصراع

آن معشوق زهره رخ هی داشت امید * کان خوبی و این عشق بماند جاوید
از گردش چرخ و سیر ماه و خورشید * او سببت سبز کرد و من موی سپید
و این دو بیت هم از نتایج فکر اوست،
بر ران جهان نشان فرمان منست * در گوش فلک حلقه پیمان منست
با این همه سلطنت که امروز مراست * تحصیل رضاء دوست ایمان منست

(۱۲) السلطان علاء الدین و الدین ملک الجبال المحسین بن المحسین

العباسی الغوری رحمة الله علیه،

سلطان علاء الدین ملکی قادر بود و پادشاهی قاهر، تاب تیغ آبدار او
تاب ذناب احداث را کند میکرد و شیر فلک از هیبت طباچه قهرا و
۱۰ ناخن از پنجه بر می کند، بهرام چون تأثیر انتقام او میدید شمشیر در نیام
میکرد و در زیر حجاب سحاب پنهان می شد و او را اشعار پادشاهانه است
و لطایف ملکانه و شعر او مدون است و دیوان او و دیوان سلطان انسر
در یک جلد در کتاب خانه سردو آبدار سمرقند مطالعه افتادست و
در آن وقت که از برای انتقام سلطان سوری لشکر بسوی غزنین راند و
۱۵ آن شهر معظم را بگرفت و خصمان را متهور کرد خواست که انتقام استخفافی
که در حق سلطان سوری کرده بودند بکشد و کینه آن باز خواهد، وائی
خون ریز نیز شور انگیز تیغ را حکم فرمود و باران بلا بر سر آن قوم فرو
بارانید فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ خَلَقَ مِنْهَا أَنْوَاعَ شَجَرٍ كَثِيرَةً رَجَبَهُ
داشت که مرگرا بارزوی جستند و گوررا در خاکها می طلبدند خیل
۲۰ خیل شباروز ایشانرا تعذیب فرمود و سیاست کرد تا آخر بیکباری رفتی
و رحمی در دل او آمد و مثال داد تا آنرا تسهیلی گفتند و بیش مر آن
طایفه را نرنجانید و در اثناء آن حال قصیده مفاخرتی انشا کرد این ابیات
از آنجاست،
شعر

جهان داند که من شاه جهانم * چراغ دوده عباسیانم

خاست نا برون رود، شاه فرمود که کجا میروی، گنت میروم نا گل و ساغر آرم، گفت بنشین که تو مارا هم گل و هم ساغر یعنی بتصحیف، هرکه از لطف طبع بهره دآرد داند که این سخن چه لطیف طبعانه است و آن پادشاهرا اشعار است و وقتی در حق رشید الدین وطواط گفته است و عذر آن خواسته که کسی اورا بقرع نسبت کرده بود میگوید، رباعی

از فضل سرت بر آسمان می باید * ز آن بر سر تو موی می بر ناید
مارا سر تو چو دیده در می باید * بر دیده اگر موی نباشد شاید

و در آن وقت که در حضرت سلطان سعید معزّ الدنیا و الدین سلطان سنجر تغیب الله برحمته اورا تخلیط کردند و او از خوف جان اثر عصیان ظاهر کرد و از خدمت درگاه تقاعد نمود و در خوارزم بنشست سلطان سعید سنجر فرمان داد تا بنزدیک او مثالی نویسند و اورا تخویف کنند و در اثناء آن فرموده بود که اگر در آمدن بحضرت و حضور بساط خدمت و ایستادن در موقف و قوف طاعت توقفی نماید عنان بکران دولت بر آن سمت معطوف فرمائیم و رسم سیاست در باب او باقامت رسانیم او در آن معنی این قطعه میگوید،

اگر باد پایست بکران شاه * کمیت مرا پای هم لنگ نیست
چو او آید اینجا من آنجا روم * خدای جهان را جهان ننگ نیست
ملك شهریار است و شاه جهان * گریز از چنین پادشا ننگ نیست

و این قطعه غزا که شارح علو رتبت و حاکم کمال دولت اوست هم از غرر گفته و درر سفته طبع آن پادشاهست،

ز آن بد نکم که خیر محضم * ز آن بذل کم که بجر و کام
شکر ایزدرا که خصم امروز * پیرست و ضعیف و من جوانم
و این يك رباعی هم از پرتو شمع ضمیر و شعاع آفتاب طبع منیر اوست،

بیت

۲۴ میگوید

و شاگرد عزم او شرف قصر جلال از شرف اوج زحل میگذرانید و چون سر بر خوارزم بمکان او جلال گرفت و آن مملکت بر سایر اقالیم بواسطه عدل شامل و بذل کامل او مفاخرت نمودن ساخت ارباب فضل را بناخت و متاع هنر را خریداری کرد و امام رشید الدین و طواط که صاحب دیوان انشاء او بود در سلك خدمت او مزمن شد و اکثر اوقات آن پادشاه بمجاورت او استیناس طلبیدی و بمجاورت او رغبت کردی و با نتایج طبع که او در لباس خط بر نظر آن پادشاه عرضه کردی عشق باختی، و محاورات ایشان بسیار است در حضرت خوارزم از عماد الدین دیر شنیدم که شبی در فصل زمستان که روزگار ناسازگار در شربت عیش ایام مردان کافور رباهی برف تعبیه کرده بود و لشکر سرما از مکهن بلغار ناختن آورده سلطان انسر مجلس عشرتی ترتیب فرموده بود و خلوتی جسته و در آن صمیم دی که کمرسیم بر میان وشاقان بناتی بسته بودند و از نایزه نار دانها بجای شکر نیات بر روی آورده در چنین موسی از گنج شایگانی سلطنت کچی کرده بود و روز پر زرد گشته را بندیمی سیم عذاران ۱۰ عبر زلف سرخ روی گردانید باحضر رشید الدین کاتب مثال داد، چون رشید الدین در آمد تابخانه بود در آتش دان ترکی آتش افروخته بودند و مرغ مسهن میگردانیدند و سخن مجلس بطبقه‌ها آبی و امرود و انواع ثمار مشحون و ساقیان سیم ساق چون لؤلؤ مکنون، القصه آن مجلس صفت بهشت داشت و قوله تعالی و فاکهه مما یختیرون و لحم طیر مما یشتهون و ۲۰ حور عین کامثال اللؤلؤ المکنون، سلطان فرمود که رشید مرغ میخوری یا آبی، گنت مرغابی، چون ساعتی دیر شراب نوش کردند و تا وقت غروب حموت شفق بر مشاهده شاهدان اهل رخ سر سیاه خورد مجلس خالی شد و اثر حرارت می در رگ و پی پدید آمد و هنگام آن آمد که مستان شاهد بازی کنند و با شاهد بازی کنند، رشید الدین دانست که ۲۵ وقت آنست که گرانی ببرد تا شاه با سبک روحان ساعتی تماشا کند، بر

بازی بودی و صابی در حضرت او بوقت اظهار آثار دانش صبی نمودی
و این دو بیت نازی در ضمت خمر گفته است،

شعر
أَمَا تَرَى الْخَمْرَ مِثْلَ الشَّمْسِ فِي قَدَحٍ * كَالْبَدْرِ فَوْقَ بَيْدِ كَالغَيْثِ إِذْ صَابَتْ
فَالْعَاسُ كَأَفْوَرَةٍ لِكَيْهَآ جَمَدَتْ * وَ الْخَمْرُ يَا قُوتُ لِكَيْهَآ ذَابَتْ

و از قصیده ربیعی که در وصف آثار طبیعی گفته است این ابیات بر
خاطر بود نوشته آمد،
نظم

آمد بهار خرم و فرخنده روزگار

و آراست مشک باد جهانرا بهشت وار

باران بهمنی همه یاقوت گشت و در

و آزار ابر گشت همه در آبدار

صحرا ز لاله و گل زرد و سپید و سرخ

گوئی بر آب عکس ستاره است بی شمار

صلصل بغلغل اندر با بلبل از نشاط

قمری سرود گوی شده بسر سر چنار

من یار فاخته شده اندر فراق دوست

او نزد یار خویش مرا هجر یار یار

(۱۱) السلطان المعظم علاء الدین انسر بن محمد تغهده الله برحمته،

سلطان انسر از غرایب چرخ اخضر و از عجایب بساط اغبر بودست،

پادشاهی کرم طبع لطیف خلق عالی همت وافی ثروت دریا بنان کوه توان

۲۰ فلک امکان شاهی که خورشید فلک فضل از آسمان هدایت بفیض عنایت

در محیط عقل و معدن فضل او یاقوتِ رُمانِ عدل و لعل بدخشان

دانش می پرورید و ماه هدایت از سحاب عنایت قطرات الطاف ربانی را

در سینه صدف بحر ضمیر او لولو شهوار میگردانید و استاد حزم او اساس

۲۴ دولت [و] جهانداری در عرصه مملکت کامکاری راسخ و ثابت میگردانید

جِبَاهِ با جاهان بودست شاهی که مالک جهان بعدل او مباحثات مینمود
 و زمین بمکان او بر آسمان مفاخرت میکرد در مدت بیست سال که پای
 بر دست پادشاهی نهاده بود و زمام تَمَلِّکِ اَبَّام و نصرف مصالح خاص و
 عام در قبضه رعایت و اهتمام خود آورده و جناح معدلت بر سر جهانیان
 ميسوط گردانید و اطراف مالک خراسان و عراق را مضبوط کرده هم از
 راه ارث و هم از طریق اکتساب خلائی عالم در کف رعایت و حفظ و
 حمایت او آسوده بودند و بر بستر فراغت غنوده و خاقان ترک و قیصر
 روم از خلاف او پرهیز میکردند و دم وفاق او می زدند و رای هند
 رای بندگی او مصمم میکرد چنانکه رئیس شهید علی بن الحسن الباخری
 ۱۰ درین معنی لفظی زده است و این بیت در مدح او گفته،
 بیت

خاقان علم و کوس ملکشاه کشد * فغفور بساط شاه بر ماه کشد

جیپال سراپرده و خرگاه کشد * قیصر بستورگاه در گاه کشد

و از شیخ الاسلام زکی المله و الدین صفة الزهَاد قدوة العباد ابن احمد
 اللوهوری ادام الله برکات ابامه شنیدم که آن پادشاه بزرگوار را طبع شعر
 ۱۵ بوده است و گاه گاه ایات آبدار می گفته است و يك رباعی روایت کرد
 و بنده یاد گرفت و اکنون تألیف را بذکر آن پادشاه جمالی داده می آید
 و بطراز لطایف خاطر او کمالی افزوده می شود اینست رباعی،
 رباعی
 بوسی زد یار دوش بر دیده من * او رفت و از آن بماند تر دیده من
 زان داد برین دیده نگاریم بوس * کو چهره خویش دید در دیده من

۲۰ (۱۰) الامیر ابو الفتح عبد الکریم بن احمد الحانئ الهروی،

حانئ که حاتم عهد و حائ ارباب جهد بود بر عوام ولایت هرات را می
 [و] ارباب فضل و هنر را مراعی افضل کتاب عهد و اکمل ارباب فضل
 بود با خطی چون در مکنون و نظمی چون زر موزون و او فارس هر دو
 ۲۴ میدان و وائی هر دو بیان بود اشعار صاحب در مقابله اشعار تازی او

(۸) الامیر بزرجمهر قسیم بن ابراہیم ابو منصور الفایبی

در نوبت دولت آل ناصر ریاض امارت و بساتین فضل بدو ناصر بود و دیدہ امل ارباب هنر بوی ناظر، دُرر صدف طبع او بہر دو بیان مقبول است و غرر بکر فکر او در ہر دو لغت منقول و [ابو] منصور ثعالبی رحمة الله عليه یتیمہا بذکر او تزیینی داده است و از نتایج طبع و نساہج خاطر او این دو بیت در صیغت تازی و لغت حجازی آورده، شعر

رَأَيْتَكَ تَبَغَى بِسُوءِ الصَّنِيعِ * ثَنَاءً جَبِيلًا فَسُوَىٰ عَلَيَّكَ

و تغسل قبل الضیوف الیدین * کانتک تغسل منہم یدیکما

و اما از شعر پارسی او این آیات آورده شد از قصیدہ کہ در مدح سلطان بیدین الدولہ و امین الملتہ محمود سبکتگین انار الله برہانہ گفته است

۱۰ اختیار کردہ آمد و اگر تمامت قصیدہ ایراد می افتد باطالت می انجامد، نظم

جهان از طلعت سلطان اعظم * نگار اندر نگار اندر نگارست

ز نعل مرکبانش از شرق تا غرب * غبار اندر غبار اندر غبارست

ز لاله کوہرا وز گل چمن را * نثار اندر نثار اندر نثارست

۱۵ و ہم اوراست در صفت پستہ گفته،

آن پستہ سر کشادہ را بین * آورده بدست بر بصد ناز

چونانک دہان مائی خرد * آنکہ کہ کند ز تشنگی باز

و ہم او گفته است و دُرر سفته،

در میان سرای آن مہتر * کہ ہمہ فخر ما بخدمت اوست

۲۰ دیگ روئین پر آب پنداری * دیدہ عاشقست در دل دوست

(۹) السلطان المعظم ملکشاہ بن الب ارسلان بن جفر بن میکائیل سلجوق

رحمة الله عليه،

۲۲ حضرت ملکشاہ ملجاء افاضل و کعبہ امانل و مقبل شفاہ شاہان و معفر

ای آنکه نداری خبری از هنر من
 خواهی که بدانی که نیم نعمت پرورد
 اسپ آر و کند آر کتاب آر و کمان آر
 شعر و قلم و بربط و شطرنج و می و نرد
 و ازین قطعه کمال منصب و رفعت قدر او معلوم می توان کرد و چیزی
 از شعر نازی امیر المومنین علی کرم الله وجهه اقتصاب کرده است انجا
 که میگوید،

سَلِي عَنْ سَيْرَتِي سَهْمِي وَ قَوْسِي * وَ رُعْيِي وَ الْهَلِمَةَ وَ الْقَضَابَا
 و هم او گوید،

نه نکستی نه بلائی نه محنت است مرا
 که روزگارم نوش است و زندگانی قند
 و لیک آنکه خداوند چون تو یافت کریم
 ازو بنعمت بسیار کی شود خرسند
 هم وی گفته است،

اگر از دل حصار شاید کرد * جز دل من تورا حصار مباد
 مهربانیت را شماری نیست * زندگانیت را شمار مباد
 هم از اقتصاب خاطر اوست در صفت شراب،

ز آن باده که چون بقدر آمد او زخم
 یاقوت زو حجر شد و بیجاده زو شرر
 بیرون جام بینی از نور او نشان
 چون در میان ابر تنگ اندرون قر
 هم او گفت در صفت برف،

بها در نگر که لشکر برف * چون کند اندرو هی پرواز
 راست همچون کبوتران سپید * راه گم کردگان ز هیبت باز
 ۲۴

بود و هر که کمال البلاغه که رسایل اوست مطالعه کرده باشد داند که حد فضل او تا کجا باشد و با آنکه فضل همه فضلا سخنة بیان او بودست در کرم چنان کشاده بنان بود که فضلاء عالم متاع فضل بدر او می بردند و بار دانش در حضرت او می کشادند و قاضی القضاة ابو بشر النضل

بن محمد اندجانی میگوید در مدح او،

حَسْبِي اللَّهُ فِي الْأُمُورِ نَصِيرًا * ثُمَّ حَسْبِي الْأُمُورُ شَسُّ الْمَعَالِي
مَا لِإِنْيَالِهِ مِثَالٌ وَ هَذَا * لَقَبْتُ مِثْلَهُ فَقِيدَ الْمِثَالِي
فَمَعَالٍ مُشْتَقَّةٍ مِنْ مَعَانٍ * وَ مَعَانٍ مُشْتَقَّةٍ مِنْ مَعَالِي

و امیر کیکاوس که از آن شجرة طاهره ثمره طاهره بود در زیرکی و بزرگواری
۱۰ اقتدا پیدر خود میکرد و در تربیت افاضل و تقویت امثال از امراء زمان
و کبار روزگار قصب سبقی می ربود و او را شعرهاست در لطافت آب
زلال و در طراوت باد شمال و از ابیات او يك رباعی انشا کرده آمد،

رباعی

تا دور شدی شدستم ای روی چو ماه
اندیشه فزون و صبر کم حال تباہ
تن چون فی و بر چون نیل و رخساره چوکاه
انگشت بلب گوش بدر دیده بسراه

۱۵

(۷) الامیر ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری،

آغاجی امیری بود ممدوح شعرا و محمود فضلا، فضلی وافر و بذلی متواتر
۲۰ بسنان بیان حلقه مشکلات فضایل را کشاده و در مضمار شهامت از اقران
قصب سبقی ربوده بود و در آن عهد دقیقی شاعر بر ولایت بیان امارت
داشته و هر دو معاصر یکدیگر بودند الا آنکه دقیقی شاعری ممدوح بود
و اغاجی امیری ممدوح و از اشعار او آنچه خاطر بندگان را مسامحت نموده
۲۴ آورده شد، میگوید

بیت

بیاضی که بر سر آن مکتوب بود این بیت تازی بنوشت،
 لا نعصین شمس العلی قابوسا * فمن عصی قابوس یلقی بوسا
 تجنسی بدین لطیفی و لفظی بدین پاکیزگی و درین یک خط تمامت غرض
 خود را شرح فرموده و او را شعر پارسی است بغایت لطیف و کمال قدر
 ۵ او ازین یک قطعه که گفته است واضح و لایح میشود،
 کار جهان سراسر آست یا نیاز * من پیش دل بیارم آز و نیاز را
 من بیست چیز از جهان برگزیده ام * تا هم بدان گذارم عمر دراز را
 شعر و سرود و رود و می خوشگوار را * شطرنج و نرد و صیدگه و بوز و باز را
 میدان و گوی و بارگه و رزم و بزم را * اسپ و سلاح و جود و دعا و نماز را
 ۱۰ از راه انصاف اگر کسی درین قطعه بنگرد بر کمال علو ادب و وفور
 فضل و حسن اعتقاد و بین همت این امیر بزرگوار و قوفی یابد و همو
 شعر میگوید،

شش چیز دران زلف تو دارد معدن
 پیچ و گره و بند و خم و تاب و شکن
 شش چیز دگر نگر و نشان دل من
 عشق و غم و درد و کرم و تیار و حزن
 رباعی

گل شاه نشاط آمد و می میر طرب
 زان روی بدین دو می کنم عیش طلب
 خواهی که درین بدانی ای ماه سبب
 ۲۰ گل رنگ رخت دارد و می طعم دولب

(۶) الامیر کیکاوس بن شمس المعالی قابوس رحمة الله علیه،

ذکر امیر شمس المعالی پیش ازین در قلم آمد و آنچه رفت غیضی بود از
 ۲۴ فیضی و قطره از دریائی چه امیر قابوس دریا دل ابر دست کان احسان

این دو بیت در صفت نرگس خود گفته،
 چرا باده نیاری ماه رویا * که بی صبر نتوان بر قلق بر
 بنرگس ننگری تا چون شکفتست * چو روی جام بر سیمین طبق بر
 و هو در صفت نرگس گوید،
 آن گلی کش ساق از میناء سبز * بر سرش بر سیم و زر آمیخته
 ناخن حورست گویی گرد گرد * دیده باز از میانش انگیخته
 و این دو رباعی هو گفته،
 يك شهرهی فسون و رنگ آمیزند * تا بر من و بر تو رستخیز انگیزند
 با ما بحدیث عشق ما چه ستیزند * هر مرغی را پیای خویش آویزند
 ۱۰ دلدارِ منا ترا صدف خواهم کرد * آخر بیدارات بکف خواهم کرد

(۵) الامیر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر سقی الله ثراه،

امیر قابوس که شهاب قابس مقتبس انوار رأی منیر او بود و شمس المعالی
 که خورشید آسمان خوشه چین خرمن ماه ضمیر او فضلاء روزگار و
 مردان روزگار از تیغ زبان و زبان تیغ او سر بچخط آورده کرم و مروت
 ۱۵ با زکا و فطنت در ذات مبارک او جمع آمد،

لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَكْرٍ * أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ

و رسایل تازی و قصاید عربی که او پرداخته است دیباجه دفتر فضایل
 است و مشاعرات او با استاد ابو بکر خوارزمی مشهور و در یتیمه الدهر
 مستوفی ذکر آورده و گویند وقتی دو امیر از امراء دولت او بر وی
 ۲۰ عصیانی ظاهر کردند و رخس تنزد در معرکه تفرّد راندند، دیررا فرمود
 تا نزدیک ایشان مثالی نویسد و وعظی و نصیحتی کند تا بطاعت گرانند
 و رقبه در رقبه اطاعت آرند، دیر مکتوب در قلم آورده بود و دراز کشید
 ۲۲ و اطباب نموده چون بر نظر او عرضه داشت دوات و قلم خواست و بر

وَقَدْ نَشَرْتَ أَيْدِيَ الْجَنُوبِ مَطَارِقًا * فَأَحْبَرُ فِي أَيْدِيهِ وَ أَخْضَرُ مَيْضِ
يُضْرَرُهَا قَوْسُ السَّيْحَابِ بِأَصْنَرِ * عَلَى الْجَوْ دَكْنَاهُ الْخَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ
كَأَذْيَالِ خُودٍ أَقْبَلْتَ فِي عَدَائِرِهِ * مُصَبِّغَةً وَ الْبَعْضُ أَفْضَرُ مِنْ بَعْضِ

این ابیات بامیر طاهر بن الفضل رسید هر بیتی را بنظم ترجمه کرد به
پاریسی و آن اینست،

آن ساقی مه روی صیوحی بر من خورد

وز خواب دو چشمش چو دوتا نرگس خورم

و آن جام می اندر کف او همچو ستاره

نا خورده یکی جام و دگر داده دمام

و آن میخ [جنو] بی چو یکی مطرب خور بود

دامن بزمین بر زده همچون شب ادم

بر بسته هوا چون کهری قوس قزح را

از اصفر و از احمر و از ایض معلم

گوئی که دوسه پیرهن است از دوسه گونه

وز دامن هریک ز دگر نار یکی کم

و هم اوزاست در غزل میگوید،

شعر

دلم تنگ دارد بدان چشم تنگ * خداوند دیبای فیروزه رنگ

پچشم گوزنست و رفتار کبک * بکشی چو گور است و کبر پلنگ

سخن گفتنش تلخ و شیرین دولب * چنانک از میان دو شکر شرنگ

کان دو ابروش و آن غمزها * یکایک بدل بر چو تیر خدنگ

بدان ماند آن بت که خون مرا * کشیدست بر بور تازیش تنگ

یکی فال گیرم و شاید بدان * که گیتی بیک سان ندارد درنگ

و گویند اورا اسپی بود سیاه تازی که با باد بازی کردی،

نظم

چو سب بود و هرگه که بشتافتی * بتنگ روز بگذشته در یافتی

تو رفتی و آمدی مرا بیتو جان
تو در خاکی و من در آتش بی تو

(۴) الامیر ابو المظنّر طاهر بن الفضل بن محمّد محتاج الچغانی،

امراء چغانیان در آن عهد نامدار بودند و این امیر ابو المظنّر نادره
عهد و یگانه عصر خود بودست و در دولت و مکتب پای بر فرق فرقد
نهاده و در رفعت و قوت کمر از میان جوزا کشاده و جدّ او ابو بکر
محمّد مظنّر محتاج بود که در امارت خود اگر بفک اشارت کردی از
دور خود باز ایستادی و اگر بر آتش و آب حکم کردی از اغراق و
احراق ممتنع شدندی و عمّ او امیر عالم ابو علی احمد مظنّر رحمه الله که
۱۰ جهان علم و مکان حلم بود کان محامد و اختر آسمان مناقب و ذکر این
خاندان معظم در تاریخ ناصری مسطورست و در سایر تواریخ مذکور، امیر
طاهر با فضلی ظاهر . . . . . وافر بود هم بر مالک چغانیان ملک و هم در
ولایت هنر و بیان سلطان بود وفات او در سنه سبع و سبعین و ثلاثمائة
اتفاق افتاد ایزد سبحانه و تعالی صاحب قران خداوند خواجه جهان عین
۱۰ المملک ملک ملوک الوزرارا وارث اعمار دارد اورا اشعار لطیف آبدارست
اما آنچه این مجموعه احتمال کند آنست که در فقاع لغزی میگوید در
غایت سلاست و لطافت و دقت معنی و رقت نحوی، شعر

لعبتی سبز چهر تنگ دهان * بفرایند نشاط پیر و جوان

مجر سر چو زان برهنه کنی * خشم گیرد کف افکند ز دهان

۲۰ ورنجواهی ورا که بوسه زنی * او بخندد ترا کند گریان

و امیر سیف الدوله ابو الحسن علی بن عبد الله احمد رحمه الله این
قطعه تازی انشا کرده است در صفت قوس قزح، شعر

وَ سَاقٍ صَبِيحٍ لِلصَّبُوحِ دَعْوَتُهُ * فَمَامَ وَ فِي أَجْفَانِهِ سِنَّةُ الْعَبْصِ

۲۴ يَطُوفُ بِكَاسَاتِ الْعُقَارِ كَخَبْرِهَا * فَيَنْ بَيْنَ مُسْتَعَصٍ عَيْنًا وَ مُنْقَصِ

برای نهیت بحضرت باز آمد و روزی چند آنجا مقام کرد و سلطان را بار دیگر عزیمت غزو هند مصمم گشت در سنه تسع و اربعه امیر سیف الدولة محمدرا نایب غزنه کرد و خود بمبارکی بامضاء آن عزیمت مشغول شد و در اثناء این حال حرم او که مخدّره خدر عفاف بود قاید قضارا بقدّم رضا استقبال کرد و کاتب او علی حسن تعزیت نامه نبشت بنزدیک او و این قصیده تازی که در دقت معانی و رقت الفاظ مثل او کم تواند بود ایراد کرد و بیتی چند از آن قصیده آورده شد،

شعر

خَلِفْتَ وَحِيدًا لَا تُشَارِكُ وَارِثًا
حِيْرَةً قُرُونٍ قَائِمًا شَاوًا أَقْرَانِ
وَ أَضْبَحْتَ وَتَرًا مُعْجِزًا أَنْ تَكُونَ فِي
خِلَالِ لَهَا شَمْعٌ فَكَيْفَ بَسِيَانِ
لَقَدْ دَلَّنَا كُلَّ الدَّلَالَةِ فَقَدْ مَن
فَقَدْتِ عَلَى مُلْكِ بُرَادٍ وَ سُلْطَانِ
نَغَوَّلَهَا دُنْيَا غَدَتِ صَرَّةً لَهَا
فَلَمْ نَأَلْ مِنْ كَيْدٍ وَ بَغْيٍ وَ عُدْوَانِ
بَغْتِ مِنْكَ أَنْ تَصْنُو لَهَا وَحَدَهَا كَمَا
صَفْتِ لَكَ عَنِ أَخْتَانِ سُوءٍ وَ أَخْدَانِ

۱۰

۱۵

و این قصیده نوزده بیت است و هر بیتی متضمن معنی دقیق لطیف و چون این شاهزاده خبر فوت آن گوهر آزاده بشنید و آواز ناعی بسمع آن شاه مراعی رسید از باد این خبر خالک بر سر کرد و بانّش دل و آب دیده بنوحه و زاری شروع نمود و تأسّف و تلهّف بسیار خورد و در مرثیت او این بیت از او نقل کرده اند،

بیت

ای حال دل خسته مشوش بی تو
عیش خوش من شدست ناخوش بی تو

و در آن وقت که جرّه باز نفس مطمئنه این شاه جنبا نیدن دوالِ سِرِّ
اِرْجعی را منتظر شد و نزدیک آمد که بدار الملك آخرت خرامد و عجز و
اضطرار خود مشاهده کرد بر خود باین ابیات نوحه گری بنیاد کرد، بیت
ز بیم تیغ جهانگیر و گرز قلعه کشای * جهان مستخر من شد چون مستخرای
گاهی بعز و بدولت هی نشستیم شاد * گهی ز حرص هی رفتی ز جای بجای
بسی تفاخر کردم که من کسی هستم * کنون برابر بینم هی امیر و گدای
اگر دو کله پوسید بر کشتی ز دو گور * سر امیر که داند ز کله کزای
هزار قلعه کنشادم بیک اشارت دست * بسی مصاف شکستم بیک فشردن پای
چو مرگ ناختن آورد هیچ سود نکرد * بقا بقاء خداست و ملک ملک خدای

۱۰ (۲) الامیر ابو محمد بن یمن الدولة و امین الملة نعمه الله بر حتمه

ثمر آن شجر و پرنو آن قمر و قطر آن سحاب و سطران کتاب بود، شعر

إِنَّ السَّرِيَّ هُوَ السَّرِيَّ بِنَفْسِهِ * وَ ابْنُ السَّرِيَّ إِذَا سَرَا أَسْرَاهُمَا

و در ایام کودکی از اقران و امثال خود بکمال درایت و شهامت امتیاز
یافت چون روزگار بدست حسن تربیت قباء بقاء نشو و نما بر قید جد
۱۰ او ببرد و باد صبا بقوت مزاج دُرَاعَه تَزَعُزِعُ صِبا در سر وجود
مبارک او انداخت دولت آستین آمال خود در دامن اقبال او بست
و جهان حصول اغراض خود در نواصی اعمال او شناخت و سلطان
یمن الدولة حق بنوّت او را رعایت فرمود و از خِدر امیر ابو منصور
فریغونی که والی جوزجان بود و لطف و کرم او اُنْسِ جانِ اِنْسِ و جان
مخدره را در حکم او آورد ولایت جوزجان و آن نواحی تمام باقطاع او
فرمود و ابو محمد المحسین بن مهران را بکنایات امور و محافظت مصالح او
نصب کرد و چون سلطان یمن الدولة در اثناء فتوح قنوج بکشاد و زا
۲۲ بر یمن و تا بر یسار بدار الملك غزنه باز آمد امیر سیف الدولة محمد

احاطت یافت و امر و نهی او بر تر و خشک گیتی شامل و نافذ شد چون آسمان بر زمین قادر شد و چون آفتاب بتیغ همه جهان گرفت و با آنک همّت عالی او بر اظهار آثار حقّ و اعلاء اعلام اسلام موقوف بودست تا بمدد همّت او چندین هزار بت خانه مساجد و صوامع عبادات موحدان گشت و اکثر و اغلب بلاد هند فتح کرده اوست و آثار او در آن بلاد و دیار واضح و لایح با این همه مشاغل از تربیت علما و امثال هیچ دقیقه اهل نکردی و بمجاورت ایشان رغبت صادق داشتی و بمجاورت ایشان استیناس جُستی و شعرارا صیلاتِ فاخر و جوایز سنی فرمودی تا لا جرم هر یک بقدر وسع و طاقت خود ذکر جمیل و نام نیک او را مخدّد گردانیدند و بنظم و نثر تازی و پارسی در محامد و مآثر او دفترها ساختند و ابو منصور محمد بن عبد الجبار العتبی در تاریخ او بینی پرداخت الحقی کنایه که غریب بیان و روایع کلمات آن در لطافت آب زلال و طراوت باد شمالست دُرر و غرر الفاظ آن آرایشِ نحورِ حور شاید و مطالعه مطالع و مقاطع آن آسایش دل صدور بود و فردوسی بامید انعام او شاهنامه ساخته شصت هزار بیت و رفعت درجه و علو شان او زیادت از آنست که درین مجموعه تعرّض بیان آن توان کرد و غرض از تقریر این فصول آنست که او را طبع شعر بوده است و روایت کرده اند که کتیزکی داشت گلستان نام که ماه آسمان حلقه بگوش او بود و حور جنان غاشیه بر دوش او، سلطان مین الدولة و الدین را بمشاهدت او استیناسی تمام و بمغازله او رغبتی بر کمال چون بیاد خزان وفات و فوات آن گلستان بر خاک ریخت و ازان شاه نقل کردند او جزع بسیار کرد و این سه بیت در مرثیه پرداخت،

تا تو ای ماه زیر خاک شدی * خاک را بر سپهر فضل آمد
دل جزع کرد گفتم ای دل صبر * این قضا از خدای عدل آمد
آدم از خاک بود خاکی شد * هر که زو زاد باز اصل آمد

کوشش انسانی مفید نیست، قوله تعالی، لَا رَادَّ لِقَضَائِهِ وَلَا مُعْجَبَ لِحُكْمِهِ
يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَبِحُكْمٍ مَا يُرِيدُ و از ملوک آل سامان از هیچ کس
شعر روایت نکرده اند جز از وی و اشعار او مطبوع است و پادشاهانه
و در آن وقت که در بخارا بر تخت ملک نشست از اطراف خصمان بر
خاسته بودند و ارکان دولت او تمام نفور شد شب و روز در بر اسپ
بودی و لباس او قبای زندیجی بود و اکثر عمر او در گریختن و آویختن
بسر شد، روزی جماعتی از ندما اورا گفتند که ای پادشاه چرا ملابس
خوب نسازی و اسباب ملامی که یکی از امارات پادشاهی است نبرداری
او این قطعه که آثار مردی از معانی آن ظاهر و لایح است انشا کرد، نظم

گویند مرا چون سَلَبِ خوب نسازی

ماوی گه آراسته و فرش ملون

با نعره گردان چکنم لحن مغنی

با پیوه اسپان چکنم مجلس گلشن

جوشی و نوش لب ساقی بچه کارست

جوشیدن خون باید بر عیبه جوشن

اسپست و سلاحست مرا بزمگه و باغ

تیرست و کمانست مرا لاله و سوسن

و در شکایت فلک غدار و سپهر مکار این دو بیت از نهان خانه فریحت

بعرصه بیاض فرستاد و این نَفْثَةُ الْمَصْدُورِ پپرداخت، بیت

۲۰ ای بدیدن کبود خود نه کبود * آتش از طبع و در نُمایش دود

وای دو گوش تو کر مادر زاد * با تو ام گری و عتاب چه سود

(۲) السلطان بین الدولة و امین الملة محمود بن سبکتگین انار الله برهانه،

پادشاهی بود که جراید جهاننداری بمکارم و مفاخر او مَعُون گشت و لباس

۲۴ مجد و بزرگواری بمناقب و مآثر او مطرژ شد دابره وار بر مرکز اقالیم جهان

پادشاهی نهادست يك فصل در اشعار ملوك و سلاطین كه هر كس از برای تشخیز خاطر و امتحان طبع بهر وقت بدیهه گفتمی و حسبی پرداختی ایراد خواهیم كرد نه بدان سبب كه ایشان را در سلك شعرا نوان آورد و لكن تا دفتر بالفاظ ایشان مزین شود چه گفته اند كَلَامُ الْمُلُوكِ مُلُوكُ الْكَلَامِ سخن پادشاه پادشاه سخنها باشد از آنكه هر چه پادشاه گوید باملاء الهام ربانی باشد چنانك نقل کرده اند أَهْلُ الدُّوَلِ مُلْهُمُونَ بدین سبب این فصل را غزّه چهره این تألیف ساخته آمد،

باب پنجم، در لطایف اشعار ملوك کبار و سلاطین نامدار،

ابتداء این فصل از ملوك آل سامان كنیم كه ایشان در تاریخ سابق اند ۱۰ و ایشان نه پادشاه بوده اند و مدّت امارت و سلطنت ایشان هشتاد و هفت سال و سه ماه بود، ولایت خراسان و ما وراء النهر در نوبت عدل ایشان عظیم ساكن و آمن بود و ایشان ملوك عالم پرور و عدل گستر بوده اند و نام نيك را خریداری کرده اند و اسامی آن نه پادشاه كه دوازده برج افلاك ده یازده رفعت بحضرت ایشان میگزاردی دزین يك رباعی ۱۵ درج کرده اند تا ارباب تواریح را حفظ آن آسان تر بود و یادداشت دشوار نیاید،

نه تن بودند ز آل سامان مذکور * گشته بامارت خراسان مشهور
اسماعیلی و احمدی و نصری * دونوح و دو عبد الملك و دو منصور

(۱) الامیر منصور بن نوح بن منصور السامانی،

۲۰ و آخرین دولت بر امیر منصور اسماعیل بن نوح بن منصور السامانی ختم شد اگرچه جوان بود اما دولت پیر گشته بود در امور ملك آل سامان سامان نماند و جان ملك برقی رسید و در اول عهد سلطان بین الدواة محمود بود بارها بر دست خصمان گرفتار شد و باز خلاص یافت بسیار ۲۴ بکشید تا ملك پدر بدست آورد اما با قضای آسمانی و تقدیر یزدانی

بیان را بدست عبارت و استعارت نافتن آغاز کردند و بقلم زبان صور معانی را
چهره کشائی پیش گرفتند و در کارخانه قریحت نقش بندی دیبای سخن
زیبا انباز کردند و در آن وقت که رایت دولت مأمون رضی الله عنه که
از خلفاء بنی العباس بحلم و حیا و جود و سخا و وقار و وفا مستثنی بوده
است بهر و آمد در سنه ثلث و تسعین و مائه در شهر مرو خواجه زاده^{۱۰}
بود نام عباس با فضلی بی قیاس در علم شعر اورا مهارتی کامل و در
دقایق هر دو لغت اورا بصارتی شامل در مدح امیر المؤمنین مأمون پارسی
شعری گفته بود و مطلع آن قصیده اینست، شعر

ای رسانیده بدولت فرق خود تا فرق دین
گسترانیده بجود و فضل در عالم یدین^{۱۰}
مر خلافت را تو شایسته چو مردم دیده را
دین یزدان را تو بایسته چو رخ را هر دو عین
و در اثناء این قصیده میگوید،

شعر

کس برین منوال پیش از من چنین شعری نگفت
مر زبان پارسی را هست تا این نوع بین^{۱۰}
لیک زان گفتم من این مدحت ترا تا این لغت
گیرد از مدح و ثناء حضرت تو زیب و زین

چون این قصیده در حضرت خلافت روایت کردند امیر المؤمنین اورا
بنواخت و هزار دینار عین مر ویرا صلّت فرمود و بیزید عنایت و عاطفت^{۲۰}
مخصوص گردانید و چون فضلا آن بدیدند هر کس طبیعت برو برگاشت
و بقلم بیان بر صفحه زمان نقش فضلی نگاشت، بعد از وی کس شعر
پارسی نگفت تا در نوبت آل طاهر و آل لیک شاعری چند معدود
خاستند و چون نوبت دولت آل سامان در آمد رایت سخن بالا گرفت و
شعراء بزرگ پیدا آمدند و بساط فضایل را بسیط کردند و عالم نظم را^{۲۵}
نضای دادند و شاعری را شعار ساختند و چون تقریر افتاد که بناء شعر

مندفع گشت جماعتی از اقربا و خواص حضرت بخدمت او آمدند و گفتند که ای پادشاه ایام جوانی موسم کامرانی است و آنرا بتنهائی گذرانیدن وجهی ندارد آب چشمه حیات در قدح عزوبت عذوبت ندهد اجازت فرمای تا بجهت تو مخدره را از اقران و آفا طلب کنیم و آن دُرّه خریدۀ ما خریدار با جوهر ذات مبارک تو در سلك ازدواج کشیم، او درین معنی قطعۀ میگوید که این دو بیت خلاصه این معنی است،
شعر

بِرُؤُوسٍ تَزُوجِنِي مِنَ الْكُنُوزِ طَلَبًا * وَ مَا لِي مِنْ جِنْسِ الْمَلُوكِ عَدِيلُ
أَرَى أَنْ مِثْلِي كَالْمَحَالِ وَجُودُهُ * وَ لَيْسَ إِلَيَّ نَيْلُ الْمَحَالِ سَبِيلُ

و این دو بیت دیگر هم از اشعار آبدار اوست و میگوید،
شعر

۱۰ فَقُلْتُ لَهُ لِمَا نَظَرْتُ جُودَهُ * كَأَنَّكَ لَمْ تَسْعَ بِصَوْلَاتِ بَهْرَامِ
فَأَنِّي تَحَايَ مُلْكِ فَارِسَ كَلْبِهِ * وَ مَا خَيْرُ مُلْكٍ لَّا يَكُونُ لَهُ حَايِ

وقتی آن پادشاه در مقام نشاط و موقف انبساط این چند کلمه موزون بلفظ راند،
شعر

منم آن شیر گله منم آن پیل یله * نام من بهرام گور و کتیم بوجله

۱۰ پس اول کسی که سخن پارسی را منظوم گفت او بود و در عهد پرویز نواب خسروانی که آنرا بارید در صوت آورده است بسیارست فاما از وزن شعر و قافیت و مراعات نظایر آن دورست بدان سبب تعرض بیان آن کرده نیامد تا نوبت بدور آخر زمان رسید و آفتاب ملت حنیفی و دین محمدی سایه بر دیار عجم انداخت و لطیف طبعان فرس را با فضلاء عرب اتفاق ۲۰ محاوره پدید آمد و از انوار فضایل ایشان اقتباس کردند و بر اسالیب لغت عرب وقوف گرفتند و اشعار مطبوع آبدار حفظ کردند و بغور آن فرو رفتند و بر دقایق بحور و دوایر آن اطلاع یافتند و تقطیع و قافیۀ و ردف و روی و ابضا و سناد و ارکان و فواصل بیاموختند و هم بر آن ۲۴ منوال نسیج فضایی که نتایج طبع ایشان بود بافتن گرفتند و زلف مسلسل

است و اساس این شیوه او افکنگ و بعد از او اولاد او از رگ اندیشه خون چکانیدند تا کلمات عذب آن چکان از خلوت گاه ضمیر بعرضه بیاض آوردند و جواهر زواهر فضایل را در سلك نظم کشیدند که جهان فضل نظای و عالم هنر قوای گرفت و اشعار متقدمان در قصص و مغازی برین معنی ناطق است و بقدمت این نوع هنر شاهد چنانک اشعار عادیان و جُرْهُیْمَان و امثال آن و اگر درین اوراق تعرّض بیان آن کنیم باطالت انجامد و غرض ماند و این [تدوین] اشعار قُرْس است نه جمع اشعار عرب پس بدین قدر اختصار کرده آمد و الله الموفق،

باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

۱۰. نباید دانست که اوّل کسی که شعر پارسی گفت بهرام گور بود که بهرام آسان هنگام مقاتلت بر جویبار رزم او چون بید از باد لرزان بودی و جائی که دلال شمشیر او در روز بازار معرکه ارواح را من بزیّد کردی متاع حیات عظیم ارزان، در آن وقت که تکبّاه نکبت او وزیدن گرفت و از ملک مرویرا انزعاجی افتاد از راه ضرورت بیادیه رفت و نشو و نماء او در میان اعراب اتفاق افتاد و بر دقایق لغت عرب واقف و عارف گشت و گویند در عهد کودکی ذکی عظیم بود طبعی نقاد و ذهنی وقاد و نظمی سریع و خاطری مطیع داشت و با این وسایل و فضایل در خصم شکنی و دشمن فگنی بر مردان جهان فسوس کردی رستم دستان پیش او داستان مردی خود نیارستی زد و اسفندیار روئین تن در مقابله او چون ۲۰ اسفند بر آتش بقرار بودی و او را شعر نازی است بغایت بلیغ و اشعار او مدوّن است و بند در کتاب خانه سرپل بازارجه بخارا دیوان او دیده است و در مطالعه آورده است و از آنجا اشعار نوشته و یاد گرفته از آن جمله این است که چون بمدد اعراب بفارس شد آمد و بر سریر ۲۴ مملکت استقرار یافت و رایت دولت او مرتفع شد و موادّ زحمت اعدا

فاحش در احوال عالم ظاهر شد و گل زیبا لطیف سیارا بدست موکل
 بی محابای خار باز دادند و آب صافی دریای دل شور را شور گردانیدند،
 پس از مکه به هندوستان آمد و حال مطالعه کرد و فرزند عزیز خود
 هایل را کشته یافت، آتش در دلش زبانه زدن گرفت و آب از دین او
 روان گشت و بر فوات آن دُرّ عصمت بگوهر خوش آب اشک رخساره را
 در زیور گرفت و بزبان درد نوحه‌ها دل سوز کرد و این آیات را لباس
 نظم پوشانید و بدین اشعار بر فرزند خود نوحه کرد،

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا * وَ وَجَهُ الْأَرْضِ مُغَيَّرَ قَبِيحٌ
 تَغَيَّرَ كُلُّ طَعْمٍ وَ كُلُّ لَوْنٍ * وَ قَلَّ بِشَاشَةِ الْوَجْهِ الصَّبِيحُ

۱۰ و اگرچه بعضی از ائمه تفاسیر این قول را رد کرده‌اند و گفته که روا نبود
 که هیچ پیغمبر بر منوال بیان نوح نظم بافد از جهت آنکه سید المرسلین
 محمد بن عبد الله صلوات الله و سلامه را از شعر منع کرده‌اند و این در
 بر وی بسته چنانکه زبان قرآن بیان میکند قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ مَا عَلَّمَاهُ
 الشُّعْرَ وَ در مناهای جمله انبیاء متساوی باشند اما در بعضی روایات آمده
 ۱۵ است که آن شعر آدم علیه السلام گفته است و در تأویلات امام السنّة
 عالم الهدی ابو منصور ماتریدی آورده است که آدم علیه السلام به شیث
 وصیت فرمود که این سخنانرا نگاه دار و اولاد خودرا بحفاظت آن وصیت
 کن تا بعد از من اولاد و احفاد تو اینرا میخوانند و بر مظلومی هایل
 و درد دل او میگیرند و شیث علیه السلام آن صحیفه را که متضمن سی
 ۲۰ لطیفه بود نگاه میداشت تا نوبت وراثت بیعرب بن قحطان برسید که پدر
 عرب و بدر فلک ادب بود و اوّل کسی بود که بخطّ عرب کتابت کرد
 و بر دقایق لغت سُرّیانی و عبرانی وقوفی تمام داشت و خاطر او بمواسات
 آیات و اشعار پیوسته انقیاد می نمود آن وصیت را که پدر اوّل بنثر
 پردازده بود بزبان سُرّیانی بنظم عربی ترجمه کرد تا حفظ آن آسان تر
 ۲۵ باشد، پس اگر قول اوّل ثابت است بناء آن علم اوّل پدر بشر نهاده

کلك ی کشند واسطه عقد مفاخر صدور غابر و وزراء اول و آخرست صاحب دولتی که اگر نظام الملک با این همه انتظام در آخیا بودی در صفت خدام ایستادی و اگر صاحب عباد با این استبداد جام فنا ننوشید بودی در عباد انتظام یافتی لا جرم دلماء عالمیان بهواء و ولاء این حضرت منطوق است و زبانهاء جهانیان بشنا و دعاء این دولت منطلق، قطعه

دوش از زبان چرخ شنیدم که ای خدای
اقبال را مفران این پادشاه دار
در مسند وزارت این عین ملک را
پیوسته از قضاء اذی در پناه دار
یا رب تو مر حسین ابو بکر را مدام
از کُلّ حادثات زمانه نگاه دار

۱۰

باب سیوم در معنی آنک اول شعر که گفت،

بدانکه ارباب صفت را اختلافست که اول کسی که سخن منظوم گفت که بود، میمون بن مهران از عبد الله عباس رضی الله عنهما روایت میکند ۱۰ نخست کسی که در سخن را در سلك نظم کشید آدم صفی و خلیفه و فی بود صلوات الله و سلامه علیه و سبب آن بود که چون قایل از قبول امر حق اعراض نمود و بنیان نهاد هایل را بدست تخریب پست کرد و این اول خونی بود که بنا حق بر زمین ریخته شد و در آن وقت آدم بمکه بود هوای جهان متغیر شد و چشمه صاف روزگار مکدر گشت و غباری ۲۰ تیره صفاء هوا را پوشید کرد و بر درختان میوه دار زحمت خار جگر خوار ظاهر گشت و پیش از آن شاهد گل بی زحمت رقیب خار جمال چون نگار آشکاری کرد زهومت در آنها پدید آمد وحشیان صحرا که با جنس انس داشتند از ایشان متنفر گشتند آدم علیه السلام گفت مگر ۲۴ واقعه حادث شد و حادثه واقع گشت که احوال جهان متغیر شد و تفاوتی

بُسُجِّ يَعْمِدِهِ وَ لَكِنْ لَا يَقْفَهُونَ نَسِجِمُ یعنی لا يفهمون نسجيم، همچنين هر ذاتی را جوهریست و اطلاق اسم جوهر بر سایر فلذات و اجزای جاز بود چنانکه روا بود که گویند جوهر مس و جوهر آبگینه و جوهر برنج و غیر آن اما چون در و یا قوت فاضلترین جواهر و شریفترین انواع خود آمدند نام این مطلق بدیشان دادند تا آن در یتیم را که نتیجه رحیق مختوم پاله لاله است و فرزند خلف مادر ژاله مطلق جوهر خواندند و یا قوت آبدار را که قوت جان اکابر و احرار است و اولو لالا از غیرت رنگ او دل افکار هم جوهر لقب دادند و همچنین در لغت عرب همه چوهارا عود خوانند و خلاف نیست که اطلاق این اسم بر خلاف یسد جایز است ۱۰ فاما مطلق این اسم بدان سیاه روی خوش بوی سخت دل نرم گردن دادند که چون از وطن بیشه بواسطه تبر و تیشه آواره شود و از مسکن هندوستان بعرستان افتد همدی طلبد و رفیقی جوید که با او نفسی زند شکر شیرین روی را با عود خوش بوی اتفاق ملاقاتی افتد هر دو در خلوتخانه مجهر نفسی خوش زند اثر آن نفس مشام عالمیان را معطر کند ۱۵ اشارت بدان دارد که رسول علیه السلام بیان فرموده است که اِنِّي لَا اَجِدُ نَفْسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قَبْلِ الْيَمٰنِ چون او از جمله چوهارا بفضیلت بوی خوش اختصاصی یافته اطلاق این اسم بر وی جایز داشتند و مطلق این نام او را دادند، پس شعر شریفترین انواع فضل آمد و خود از راه معنی گوئی آب حیانتست که بعد از فوات ذات سبب بقاء اسم است که ثانی ۲۰ حیات فانی است برین سبب مطلق این اسم بدو دادند و این نام را عنوان نامه مفاخر این نوع گردانیدند و اگر شعرا را هیچ فضیلت نیست جز آنکه جلوه گری جلال صدر ایوان جمال و ماه آسمان کمال و یگانه بشر و دوم مطر و سیوم شمس و قمر صاحب کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور مجاهد عین الملك ملك الوزراء است ضاعف الله جلاله تمامست ۲۵ هر جواهر فاخر که خاطر فضلاء عصر در مدایح این دولت در سلك

این صاحب قران جهان مهبط من و سلوی است از هوس عشق مداح
 او خواطر سقیم را نظر صحیح و طبع مُعَوَّج را سیر مستقیم پدید آمد، مشتری
 دیگر بار طبلسان بر افکند و مَرِّج سر بنهاد نیر آسمان از برای تحریر دیوان
 مداح او قلم قطّ میکند زبان آیام این ابیات را ورد خود ساخت و این
 دعا را فاتحت و خاتمت سوره اخلاص گردانید

نظم

تا فلک گردان بود دستور عین الملک باد
 دیده ملک جهان را نور عین الملک باد
 چون بنای ظلم از والی عدلش شد خراب
 تا بود قصر سما معور عین الملک باد
 رای پیرش چون غم کار مالک میخورد
 دایم از بخت جوان مسرور عین الملک باد

۱۰

باب دوم در معنی شعر،

از طریق لغت بیاید دانست که شعرا معنی علم است یعنی دانش یعنی
 دانشی که ارباب فطنت بدان چیزی فهم کنند و ادراک این طبقه بدان
 محیط شود و معنی شاعر عالم بود یعنی دانا که معانی دقیق را ادراک کند
 و معنی دقیق آنکه فکر او در زیر پرده ضمیر خیال با زیبها لطیف نماید
 و علم عمومی دارد و شعر خصوصی زیرا که هرکس که چیزی ادراک کند
 و معنی دقیق را در یابد او را شاعر نشاید خواند و اطلاق این لفظ بر
 وی خطا بود الا آنکه هر چیزی که در نوع خود فاضل تر بود و
 ۲۰ زیادت شوق اختصاصی دارد اسم آن نوع بدان جنس دهند چنانکه
 معنی فقه فهم بود اما چون دانستن احکام شریعت که اشرف انواع علوم
 بود آن نوع را مطلق فقه خوانند و آنکه در آن شیوه حوضی و شروعی نمود
 او را فقیه گفتند اگرچه اطلاق اسم فقه در مطلق فهم آمده است و بیان
 ۲۱ قُرْآن از آن عبارت کرده است قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ اِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا

جلوه داده است و میگوید،

از آن چندان نعیم این جهانی * که ماند از آل ساسان و آل سامان
ثناء رود کی ماندست و مدحت * نوای باربد ماندست و دستان
و ابو سعید منصور محمد عاصی که معصم قریحت او بیاره فضل مزین بود
و آسان هنر بتاب آفتاب بیان او روشن بزبان تازی و لغت حجازی
درین معنی نفسی زده است و جرسی جنبانیک میگوید،

شعر
لَتَصْحَبَنَّكُمْ بِأَمْوَالِكُمُ الْأَرْضِ لَا تَدْعُوا * كَسَبَ الْمَكَارِمِ بِالْإِحْسَانِ وَ الْجُودِ
وَ أَنْفَقُوا الْبَيْضَ فِي مَجْدٍ وَ فِي شَرَفٍ * لَا يَنْتَهِي بِأَخْتِلَافِ الْبَيْضِ وَ السُّودِ
هُذَى خَزَائِنِ مَحْمُودٍ قَدْ أَنْتَهَيْتَ * وَ لَا أَنْتَهَابَ لَنَا فِي ذِكْرِ مَحْمُودِ
۱۰ نظایر عروضی سمرقندی ترجمه این ابیات معنوی بر صیغت مثنوی میکند
و میگوید،

بسا جائی که محمودش بنا کرد * که از رفعت هی با مه مرا کرد
نه بینی زان همه یک خشت بر پای * ثناء عنصری ماندست بر جای
و امروز درین دور صاحب قرانی قرین که بضاعت فضل را در حضرت
۱۵ او رواجی است و ارباب هنر را بکمال تربیت او اینهاجی
شعر
فَتَى يَشْتَرِي حُسْنَ الثَّنَاءِ بِمَلِكِهِ * وَ يَعْلَمُ أَنَّ الدَّائِرَاتِ تَدُورُ

ذات کریم و خلق عظیم خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران
مبارک مشیر هابون وزیر عین الملک ملک الوزراء ضاعف الله جلاله است
صاحب قرانی که تا پای بر دست وزارت نهاد پای هنر بدست انداز
۲۰ مخبر زمن از جای نشد هر که در دایره خدمت گارش جای یافت مرکز
دائرة اقبال گشت صلاح مالک عالم بعد از فساد و رواج متاع هنر بعد
از کساد در طلوع خورشید این دولت بود، إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ بَرَادٍ، دار علم
۲۲ که از اطلال زینب و سلمی خراب تر بود امروز بمدد عدل و احسان

آنکه نقش طراز لباس جلال او این بود که **وَ مَا عَلَّمَنَاهُ الشِّعْرَ وَ مَا يَنْبَغِي لَهُ شِعْر حَسَّانٍ شَنِيدَسْت** و بر استماع آن احسان و تحسین ارزانی فرموده و بر آن دعاء خیر گفته و روایت کرده‌اند که بر لفظ مبارک نبوی نیز رفته است و وقتی در مقام مفاخرت بیان فرموده

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَدِبَ * أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

و مسطوراست که وقتی شعر طَرْفَهٗ عبیدی بر سیبل مثل بر زبان راند **سَتُبْدِي لَكَ الْآيَامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا * وَ يَأْتِيكَ مَنْ لَمْ تَزُودِ بِالْأَخْبَارِ** عایشه رضی الله عنها گفت یا رسول الله آن قابل چنین نگفته است چنین گفته است، **وَ يَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودِ**، و از راه عروض و بحر و تقطیع این چنین می باید، سید رُسل بر زبان مبارک راند که **إِنِّي لَسْتُ بِشَاعِرٍ مِنْ شَاعِرِ نِسْتَم** و مرا بدان نفرموده‌اند و آن در بر من نكشاده و از صحابه کبار و مهاجرین و انصار اشعار بسیار نقل کرده‌اند که **دُرِّ حِكْمِهَا** بدست بیان در سلك نظم کشید اند و ملوک کامل قدر نافذ امر و صدور سالی رای شامل بذل این سرمایه را خریداری کرده‌اند و برای **غرض** ذکر باقی مال فانی را ببدل این متاع سره بذل فرموده لا جرم ساها شد تا ارواح ایشان در مرقد جنت استراحت کرده‌است و نام نیک ایشان از صفحات آیام محوئی شود چنانکه این شاعر عزیز عرض این معنی را در نظم آورده است و در لباس عربیه عرض کرده،

لَوْلَا شُهُودُ أَحْبُودِ أَنْكَرَ سَامِعٍ * مَا قَالَهُ حَسَّانٌ فِي غَسَّانِ
وَ نَرَى نَسَاءَ الرَّوْدِ كِيَّ مُخَلَّدًا * مِنْ كُلِّ مَا جَمَعَتْ بَنُو سَامَانَ

نظم

آن خسروان که نام نکو کسب کرده‌اند * رفتند و یادگار از ایشان جز آن نماند
نوشین روان اگرچه فراوانش گنج بود * جز نام نیک از پس نوشین روان نماند
۲۴ و ابو شریف احمد علی مجلّدی جرجانی عروس این معنی را بر منصّه نمودار

مهین گلی که ازو بشکفتد مرا اینست * که بندک خوانم خود را و سرورا آزاد
 گهی لقب نهم آشفته زنگی را حور * گهی خطاب کنم باز سفله را راد
 و اکثر شعرای زمان رخسار بیان خود را بدود طبع تیره و چشم فضل و
 فصاحت را بغبار وقاحت خیره ی گردانند اگر دُرُستِ مغربی ماها بر
 ۵ طرف کمر جوزا بینند کیسه طبع بر دوزند و اگر قرص گرم آفتاب را بر
 سبز خوان فلک در نظر آرند کام بدو خوش کند، علی الجمله هر کس
 بیجان آبدار یک طرف را رعایت میکردند و میان ایشان مجلس در تجاذب
 مانده بود، ابو محمد خازن که مقالید خراین هنر در قبضه بیان او بود
 با خود گفت ما اگرچه از هر هنری نصیبی و از هر علمی نصیبی داریم و
 ۱۰ در هر کوئی حجره و از هر نوئی بویی حاصل کرده ایم از نحو و لغت و
 تفسیر قران و مشکلات احادیث و دقائق امثال و غیر آن اما این جمله
 فضایل وسیلت حصول اغراض مانی آید قربت ملوک و وزرا و
 مفارنت صدور و کبرا مارا بواسطه ابیات آبدار و اشعار دلنریب است
 که بهر وقتی بدیهه اتفاق می افتد نا خاطر بمواسات حییبی مسامحت می
 ۱۵ نماید راضی نباید شد که بیک بار رقم قبیح بر چهره این شیوه کشند،
 زبان بر کشاد و گفت الشعرُ احسنُ الاشیاء لِأَنَّ الْكذِبَ لَوْ اَمْتَزَجَ بِالشَّعْرِ
 لَعَلَبَ حُسْنُ الشَّعْرِ عَلَی قُبْحِ الْكذِبِ حَتَّى قِيلَ اَحْسَنُ الشَّعْرِ اَمِينُهُ وَاَعْدْبُهُ
 اَكْذِبُهُ، گفت شعر از همه چیزها بهتر است از بهر آنکه دروغ با هر چیزی
 که بیامیزد زشتی دروغ رخسار آن معنی را بی فروغ کند اما اگر مس
 ۲۰ کذب را با زر نظم امتزاجی دهند و در کوره قریمت زیرکان نابی یابد
 مس هم رنگ زر شود و حسن شعر بر قُبْحِ کذب راجع آید، پس آکسیری
 که مس دروغ را زر خالص لطیف گرداند او را چه قدح توان کرد، جمله
 حاضران انصاف دادند و بمتانت این دلیل اعتراف نمودند و خود از
 راه حقیقت هیچ کس از افراد عالم زهد و اطواد جهان ورع شعر را انکار
 ۲۵ نکرده اند، سید المرسلین و خاتم النبیین علیه الصلوة و السلام و التَّحِيَّةُ بِا

تَحَمَّلْتُ عَيْباً دُونَهُ بِعَجْزِ أَحْرَفٍ،

بیت

میدار ازین سخن نهان هر کلمه * کارزد بیها هزار جان هر کلمه
 شاید که ز عشق این سخن فخر کند * عیسی بلبق ناشی آن هر کلمه
 سخن چشمه حیوانیست که صفاء او همیشه از ظلمات دوات ی نابد و
 خضر نظم و نثر ازو حیوة ی یابد چون سکندرِ قلم که ذو القرنین است
 طالب او ی شود از ظلمات دوات همه دُرّ و گوهری آرد جنسی ازوی
 خوب رویان کشاده موی اند که آنرا نظم گویند و طبایع شاهد
 بازان مختلف است بعضی با فُراخ چشمان عجمی نژاد نثر سازند و طایفه
 ۱۰ با ترکان تنگ چشم نظم عشق بازند، نظم مطربی نگارین است که نوای
 راست او همه موزون بود، نثر هزار دستانیست که عَشّاق شام و عراق را
 در وقت صبح پرده راهوی سماع کند اما بسته وزن نباشد و بیشتر حکما
 نظم را بر نثر ترجیح نهاده اند، استاد رشیدی میگوید

سخن گرچه مشور نیکو بود * چو منظور گردد نکوتر شود
 ۱۵ بگوهر هی ننگری ز آزمون * که بی رشته چونسث و با رشته چون

و در لطایف حکایات آورده اند که شی در مجلس صاحب [ابن] عباد
 جماعتی از افاضل انام حاضر بودند و هریک از سخاب بیان باران لطایف
 ی باریند و داد فضل ی دادند، در اثناء محاورت ایشان در فُبح و حُسن
 شعر سخن رفت و طایفه ندما که حاضر بودند دو فریق شدند بعضی
 ۲۰ طرف حُسن گرفتند و بعضی ضد آن قوی گفتمند شعر شعاری مذموم است
 و شاعر در همه اوقات بهمه احوال ملوم از بهر آنکه اکثر و اغلب اشعار
 یا در مدح است یا در نسیب و بناء هر دو بر آکاذیب فاحش و دروغهای
 صریح است چنانکه ظهیر فاریابی درین معنی نطقی زده است، شعر

۲۴ کینه پایه من شاعریست خود بنگر * که چند گونه کشیدم ز دست او بیداد

فصل،

هر چند این تجاسر و بی ادبی حدّ بند نبود که خزانه کتب عالی را از شکرپاشان قریحت خدمت شکرریزی توان کرد یا بر سر آستین بندگان این دولت از شرابخانه فکرت گلاب سخن تواند افشاند اما با اعتماد کرم صاحبی بدین خدمت قیام نمود شك نیست که درین شیوه در طبقات شعرای عرب چند تألیف ساخته‌اند و چند تصنیف پرداخته چون طبقات ابن سلام و طبقات ابن قتیبه و طبقات ابن المعتز و نیمه الدهر که ابو منصور ثعالبی ساخته است و دَمِيَّة الْقَصْر که تاج الرؤساء الحسین بن علی البخارزی پرداخته و زینة الزمان که شمس الدین محمد اندخودی تألیف کرده و لکن در طبقات شعرای عجم هیچ تألیف مشاهده نیافتاده است و هیچ مجموعه در نظر نیامده رجا فسیح است و زبان امل فصیح که بفرّهت و بین دولت این صاحب صاحب قران این تألیف بدان جمله رحمان یابد و بمد اقبال او بعزّ قبول افاضل عالم برسد ایزد سبحانه و تعالی این حضرت عالی را و مهبط معالی را مطلع خورشید اقبال و محطّ رجال و نفود عزّ و جلال دارد و عین الکمال ازین دولت که عین کمال است مکفوف و نوابب زمان ازین درگاه با جاه مصروف دارد و برحّم الله عبداً قال آمیناً،

باب اول در فضیلت شعر و شاعری،

بر عقلاء عالم گویند و فشاد [واضح و آشکار باد که] سخن که آفریدگار جلّ جلاله و عمّ نواله از جمله حیوانات جنس انسان را بدان مخصوص گردانیده است و تاج فضیلت بدان وسیلت بر سر ایشان نهاده که سخن لقب ناش عیسی است یعنی کلمه ایست که قالب قلب را روح می بخشد حرف عاری دار غوائی معانی است از آنست که در لغت بختیان را حرف مصراع گویند، ۲۴

قیامت دست بلا بدامن آن نرسد و تا آخر دور روزگار از دست تعرض شب روان زوال مأمون باشد در طبقات شعراء عجم این مجموعه پرداخت و عرایس ابتکار افکار فضلاء هر عصر را بر خاطر کرم طبیعت وقاد و بصیرت نقاد ملک الوزراء عرض داده و این سکه تمام عیار را بهر مدایح حضرت کرم او بر آورد و نقش طراز این نسج و جیز مآثر این دولت را ساخت و این مجموعه را باب الالباب نام نهاد و اصول او مشتمل است بر دوازده باب برین تفصیل،

باب اول، در فضیلت شعر و شاعری،

۱۰. باب دوم، در معنی شعر از طریق لغت،

باب سوم، در معنی اول کسی که شعر گفت،

باب چهارم، در معنی اول شعر پارسی که گفت،

باب پنجم، در لطایف اشعار سلاطین و ملوک و امراء،

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء و صدور و کفایه،

۱۵. باب هفتم، در لطایف اشعار ائمه و علماء و صدور و فضلاء،

باب هشتم، در لطایف اشعار شعراء آل طاهر و آل لیث و آل سامان

و این طبقه اول اند،

باب نهم، در طبقات شعرای آل ناصر و این طبقه دوم اند،

باب دهم، در طبقات شعرای آل سلجوق تا آخر عهد سلطان سعید و

۲۰. این طبقه سوم بوده اند،

باب یازدهم، در ذکر شعرای این قرن که بعد از عهد دولت سنجر بوده اند

تا این عهد،

باب دوازدهم، در لطایف اشعار صدور و شعرا و افاضل که بدین

۲۴. حضرت موسوم اند،

بدست آوردند اختیار بعضی سیاحت بر نثر بود اختیار جمعی سیاحت
بجز نظم اگرچه بیش از آن جماعت بازرگانان در دریای نظم می رفتند اما
نهنگان خطر الشعراء بتبعهم الغاؤون سفینه هدایت ایشان را می شکستند
آن جماعت که سرمایه از خزانه قرآن برگرفته بودند بدرقه الا الذین
آمنوا با خود بردند مثال جزم این من الشعر حکمة از دیوان رسالت
بستند و عنایت نامه الشعر اشرف ما یؤلف جواز الشعراء امراء الکلام
و خط تعریف الشعر دیوان العرب و عنوان الآداب بحاصل کردند لا جرم
تجارت ایشان مزج آمد و بران متاع نقد بی بدل نام نیک و احدی
جمیل سود کردند پس خلائق در سلوک این طریق دو صنف اصحاب قلم

مثنوی

۱۰

قوی همه جامعان معنی * دل شان همه جا معان معنی
جمعی همه سالکان دولت * جانشان همه سال کان دولت

جمعی مادحان لطیف طبع که از بجزر بجزر برای نثار قدم اکابر و صدور
دُرر مفاخر برون گرفتند تا گردن و گوش ایام بدان لالی معالی حالی شد
۱۰ و طایفه مدوحان که زر چو آتش در بهاء اشعار آبدار بذل فرمودند و
بالی فانی ذکر باقی را خریداری کردند و ببذل وافر در اقتنای محامد و
مفاخر سعی نمودند و دُرر مقاصد ایشانرا دست جوهری نظم در سلك
انتظام کشید و حصول غرض هر دو صنف بوسیله این فضیلت متعلق بود،
پس کل طابع سلیم و اذهان مستقیم را بدین شبهه میلانی تمام و رغبتی کامل
۲۰ ظاهر است و برین کلمه همگی ارباب ذوق را اتفاق کلمه، چون خادم دعا
و ناشر ثنا محمد عوفی روی از همه جهان گردانید و بهبه جهان آورده است
یعنی حضرت رفیع و درگاه فلک پناه عرش پایگاه سلطان وزرای مشرق
صاحب قران جهان مکارم اخلاق مد الله ظلال جلاله و بشرف دست
بوس او از دست هوس خلاص یافته خواست که حضرت عالیها هم از
۳۰ شیوه صنعت و سرمایه بضاعت خود خدمتی کند و تحفه آرد که تا دامن

کشتی را در مضار دریا روان کرد و چنانکه عرصه جهان را منقسم گردانید بدو قسم [یکی بر و یکی بحر عالم ادبیات را نیز منقسم گردانید بدو قسم] یکی نظم و یکی نثر قراح کشاده قراح نثر را نیز نسبتی هست که سواران قراح درین صحرا هر چند بکران بیان را بتازند پایش در سنگلاخ ایضا و شایگان نیاید نظم تر آبدار را ببحر تمثیل می توان کرد که هرچه در بحر نیست خود نظم نیست خزانه لالی و جواهر غیب را درین دریا مدفون کرده و کلید آن خزانه بدست شعرا داده چنانکه سید رسل علیه السلام و الصلوة و الخیة بیان فرموده است **إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى خَزَائِنَ نَحْتِ الْعَرْشِ مَفَاتِحُهَا أَلْسِنَةُ الشُّعْرَاءِ**، اگرچه سفر دریا سبب حصول منافع است و لکن ضرب ۱۰ خطر آن بر نفع راجح است لا جرم عقلا از سفر دریا که سبب حصول منافع است احتراز کنند ازین بود که سید رسل صلوات الله و سلامه علیه که عاقلترین کل موجودات بود بسفر این دریا رغبت نکرد قوله **عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَمَا عَلَّمَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ** در آن دور همه خلق در دریاء بی ساحل نظم غریبی بودند رسول علیه السلام در نگرید گفت دریا ۱۰ جای نهنگان نخوت طبیعت است گرد آن دریا نکشت با مجبور عروض آشنا نشد از حاصل نفود و عروضی که متاع آن مجبور بود اغراض کرد فصحاء عرب بقصاید سبعیات مفاخرت و مباهات میکردند آن قصاید را قلاید مجبور فضایل و محامد خود ساخته بودند و آن الفاظ جز را اگرچه بر صیغت هزل بود بآب زر نوشته بر در کعبه آویخته اما چون سبع ۲۰ المثانی نازل شد سبعیات را آبروی نماند **سِعْرُ شِعْرِ كَسَادٍ** پذیرفت ایات و اشعاری که از ایات اشعار برون آمد بود اگرچه شعار فصاحت داشت اما بیان قرآن خط نسخ در آن کشید و عجز آن طائفه در ایراد مثل قرآن هنگام تحدی محقق گشت معلم **عَلَّمَهُ الْيَمَانَ** فصحاء عرب را اقسام بلاغت تلقین فرمود و مقتبسان انوار فواید از مواید عواید او استظهاری تمام ۲۰ یافتند بازرگانان جهان فصاحت از گنج خانه **لَا رَبِّبَ فِيهِ** مایه هدایت

اگر نداند قدرت کسی ترا چه زبان

ضرر نباشد خورشید را ز چشم ضریب

دیگر خاصیت ترازو آنست که در وقت وزن آن سر که کم [باشد] بحکم نصّ
 مِنْ تَوَاضَعِ اللَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ آفریدگار در قدر و رفعت او می افزاید ترازو را دو
 کفه شرط باشد و میان هر دو کفه تساوی واجب کمالِ رأفتِ الهی میزان
 امکان و ترازوی احسان را بصدر کبیر بهاء الملك تاج الدولة و الدین
 عمدة الوزراء قدوة صدور العالم الحسين ابن الصاحب الکبیر العالم العادل
 شرف الملك رضی الدولة و الدین ابی بکر یدیمُ اللَّهُ جَلَالُهُ و رحم اسلافه
 الکبار تمام گردانید و سر سر هر دو برادر خورشید فر فلک منصب عرش
 ۱۰ منقبت را با یکدیگر تساوی ارزانی داشت تا خلابی عالم نفود آرزو برین
 دو کفه ترازوی احسان بر می کشید و بمدد عنایت و تربیت ایشان بهمه
 مطالب و امانی می رسند،

أَبْنَاءُ طَلْحَةَ طَابُوا بِاللَّيْلِ كَرَمًا * قَدْ شَرَّفَ اللَّهُ بِالْعِلْيَاءِ مُحَمَّدَهُمْ
 صَغِيرَهُمْ لِكَبِيرٍ فِي أَقْتِنَاءِ عَلِيٍّ * مَنْ تَلَقَى مِنْهُمْ نَقَلَ لَأَقِيْتُ سَيِّدَهُمْ
 ۱۰ ایزد سبحانه و تعالی این حضرت وزارت را همواره از وزر خلابی نگاه
 دارد و مکاره از این ساحت عزّ و جلال بعید و اقبال و دولت متواتر
 و بر مزید و برحم الله عبداً قال امیناً،

فصل

آفریدگار عزّ و علا تبارک و تعالی چون عرض ارض را بیافرید و مراکب
 ۲۰ خاک بر مناکب نهاد و از برای انبساط اولاد آدم این بساط زمین را محلّ
 سکونت و قرار ساخت و بجهت آن تا این خلیفه زادگان جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ
 فِي الْأَرْضِ شادروان باشند این شادروان سفلی را چنان بسیط و عریض
 ترتیب فرمود و این عالم برای نفع بنی آدم مستقیم گردانید بدو قسم يك
 ۲۴ قسم برّ و يك قسم بحر دربارا چو خشکی مستخر بنی آدم گردانید و جواد

هچو لطف صاحب صاحب قران تصویر او
 نزد اهل عقل و دل با جان برابر آمده
 آصف ایام عین الملک فخر الدین که هست
 قدر او از مرکز افلاک برتر آمده
 قدوه دوران حسین آن صاحبی کر عزّ و جاه
 ماه را خاک درش اورنگ و افسر آمده

و دیگر چشمه را بتازی هم عین خوانند ذات شریف آن صاحب صدر عالی
 قدر عین الحیوة اقبال است مشرب عذب حصول آمالست سالکان
 ظلمات محن [آب] زندگانی ازین چشمه می برند افاضل ادبا جانها سیل
 ۱۰ میکنند تا بدین چشمه سلسیل رسند و از خاک حضرت این صدر آب
 روی ابد بدست آرند تا دامن قیامت این چشمه نیک از چشم بد مصون
 باد و ترازوی این اقبال از چشم گردان زوال مأمون، آری ترازورا هم
 عین خوانند این معنی بر ذات شریف لایق تر می افتد از آنک ترازو
 چون مقلوب کمی وزارت بود لطف الهی حضرت وزارت وزن خلائق
 ۱۵ گردانیده که بار عدل و داد اینجا سخته می شود،
 شعر

فَلَوْ جُعِلَ الْمَعْتَلُ هَاءَ وَ رَخِمُوا * لَكَانَ عَلَى كُلِّ الْأَنَامِ لَكُمْ حَتْمًا

قطعه

نو آن وزیری کانصاف پادشاه جهان
 بحکم نست منور زهی ستوده وزیر
 هر آنکه جز تو کسی را وزیر پندارد
 جلال و قدر تو واجب کند برو تعزیر
 نوئی سزای وزارت بلی بکس نرسد
 گزافه دولت و الله بالعباد نصیر
 هنوز از دهنش بوسه شیر می آید
 که ساخت رای تو و مملکت چو شکر و شیر

نمایش چون عصای پسر عمران ماحی سحرِ ظلم آمد از آنکه فرع دوحه
 ابو موسی است آصف سلیمان ثانی است اگرچه نسبت بصاحب دولت لَقْد
 أُوْنِیتَ میزمارًا مِنْ مَزَایِرِ آلِ دَاوُدَ درست میکند در ایام عدل او ضعفا
 در ظللال امان شادمانند و اقویا در ریاض امانی خرامان سخن [عالم] از
 ۰ نشر مکارم اخلاقش چون بازار عطّاران ناشر مطاوی بوی مشک و عرصه
 دولت از صفرها و بیضاه نقود معرفتش چون رشته صرافان با سیم تر و
 زر خشک روز معانی بهمن همت عالیش عید نوروز و منتهیان خطّه غیبی
 در مکتب جلال او نوآموز با وفور تیغِ او شراب غالب آلتِ ازالِ
 عقول او نتواند شد و با کمالِ تحفّظِ او سراب خالب آلتِ غرور
 ۱۰ نتواند داد بیت

رنگ یا قوت بآب او بستست * از تغیرِ بدان سبب رستست
 بر روی مُلک دیده بصیرست و در دیده دولت مردی قریر از آن در
 مردی چون مردم دیک بر سر آمد است که عین ملک است و عین را در
 لغت معانی بسیارست چشم را بتازی عین خوانند آری دیدبان قلعه عقل
 ۱۰ است صاحب خطّه سواد دماغ است سخت کانیست که دستِ تصرفِ
 گان بدو نا رسیده تیر مژگان بی وجود خصمی از جعبه .....
 دلها با جهان برابر گشته از غایت لطف با عقل متساوی آمده، قطعه

مردم دیک نگر چون روح در خور آمده
 بارها از زیر موج اشک بر سر آمده

دوربینی بین که چون نزدیک گردد غم بدو
 چون عروس شادمان در دُرّ و گوهر آمده

آن بهشتی لعبت میمون لقا را روز و شب
 منزل و مأوی نگر در آب کوثر آمده

چون مشعبد هندوی زنگی مزاجست او بین
 دست لعبت هر زمان از رنگ دیگر آمده

آغازند، نژادان چمن دست مالش پیش کعبتین حقه نسیم دارند شطرنجیان
 بستان . . . . . نهند از هجر جمال بادام چمن تلخ تر از دهان صفرائیان
 شود از مفارقت بنفشه چهره باغ سیاه تر از روی سودائیان آید صباغان
 بستان که همه لاجورد و زنگار بکار میبرند تخم زرنیخ را سر برکشایند و
 زرد رویان باغ که قوت از ساده رخسار سرخ داشتند بعلت برقان
 صفاوی گرفتار گردند کمال طبیعت هاون لاله را سرزیر کند و سرمه روشنائی
 که بجهت چشم نرگس و ساخت بر خاک ریزد

این نقش بهارست قرارش نبود دیر
 آن دولت خواجه است که بس دیر قرارست

۱۰ آن منعقدی که بتأثیر شعاع آفتاب رنگ آتش گیرد و باثر حرارت آتش
 آب شود اصلی ندارد در زیر آئینه آتش آب رنگ سبی گل اقبالی که
 بر چمن کمال بی زحمت خار نقصان جمال داده است و نسیم رواج مکرمت
 او بی خار منت بمشام جان جهانیان رسید ذات شریف و عنصر لطیف
 خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران و صاحب سلطان و آصف
 ۱۰ سلیمان مکان صاحب اجل کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور مجاهد عین
 الملك فخر الدولة و الدین عماد الاسلام و المسلمین ظهیر الملوك و السلاطین
 اکرم العالم اشرف بنی آدم البارع ذروة المجد و الکرّم المشار الیه فی محاسن
 الشیم فرع دوحه الجلال غصن اُرومة الکمال غرة وجه الزمان قرّة عین
 الاعیان ذرة نایخ الفخر هادی منهاج المجد ذو النضائل و السعادات صاحب
 ۲۰ الرأى و الکمالات مبارک مشیر هایون وزیر ملک الوزرا اُلغ قُتُلغ اعظم
 خواجه جهان الحسین ابن الصاحب الاجلّ الکبیر العادل شرف الملك
 رضی الدولة و الدین ابی بکر الاشعری مدّ الله ظلال جلاله است صاحب
 قرانی که ذات خورشید صفات او خار دیده اهل بدعنتست و گل زرد
 خورشید پیوسته در خار خار قبول آنحضرت اشعری نسبتی که چون بشعار
 ۲۰ وزارت بر آمد قدرش چون شعر از آوج شعری بر سر آمد قلم ثعبان

بستان سرائی و ای بلبل تو چه دستان سرائی، ای گل اگر معشوق توئی
 بلبل چرا چون معشوقان بی وفا لابه‌گری میکند و ای بلبل اگر عاشق
 توئی گل چرا چون عاشقان مهجور جامه در می میکند، بلبل گفت من مَقْرِي
 ام که چون محنهٔ خانون گل را که آنرا خانون خوانند بشاد روان رواج
 بدست هبوب بر گیرند سرهنگان اوراق با دو [هزا]ر سپاهی سر نیز خار
 گرد بر گرد محنه در گیرند و من در پیش محنه مَقْرِي وار نظایر بی نظیر آغاز
 کنم یا خود مُطْرَبِي ام که چون خُفِّفِ پُر شراب بیجاده گون که آنرا قبه
 گل خوانند در مجلس این باغ گردان شود و حریفان هزار رنگ ریاحین
 در آن بزم يك رنگ گردند من بشنیدن بوئی و دیدن روئی چون مستان
 ۱۰ هزار دستان نوای بی نوای زخم و چون عاشقان مفلس غزل سرائی کم، ای
 گل ترا باری چه افتاده است که عالم چمن را نورانی کرده و چون صبح
 پیراهن چاک زده از کوتاهی عمری نالی چرا چندین سوزش زر در جگر
 داری از دریدگی پهرن شکایت میکی چرا چندین سوزن سرتیز خار را بی
 کار رها کردی، وقت آب روی نست در آن کوش که آبی بروی بلبل
 ۱۵ باز آری عهدِ حُسْنِ نست چنین عهدی با او باقامت رسانی بیت

جهان بدست تو حسنت چو باز داد وفاکن

جفا مکن که همیشه جهان چنین بنامد

گل گفت برین درد خنده من منگر که گریه بسیار در پیش دارم، اگر
 روزی چند در صحن چمن برنگ خود آب آتش ببرم اما بعاقبت در
 ۲۰ مجلس کوره آتش آم بجواهد برد،
 نظم

با باغ چو در میان نهد گل خرده * بینند زلاله زنده دل مرده
 گل گرچه باؤل آب آتش ببرد * آتش بینی باخر آبش برده

این ساعت در فصل خریف سرگشتگان باغ مُغْرَقِ نامه زوال نامیه
 ۲۴ خواندن گیرند و شاخه‌ها شکوفه که سیم خام و انداختند [پُرْمُر] بدن

بسم الله الرحمن الرحيم

دُرّ توحید که از صدفِ معرفتش جوهریانِ فصاحت [بضاعت] کردند
[و] حاصلِ اعترافِ بلغا آن بودی که قوله تعالی لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
..... بر جامه گون رنگِ فساد نماند زیرا که شرع او ظهور آمد
۵ [و] در بازار [با] رواج حقیقت کساد نماند چون او را وقت ظهور آمد، صد
هزار درود و آفرین بی شمار از زبان ما و خزانه رحمتِ آفریدگار نثارِ
روضه مقدسِ مطهر او باد و امدادِ رضوان متصل روان باران او که
کواکب آسمان هدایت بودند، محرر این فصول و مقرر این وصول محمد
محمد عوفی اصلح الله شأنه و صانه عما شأنه میگوید که اتفاق جلوه این
۱۰ عرایس ابکار و شگفتن این انوار و ازهار در چمن لطایف اشعار بفصل
بهار بود و نقش بند فکرت در کارگاه طبیعت این صور لطایف را وقتی
چهره میکشاد که خسرو سیارگان و شاه ستارگان بمحمل حمل خرامید بود
و نقاش چابک دست صبا بی وسلیت خامه و پرکار بر کار گشته و بی مؤنت
شنگرف و زنگار نگارهای شگرف باظهار می رسانید شعاع آفتاب از نخوم
۱۵ زمین نجوم نبت شکرین را بر روی زمین می کشید عروس گل در هودج
زمردین غنچه قصه تماشای بستان و هوس نوای هزار دستان میکرد، شعر

سَقَى بِالْخَلِیْصَاءِ أَطْلَالَهَا * سَحَابٌ شَمْرَنْ أَدْبَالَهَا

گل لعل چون باران آبدار از اثر خورشید قدرت جبار در معدن زمین
منعقد گشته خطیب بلبل بر منبر اغصان بهزار نوا مدح و ثناء صاحب
۲۰ صاحب قران و دستور سلطان نشان عَيْنُ الْمَلِكِ مَلِكِ الْوَزَرَاءِ ضَاعَفَ اللَّهُ
جَلَالَهُ گفته دها در جوش و بلبلان در خروش آمد فکرت زبان دان
۲۲ بیان بی عبارت با گل و بلبل گرم در گفتار شد که ای گل از کدام

ایران بدانند که مستشرقین فرنگ در باره زبان و ادبیات چه زحمتهای
 میکشند و ایشان خود چگونه در خواب راحت رفته‌اند،
 و نیز تشکر و امتنان دارم از جناب مستر ایلس نائب رئیس شعبه شرقی
 از کتابخانه بریش میوزیوم که در تسهیل اسباب تعاطی کتب برای بند
 بسیار همراهی نمودند، مستر ایلس در ادبیات اسلامی لا سیما در معرفت
 کتب و مصنفین آن عدم النظر است و مخصوصاً درین فن کم کسی
 باحاطه و تجرّ او دیده میشود،

محمد بن عبد الوهاب قزوینی،

لندن ۱۰ ربیع الاول ۱۳۲۴

مطابق ۵ ی ۱۹۰۶ مسیحی

انتهت المقدمة

و بیشتر حکایات آن درین مجموع مسطور است» و این کتاب ظاهراً از میان رفته باشد ولی اغلب حکایات آن در جوامع الحکایات مندرج است، و معلوم نیست که این ترجمه کتاب الفرج بعد الشدة للحسین بن اسعد ابن الحسین المؤیدی الدهستانی که اکنون بدست است مقدم بوده است بر ترجمه مصنف یا مؤخر از آن زیرا که معلوم نیست مترجم در چه عصر میزیسته است،

این است آنچه ما علی العجالة توانستیم از اطلاعات راجعه بترجمه حال مصنف فراهم آرم و یقین است اگر کسی تتبعی کاملتر نماید و مخصوصاً جوامع الحکایات را بیش ازین معلومات بدست خواهد آورد، و در ختام کلام از فرایض ذمه انسانیت این بند است که تشکرات فلی خود را از جناب پرفسر ادوارد برون معلم السنه شرقیه در دار الفنون کبیرج از مالک انگلستان که برگردن بند حقوق بی پایان و ایادی بیکران دارند بتقدیم رسانم هر چند نصی از عهد عشری از اعشار آن نتوانم،

له ایادی الی سابعه . اعد منها و لا اعددها

الحق جنابش در استجماع مکارم اخلاق طاق است و در استکمال فنون فضایل یگانه آفاق اگر راه محاسن صفاتش پویی لا تری فیہ أمنا و لا عوج و اگر از فضل و دانش سخن گوئی حدیث عن البعیر و لا حرج در احیاء علوم و آداب شرق لا سیما آثار صنایع عجم بهیچگونه خودداری ندارد و از بذل مال و نفس درین راه دریغ جایز نشارد هم واحدش این است و شغل شاغلش همین مؤلفانش درین مواضع در افطار عالم دایر است و در حکم مثل سایر و ناکنون قریب چهل تألیف از کتاب و رساله و ترجمه متون عربیه و فارسیه و ترکیه از قلمش صادر گشته و اینجا موقع تعداد و شرح آنها نیست ان شاء الله در موضعی دیگر شرح حالی مبسوط از ایشان و از مؤلفات ایشان نوشته خواهد شد تا اهل

است که در هیچ کتابی دیگر بدست نتوان آورد و این کتاب در اطراف عالم مشهور است و نسخ متعدده از آن در کتابخانه‌های اروپا موجود است و تا سنه الف هجری هر کس عوفی را می شناخته و نای از او برده است بواسطه همین کتاب بوده است مثلاً تاریخ گریه حمد الله مستوفی که در سنه ۷۳۰ تألیف شد و آثار الوزراء سیف الدین عقیلی که در سنه ۸۸۳ و نگارستان قاضی احمد غنّاری که در سنه ۹۵۹ و جهان آرای همو که در سنه ۹۷۱ و مرآة الأدوار مصلح الدین لاری که در سنه ۹۷۴ تألیف شده اند همه ایشان بمناسبت جوامع الحکایات بوده است که نای از عوفی برده اند و قبل از هفت اقلیم که تاریخ تألیفش سنه ۱۰۰۲ است هیچکس را علی العجالة نمی شناسیم که نام لباب الألباب برده یا از وجود آن خبر داشته باشد مگر بزم آرا که در سنه ۱۰۰۰ تألیف شد و چنانکه گفتیم تمام لباب الألباب را بدون تصرف استنساخ کرده و بخود نسبت داده است، باری از همت ملال ناپذیر پرفسر برون امید چنان است که جوامع الحکایات نیز مانند لباب الألباب بحلیه طبع آراسته گردد و باحیای این کتاب برگردن کافه فارسی زبانان خصوصاً فضلاء ایران حتی تازه و متنی بی اندازه نهند، و جوامع الحکایات چهار جلد است و هر جلدی بیست و پنج باب که مجموع صد باب میشود و هر جلدی باندازه يك جلد لباب الألباب یا اندکی کوچکتر است،

یکی دیگر از تألیف مصنف ترجمه کتاب الفرج بعد الشده است للفاضی ابی علی المحسن بن علی بن محمد بن داود التنوخی المتوفی سنه ۲۸۴ چنانکه خود در باب هفتم از قسم چهارم جوامع الحکایات در حکایت کسانی که بورطه محنت در ماندند و باتفاق حسن خلاص یافتند میگوید ^(۱) «وقاضی محسن تنوخی کتاب الفرج بعد الشده تألیف کرده است اندرین معنی و آن کتابی مرغوب است و مؤلف آن کتاب را بلغت پاریسی ترجمه کرده است

(۱) Add. 7872, f. 151a, Or. 236, f. 454a, Or. 2876, f. 22a

دولت‌شاه را بکشت و این واقعه در سنه ۶۲۸ بوده است ^(۱) بنا برین معلوم میشود که تألیف جوامع الحکایات در حدود سنه ۶۳۰ بوده، و ازین بیعد اطلاعی از احوال مصنف و اینکه چقدر دیگر در حیات بوده نداریم ^(۲)،

کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات ^(۳) یکی از کتب بسیار مهمی است که در زبان فارسی تألیف شده و متضمن بسی فوائد تاریخی و ادبی

(۱) طبقات ناصری ص ۱۶۲-۱۶۳، ۱۷۴، ترجمه راورنی بانگلیسی ص ۶۲۶ و Add. 26,189, ff. 175a, 178b, 179b، اگرچه در طبع کلکنه ص ۱۷۴ تاریخ این واقعه را سنه ۶۲۷ نوشته ولی در اکثر نسخ خطی و در ترجمه راورنی سنه ۶۲۸ مضبوط است،

(۲) درین آخر ترجمه فقره آیهرا هر چند ربطی بترجمه حال مصنف ندارد ولی بملاحظه غرابت آن بی مناسبت نیست که ذکر کنیم و آن این است که مصنف در ضمن سفرهای بجزی خود وقتی قطب نما (Boussole) که ملاحان برای هدایت راه کشتی رانی بکار می بردند دیده بوده است و شاید این اول مرتبه ایست که ذکر قطب نما در کتب مسلمان شده باشد، در جوامع الحکایات در باب بیستم از قسم چهارم در ذکر اشیاء عجایب گوید «مؤلف این مجموع میگوید که وقتی من در دریا نشسته بودم ناگاه بادی صعب از مکن امر غیب برخاست و ابری سیاه روی هوا را پوشید و افواج امواج متراکم و متلاطم گشت و دریا در جوش آمد و اهل کشتی در خروش آمدند و معلّم که دلیل بود راه غلط کرد در حال آهنی مجموع برون آورد بر هیأت ماهی و آنرا در طالی آب انداخت و بگردانید و بر سمت قبله (یعنی جنوب) ساکن میشد و دلیل بر آن سمت رفتن گرفت و بعد از آن تعریف آن حال کردم گفتند که خاصیت سنگ مغناطیس است که چون او را بقوت در آهن مالی چنانکه اثر او بر آهن بماند آن آهن جز بر سمت قبله نایستد و چون این معنی امتحان کردم چنان بود و کیفیت این خدای داند و هیچ عاقل بر سر آن نرسد» (جوامع الحکایات Or. 2876, f. 78a)

(۳) علاوه بر آنکه جمع با لوامع دلالت میکند که این کلمه «جوامع» است نه جامع (چنانکه غلط مشهور است) در اصح و اقدم نسخ محفوظه در مکتبه بریطانیه هم جا با کمال وضوح «جوامع» نوشته شده است، و حاجی خلیفه (۲: ۵۱۰) هردو کلمه را بصیغه مفرد خواند و اسم کتاب را جامع الحکایات و لوامع الروایات نوشته و آن سهو واضح است،

جمله کسانی که در حصن بکر محصور بودند عوفی بود و وی از جانب ناصر الدین قباچه بتألیف جوامع الحکایات مأثور بود و بعد از فتح بکر و هلاک ناصر الدین آنرا بنام وزیر الشمس نظام الملک محمد بن ابی سعد الجندی نمود چنانکه خود در دیباچه جوامع الحکایات بعد از تفصیل محاصره بکر و فتح آن بدست نظام الملک جنیدی گوید «و در این احوال مؤلف این مجموعه در آن حصار محصور بود و قرین سخن نا محصور و از قبل ملک ناصر الدین بتألیف این حکایات و ترتیب این روایات مأثور مهندس فکرت بنای این را تمهید داده بود اما شرفات او تشبیدی نیافته بود که ناگاه کنگره قصر حیات ناصری بزلزال زوال گرفتار شد و این مجموع نا مرتب و این ابواب نا مهذب بماند تا شبی همت بر اتمام آن مقصور گشت و اقبال صاحب صاحب قران در گوش من فرو خواند که در اتمام این کتاب فوائد بسیار است . . . . اشارت اقبال را تبع کرده شد و جواهر حکایات پراکنده در سلك انتظام کشید آمد و از آن عقدهی ترتیب افتاد که قلاده بر جید دولت نظام الملکی سلطان الوزراء ضاعف الله قدره و نژد امره تواند بود الخ»^(۱)

ازین تاریخ یعنی سنه ۶۲۵ بیعد مصنف در دهلی اقامت داشته و در ملازمت شمس الدین الشمس و نظام الملک جنیدی بسر می برده است و آخرین واقعه که در جوامع الحکایات بدان اشاره میکند حکایت خروج ملک اختیار الدین دولت شاه بلکا بن حسام الدین (= غیاث الدین) عوض خلجی است که والی لکهنوتی بود و بر شمس الدین الشمس عصیان آورد و سر از طاعت او باز زد الشمس بطرف لکهنوتی لشکر کشید و

حفظ حیاة شخصی چندان محل اعتنا ندانسته باقرار خودش در همان روز اول که اچهره محاصره کردند از اچه بیرون آمد بملازمان الشمس پیوست و مورد عواطف ملوکانه گردید و مانند عوفی بهراهی ناصر الدین قباچه بحصن بکر نرفت و خود را دوچار زحمت بیفائده نمود، (طبقات ناصری ص ۱۴۴، ۱۷۳-۱۷۴)

(۱) جوامع الحکایات Or. 236, f. 5b-6a, Add. 16,862, f. 4a-b

حصن بکر فرستاد در ماه جمادی الأولى اچه و در ماه جمادی الآخرة حصن بکر مفتوح گردید^(۱) ناصر الدین قباچه از حصار بکر در قلعه رفت خزائن و اموال خود را با پسرش علاء الدین بهرامشاه بخدمت التتمش فرستاد و التماس عفو نمود التتمش فرمان داد که خود بخدمت آید ناصر الدین قباچه ننگ این مدلت را بر خود نپسندید و مرگرا بر چنین حیات ترجیح داده در شب شنبه ۱۹ جمادی الآخرة سنه ۶۲۵ از قلعه بکر خود را در رودسند انداخت^(۲) و شعله حیات خود را بآب منطفی ساخت، بعد از فوت او اموال و بقایای حشم او بخدمت شمس الدین التتمش پیوستند^(۳) و تمام بلاد سند و مولتان در تحت تصرف او درآمد، از

بزرگ در دولت او کرد که کتب تواریح و مخصوصاً طبقات ناصری بدان ناطق است و بعد از التتمش وزیر پسرش رکن الدین فیروز شاه (سنه ۶۲۳-۶۲۴) گردید و چون اعیان مملکت بر فیروز شاه بشوریدند نظام الملک نیز بمخالفان پیوست و بعد از گرفتاری فیروزشاه و جلوس خواهرش سلطان رضیه بنت التتمش نظام الملک با سایر امراء مخالفین بسطنت او موافقت نمودند تا آنکه بلطائف الحیل سلطان رضیه بعضی از بزرگان امراء مخالف را با خود متحد ساخت باقی بگریختند از جمله نظام الملک بود سواران سلطان رضیه ایشان را تعاقب نمودند بعضی بدست آمله مقتول شدند و نظام الملک بکوه بردار (یا سرمور بردار؟) رفته بعد از مدتی هانجا وفات یافت پس وفات او بین سنه ۶۲۴-۶۲۷ که مدت سلطنت سلطان رضیه است واقع شده است، (طبقات ناصری، مواضع مختلفه) و از جوامع الحکایات که در آخر هر بابی اسم او را با تعجید و تعریف ذکر میکند بر می آید که لقب او قوام الدین است نه کمال الدین چنانکه راورتی در ترجمه طبقات ناصری ص ۶۲۴ حاشیه ۱ می نویسد و نیز نام پدرش ابو سعد است چنانکه از وزن غروضی او در اشعار و از قافیه آوردنش با دعد و واضح میشود نه ابو سعید چنانکه راورتی و ربو و دیگران نوشته اند

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۴، (۲) جوامع الحکایات Or. 236 f. 5b

(۳) از جمله کسانی که از دستگاه ناصر الدین قباچه بخدمت شمس الدین التتمش پیوستند قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان بن سراج الدین محمد بن عثمان بن ابراهیم ابن عبد الخالق الجوزجانی صاحب طبقات ناصری است که بکمال قیل از آن باچه آمله بود و از قیل ناصر الدین قباچه قضاء لشکر پسرش علاء الدین بهرامشاه و تدریس مدرسه فیروزی اچه باو محمول شده بود وی وفا و حسن عهد را در مقابل

و در فتنه مغول بسیاری از اکابر و اشراف خراسان و غور و غزنه بخدمت او پیوستند و او از همه ایشان نگاهداری نمود و در حق همگان انعام و اکرام وافر فرمود^(۱) و ما عوفی را در سنه ۶۱۷ در ملازمت او می بینیم^(۲) و معلوم نیست کی بدین درگاه متصل گردیده است در هر حال وی تا سنه ۶۲۵ در آنچه^(۳) مقرر ناصر الدین قباچه بسر برد و درین مدت لباب الالباب بنام وزیر او عین الملک فخر الدین المحسین بن شرف الملک رضی الدین ابی بکر الأشعری^(۴) تصنیف نمود،

و در سنه ۶۲۵ سلطان شمس الدین التتمش^(۵) که او نیز از مالیک غوریّه و مؤسس سلسله سلاطین شمسیه دهلی است بقصد محاربه با ناصر الدین قباچه بسند لشکر کشید و اچرا محاصره نمود ناصر الدین قباچه بواسطه مال بینی و دور اندیشی که داشت اموال و خزائن و حشم خود را بحصن بکر^(۶) فرستاد و خود نیز در حصن بکر متحصن گردید شمس الدین التتمش بمحاصره اچه مشغول شد و وزیر خود نظام الملک جُنید را^(۷) بمحاصره

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۳، (۲) ص ۱۱۵، (۳) آنچه بضم همزه و سکون جیم فارسی وهاء هندی که با حرف ماقبل بیک صوت تلفظ میشود بدون فصل بمرکت شهری است در صوبه بهاولپور در ایالت پنجاب در ساحل شرقی رود پنجاب بمسافت هفتاد میل از جنوب غربی مولتان و چهل میل از شمال شرقی مصب حالیّه رود پنجاب در رود سند، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. XIII, p. 400)

(۴) برای ترجمه مختصری از حال او رجوع کنید به ص ۲۸۹

(۵) رجوع کنید بطبقات ناصری ص ۱۶۵-۱۷۹، سلطنت او از سنه ۶۰۷ تا ۶۲۴ می باشد، (۶) در نسخه Or. 4392 که اصح نسخ جوامع الحکایات است در چندین موضع بهمین هیأت یعنی بکر بنشدید کاف نوشته و املا می معروف این کلمه بهکر است با هاء هندی که با باء بیک صوت تلفظ میشود بدون فصل بمرکتی بین باء وهاء، و آن قلعه ایست حصین بر روی نخته سنگی در وسط رود سند (که عوفی از آن بجز پنج آب تعبیر میکند) ما بین شهر سکر و زهری در صوبه شکار پور در سند که اکنون تابع حکومت بمی است، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. III, p. 130.) (۷) نظام الملک قوام الدین محمد بن ابی سعید الجُنیدی ابتدا وزیر سلطان شمس الدین التتمش (سنه ۶۰۷-۶۲۴) بود و کارهای

اثناء این دور و سیر قطاع الطریق اسبان و امتعهٔ او را برده بودند و او پیاده و بی برگ مانده بود چون شهر نو که شهری بوده است ما بین استرآباد و خوارزم^(۱) رسید و خواست که بخدمت نصره الدین شاه کبود جامه^(۲) رسد ممکن نمیشد چه شب و روز نصره الدین بمغازلهٔ ملاح و معارفهٔ اقداح راح میگذشت عوفی این رباعی را بخدمت او فرستاد

ای شاه بیدل بحر و کانی دگری * در قالب ملک و عدل جانی دگری
زان روی کبود جامه میخواندند * کز رفعت و قدر آسانی دگری
چون این رباعی را بخواند تحسین بسیار نموده پیغام داد که فرصت استماع وعظ و تذکیر ندارم مالمس چیست عوفی در جواب این بیت را فرستاد
هرچند که بر بساط شطرنج هنر * امروز شهم پیاده میباید رفت

در حال اسبی با ساخت و براق بنزد عوفی فرستاد عوفی از هانجا سوار شد از پی کار خود رفت،^(۳)

چنانکه گفتیم مصنف تا بعد از سنهٔ ۶۰۷ در بلاد خراسان بوده است و بعد از آن گویا در اوایل انتشار خروج مغول که هرکس میتوانسته است از ما وراء النهر و خراسان هجرت میکرده عوفی نیز خود را ببلاد سند انداخته بخدمت ناصر الدین قباچه پیوست و در پناه او از شعلهٔ آن آتش عالم سوز در امان ماند، ناصر الدین قباچه از مالیک سلطان شهاب الدین (= معز الدین) غوری بود و از سنهٔ ۶۰۲ تا سنهٔ ۶۲۵ در بلاد سند و مولتان سلطنت نمود و وی یکی از اجواد و انجاد عالم بوده است

بخطا نمود و ما بین خوارزمشاه و تاینگو سردار قرا خطا در طراز جنگی عظیم واقع شد و تاینگو شکست خورده اسیر گردید (ص ۲۲۱-۲۲۲) و چون این حرب در سنهٔ ۶۰۷ است واضح است که بودن مصنف در استنزار در خدمت ضیاء الدین ابو بکر جامعی ناچار بعد از سنهٔ مذکوره میباشد

(۱) ص ۲۰۴، (۲) برای ترجمهٔ حال او رجوع کنید به ص ۵۱-۵۲، ۲۰۴،

(۳) ص ۵۱،

بود اما کتابی در خواصّ اشیاء خال او مجد الدین عدنان تألیف کرده بود آن را در قلم آورده بود و معانی آن ضبط کرده گفت معنی بیت مقصود آن است که در ولایت نبت سنگی است از انواع مغناطیس که آنرا حجر الباهت^(۱) خوانند و آن سنگی است در غایت لون و صفا و روشنی و ضیا و خاصیت او آنکه هر که او را بیند در خند آید و البته خند خود را نگاه نتواند داشت تا آنکه که بمیرد و اگر چه او محبوب شود همچنان می خندد .... و چنین گویند که اگر مردمان نبتی آن سنگ را بینند البته آن خند در ایشان حادث نشود و اگر غریبی بیند برو خند افتد و این خاصیت او را جز با غریبان نیست و منصور تقریر این معنی کرده است و متعرض آن شده، چون بنده این فصل تقریر کرد آن را پسندید و سبب مکانت مؤلف کتاب شد»،

و چنان معلوم میشود که مدت اقامت او در دربار سلطان نصرة الدین عثمان چندان طولی نکشید است و بزودی در حدود سنه ۶۰۰ از ما وراء النهر بیلاذ خراسان هجرت نموده است چه می بینیم که در سنه ۶۰۰ در نسا بوده است^(۲) و بعد از آن سالهای طویل در بلاد مختلفه خراسان و سیستان و خوارزم که اسماء آنها سابقاً مذکور شد سفر میکرده است و از فوائد ادبی و مادی علماء و امراء آن بلاد بهره مند میگردد، در سنه ۶۰۴ او را در نیشابور^(۳) می بینیم و بعد از سنه ۶۰۷ در اسفزار^(۴)، و وقتی در

(۱) رجوع کنید بحجائب المخلوقات للقرظوبی طبع ووستنفلد ص ۲۱۱-۲۱۲،

(۲) جلد دوم ص ۴۲۵، (۳) جوامع الحکایات (Or. 267, f. 93b)، (۴) در ص ۱۱۱ در ترجمه علاء الملك ضیاء الدین ابو بکر احمد الحامی میگوید «در آن وقت که مؤلف این مجموعه در اسفزار محضرت او رسید داعی را کمال تربیت او پامردی کرد تا در خدمت او بماند .... وقتی در خلوت میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النهر و خراسان را ببینم و مجلس و عطا ایشان را استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در بلاساغون رفتم آخ» و مقصود وی از سفر خطا چنانکه از عبارات بعد معلوم میشود سفری است که در رکاب سلطان محمد خوارزمشاه

بیان نمود که مراد از حدّاد دربان است چون این آیه عَلَیْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (یعنی دربانان دوزخ نوزده تن اند) نازل شد یکی از کفار عرب بیاران خود گفت که این نقلی نیست من کار هجده تن از ایشان را کفایت کنم شما همه کار بکنن را بسازید ابوبکر چون این بشنید گفت لَا بُقَاسُ الْهَلَاکَةُ بِالْحَدَّادِینَ یعنی ملائکه را با دربانان این دنیا قیاس نتوان نمود و حدّاد یعنی دربان است و از آنگاه باز این کلمه مثل گردید است، این بیان مطبوع طبع شاهزاده افتاد و موجب مزید تقرّب مصنف گردید، دیگر آنکه وقتی یکی از دیران قلع اربلان مذکور در باره کج نکین که داماد وی بود بخواهر سفارشنامه نوشته بود و در اثناء آن نوشته «کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است» شاهزاده دیررا برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نیست و خواست که نامهرا بدرّد عوفی که در آن مجلس بود التماس نمود تا آن نامهرا ببیند چون بدست او دادند کارد بکشید و الف قرابت را حکّ نموده قرابت شد شاهزاده را این لطف اصلاح بغایت مستحسن افتاده بر مکانت عوفی بیفزود و دیوان انشاء خود را بدو منوّس فرمود^(۱)، دیگر آنکه در جوامع الحکایات گوید^(۲) «وقتی جماعتی از شعرا و ندما در خدمت سلطان نصره الدّین عثمان اربلان خان نشسته بودند و مؤلف کتاب محبّد عوفی در خدمت ایشان بود و یکی از ندما شعر منصور منطقی^(۳) روایت میکرد تا بدین بیت رسید که گفته است

بسان مرد ایرانی بتبت * بیاغ اندر گلی بشگفت خندان

سلطان فرمود که تخصیص ایرانی بخند در تبّت از فائده خالی نتواند بود و هرکس در آن بقوت طبع کلمه بگفتند بند اگرچه بخدمت قریب العهد

(۱) رجوع کنید به ص ۴۴-۴۵، (۲) از روی مجموع این سه نسخه تصحیح شده

است (۳) Add. 16,862, f. 378a, Add. 7672, f. 229a, Or. 2676, f. 80a

شعراء آل بویه و خواص صاحب بن عبّاد است، رجوع کنید بجلد دوم ص ۱۶-۱۸،

کشته شد و مصنف در بخارا خدمت او تلبذ نموده، دیگر شیخ مجد الدین شرف بن المؤید البغدادی^(۱) عارف مشهور و از کبار تلامذه شیخ نجم الدین کبری است که عوفی در خوارزم بخدمت او رسید و بعضی از اشعار او را بلا واسطه از او استماع نموده،

ظاهراً عوفی بعد از اتمام تحصیلات خود در بخارا اولین سفری که بخارج نموده بقصد انجماع بمرقند بوده است در سنه ۵۹۷^(۲) و دلیل برین آن است که در همین سال نیز یعنی ۵۹۷ هـ بینیم که در بخارا بوده است^(۳)، و در سمرقند بواسطه آنکه خال وی مجد الدین محمد بن عدنان از خواص ملازمان پادشاه قلیچ طمغاج خان ابراهیم بوده است او بخدمت پسرش قلیچ ارسلان خاقان نصره الدین عثمان بن ابراهیم^(۴) مشهور بسطان السلاطین که در آن وقت ولیعهد بوده است تقریب جسته و دیوان انشاء شاهزاده بدو محمول گردید، مصنف را با این شاهزاده محاضراتی است، از جمله وقتی در مجلس شاهزاده گفتگو ازین مَثَل معروف شد که لَا يُقَاسُ الْمَلَائِكَةُ بِالْحَدَّادِينَ و همه اهل مجلس حدادین را بمعنی آهنگران فرض میکردند و شاهزاده نمی پسندید و میگفت ملائکه چنانکه با حداد نسبت ندارد با فهاد و قزاد نیز نسبت ندارد وجه تخصیص بحداد چیست عوفی

باب الالباب ۱: ۱۸۱-۱۸۲، ۲۲۹، جوامع الحکایات، Or. 236, f. 243 b، ابن الأثیر جلد ۱۲: ۲۴۰، جهانگشای جوینی Or. 155, f. 9a، طبقات ناصری Add. 26,189, f. 130 b،
 (۱) رجوع کنید بلباب الالباب ۱: ۲۲۰-۲۳۱، ۳۴۹-۳۵۰، تاریخ گریبه طبع پاریس ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230 a، نجات الانس جای طبع کلکه ص ۴۸۷-
 ۴۹۲، هفت اقلیم Or. 203, f. 404 a-b، سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98 a،
 ریاض العارفین طبع طهران ص ۱۴۱، (۲) لباب الالباب ۱: ۴۴، (۳) لباب الالباب ۲: ۳۹۱، (۴) وی آخرین سلاطین خانیه ماوراء النهر است و از حدود سنه ۶۰۰ تا سنه ۶۰۹ در ماوراء النهر سلطنت نمود و پای تختش سمرقند بود و در سنه ۶۰۹ بدست سلطان محمد خوارزمشاه کشته شد و خانواده خانیه منقرض گردید، رجوع کنید به ص ۴۴-۴۶، ۲۰۲، ابن الأثیر ۱۲: ۱۷۸، جهانگشا Or. 155, f. 137 a، جهان آرا Or. 141, f. 134 b

الحسین^(۱) ما قبل آخرین از ملوک خانیه ماوراء النهر مغرط و از اطباء خاصه او بوده است

نیز معلوم میشود که مصنف در بخارا متولد گشته و دوره اولین تحصیلات خود را در آنجا با تمام رسانید بعد از آن در طلب علم و ملاقات مشایخ از بخارا سفر کرده و غالب بلاد ما وراء النهر و خراسان و بعضی از بلاد هندوستان را از قبیل سمرقند و آموی و خوارزم و مرو و نیشابور و هرات و اسفزار و اسفراین و شهر نو و سجستان و فره و غزنین و لوهور و کنبایت و نهرواله و دهلی بقدم سیاحت پیوده و بخدمت علماء و فضلاء هر سر زمین رسید و از بسیاری از ایشان اجازه روایت احادیث حاصل نموده است و در ضمن همواره بشغل تذکیر و وعظ قیام می نموده است و بدین وسیله بخدمت ملوک عصر و امراء وقت تقرب جسته و از فوائد دنیاوی ایشان محظوظ و برخوردار میگردد،

علماء و مشایخی که عوفی خدمت ایشان رسید یا اقتباس فوائد از ایشان نموده جمعی کثیرند و ذکر همه ایشان متضمن فائده نیست از مشاهیر ایشان یکی امام برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد^(۲) از معارف آل برهان است که مصنف در بخارا در نزد او بعضی تحصیلات ابتدائی نموده، دیگر امام رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است^(۳) که در سنه ۶۱۷ در وقت فتح بخارا بدست مغول

f. 209a نقل میکند و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، صاحب فهرست کتابخانه لیدن ج ۳ ص ۹ سهواً «خطای نامه» را که سفر نامه ایست بچین تألیف سید علی اکبر ملقب بخطائی و بنام سلطان سلیم خان (سنه ۹۱۸-۹۲۶) تألیف نموده است همین کتاب دانسته و آن سهواً واضح است و منشأ سهو جهل بعصر مجد الدین بن عدنان بوده است، دیگر از تألیفات وی کتابی است در «خواص اشیا» که قطعه از آن را نیز مصنف در جوامع الحکایات Add. 16,862, f. 378a نقل یعنی میکند،

(۱) برای ترجمه حال او رجوع کنید باباب الألیاب ۱: ۴۲، ۴۰۰-۴۰۱،

(۲) رجوع کنید باباب الألیاب ۱: ۱۶۹-۱۷۴، ۲۳۵-۲۳۶، (۳) رجوع کنید

المجتبى) بر صحیفه انشاء نگاشت»،^(۱) محمد قاسم بن هندوشاه استرابادى در تاریخ فرشته تقریباً عین همین عبارت را تکرار میکند^(۲)، و بالأخره مرحوم رضا قلینان در مجمع الفصحاء ترجمه بسیار مختصرى با بعضی از اشعار او مذکور داشته، اما آنچه اطلاعات راجعه بترجمه حال او از لباب الألیاب و جوامع الحکایات که تألیف دیگر عوفى است استنباط میشود از قرار ذیل است:

اولاً معلوم میشود که مصنف از اولاد عبد الرحمن بن عوف از مشاهیر صحابه حضرت رسول است و بهمین جهت است که او را «عوفى» میخوانند، در جوامع الحکایات گوید^(۳) «چون امیر المؤمنین عمر را رضی الله عنه وفات رسید صحابه جمع شدند و اختلاف میان ایشان قائم شد و نزدیک بود که فتنه پدید آید آنگاه عبد الرحمن بن عوف که جدّ اعلاى مؤلف این تألیف و محرر این تصنیف است سخن آغاز کرد الخ» و در موضعی دیگر گوید^(۴) «آورده اند که عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه که جدّ مؤلف کتاب بود روزی بخدمت رسول صلعم آمد و از توانگری خود بنالید الخ»، و دیگر معلوم میشود که جدّ مصنف الفاضل الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر مجبى بن طاهر بن عثمان العوفى از مشاهیر علماء ما وراء النهر بوده است و در علم حدیث و معرفت انساب عرب و اسامی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه بالبنان بوده^(۵)، و خال مصنف سید الحکماء ملک الأطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن ضیاء الدین عدنان السرخکتى^(۶) در سلك خدمت سلطان قلع طغاجحان ابراهیم بن

(۱) حبیب الدیر طبع بمبئی جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۳، (۲) تاریخ فرشته

طبع بمبئی ۱۱۷: ۱ (۳) جوامع الحکایات Or. 4392 f. 84a Or. 236, f. 93b

(۴) ایضاً، Or. 2673 f. 146a، (۵) لباب الألیاب ۱: ۱۷۸-۱۷۹، (۶) برای

ترجمه حال او رجوع کنید بلباب الألیاب ۱: ۱۷۹-۱۸۱، ۳۳۷، از تألیفات او

یکی تاریخ ملوک ترکستان است که بنام قلع طغاجحان ابراهیم مذکور تألیف نموده

(حاجی خلیفه ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) و قطعه از آنرا مصنف در جوامع الحکایات، Add. 16,862

ترجمه مصنف

نور الدین^(۱) محمد بن محمد^(۲) بن یحیی^(۳) بن طاهر بن عثمان العوفی البخاری^(۴) الحنفی^(۵) از فضلاء اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری بوده است، ترجمه حالی کافی و مبسوط ازو بدست نیامد اولین کسی که ذکری ازو می نماید ظاهراً حمد الله مستوفی است که تقریباً یک قرن بعد ازو میزیسته در آخر تاریخ گزیده در فصل مخصوص بعلماء گوید «محمد ابن^(۶) العوفی لقبه نور الدین صاحب جامع الحکایات^(۷) در اوّل فترت مغول در گذشت»،^(۸) بعد ازو غیاث الدین خواندمیر در حیب السیر ذکری ازو نموده گوید «و از جمله افاضل نور الدین محمد العوفی در عهد سلطان شمس الدین ایلتیش در دهلی اقامت داشت و کتاب جامع الحکایات بنام آن وزیر صافی ضمیر (یعنی نظام الملک محمد بن ابی سعد

(۱) رجوع کنید بتاریخ گزیده نسخه برینش میوزیم Add. 22,693, f. 238a و نگارستان قاضی احمد غفاری Add. 26,286, f. 3a و تاریخ جهان آرا له ایضاً Or. 141, f. 118b و حیب السیر طبع بمبئی سنه ۱۲۷۲ جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۲ و تاریخ فرشته طبع بمبئی ۱۱۷:۱، ولی تاریخ مرآة الأدوار لمصلح الدین محمد الآری Add. 7650 f. 3b و حاجی خلیفه ۵۱۰:۲ لقب اورا جمال الدین می نویسند و آن سهواست ظاهراً،

(۲) رجوع کنید بلباب الألیاب ۱:۱ و جوامع الحکایات Or. 4392, f. 87a،

(۳) رجوع کنید بلباب الألیاب ۱:۱ که میگوید جد مؤلف کتاب است و صحت این نسبت مبتنی است بر آنکه مراد وی از جد جد قریب یعنی پدر پدر او باشد چنانکه ظاهر همین است،^(۴) «مؤلف کتاب محمد بن محمد عوفی بخاری

میگوید که وقتی در نیسابور تذکیر میگفتم آخ» جوامع الحکایات Or. 4392 f. 87a،

(۵) از تضاعیف جوامع الحکایات حنفی بودن او یقین می پیوندد علاوه بر آنکه شعبه حنفی مذهب عامه ماوراء النهر است عموماً و اهل بخارا خصوصاً،^(۶) کذا!

و ظاهراً کلمه ابن زائد است،^(۷) کذا! و صیح جوامع الحکایات است چنانکه

بیاید،^(۸) تاریخ گزیده Add. 22,693, f. 238a،

عطف مغایب بر متکلم وحده:

سبزه بر چشمه یاقوت لبث دیدم و گفتم
این چه نوباوه حسن است بدین زیبایی

(ص ۱۵۸) یعنی گفتم،

از پای در فتادم و از دست شد که چشم
روزی ندید از تو مراعات سرسری

(ص ۱۸۴) یعنی شدم،

«تنگدستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار بدرجه رسید که
ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجماع روم و در روستاها
چنانکه ائمه دیگر دق میکند» (ص ۲۱۰) یعنی بدادم و میکنم،

عطف مغایب بر متکلم مع الغیر:

«آن اسیران اگر برین جمله که فرمودیم باوطن خویش نرسانند هرچه
بر لفظ مبارک راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آریم» (ص ۲۱۷)
یعنی آوردیم و بنوشتیم،

عطف مغایب بر مفرد مخاطب:

دادی بوصل وعده و آنکه بطتر گفتم
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم

(ص ۲۱۵) یعنی گفتم،

عطف مفرد مغایب بر جمع مغایب:

«اورا بتهمت مخالفت بار دیگر مقید کردند و مدتی در بند داشت»

(ص ۱۱۴) یعنی بداشتند،

اکنون چیزی که باقی است ترجمه حال مصنف است و آن اگرچه در
دیباچه جلد ثانی این کتاب مرقوم گشته است ولی مناسب آن است که
در اینجا نیز باعاده آن پردازیم پس گوئیم

طرف دیگر در ص ۵۰ میگوید «مَلِكِ بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست» و چون مدت حکمرانی بَیْنِ الدِّينِ بهرامشاه بن تاج الدِّينِ حرب در سیستان از سنه ۶۱۲ تا ۶۱۸ بوده است^(۱) پس معلوم میشود که تألیف کتاب مؤخر از سنه ۶۱۸ نیز نبوده است، اشکالی که هست در ص ۴۳ سلطان علاء الدِّينِ محمد خوارزمشاه را اینطور دعا میکند «اعلی الله شأنه» و واضح است که وفات محمد خوارزمشاه در سنه ۶۱۷ است ولی باید دانست که در آن سنوات بواسطه تلاطم امواج فتن در تمام مالک اسلامیّه بسبب فتنه مغول تا مدتهای مدید بعد از وفات سلطان محمد خوارزمشاه حال وی باغلب مردم مشتبه بود و کس نمیدانست کجاست و زنده است یا مرده ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید تا هفت سال بعد از مرگ او غالب مردم یقین داشتند که زنده است و متواری است و البته عوفی نیز مثل سایر مردم بهین اعتقاد بوده است بنابراین دعاء به «اعلی الله شأنه» دلیل بر زنده بودن او نمیشود،

لباب الألباب مانند تذکره الأولیاء شیخ عطار که تقریباً مقارن یکدیگر تألیف شده اند حاوی بعضی خصایص نحوی و صرفی و بعضی اسالیب و اصطلاحات قدیمه که قابل ذکر باشد نیست فقط چیزی را که مناسب میدانیم در اینجا نظر قراء را بدان جلب نمائیم این يك اسلوب غریب است که در جوامع الحکایات و المعجم فی معاییر اشعار العجم^(۲) (که آنها نیز مقارن یکدیگر تألیف شده اند) بسیار مستعمل است ولی اکنون بکلی مهجور است و آن این است که هرگاه فعلی معطوف باشد بر فعل دیگر و معطوف علیه متکلم وحده یا متکلم مع الغیر یا مفرد مخاطب یا جمع مخاطب یا جمع مغایب باشد غالباً معطوف را اگرچه فاعلش با معطوف علیه در معنی یکی است در لفظ بصورت مفرد مغایب می آورند، و اینک چند مثال:

(۱) طبقات ناصری Add. 26,189, f. 118 a-b (۲) لشمس الدِّينِ محمد بن الفیس که

کمی بعد از سنه ۶۲۷ تألیف شده است (ربو، ذیل فهرست نسخ فارسی ص ۱۲۴)

لباب الألباب اگرچه در ترجمه احوال شعراء غالباً معلوماتی مفید بدست نمیدهد و مخصوصاً سنه وفات را که اهمّ مواضع تراجم رجال است در اکثر اوقات جهلاً او غفلاً ذکر نمیکند و همّ واحد او استعمال استعارات سمج و تشبیهات بارد و تسبیحات متکلف ثقیل و جناسات متصنّع مستکره است که از وراء آنها هیچ معنی بیچنگ خواننده نی آید و نیز منتخباتی که از اشعار شعراء میدهد بسیاری از اوقات اشعار متوسط بلکه اشعار ردی ایشان است بطوری که از روی این منتخبات نمیتوان بسبک و اسلوب شاعر محیث عنه پی برد با وجود همه اینها این کتاب از حیث نظر تاریخی و ادبی اهیبتی بس عظیم دارد و چنانکه غلامعلی خان آزاد در مقدمه خزانه عامره گوید «جمع تذکره نویسندگان متأخر در تحریر احوال شعراء اقدم القدماء عیال اویند» و در حقیقت اگر لباب الألباب بدست ما نرسید بود تراجم جماعتی کثیر بل اکثر از شعراء متقدمین بکلی از میان رفته بود و الآن ابداً اسمی و رسمی از ایشان باقی نماند بود ملاحظه بکنید تذکره دولتشاهرا که بگمان خویش اولین تذکره ایست که نوشته شده است و مقایسه کنید آنرا با لباب الألباب خواهید دید که اغلب شعراء متقدمین بخصوص معاصرین صفاریه و سیامانیه و غزنویه که تراجم ایشان در لباب مذکور است بکلی از دولتشاه فوت شده است و حتی اسم ایشان را نیز نشنیده بوده است که بطور استطراد نامی از ایشان ببرد و تراجم آنها را نیز که ذکر نموده است غالباً طرف وثوق نیست و مشوب است بحکایات بی مأخذ و افسانهها و اکاذیب و مجعولات و نحو آن، باری هر چه در باب اهیبت و قدر لباب الألباب بگوئیم باز حقّ آنرا ادا نتوانیم نمود و همین قدر برای اشاره اجمالی کافی است

اما تاریخ تألیف لباب الألباب ظاهراً در سنه ۶۱۸ است بجهت اینکه در ص ۱۱۵ دو مرتبه ذکر سنه ۶۱۷ را میکند بخوی که تقریباً یقین میشود که سال ۶۱۷ سال حاضر نبوده بلکه از سنوات ماضیه بوده است، و از

مناقب الشعراء حقیقه تذکره شعرا بوده است دولتشاه این تناقض واضحرا بین قول و فعل خود مرتکب می‌شود است و شاید مناقب الشعراء عبارت بوده است از بعضی حکایات ادبی راجع بمحاضرات و مشاعرات شعراء و منتخباتی از اشعار ایشان و الله اعلم بحقیقه الامر، و اما چهار مقاله نظای عروضی (که اکنون بنفقه اوقاف مسترگب و بتصحیح این ضعیف در مطبعه الهلال در قاهره در تحت طبع است) اگرچه مقاله دوم آن ترجمه حال چند نفر از مشاهیر شعرا را متضمن است ولی بدیهی است که غرض مؤلف نوشتن تراجم احوال و آنکھی تراجم شعراء بخصوص نبوده است بلکه موضوع چهار مقاله دستور العمل رفتار چهار طایفه از خواص پادشاه است یعنی دبیر و شاعر و منجم و طبیب بنا برین میتوانیم بگوئیم که اولین کتابی که در ترجمه احوال شعراء فارسی بدست ما رسیده است همین لباب الالباب است لا غیر،

الشعرا می‌برد (طبع برفسر برون، ص ۵۸) ولی برفسر برون در فهرست اسماء کتب دولتشاه دو موضعا حواله داده‌اند، در هر صورت اعتقاد ایشان آن است که مناقب الشعراء تا زمان حاجی خلیفه موجود بوده و حاجی خلیفه آنرا دیده بوده است و در کشف الظنون که بعد از سنه ۱۰۴۵ تألیف شد اسم آنرا می‌برد و بند احتمال قوی میدم که مستند حاجی خلیفه همان ذکر اوست در دولتشاه و رسم حاجی خلیفه در هر کتابی که خود بلا واسطه آنرا دیده باشد آن است که عبارت ابتدای آن کتاب و ترتیب ابواب و فصول آنرا بطور اجمال ذکر میکند و کتبی را که خود بنفسه ندیده بلکه اسماء آنها را از کتب دیگر التقاط کرده است فقط اشاره بام کتاب و اسم مصنف اگر معلوم باشد میکند و میگردد و عین عبارت او در باب مناقب الشعراء این است «مناقب الشعراء فارسی لای طاهر الخاتونی المتوفی سنه...» و اشاره بفارسی بودن آن نیز بمناسبت فقه ایست که دولتشاه از آن نقل میکند که با عربی بودن کتاب تا اندازه منافات دارد بنا برین فقط دلیلی که ما بدست داریم برای صحت وجود چنین کتابی از تألیف ابو طاهر خاتونی مختصر است. باینکه يك مرتبه ذکر او در تذکره دولتشاه شده است و گمان نمیکم این دلیل کافی باشد برای یقین بصحت نسبت، و عدم توثیق و قلت تحقیق و مساعده در نقل دولتشاه زیاده از آن است که محتاج بیان باشد و الله اعلم بحقیقه الحال،

عجری میزیسته است و دیگر چهار مقاله لنظام الدین احمد بن عمر بن علی النظامی العروسی السمرقندی که در حدود سنه ۵۰۰ تألیف شده است ولی هیچکدام ازین دو تألیف را نمیتوان حقیقه از قبیل تذکره الشعراء بمعنی مصطلح یعنی کتابی که مقصود اصلی مؤلف آن ترجمه احوال شعرا باشد شمرد اما مناقب الشعراء اگرچه ظاهراً از میان رفته است و نمیدانیم موضوع آن چه بوده ولی قریب یقین است که تذکره شعراء نبوده بدلیل اینکه دولتشاه (که لباب الألباب را ندیکه بوده است و از وجود آن نیز اطلاع نداشته و درین شکی نیست) در مقدمه تذکره خود ادعا میکند که تاریخ و تذکره و حالات شعراء فارسی را هیچ آفریکه از فضلا ضبط ننموده با وجود آنکه خود او یکی دو موضع^(۱) از مناقب الشعراء نقل می نماید و اگر

راحة الصدور و آیه السرور لابی بکر محمد بن علی الراوندی ترجمه و تلخیص پرفسر برون در روزنامه انجمن هایبونی آسیائی سال ۱۹۰۲ ص ۶۰۰، و لغات اسدی ص ۲۱ که لقب اورا موقد الدین مینویسد و المعجم فی معاییر اشعار العجم Or. 2814, ff. 54a, 119b, etc. و جامع التواریخ Add. 7028, f. 243b و بالأخره در مجمع الفصحاء ج ۱ ص ۶۶ که اسم اورا کمال الدین مینویسد، و عباد کاتب از تألیفات او کتابی می شمرد موسوم به تنزیر الوزير الزیر المختزیر که در مثالب نصیرالملک بن مؤید الملک ابن نظام الملک وزیر سلطان محمد بن ملکشاه تألیف نموده است (ص ۸۹)، و ابو بکر راوندی در راحة الصدور میگوید «شکار نامه» سلطان ملکشاه را بخط او دیدم (ص ۵۹۸)، و اگر بقول دولتشاه اعتماد کنیم یکی از تألیف او مناقب الشعراء است که مذکور خواهد شد و دیگر تاریخ آل سلجوق که چندین مرتبه دولتشاه از آن نقل کرده است و از يك موضع آن (ص ۷۶-۷۷) برمی آید که ابو طاهر خاتونی تا عهد سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه (سنه ۵۲۹-۵۲۷) در حیات بوده است و بر فرض صحت این امر لابد وفات ابو طاهر خاتونی قبل از سنه ۵۲۲ که سال وفات انوشروان بن خالد وزیر است باید واقع شده باشد چه انوشروان بن خالد در کتاب فتور زمان الصدور و صدور زمان الفتور که تاریخ سلجوقیه عباد کاتب تکمیل و تعریب آن است در حق ابو طاهر خاتونی میگوید «و لم یزل منذ نشأ و الی آخر عمره صدراً کبیراً الخ»، و از سیاق کلام ظاهر است که این عبارت از انوشروان است نه از عباد کاتب یا بنداری،

(۱) من هرچه تخصص کردم بیشتر از يك موضع نیافتم که دولتشاه اسم مناقب

نبود تا از هیأت نوشتن کلمات و از روی نسخه بدلهای نسخه برلین حدسی در قراءت بعضی کلمات مشکوکه القراءه بتوان زد ولی چون بزم آرا تقریباً عین متن عوفی را بدون تصرف (مگر در مواضعی که عوفی بشخصیات خود اشاره میکند) نگاه داشته است بسیاری از مواضع که بدون وجود بزم آرا تصحیح محال بود تصحیح گردید و ما بقی مواضع نیز بکک مظان و ماخذ دیگر تصحیح شد تا آنکه بدین صورت حالیه از کار در آمد و میتوان گفت که این جلد اول بمراتب از جلد ثانی مصحح تر است و در ضمن تصحیح متن هر جا که بعضی توضیحات و اطلاعات از کتب دیگر بدست میآید بطور اختصار در حاشیه نمونه می نوشتیم پس از اتمام طبع متن برفسر برون مصححت چنان دیدند که آن حواشی نیز علیحده در آخر کتاب طبع شود تا باعث توفیر وقتی برای قراء محترم باشد و بیش آن مقدار وقت که ما در تخصّص و تفتیش صرف کردیم ایشان صرف نکنند

تا باندازه اهمیت نسخه این کتاب که اعتراف من الکبریت الأحمر است معلوم شد و اما اهمیت اصل این تألیف در آن است که آن قدیمترین تذکره ایست که در ترجمه احوال شعراء فارسی نوشته شده است یا عبارته اصح و احسن قدیمترین تذکره ایست که بدست ما رسیده است، دو کتاب دیگر شبیه بتذکره میدانیم که قبل از لباب الألباب تألیف شده است یکی مناقب الشعراء لابی طاهر الخاتونی^(۱) که در اواخر پنجم و اوایل قرن ششم

(۱) موفق الدولة ابو طاهر الخاتونی از اجله صدور و کبار رجال دولت سلجوقیه و از مشاهیر شعرا و ادباء عصر خود بوده در تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب الاصفهانی مکرر ذکر او شده است و از آنجا ظاهراً چنان استنباط میشود (ص ۱۰۵-۱۱۲) که او را خاتونی بدان جهت میگفته اند که مستوفی گوهر خاتون زوجه سلطان محمد بن ملکشاه (سنه ۴۹۸-۵۱۱) بوده است و قزوینی در آثار البلاد ص ۲۵۹ میگوید که وی کتابخانه معتبری در ساوه بنا نهاده است و ازین بر می آید که از اهل ساوه بوده است و بسیاری از اشعار او را عباد الدین کاتب تعریب نموده است و بعضی دیگر از اشعار او منفرق در مواضع دیگر یافت میشود مانند تاریخ سلجوقیه مسمی

راه در تصحیح نمونهها فقط بظان وجود بعضی از تراجم شعرا و اشعار ایشان از قبیل سایر تذکرها که از عوفی نقل میکنند چون هفت اقلیم امین احمد رازی و ریاض الشعراء علیقلی خان واله داغستانی و خزانه عامره غلامعلی خان آزاد بلگرای و میخانه حسن بن لطف الله الطهرانی و مجمع النصفاء مرحوم رضاقلینان و غیرها و نیز دواوین شعرائی که بدست است و سایر کتب تواریخ و ادب که اسماء آنها در تعلیقات آخر این کتاب مذکور است رجوع نموده بیکطوری متن را مصحح می نمودم تا پس از تصحیح پنج جزوه که تقریباً با واسطه کتاب رسیدم بودم در ضمن تخصص در تذکره‌های محفوظ در کتبخانه بریتیش میوزم در لندن تذکره یافتم موسوم به «بزم آرای» للسیّد علی بن محمود الحسینی منضّم تراجم احوال شعراء فارسی از اقدم ازمنه تا عصر خویش و آنرا در سنه ۱۰۰۰ تألیف کرده است و تقریباً تمام لباب الألباب عوفی را بی کم و زیاد استنساخ نموده است مگر در بعضی موارد که اندکی متن عوفی را اختصار نموده و چنین می نمایاند که اصلاً از وجود کتابی در دنیا باسم لباب الألباب اطلاع نداشته است چه در دیباچه کتاب تذکراتی را که پیش از بزم آرای تألیف شده است یکی تذکره دولتشاه را می شمرد و دیگری تذکره سام میرزا بن شاه اسمعیل صفوی معروف بختنه ساری را و اصلاً از لباب الألباب بیچاره عوفی که از اول تا باخر حتی دیباچه و مقدمه آنرا استنساخ نموده اسمی نمی برد، باری ازین اکتشاف بسیار خوشحال شدم و در حقیقت مانند اکتشاف نسخه ثالثی از لباب الألباب بود و اگرچه احتمال قوی می رود که نسخه که صاحب بزم آرا در دست داشته است عین یکی ازین دو نسخه موجود در اروپا یا منقول عنه یا منقول از یکی از آنها بوده است چه در بسیاری از مواضع که نمونهها غلط داشت بزم آرا نیز عین همان غلطرا داشت ولی با وجود این فوق العاده کمک بتصحیح متن نمود بجهت اینکه جز نمونههای چاپی هیچ چیز در پیش بند نبود و نسخه خط پرفسر برون نیز در دست من

آن میگذرد و در عرض این مدت جز پیش زمره قلیلی از تذکره نویسان بعامة فضلاء و ادباء مجهول بوده و بطوری نادر و کمیاب بوده است که الآن چنانکه گفتیم جز دو نسخه از آن در تمام اروپا بلکه در تمام دنیا موجود نیست بهمت پرفسر برون جانی تازه بقالبش در آمد و از بیم تلف و انعدام نسخه آن بالکلیه از روی زمین که همیشه از انقلابات ایام وقوع اینگونه حوادث محتمل است خصوصا در صورتیکه نسخه تا بدین درجه نادر باشد مصون ماند و اعتقاد پرفسر برون آن است که اقلاً يك نسخه دیگر ازین کتاب باید در ایران موجود باشد (یا موجود بوده است) بجهت اینکه مرحوم رضا قلیخان در کتاب مجمع الفصحاء که یکی از نفایس کبی است که درین قرن اخیر در ایران تألیف شده است بسیاری از اوقات از لباب الالباب نقل می نماید و از قرائن احوال بقیین می پیوندد که خود آن مرحوم لباب الالباب را در دست داشته است و بلا واسطه از آن نقل می نموده، و در دو سال پیش که بنده بلندن آمدم و پرفسر برون امر تصحیح نمونههای^(۱) جلد اول این کتاب را (غیر از سه جزء اول) بعهد بنده محول فرمودند از طهران از جناب آقای ذکاء الملک رئیس دار الترجمة هابونی که با خانواده مرحوم رضا قلیخان خصوصیت نامه دارند استدعا نمودم که اگر ممکن است این کتاب را (بر فرض وجود نسخه آن) از ایشان برای ما بعاریت بطلبند یا آنکه در طهران يك نسخه از روی آن بنویسند بعد از مدتی طویل جواب دادند که چنین نسخه در کتابخانه ما نیست و امید است که این جواب فقط عذر باشد برای بیرون ندادن کتاب و اگر خدای نخواستہ حقیقت باشد و اصل کتاب از دست ایشان بیرون رفته است تأسف بر آن نهایت ندارد، باری پس از مایوسی ازین

(۱) مقصود از نمونه جزوه ایست مطبوع که مطابعه پیش مصحح می فرستد و مصحح بعد از تصحیح پس میفرستد و اذن بطبع میدهد و غالباً برای کمال دقت در تصحیح يك نمونه اکفاتی میکنند بلکه ثانیا و ثالثاً نمونه میگیرند،

مقدمه

بسمه تعالی

اول کسی که نظر مستشرقین اروپا را بجانب این کتاب نفیس عزیز الوجود جلب نمود مستر نتانیل بلند بود در مقاله که بعنوان «قدیمترین تذکره شعراء فارسی تألیف محمد عوفی و بعضی تألیف دیگر از قبیل تذکره الشعراء» در روزنامه انجمن هایونی آسیائی مطبوعه لندن در سال ۱۸۶۶ مسیحی درج نمود و بعد از پنجاه سال تقریباً ازین مقدمه جناب پرفسر ادوارد برون انگلیسی معلم السنه شرقیه در دار الفنون کبرج از مالک محروسه انگلستان بعد از طبع تذکره دولتشاه که جلد اول سلسله «متون تاریخی فارسی» است که خودشان بنای آنرا نهاده اند بخیال افتادند که اقدام بطبع لباب الالباب نمایند و آنرا نیز جزء سلسله مذکوره قرار دهند، پس بتفصیلی که در دیباچه انگلیسی جلد دوم این کتاب مذکور است عین همان نسخه لباب الالباب را که در تصرف مستر بلند بوده (و الان در دسترس است) با زحمت بسیار از مالک جدید آن بعاریت خواستند و نسخه دیگری را ازین کتاب که در کتابخانه همیونی برلین محفوظ است نیز برخصمت رئیس کتابخانه بامانت گرفته از روی این دو نسخه که ظاهراً فقط نسخی است که از لباب الالباب در اروپا موجود است این کتاب را بخط خودشان استنساخ نموده بطبعه فرستادند و جلد دوم آن در سه سال قبل در سنه ۱۹۰۲ مسیحی بجلیه طبع آراسته شد و اینک جلد اول آن مکمل و مصحح و محشی از طبع بیرون آمد و ادباء و فضلاء فارسی زبان و طلاب زبان فارسی را در فرنگستان ارمغانی بل گنج شایگانی در پیش نهاده شد و این کتاب که تاکنون بیش از هفتصد سال از زمان تألیف

النصف الأول

من

كتاب

لَيْلَةُ الْأَنْبِيَاءِ

از تصنیف

محمد عوفی

که در اوایل قرن سابع هجری نوشته شد
و حالاً بتاریخ ۱۳۲۴ هجری مطابق ۱۹۰۶ میلادی

بسعی و اهتمام و تصحیح

افرعباد

ادواتی من قرآن انگلیس

مدرس السنه شرقیه در دارالافتون کهن یح
در ممالک محروسه انگلستان

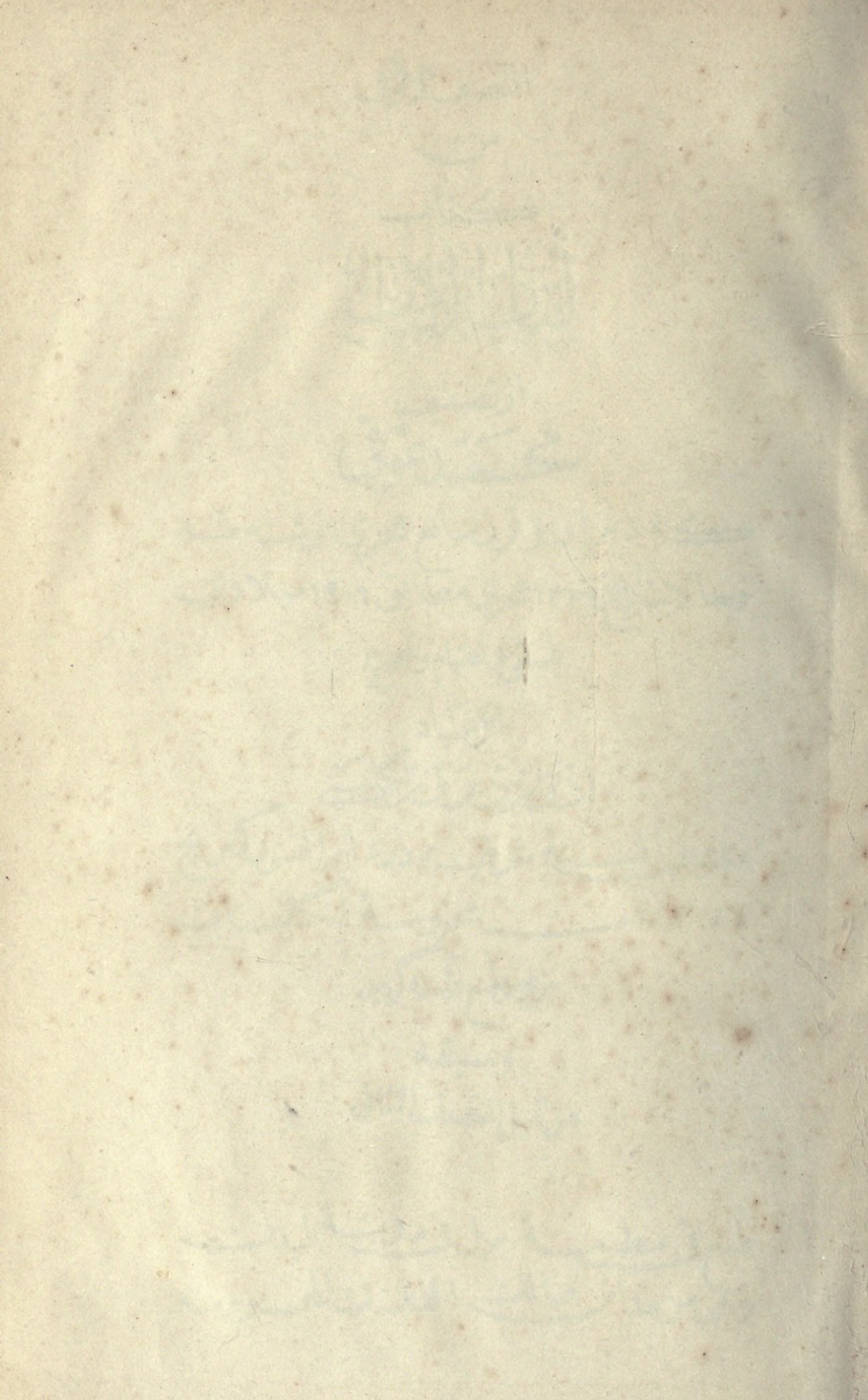
بزیر طبع آریسته گردید

وسبقه

من قبل النصف الثانی

طبع فی مطبعه بریل فی مدینه لیدن
وهی من مدائن ممالک الفلمنک المحروسه

PK
6434
A95
v.1

al-'Awfī
Lubābu 'l-Albāb.
v. 1

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
